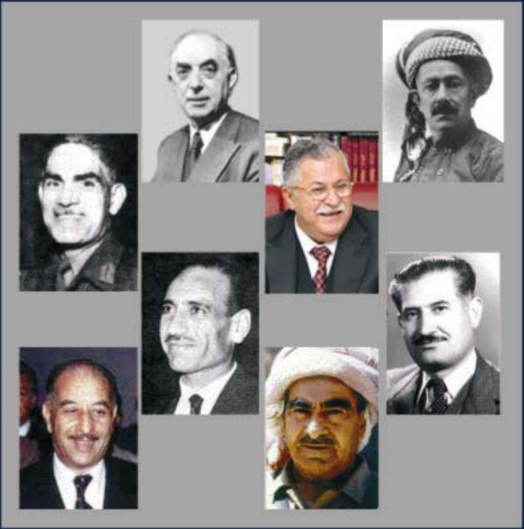
د. واحد عومەر محێدین

دانوستانەکانی
بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی ی کورد و
حکومەتەکانی عیراق (1921-1968)

"لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی"

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان

دکتۆر واحد عومەر محێدین

دانوستانەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی‌ی کوردو حکومەتەکانی عیراق ١٩٢١-١٩٦٨

(لێکۆڵینەوەیەکی مێژویی- سیاسی)

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی‌ی کوردستان

سلێمانی ٢٠٠٦

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان

دەزگایەکی کەلتورییە لەساڵی ١٩٩٢دا دامەزراوە، ئامانجەکەی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی زانستییە لەبوارەکانی ئاسایشی نەتەوەییو سیاسەتی نێو دەوڵەتانو ئابوریو مەسەلە ستراتیجییەکانو مەبەستی بەدەست هێنانی قازانجی ماددی نیە.

هەمو ئەو لێکۆڵینەوانەی کەسەنتەر دەریاندەکا، گوزارشت لەڕاو بۆچونی خاوەنەکانیان دەکەنو بەپێی پێویست گوزارشت لەڕاو بۆچونی سەنتەر ناکەن.

- دکتۆر واحد عومەر محێدین
- دانوستانەکانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەییی کوردو حکومەتەکانی عیراق (١٩٢١-١٩٦٨)
- بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان
- سلێمانی ٢٠٠٦
- ژمارەی سپاردن (٥٨٤)
- ژمارەی سپاردن بەکتێبخانەی سەنتەر : ٦/٤٣/١٠

پێشەکی

دیپلۆماسیەتو دانوستان بەو پێیەی کەپرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی- سیاسییەو بەدرێژایی‌ی مێژووی مرۆڤایەتی بەشێوازو ئاستی جیاجیا پیادە کراوەو، لەگەڵ گەشەسەندنی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا ئامرازو رێوشوێنو ئاستەکانی گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە، وە لەم سەردەمەشدا بۆتە جێگەی بایەخی پتری هەموو ناوەندە رامیاریو سەربازیو ئابووریو زانستییەکانی جیهان لەسەر ئاستی نێوخۆیی وڵاتان بێت یان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بەچەشنێك کەدامودەزگای تایبەتو سستەمو فۆرمو ئامرازو بنەمای یاسایی تایبەت بەخۆی هەیە، کەوا لەهەموو یەکە نێوخۆییو نێودەوڵەتیەکان دەکا پێی ئاشنا بنو لەبواری پرۆسێسکردنیدا رەچاوی بکەن.

گەلی کوردیش، وەکو گەلانی تری جیهان، لەمێژووی کۆنو نوێیدا زۆرجار دانوستانی ئەنجام داوەو رێوشوێنو ئامرازە رەخساوەکانی بەردەستی بەکار هێناوەو بەئەندازەی جیاجیا کەڵکی لێوەرگرتووە. دیارە دانوستانی سەرکەوتوو مەرجو بنەماو زەمینەو شەقڵی تایبەت بەخۆی هەیە، لەبەر ئەوە دەوڵەتان هەوڵی ئەوە دەدەن کەدامودەزگای تایبەتمەندی بۆ تەرخان بکەنو ستافی کارامەی بۆ پێبگەیەنن، حکومەتی عیراقیش کاری لەم ڕووەوە کردوە، بەڵام لەدانوستانەکانی لەگەڵ سەرکردایەتی کورددا، پتر پشتیان بەکەسانی سەربازیو حزبی دەبەست. بەڵام بەهۆی ئەوەی گەلی کورد لەزۆربەی قۆناغەکانی مێژوویدا قەوارەیەکی یەکگرتووی نەبووە، ئەمە کاری کردۆتە سەر توانای کاری دیپلۆماسیو ئەمە لەدانوستانەکانیدا لەگەڵ وڵاتانی داگیرکەری کوردستاندا بەڕوونی رەنگی داوەتەوە.

گەلی کورد لەمێژووی دوورو درێژی خۆیدا چەندین قۆناغی جیاجیای بەخۆوە بینیوە، لەچەشنی دامەزراندنی دەوڵەتو میرنشین، و دواتر داگیرکردنو دابەشکردنی نیشتمانەکەیو بەرپاکردنی بزووتنەوەی رامیاریو چەکداریو نسکۆو هەستانەوە، کە لەسەرلەبەریدا سێ خاڵی گرنگ شایانی ئاماژە پێدانە ئەوەش مانەوەی گەلی کوردە بەخەسڵەتە نەتەوەییەکانی خۆیەوەو دوور نەکەوتنەوەی لەسەر خاکی نیشتمانەکەیو سووربوونی لەسەر درێژەدان بەرێبازی خەباتکردن بەهەموو شێوازەکانیەوە لەپێناو گەیشتنی بەئامانجە نەتەوەییو نیشتمانیەکانی. لەڕوانگەی ئەوەی کوردستان کۆلۆنیەکی نێودەوڵەتییە* و کێشەکەی کێشەی وڵاتێکی داگیرکراوو دابەشکراوەو سیاسەتی جینۆسایدو بێوسایدی لەبەرامبەردا پیادە کراوە، بزووتنەوەکەی سروشتێکی نەتەوەییو نیشتمانیو دیموکراتیخوازی هەبووە.

کێشەی کورد لەباشووری کوردستان وەکو بەشێکی دانەبڕاو لەکێشەی نەتەوەییی کورد لەکوردستانی گەورەو لەئەنجامی هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو یەکەمین جەنگی جیهانو دامەزراندنی دەوڵەتی عیراقو لکاندنی باشووری کوردستان بەو وڵاتەوە، چارەنووسی ئەو پارچەیەی کوردستان بەشێوەیەکی یاساییو کردارەکیو دوور لەویستی گەلی کورد بەعیراقەوە گرێدراو تا ئەمڕۆش درێژەی هەیە، ئەم راستیەش هۆکاری بنچینەیی پاڵنەری گەلی کورد بوو بۆ خەباتکردن بەهەموو شێوازەکانیەوە لەپێناو بەدەستهێنانی مافەکانی لەچوارچێوەی عیراقدا، وەخەباتی سیاسیو دیپلۆماسی، لەپاڵ خەباتی چەکداریدا، رێبازی سەرەکیو لەپێشینەی

---

* بۆ زانیاریی پتر لەبارەی ئەو زاراوەیەو چەمکەکەیەوە، بڕوانە: د.ئیسماعیل بێشکچی، کوردستان کۆلۆنیەکی نێودەوڵەتی، وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە رێبوار رشید، ب١، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٣.

بزووتنەوەی نەتەوەیی گەلی کورد بووە لەو پێناوەدا لەهەردوو قۆناغی پاشایەتیو کۆماریدا. بەو شێوەیە دەبینین لەمێژووی ئەم گەلەدا چەندین پرۆسێسی دانوستانی بەخۆوە بینی لەگەڵ حکومەتەکانی عیراق بەتایبەتیو لایەنە پەیوەندیدارەکانی تردا بەگشتی، کەتێکڕا زنجیرەیەك لەهەوڵی دیپلۆماسی کوردی لەباشووری کوردستاندا پێکدەهێنێت، بەئاراستەی بەدیهێنانی ئامانجە بنچینەییەکانی بزووتنەوەکەی.

لەقۆناغی فەرمانڕانی پاشایەتیدا لەعیراق، خەباتی هەمەلایەنەی گەلی کورد لەباشووردا راستەوخۆ لەڕووی دەوڵەتی عیراقو بەریتانیا بەتایبەتیو دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستانو هاوپەیمانەکانی هەردوو دەوڵەتی ناوبراو بەگشتیدا بووە، بەڵام گەلی کورد لەو قۆناغەدا، جگە لەچەند هەڵوێستێکی پشتگیری تاکتیکی ناوبەناوو کەم بایەخی ئەم وڵات یان ئەو، ئەگینا جگە لەچیاکان کەس دۆستی نەبوون، ئەو راستیەش کاریگەری خراپی لەسەر گەلی کوردو نەگەیشتنی بەئامانجەکانی بەجێهێشتو ئەرکو قوربانیەکانی لەو پێناوەدا قورستر کرد، بەجۆرێك کەزۆرێك لەگەلانی جیهان بەئەندازەیەکی زۆر کەمتر لەخەباتو قوربانیدانی کورد، بەئامانجی سەربەخۆیی گەیشتوون، دیارە هۆکارە سەرەکیەکانی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ جۆری سستمی فەرمانڕانی لەعیراقو ئەو فەلسەفەیەی کەپشتی پێبەستووە لەهەڵسوڕاندنی کاروباری دەوڵەتداو، یەکانگیربوونی بەرژەوەندی وڵاتانی بەهێزی جیهانو نێوچەکە لەگەڵ حکومەتەکانی عیراقدا، نەك لەگەڵ گەلی کوردی داگیرکراودا، دیارە وێڕای کاریگەری نێگەتیڤی باری گەلی کوردو سەرکردایەتی بزوتنەوەکەی لەو بوارەدا کە بەشێك لەو بەرپرسیارێتیەیان کەوتۆتە ئەستۆ.

رابەرانی بزووتنەوەی کوردایەتی لەباشووردا لەماوەی نێوان پێش بەرپابوونی یەکەمین جەنگی جیهانیو کۆتاییهاتنی دەسەڵاتی پاشایەتی

لەعیراقدا لەساڵی (١٩٥٨)، بریتی بوون لـە (شـێخ عبدالسـلام بـارزانی، شێخ مەحمود حفیـد، شـێخ احمـد بـارزانی، مصـطفی بـارزانی)، کـەتێکڕا لــەقۆناغێکی چارەنووســـازو هەلومـــەرجێکی نێوخـــۆیی‌و نێوچـــەیی‌و نێودەوڵەتی هەرە دژواردا جڵەوی پێشەوایەتیکردنی خەباتی ئەو قۆناغـەیان گرتە دەست، چونکە ئەو قۆناغە داگیرکردنـی ناوچـەکەو هـەردوو جـەنگی جیهـانی‌و دامەزرانـدنی دەوڵـەتی عـیراق‌و تـاج لەسـەرنانی فەیسـەڵ‌و پێکهێنانی حکومەتەکانی سەردەمی (شـێخ مـەحمود)و دانـانی یەکـەمین دەستوری عیراق‌و لکاندنی باشووری کوردستان بەعیراقـەوەو سـەربەخۆیی‌و بەئەندامبوونی عیراق لەرێکخراوی کۆمەڵەی گـەلان‌و قـایمتربوونی پێگـەو دەسەلاتی حکومەتی عیراقی بەخۆوە بینی. هەروەها قۆناغی نێـوان سـالانی (١٩٥٨-١٩٦٨) کۆمـەڵێك رووداوی گرنگی بەخۆوە بینی چ لەسەر ئاسـتی کوردی بێت یان لەسەر ئاستی عیراق، لەچەشـنی گـۆڕانی سسـتمی حـوکم لەعیراقداو رێبەرایەتیکردنی (پارتی) بۆ خەباتی ئەو قۆناغە بەرپابوونەوەی بزووتنەوەی چەکداری کـوردو دواتـریش لێکترازانـی ریزەکـانی بزووتنــەوەی کوردو زنجیرە کودەتا یەك لەدوا یەکەکانی نێو دەسـەلاتی رامیـاری عـیراق‌و کاریگەریـەکانی لەسـەر پرۆسێسـەکانی جـەنگ‌و دانوسـتانەکانی نێـوان سەرکردایەتی کـوردو حکومەتـەکانی عـیراق‌و ئـەو ئاکامانـەی کـەلێیان کەوتەوە، تێکڕای ئـەو بابەتانـە، خسـتنەڕوو وەلێکدانـەوەو بـەراوردکردن‌و هەڵسەنگاندی بابەتیانـە دەخوازێـت، ئـەم توێژینەوەیـەش هەوڵێکـە لـەو پێناوەدا.

ئامانجی توێژینەوەکە

ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لەخستنەڕوو و دەستنیشانکردنی بنەما تیۆرییەکانی دیپلۆماسیەتو دانوستانو بایەخی لەڕاییکردنی پەیوەندییە رامیاریەکانداو خستنەڕووی رەوشی رامیاری عیراقو باشووری کوردستان لەنێوان سالآنی (١٩٢١-١٩٦٨)داو باری رامیاریو یاساییو رەوتی مێژوویی وتووێژەکانی نێوان سەرکردایەتیی کوردو حکومەتەکانی عیراق بەتایبەتیو لێکدانەوەی ناوەڕۆکی پرۆژەی وتوێژەکانو چۆنێتی ئەنجامدانیانو ئامانجەکانی هەردوو لایەنی پەیوەندیدارو ئەو رێوشوێنو ئامرازانەی کەلەو بوارەدا بەکاریان هێناوەو هۆکارەکانی پەنابردنیان بۆ رێوشوێنی دیپلۆماسیو ئاکامی وتووێژەکانو دەستنیشانکردنی پەیوەندی نێوان هۆکاری رووداوەکانو ئەنجامەکانیانو کاریگەری هەردوو شێوازی خەباتی رامیاریو چەکداری گەلی کورد لەسەر هاوکێشەی ململانێی، کە لەئەنجامی داگیرکردنی باشووری کوردستانو بەزۆر لکاندنی بەدەوڵەتی تازە دامەزراوی عیراقەوەو خەباتی گەلی کورد لەپێناو بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییو نیشتمانیو دیموکراسیەکانیدا هاتۆتە کایەوە. ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ نووسینەوەی چەمکێکی مێژووییو دیپلۆماسیەتی کوردیو هەڵسەنگاندنی ئەو وتووێژانەی سەرکردایەتی بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لەو قۆناغەدا کە لەگەڵ دەسەلآتدارانی عیراقدا ئەنجامیان داوە، چونکە ئەو بابەتە تا ئێستا نەبۆتە ئامانجی هیچ توێژینەوەیەکی ئەکادیمیی سەربەخۆ.

رێبازی توێژینەوەکە

بەرەچاوکردنی بوارو سروشتی زانستی بابەتەکەو، بەمەبەستی ئەنجامدانی توێژینەوەکەو گەیشتن بەئامانجە زانستییەکانی، بەگونجاومان زانی کە رێبازی گشتگیری یان پێکهاتە بەکار بهێنین، ئەوەش بەکەڵك

وەرگرتن لەچەند ڕێبازێکی زانستی وەکو ڕێبازی وەسفی مێژوویی‌و ڕێبـازی شـیتەڵکاری‌و ڕێبـازی بـەراوردکاری، چـونکە هـەنگاوە زانسـتییەکانی ئەنجامدانی توێژینەوەکە وا دەخوازێت کەرەوتی مێژوویی ڕووداوەکـانی ئـەو قۆناغە بخرێتە ڕوو وەلێکدانەوەو هەڵسەنگاندن بـۆ هۆکـارو ئەنجامـەکانی‌و بەراوردکردنی نێوان پرۆسەکانی وتووێـژکردن لەقۆناغـە جیاجیاکـانی نێـو چوارچێوەی ماوەی بابەتی توێژینەوەکە ئەنجام بدرێت.

کێشەی توێژینەوەکە (هۆکارەکانی هەڵبژاردنی بابەتەکە)

هۆکاره سەرەکیەکانی هەڵبژاردنمان بۆ بابەتی توێژنەوەکە دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی توێژینەوەیەکی زانستی تایبەت‌و سەربەخۆ بەو بوارە لەو چوارچێوە مێژووییەدا کەڕێبازی توێژینەوەی زانستی وەکو پێویست تێدا بەکارهاتبێت لەبەرئـەوە هێشـتا وەڵامـی زۆر پرسـیاری زانسـتی تایبـەت بـەو بـوارە نەدراوەتەوە، لەم ڕوانگەیەوە وێڕای بەهەندوەرگرتن‌و بایـەخی زۆری هـەموو نووسینەکانی پێشووتر لەو بارەیـەوە، هێشـتا ئەنجامـدانی توێژینەوەیـەکی زانستی‌و سـەربەخۆ لەڕێگـەی خسـتنەڕوو وە لێکدانـەوەو هەڵسـەنگاندن‌و بەراوردکردنی بابەتەکەمان بەپێویست زانی.

ئاستەنگەکانی توێژینەوەکە

دیارە ئەنجامدانی توێژینەوە لەسەر بابەتێکی ئاڵۆزو هەمەلایـەن‌و لـەو چوارچێوە مێژووییە دوورودرێژو پڕ لەڕووداوو گۆڕانکاریانە لەسـەر ئاسـتی نێوخۆیی‌و نێوچەیی‌و نێودەوڵەتیەدا، بـەبێ ئاسـتەنگ نابێـت، کـە بـەڵای توێژەرەوە بریتی بوون لەئاستەنگی زانستی‌و خۆی لەزەحمەتی بەدەستهێنانی بەڵگەنامەی مێـژوویی پێویسـت‌و سەرچـاوەی زانسـتی کـە بەشـێوەیەکی بابەتیانـە نووسـرابێت دەبینێتـەوە، کـەدووربێت لـەئارەزووی تاکەکەسـی‌و حـوکمی پێشـوەخت‌و خۆبەخسـتنەوەی توێـژەر بەئایـدیاو پابەندێتیـەکی

رامیاریەوە کەکار بکاتە سەر ئاڕاستەی زانستی توێژینەوەکەی. هەروەها رووداوو گۆڕانکاریو بارودۆخی باشووری کوردستانو عیراق هەمیشە کاریگەریی نێگەتیڤی لەسەر هەموو بوارەکانی ژیان بەگشتیو پرۆسەی زانستی بەتایبەتی بەجێهێشتووە، ئەو کاریگەریەش بەپلەی یەکەم لەسەر خوێندکارانی خوێندنی باڵا دەردەکەوێت. ئاستەنگێکی تر کەشایانی ئاماژە پێدانە بریتیە لەنەتوانینی بەشێك لەتوێژەرانی خوێندنی باڵا (قۆناغی دکتۆرا) بۆخۆ تەرخانکردن بۆ تەواوکردنی پێداویستیەکانی بڕینی ئەو قۆناغە وەکو پێویستو لەماوەی دیاریکراوی خۆیدا، بەهۆی پێداویستی کۆلیجەکانیان بەراژە یان بۆ کاروباری زانستیو کارگێڕی هیچ نەبێت لەم قۆناغەدا.

پەیکەری توێژینەوەکە

لەبەر رۆشنایی مەرجو پێداویستیە زانستییەکانی رێکخستنو ئەنجامدانی توێژینەوەکە، بەگونجاومان زانی کە لەڕووی پەیکەرییەوە دابەشی بکەینە سەر پێشەکیو شەش بەشو ئەنجامو راسپاردەکانداو، هەر بەشێك چەند باسو داخوازێکی لەخۆ گرتووە.

بەشی بەرایی تەرخان کراوە بۆ توێژینەوە لەبنەما تیۆریەکانی تایبەت بەدیپلۆماسیەتو دانوستان لەڕووی پێناسەو چەمكو مەرجو شەقڵو ئاستەکانیەوە، هەروەها خستنەڕوو و لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی ریشەی مێژوویی چالاکی دیپلۆماسیو وتوویژ لەلای چەند نموونەیەکی هەڵبژاردەی دەوڵەتو میرنشینو رابەرایەتیەکانی کورد، وەکو چوارچێوەیەکی گشتیو دەروازەیەك بۆ چوونە ناو بابەتە سەرەکییەکەوە، ئەوەش لەروانگەی ئەنجامدانی توێژینەوەکە لەباسکردنی گشتیەوە بۆ باسکردنی تایبەت کەبریتیە لەباشووری کوردستانو عیراق لەساڵانی (١٩٢١-١٩٦٨)دا.

لەبەشی یەکەمدا باس لەبابەتگەلێك کراوە وەکو دامەزراندنی دەوڵەتی عیراق‌و دانانی دەستوری ساڵی (١٩٢٥)و یەکلاکردنەوەی کێشەی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەڕێگەی لکاندنی بەعیراقەوە بەبڕیارێکی نێودەوڵەتی‌و هەڵوێستی رابەرایەتی‌ی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردی ئەو قۆناغە (شێخ مەحمودی حفید) لەڕووداوەکانی ئەو سەردەمە بەگشتی‌و تاج لەسەرنانی فەیسەڵ‌و دانانی دەستورو چارەنووسی باشووری کوردستان بەتایبەتی‌و وتووێژەکانی نێوانیان لەگەڵ حکومەتەکانی عیراق‌و بەریتانیاداو هۆکارو ئەنجامەکانی، هەروەها باسکردنی وتووێژەکانی نێوان رابەرانی بزووتنەوە رزگاریخوازیە کوردیە چەکداریەکانی بارزان‌و دەسەڵاتدارانی عیراق‌و بەریتانی.

بەشی دووەم تەرخان کراوە بۆ لێکۆڵینەوە لەوتووێژەکانی قۆناغی فەرمانڕانی (عبدالکریم قاسم) لە (١٤/٧/١٩٥٨-٨/٢/١٩٦٣). لەڕووی تاووتوێکردنی پرسی گۆڕانکاری عیراق لەساڵی (١٩٥٨)دا لەبەر رۆشنایی چەمکی شۆڕش‌و کودەتاو، هەڵوێستی کورد لەحکومەتی نوێ‌و هەڵوێستی حکومەت لەگەلی کوردو مافەکانی‌و باری دەستوریی گەلی کورد لەدەستوری کاتیی ساڵی (١٩٥٨)داو وتووێژەکانی نێوان سەرکردایەتیی کوردو حکومەت لەو قۆناغەداو داخوازی‌و باری سەرنج‌و هەڵوێستی هەردوو لایەنی پەیوەندیدار لەیەکتری‌و هۆکارو ئامانج‌و ئاستەنگ‌و ئەنجامەکانی ئەو وتووێژانەو کاریگەرییان لەسەر پەیوەندیەکانی نێوانیان. هەروەها باس لەراگەیاندنی بزوتنەوەی چەکداری رزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی ساڵی (١٩٦١)ی باشووری کوردستان کراوە، لەڕووی هۆکارو ئامانجەکانی‌و رەنگدانەوەی لەسەر باری گەلی کوردو مافەکانی‌و چارەنووسی حکومەتەکەی (قاسم)، لەتێکڕای ئەو بابەتانەدا ئاماژە دراوە بەرۆڵی فاکتەرە خۆیی‌و بابەتییەکانی هەردوو ژینگەی نێوخۆیی‌و

نێودەوڵەتیو کاریگەریان لەسەر ئاراستەی پەیوەندیەکانیان بەگشتیو وتووێژەکانی نێوانیان بەتایبەتی.

لەبەشی سێیەمدا توێژینەوە لەبارەی وتووێژەکانی نێوان سەرکردایەتی کوردیو حکومەتی عیراقی سەردەمی بەعس (٨/٢/١٩٦٣-١٨/١١/١٩٦٣) کراوەو سیاسەتی بەعس لەبارەی دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردو داخوازیەکانیەوەو، باری دەستوری گەلی کورد لەدەستوری (٤/٤/١٩٦٣)داو هەڵوێستی سەرکردایەتی کوردی لەبەرامبەرداو هۆکارەکانی پەنابردنیان بۆ دانوستانو پرۆژەکانیان لەو بارەیەوەو هۆکارەکانی سەرنەگرتنی وتووێژەکانیانو ئەو ئاکامانەی کەلێی کەوتەوە تاووتوێکراوە.

لەبەشی چوارەمدا، لێکدانەوەو هەڵسەنگاندن بۆ پەیوەندیەکانی نێوان سەرکردایەتی کوردیو حکومەتی عیراقی سەردەمی سەرۆك کۆمار (عبدالسلام عارف) کراوە، لەڕووی هەڵوێستی سەرکردایەتی کوردی لەپرسی لەکارخستنی دەسەڵاتی بەعسو هاتنە سەرکاری (عارف)و هەڵوێستی حکومەتی نوێ لەگەڵی کوردو داخوازیەکانیو باری دەستوری گەلی کورد لەدەستوری (٢٢/٤/١٩٦٣)و (٢٩/٤/١٩٦٣)و هەڵوێستی گەلی کورد لەبەرامبەرداو تاووتوێکردنی پرۆژەی وتووێژەکانی نێوانیانو ئاراستەی بەرێوەچوونی پەیوەندیەکانو دەستنیشانکردنی هۆکارو ئامانجو ئاکامی وتووێژەکانو کاریگەری فاکتەرە نێوخۆییو نێودەوڵەتیەکان لەو بارەیەوە لەسەر هەریەك لەدوو لایەنە پەیوەندیدارەکە.

بەشی پێنجەم تایبەتە بەخستنەڕوو وەلێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو باڵەکەی نێو سەرکردایەتی کوردو حکومەتی عیراقی سەردەمی سەرۆك کۆمار (عبدالرحمن عارف). لەڕووی تاووتوێکردنی ناوەڕۆکی پرۆژەکانی وتووێژکردنو هۆکارەکانی ئەنجامدانیو

خاڵەكانی ڕێككەوتن یاخود دژیەكی لەنێوانیانداو كاریگەری ژینگەی نێوخۆیی‌و دەرەكی لەسەر ڕەوتی پەیوەندیەكانیان‌و بارو پێگەی هەر لایەنەیان‌و ئاكامی وتووێژەكان‌و كاریگەریان لەسەر باری تایبەتی باشووری كوردستان‌و باری گشتی عیراق.

توێژەر لەئەنجامی خستنەڕوو لێكدانەوەو بەراوردكردن‌و هەڵسەنگاندنی بابەتی توێژینەوەكەدا گەیشتە چەند ئەنجامێك كەپوختەی گرنگترینیان خراونەتە روو.

سەرچاوەكانی توێژینەوەكە

بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە پشت بەژمارەیەكی گونجاو لەسەرچاوەی زانستی‌و مێژوویی هەمە چەشن، بەزمانەكانی كوردی‌و عەرەبی‌و ئینگلیزی بەستراوەو بەشێوازی جۆراوجۆر كەڵكیان لێوەرگیراوە، لێرەدا پوختەی گرنگترینیان وەكو نموونە دەخەینە ڕوو، لەوانە ئەو سەرچاوانەی كەتایبەتن بەبواری تیۆری دیپلۆماسیەت‌و دانوستان: (د. فاضل زكي، شوقي ناجي جوادو عباس غالي ابو التمن، د. فؤاد شباط، د. زايد عبيدالله مصباح، السفير عبدالفتاح شبانة، د. اسماعيل صبري مقلد، د. كاظم هاشم نعمة، د. سموحي فوق العادة، السيد عليوة).

بۆ چالاكی دیپلۆماسی لەسەردەمی دەوڵەت‌و میرنشین‌و ڕابەرانی بەشێك لەبزووتنەوە ڕامیاری‌و چەكداریەكانی كورددا تا ساڵی (١٩٢١) وەكو چەند نموونەیەكی هەڵبژاردە ئەم سەرچاوانە كەڵكیان لێوەرگیراوە: (شەرەفنامە، محمد امين زكی، عبدالرقیب یوسف، د. كاوس قفطان، لازاریف، محمد حەمە باقی، د. جەلیلی جەلیلی، صالح محمد امین، نەوشیروان مصطفى امين، صالح قفطان، د. عبدالله محمد علیاوەیی، نازناز محمد عبدالقادر، و ....هتد).

لەو یاداشتنامەو سەرچاوە بایەخدارانەی لێرەدا بەكارهاتوون بریتین لەیاداشتنامەو نووسینی كەسانی ئاگادار یان بەشداربوو لەلایەنێكی

روداوەکانی ئەو سەردەمانە وەکو سەرچاوەکانی تایبەت بە (احمد تەقی، ئەدموندز، بیل، سۆن، دانا ادمز شمیدث، رفیق حیلمی، عبدالعزیز یاملکی، سەجادی، شێخ لەتیفی حەفید. فؤاد عارف، محسن دزەیی، عبدالکریم فرحان، عبداللە احمد رسول پشدەری، علی کمال عبدالرحمن، هانی الفکیکیو....هتد).

ئەو سەرچاوانەی کەوێڕای لێکدانەوەو باری سەرنجی نووسەرەکانیان، هەریەکەو دەقی ژمارەیەك بەڵگەنامەی تێدا بلاوکراوەتەوەو بایەخی زۆریان هەیە وەکو (شازین هێرشو نزار محمد، مسعود بارزانی، محمد امین زکي، عبدالرزاق الحسنی، جرجیس فتح اللە، د. کمال مظهر احمد، جلال تالەبانی، صدیق صالح، ابراهیم جلال، مەحمود الدرة، د. سعد ناجي جواد، حسن العلوي، د. مارف عمر گوڵ، د. علي کریم سعید، منذر الموصلي، د. ولید حمدي، د. عبدالفتاح البوتاني، لیث الزبیدي، د. عادل البلداوي، ماجد عبدالرضا، حبیب محمد کریم، دیڤید ماکداول، شلومو نکدیمون، کریس کۆچێرا، د. گۆینتەر دیشنەر)، وەتێزەکانی ماستەری هەریەك لە: (شۆڕش حسن عمر، عبدالرحمن البیاتی، میڤان البادی، محمد عبداللە کاکە سور، عزیز البارزاني، طالب عبدالجبار حیدر، کریم مراد عاتي).

وەبۆ دەقی دەستورەکانی عیراق (١٩٢٥، ١٩٥٨، ١٩٦٣، ١٩٦٤) پشتم بە (د. رعد الجدة) بەست کەتایبەتە بەدەقی ئەو دەستورانە، وێڕای پەرتووکەکەی (د. حمید الساعدي)، بەلاّم لەبواری لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی هەڵوێستی ئەو دەستورانە لەگەڵی کوردو مافەکانی وێڕای (د. محمد عمر مولود)و (د. محمد هماوندی) پتر کەڵکم لەماستەرنامەکەی (شۆڕش حسن عمر) وەرگرت.

هەروەها بۆ پتر دەوڵەمەندکردنی زانستیی توێژینەوەکەو لەسنووری تواناد‌ا ژمارەیەك لەپەرتووك بەزمانی ئینگلیزی لەباری مێژووی کوردو

باری سیاسیی عیراقەوە بەکار هاتووە، وێڕای چەند بابەتێکی لەو چەشنە لەسەر تۆڕی زانیاری نێودەوڵەتی (ئینتەرنێت) بەزمانی ئینگلیزیو عەرەبی.

بەشی یەکەم

دانوستانەکانی رابەرایەتی کوردو حکومەتەکانی عیراق و دەسەڵاتدارانی بەریتانیا لەقۆناغی فەرمانڕەوایی پاشایەتیدا

(١٩٢١-١٩٥٨)

دانوستان* لایەنێکی گرنگی هاوکێشەی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان (هاوکاری،کێشمەکێش، و ململانێ) پێکدەهێنێت**، چونکە پرۆسەیەکە شیاوی ئەوەیە کە لەسایەی هەمو هەلومەرجێکدا بەکاربرێت، ئەگەر بەئەندازەی جیاوازیش بێت.

دانوستان کرۆکی دیپلۆماسیەت پێکدەهێنێتو زۆرجار لایەنە پەیوەندیدارەکان لەسەرەتاوە پەنای بۆ دەبەن. ئەگەر لەو رێگەیەوە سەرکەوتوو نەبوون، لەوانەیە پەنا بەرنە بەر رێوشوێنی تر وەکو توندوتیژیو رێوشوێنی سەربازی، بەڵام بۆ راگرتنی جەنگو یەکلایکردنەوەی کێشە

---

* لەزمانی کوردیدا زاراوەکانی وەکو (دانوستان، دانو ستان، گفتوگۆ، پێکەوە دوان)و لەزمانی عەرەبیدا (مفاوضة، مباحثة، تعامل، تدبير أمر)و لەزمانی ئینگلیزیدا (Negotiation) بەکاردەهێنرێت. بۆ نمونە بڕوانە، گیوموکریانی، الباکورة، ج۱، ط۱، مطبعة ناوخۆش، فەرهەنگی ئۆکسفۆرد ئینگلیزی-کوردی، چ۱، بلاوکرنەوەی نووسینگەی التفسير، چاپخانەی نازە، هەولێر، ۲۰۰۲، ل ۲۲٦. سردار عزیز خۆشناو، خەرمانەی یاسا، چ۲، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ۱۹۹۹، ل ۱۹۸. د. ابراهيم اسماعيل الوهب، القاموس القانوني انكليزي-عربي، ط۱، شركة الطبع والنشر الاهلية، بغداد، ۱۹٦۳ ل ۱۹٥، حارث سليمان الفاروقي، المعجم القانوني عربي-انكليزي، ط۳، مكتبة لبنان للنشر والطبع، بيروت، ۲۰۰۱، ص ۳۲۸، جون ورتبات وهارڤی پورتر، قاموس انكليزي- عربي وعربي-انكليزي، مكتبة لبنان، ۱۹۹٦، ص ۲٥٦.

** بۆ زانیاری پتر بڕوانە: د. كاظم هاشم نعمة، العلاقات الدولية، شركة اياد للطباعة الفنية، بغداد، ۱۹۸۷، ص ص ۹-۱٦.

هەڵپەسێردراوەکان دەشێت جارێکیتر پەنا بۆ ڕێوشوێنە دیپلۆماسیەکان ببرێتەوە وەکو ڕێگە چارەیەکی ئاشتیانە، لەبەر ڕۆشنایی ئەو ڕاستیەیە کەگوتراوە "کاتێك دیپلۆماسیەت بێ دەنگ دەبێت تۆپەکان دێنە گۆ.. وەجەنگ درێژەپێدەری یان تەواوکەری هەوڵی دیپلۆماتەکانە بەشێوازێکی تر"[1].

دیپلۆماسیەتیش وەکو ئاماژەیەك بۆ چەندین واتای جیاواز بەکاردەهێنرێت کەدانوستانو ڕێورەسمەکانی یەکێکیانە[2].

ڕاستە دانوستان بوارێکی هەرە سەرەکی ئەركو چالاکی دیپلۆماسی پێکدەهێنێت[3]، لەگەڵ ئەوەشدا بەئەندازەیەك لەیەکەوە نزیکن کەهەندێك جار هەردوو زاراوەکە بەیەك واتا لێکدەدرێتەوە یان کاری دیپلۆماسی تەنها لەدانوستاندا چڕ دەکرێتەوە وەکو لەم پێناسەیەدا دەردەکەوێت،

---

[1] السفير عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية، ط١، الناشر مكتبة مدبولي، عربية للطباعة والنشر، القاهرة، ٢٠٠٢، ص ص ٧، ٩.

[2] د. فواد شباط، الدبلوماسية، ط٢، مطبعة جامعة دمشق، ١٩٩٨، ص ١٠.

(دانوستانی ڕاستەوخۆ) یەکێکە لەڕێوشوێنەکانی چارەسەرکردنی ئاشتیانەی ململانێکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی. بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە: د. عصام جميل العسلي، دراسات الدوليه، ط١، مطبعة اتحاد الكتاب العربي، دمشق، ١٩٩٨، ص ص ٧٩-١١٦. د. جابر ابراهيم الراوي، المنازعات الدولية، ط١، شركة اياد للطباعة الفنية، بغداد، ١٩٨٧، ص ص ٧٣-١٠٩، د. عصام العطية، القانون الدولي العام، ط٥، بغداد، ١٩٩٣، ص ص ٤٢١-١٣٦.

[3] بڕوانە: السفير عبدالفتاح شبانة، س پ، ل ٢٦. بۆ زانیاریی پتر بڕوانە: د. كاظم هاشم نعمة، س پ، ل ل ٩-١٦.

"دیپلۆماسیەت بریتیە لەدانوستانی نێوان دوو دەوڵەت یان پتر بەمەبەستی چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی نێوانیان، یان زەمینە خۆشکردن بۆ گەیشتن بەرێککەوتنێکی نێودەوڵەتی"[٤].

لەپێناسەیەکی تردا هاتووە "دیپلۆماسیەت بەواتا باوەکەی بریتیە لەپرۆسەی نزیککردنەوەی نێوان دیدگا دژ بەیەکەکان لەرێگەی دانوستانەوە"[٥].

دیپلۆماسیەتو دانوستان وەکو دیاردە کۆنە[*]و تەنها ئەو لایەنانە ناگرێتەوە کە کەسایەتی یاسایی نێودەوڵەتی تەواویان هەیە، بەڵکو قەوارەی تریش دەگرێتەوە کە کەسایەتی یاسایی نێودەوڵەتی تەواویشیان نیە، بەلاَم لەیەکە نێودەوڵەتیە کاراکانی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان دەژمێردرێنو نوێنەرایەتی گەلانو کۆمەڵەکانیان دەکەن، وەکو رێکخراوو بزووتنەوە رزگاریخوازیە نیشتمانیەکان[٦].

لێرەوە دەکرێت ئەو پرسیارە بخەینە روو، ئایا دەشێت دانوستانەکانی نێوان سەرکردایەتی بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کوردی بێ دەوڵەتو حکومەتەکانی عیراق لەچوارچێوەی مێژوویی ئەم توێژینەوەیەدا بەدیپلۆماسیەت بژمێردرێت چ وەکو دیاردە یان وەکو سستمو رێکخستن؟

---

[٤] د. سموحي فوق العادة، الدبلوماسية الحديثة، ط١، ١٩٧٣، ص ص، ٢-٦.

[٥] لەم سەرچاوەیەوە وەرگیراوە، د. زايد عبيدالله مصباح، الدبلوماسيه، ط١، دار الجيل، بيروت، ١٩٩٩، ص ٢٥.

[*] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، د. شوقي ناجي جواد واخرون، التفاوض مهارة واستراتيج، ط١، مطبعة الفنون، بغداد، ١٩٩١، ص ٣١.

[٦] بۆ زانیاری پتر بڕوانە، د. زايد عبيدالله مصباح، س پ، ل ٢٥.

بەبۆچوونی ئێمە دەشێت وەڵامی ئەو پرسیارە بەئەرێ بدەینەوە بەپشت بەستن بەدوو بەڵگە:

یەکەمیان ئەوەیە کەگەلی کورد هەرچەندە لەوماوەیەدا خاوەنی دەوڵەت نەبووە، بەڵام کەسایەتی یاسایی نێونەتەوەیی هەیە[7]، دووەمیان بۆچوونی هەندێك لەتوێژەران لەم بارەیەوەو ئێمەش بەپەسەندی دەزانین کەپێیان وایە دەشێت وێڕای دەوڵەت ئەو دانوستانانەی کەئەو یەکە کارا نێودەوڵەتیانەی لەخوار ئاستی دەوڵەتەوە ئەنجامی دەدەن وەکو رێکخراوە نێودەوڵەتیەکان، کۆمپانیاکان، پارتە رامیاریەکانو... هتد، بەرواڵەتی دیپلۆماسیەت وەکو دیاردەو سستەمو رێکخستن بژمێردرێت،[8] بەتایبەتی ئەگەر ئەو راستیە رەچاو بکەین کەگەلی کورد جگە لەپارتی رامیاریو پێکهێنانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی بزووتنەوەکەی، خاوەنی قەوارەی نیمچە سەربەخۆ بووە لەفۆرمی شانشینیدا، بۆنمونە لەسەردەمی شای کوردستان شێخ مەحمودی حەفیددا.

پشت بەست بەو خاڵانەی ئاماژەیان پێکرا دوو پرسیاری سەرەکی دەخەینە روو تاوەکو لەبەر رۆشناییاندا دواتر لایەنێکی بنچینەیی بابەتەکە شی بکەینەوە، ئەوانیش بریتین لە:

١-جۆری ئەو بابەتو کێشانە چیبوون کەهەردوو لایەن (سەرکردایەتی بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لەباشووری کوردستانو حکومەتەکانی عیراق) دانوستانیان لەسەر دەکرد؟

---

[7] د. مارف عومەر گوڵ، کێشەی کەسایەتی یاسایی نێونەتەوەیی گەلی کورد، چ١، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ل ١١٤-١١٧.

[8] د. زاید عبیداللە مصباح، س پ، ل ٢٩.

٢-تا چ رادەیەك ئامانجە راگەیاندراوەكانیان ئامانجە راستەقینەكانیان بووە بۆ چوونە ناو پرۆسەی دانوستانەكانی نێوانیانەوە؟

لەبەر رۆشنایی چەمك و پێناسەكانی دانوستانەوە دەردەكەوێت كەكۆمەڵێك توخم و مەرجی دیاریكراو لەخۆ دەگرێت كەتێكڕا چوارچێوەیەكی گشتی بۆ پرۆسەی دانوستان پێكدەهێنێت[9] و گرنگترینیان بریتین لە:

-لەڕووی لایەنە دانوستكارەكانەوە قەوارەو ئاستی جیاجیا لەخۆ دەگرێت وەكو تاكەكان، پارت و گروپ و رێكخراوی رامیاری و كۆمپانیاو دەوڵەت و رێكخراوە نێودەوڵەتیەكان بەهەموو جۆرەكانیانەوە[10] ، ئەم وێڕای بزووتنەوە رزگاریخوازیە نیشتمانیەكان. لەلایەكی ترەوە دانوستان پرۆسەیەكی دووررودرێژو ئالۆزەو چەندین هەنگاو لەخۆ دەگرێت و بەچەندین قۆناغدا تێپەر دەبێت[11].

لەبەر رۆشنایی ئەو زانیاریانەدا لەوە دەكۆڵینەوە كە لەمیانەی پرۆسیسی دانوستانی نێوان سەركردایەتی رامیاری كوردو حكومەتەكانی عیراقدا تا چەند ئەو قۆناغە پەیڕەو كراوە.

---

[9] بۆ زانیاری لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، د. شوقی ناجی جواد واخرون، س پ، ل ٤٥.

[10] بڕوانە، هـ س، ل ل ٤٦-٤٧.

[11] بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، د. اسماعیل صبري مقلد، العلاقات السیاسیة الدولیة دراسة الاصول والنظریات، ط٣، مطبوعات جامعة الكویت، ١٩٨٤، ص ص ٤٣٨-٤٤٠. د. فاضل زكي، الدبلوماسیة في عالم متغیر، دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٩٢، ص ص ٤٧٦-٤٨١. د. شوقي ناجي جواد واخرون، س پ، ٥٨-٦٤.

لەڕوانگـــەی دەستنیشـــانکردنی مـــەرجو شـــەقڵەکانی دانوســـتانو دانوســـتکاری ســـەرکەوتووەوە، دیـارە دیپلۆماسـیەتو دانوسـتان هاوکـات زانستو هونەریشە[12]، بەڕای پسـپۆڕانی ئـەو بـوارە زانسـتیە سـەرکەوتنی پرۆسەکان بەندە بەوەی تا چەند بەپێی کۆمەڵە پرنسیپێکی دروست بـەڕێوە دەچن تاوەکو ئامانجەکانی خۆیان بپێکن[13].

لەمیانـەی ئـەو بۆچـوونانەی خرانـە روو دەردەکـەوێت کەسـەرکەوتنی دانوستان بەندە بەڕەخسـانی زەمینەیـەکی لـەبار کەهەلومـەرجی خـۆییو بابەتی تایبەت بەخۆی هەیەو پێگەیاندنی ئەم جۆرە پسپۆرانەش پێویسـتی بەکۆمەڵێك مەرجو ئامادەباشی هەمەچەشن هەیە، کەبەشێکیان خۆڕسـكو ئەوانی تر خەسڵەتو کارامەیی بەدەستهاتوون.

لەبەر رۆشنایی ئەوانەی کەخرانە روو دەپرسین تا چ ئەندازەیەك پرۆسیسی دانوستانەکانی نێوان سەرکردەکانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کوردو حکومەتەکانی عیراق زەمینەو شەقڵەکانی دانوستانی سەرکەوتوویان تێدابووە؟ هەروەها تـا چ ئەندازەیـەك دانوسـتانکاری مـەرجو شـەقڵەکانی دانوستاکاری سەرکەوتوویان تێدا بووە؟

---

[12] بڕوانە، د. سموحي فوق العادة، الدبلوماسية والبروتوكول، دمشق ١٩٦٠، ص١.

[13] لەوبارەیەوە بڕوانە، د. فاضل زكي، س پ، ل ل ٤٨١-٤٩٤. السفير عبدالفتاح شبانة، س پ، ل ل ٤١-٤٩. د. ضرغام عبدالله الدباغ، ثـورة العمـل الدبلوماسـي في السياسـة، ط١، دار افاق عربيـة للصحافة والنشـر، بغـداد، ١٩٨٥، ص ص ١٧، ١٩، ٩٠-٩٤. د. شوقي نـاجي جـواد واخـرون، س پ، ل ل ٧١-١٠٤. د. فـواد شـباط، س پ، ل ل ١١٤-١٢٢. د. اسماعيل صبري مقلد، س پ، ٤٢٨-٤٣١. ص ص ٨٨-٩٧. د. عبدالعزيز محمد سـرحان، قـانون العلاقـات الدبلوماسـيه والقنصـليه، ب م، ١٩٧٤، ص ص ٤-٧. د. سموحي فوق العادة، س پ، ل ل ١٤-١٩.

زۆرێـك لەڕابـەرانی كـورد ، لـەپێناوی رزگـاربوون لەسـتەمی هـەردوو دەوڵەتی عوسمانیو ئێرانی بەهیوا بوون پشتیوانیی دەوڵەتانی وەكو روسـیاو بەریتانیا بەدەست بهێنن، لەبەر ئەوە پەیوەندیان لەگـەڵ دەكـردن، یـەكێك لەوانـە (شـێخ مـەحمودی حەفیـد) بـوو كـە(حكومـەتی كوردسـتان)ی لەسلێمانی لەسێ دەورانی پچڕ پچڕدا لـەنێوان سـاڵانی (١٩١٨-١٩٢٤)دا پێكهێنا[١٤].

---

[١٤] بڕوانە، صدیق صالح، حكومەتی كوردستان لەسلێمانی ١٩١٨-١٩٢٤، پوختەی پێشینەو مێژوو، هەفتەنامەی سلێمانی نوێ، زنجیرەی هەشت، سلێمانی ٢٠٠٣، ل ل ٧-٨. د. عثمان علي، دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة، ط١، طبع ونشر مكتب التفسير، مطبعة الثقافة، اربيل، ٢٠٠٣، ص ٢٩٠.

باسی یەکەم
چالاکیی سیاسیو دیپلۆماسیی سەردەمی شێخ مەحمودی حەفید

(شێخ مەحمود) هەر لەپێش بەرپابوونی یەکەمین جەنگی جیهانو لەمیانی جەنگەکەشدا چەند جارێك پەیوەندیی لەگەڵ هەندەراندا دامەزراند[١٥]، سەرەتای نامەگۆڕینە لەگەڵ لێپرسراوانی روسیادا لەرێگەی (ئارلۆڤ)ی کونسوڵی گشتی روسیاوە لەبەغدادو (کیرسانۆڤ)ی کۆنسولیان لەشاری موسڵدا ئەنجامدراو[١٦] دواتریش لەگەڵ جەنەراڵ (بەرانۆڤ)دا[١٧].

هەروەها بەنامە پەیوەندیی بەئینگلیزەوە کردو ئەوانیش پاش گەیشتنی هێزەکانیان بۆ کفری راستەوخۆ نامەیان بۆ ناردو دواتر کاپتن (نوئێل) یان ناردە سلێمانی بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵیدا[١٨].

لەسەروبەندی کارکردن بۆ پێکهێنانی لیژنەی دیاریکردنی سنووری نێودەوڵەتیی نێوان ئێرانو تورکیا لەساڵی (١٩١٣)دا (شێخ مەحمود)

---

[١٥] بڕوانە: عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد البرزنجي والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام ١٩٢٥، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة المستنصرية، بغداد، ٢٠٠٤، ص ٥٣.

[١٦] بڕوانە: د. كمال مظهر احمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ت: محمد الملا عبدالكريم، ط٢، دار افاق عربية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨٤، ل ل ٦٤، ١٠٧، ١٧٣.

[١٧] بۆ دەقی نامەکانو وەڵامی شێخ مەحمود بڕوانە: شێخ لەتیفی حەفید، یاداشت، ساغکردنەوەی کەمال نوری معروف، چ١، ب ش، ١٩٩٥، ل ل ٢٨-٣٢.

[١٨] بڕوانە: د. کمال مظهر احمد، س پ، ل ٢٠١، شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ٣١.

یاداشتێکی پێشکەش بەلیژنەکە کردو بۆ چەند جارێك سـەردانی کـردن[19].
هەر بەمەبەسـتی بەدەسـهێنانی هاوکـاری‌و پشـتیوانی دەوڵـەتان‌و لایەنـە نـەیارەکانی دەوڵـەتی عوسمـانی، هــەر لــەو ســاڵەدا پەیوەنــدی بــە بەدرخانیەکانەوە کردو هەوڵیـدا لەگـەڵ هـەردوو کـوڕی بـەدرخان پاشـادا (کامل بەگ‌و حسێن بەگ) رێککەون بـۆ خـەباتکردن لـەپێناوی رزگـاریی کوردستاندا[20].

هەر لەساڵانی ئەو جەنگەدا پەیوەندی بە (حسـێن) شـەریفی مەککـەو کوڕەکانیەوە کردو لەنامەکانیدا پێشنیازی هاوکاریکردنی یەکتری بۆ کـردن لەخەباتیاندا دژ بەدەسەڵاتی (یەکێتی‌و پێشکەوتن)ی تورکەکان کەدژایەتی سەرسەختی گەلانی ژێر دەسەڵاتی تورکیان دەکرد، بەڵام ئەم پەیوەندیکردنە ئاکامێکی ئەوتۆی لێنەکەوتەوە[21].

(شـێخ مـەحمود) پـاش ئـەوەی کەیەکـەمین حکومـەتی کوردسـتانی لە(١٩١٨/١١/١٧)دا بەسەرۆکایەتی خۆی پێکهێنا، دوو نامـەی بـەناوی حکومەتەکەوە بۆ کاربەدەستانی ئینگلیـز: کۆلۆنێـل ئارنۆڵـد (ویلسـن)ی بریکاری حاکمی گشـتی لەعیراقـدا بـە(سـەید محسـن ئاغـا)دا لـەکفری‌و (جەنەراڵ مارشاڵ)ی فەرماندەی هێزی ئینگلیز لەکەرکوك بەهۆی (عبدالله صافی یعقوب)ەوە ناردو داوای لێکردن کە یان ناوچەکەی بدەنە دەست یـان خۆی وەك نوێنەری ئەوان حوکمی بکات[22]. دواتر (شێخ مەحمود) نامەیەکی

---

[19] بڕوانە: شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ٢٢-٢٣، ٣٥.

[20] بڕوانە: د.کمال مظهر احمد، س پ، ل ١٠٧.

[21] بڕوانە: هـ س، ل ٢٠٨-٢٠٩.

[22] بڕوانە: صدیق صالح، س پ، ل ل ٢٧-٢٨. رەفیـق حیلمـی، یادداشـت، چ٣. دەزگـای چاپ‌و پەخشی سەردەم، سـلێمانی، ٢٠٠٣، ل ٥٤، احمـد خواجـە، چـیم دی، ب١، ب١، چاپخانەی شەفیق بەغداد، ١٩٦٨، ل ١٨.

لەرێگەی شاندێکەوە بەسەرۆکایەتی (احمد فائق توفیق) ناسراو بە(فایەقی تاپۆ)و ئەندامێتی (عیزەتی تۆپچی) واتا (عیزەتی فاتە)و (تایەرەفەندی) نارده لای کاربەدەستانی ئینگلیز لەکفریو داوای یارمەتیدانی گەلی کوردی لێکردنو دواتر لەئاکامی گفتوگۆکردندا لەسەر حەوت خاڵ رێککەوتنو شێخیش بەڵێنی هاوکاریکردنی پێدان[٢٣]. ئەگەر خاڵەکانی رێککەوتنەکە جێبەجێ بکرایە رەنگدانەوەی باشی لەسەر باری رامیاریی باشوورو رۆژهەڵاتی کوردستان دەبوو جیاواز لەوەی کەڕوویدا.

هەر لەدرێژەی پەیوەندیەکانی لەگەڵ بەرپرسانی ئینگلیزدا، (شێخ مەحمود) لەناوەڕاستی مانگی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩١٨)دا پێشوازی لە(مێجەر نوئێل)ی نێردراوی حکومەتی بەریتانی کرد لەسەردانەکەیدا بۆ شاری سلێمانیو نوئێل رایگەیاند:

"لەسەر فەرمایشتی حاکمی گشتی لەبەغدا شێخ مەحمود حوکمداری کوردستانە"[٢٤]، (شێخ مەحمود) هەر لەسەرەتای پەیوەندیەکانی بەئینگلیزەوە داوای لێکردن کەناوی کوردستان لەلیستی گەلانی ئازادیخواز نەسڕنەوە[٢٥].

لەبەرامبەردا ئینگلیز دەیانویست کەڵك لەپێگەو دەسەڵاتی (شێخ مەحمود) وەربگرنو هێزی سەربازی خۆیان لەهەرێمەکەدا جێگیر بکەنو

---

[٢٣] بڕوانە: شێخ لەتیف حەفید، س پ، ل ل ٣٦-٣٧، رەفیق حیلمی، س پ. ل ٤٥. لەسەرچاوەکانی بەردەستدا ئاماژە بەدەقی خاڵەکان نەدراوە.

[٢٤] رەفیق حیلمی، س پ، ل ٤٦، احمد خواجە، س پ، ل ل ٢٠-٢٢، شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ٣٩، دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، و: ابوبکر خۆشناو، چاپخانەی روون، ب١، سلێمانی ٢٠٠٢، ل ٣٢١. جرجیس فتح الله، س پ، ل ١٢٦.

[٢٥] بڕوانە: دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٢١.

بـــەهۆی ئـــەوەوە سیاســـەتی وڵاتەکـــەیان بەڕێوەببـــەن. لـــەم بارەیـــەوە چـــەند هەنگاوێکیان نا[٢٦]، وە لەئاکامی سەردانەکەی (وڵسن)دا بـۆ سـلێمانی لـە (١/١٢/١٩١٨)داو گفتوگۆکردنی لەگەڵ (شێخ مەحمود)و شەست کـەس لەسـەرەك هۆزەکـانی باشـووری کوردسـتان، ڕێککەوتنامەیـەکی زارەکـی مۆرکرد بۆ دیاریکردنی چـارەنووس‌و جـۆری پەیوەنـدیان لەگـەڵ دەوڵـەتی بەریتانیاو عیراقی داهاتودا[٢٧]، بەڵام بەپێی ئەوەی حکومەتی بەریتانیا جۆرە ماف‌و پلەو پایەو دەسەڵاتێکی بە(شێخ مەحمود)و گەلی کـورد ڕەوا دەبینـی زۆر کەمتر لەوەی کەچـاوەڕوانی بـوو، بۆئـەم مەبەسـتەش لـەئازاری سـاڵی (١٩١٩)دا (نۆئیل) لابراو بـۆ کزکردنـی دەسـترۆیی‌و دەسـەڵاتی (شـێخ)، (مێجەرسۆن) وەك حاکمی رامیاری لەشـوێنی دانـرا[٢٨] لەراسـتیدا نـاردنی (سۆن) بـۆ سـلێمانی لـەو هەلومەرجـەدا نیشـانەی گـۆڕانی هەڵوێسـتی ئینگلیزبوو بەرامبەر بە(شێخ مەحمود) بەتایبەتی‌و پرسی کورد لەباشووردا بەگشتی. لەبەر ئەوە شێخ لەگەڵیاندا ناکۆك بوو و ڕێکنەدەکـەوت‌و بـڕوای پێنەدەکردن‌و هیوای پێیان کزبوو[٢٩]، ئەوەش هۆکارێکی هانـدەری سـەرەکی بوو بۆی، تاوەکو دواتر مشوری هاوپەیمانێتی تـر بخـوات بـۆ نمونـە لەگـەڵ

---

[٢٦] بڕوانـە: رەفیـق حیلمـی، س پ، ل ٤٧. د. احمـد عثمـان ابـوبکر، کردسـتان في عهـد السلام، ط١، مطبعة اوفسیت اربیل، اربیل، ٢٠٠٢، ل ل ٣٧٤-٣٧٦.

[٢٧] بڕوانە: دیڤید ماکداول، س پ، ل ل ٣٢١-٣٢٢.

[٢٨] بڕوانە: صدیق صـالح، س پ، ل ل ٣٠-٣٤. جـرجیس فـتح الله، یقظـة الکـرد تـاریخ سیاسـي ١٩٠٠-١٩٢٥، ط١، مطبعـة وزارة التربیـة، اربیـل، ٢٠٠٢، ل ل ٢١٨-٢٢٤. دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٣١. د. عثمان علی، س پ، ل ٣٧٤.

[٢٩] بڕوانە: رەفیـق حیلمـی، س پ، ل ل ٥٣-٧٥. جـرجیس فـتح الله، س پ، ل ل ٢٢٤-٢٢٥. د. عثمان علی. س پ، ل ٢٧٨.

روسەکان، کەمالیەکان، و ئەمریکا[30]، دیارە لەهەلومەرجێکی وادا گەڕان بەدوای ئەلتەرناتیڤی تردا وەکو پێویستیەکی قۆناغەکە خۆی دەسەپێنێت.

ئینگلیزەکان داواکاریەکانی (شێخ مەحمود)یان بەزیادەڕۆیی‌و دەرچوون لەو چوارچێوەی کەبۆی دیاریکرابوو لێکدەدایەوەو لەگەڵ ئەو ڕێبازەی کە لەگەڵێدا لەسەری ڕێککەوتن یەکناگرێتەوە[31].

(شێخ مەحمود) پاش ئەوەی لە (٢٢/٥/١٩١٩)دا بەفەرمانێك دەستەیەکی بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەتی کوردستان دەستنیشانکرد، نامەی بۆ سەرخێڵانی سۆران‌و بادینان نووسی‌و داوای پشتگیری‌و هاوکاری لێکردن[32]، هەروەها لە (١٨/٦/١٩١٩)دا نامەی بە(اسماعیل حقی علی ئەفەندی) ناسراو بە(اسماعیل شاوەیس)دا نارد کەنوێنەری شێخ مەحمودو حکومەتەکەی بوو بۆ ئەو گفتوگۆیانە بۆ (جەنەراڵ فرایزەر) لەکەرکوك تا لەنیازیان تێبگات‌و داوای جێبەجێکردنی بەڵێنەکانیان لێبکات، دواتر لەتەلگرافێکدا بۆ (ولسن) هەمان داخوازیەکانی دووپاتکردەوە، بەڵام بێ ئەنجام بوو نوێنەرەکەش بەرپرسیارێتی بەرپابوونی جەنگ‌و ئاکامەکانی خستە ئەستۆی ئینگلیز[33].

---

[30] بڕوانە: د. کمال مظهر احمد، س پ، ل ل ٣٢٣-٣٥٤. جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٢٣.

[31] بڕوانە: عبدالرحمن ادریس صالح البیاتی، س پ، ل ل ٩٤-١٠٠. عزیز الحاج، القضیة الکردیة في العشرینات، ط٢، مطبعة الانتصار، بغداد، ١٩٨٥، ص ١٠٠.

[32] بڕوانە: احمد خواجە، س پ، ل ل ٣٩-٤٠، صدیق صالح، س پ، ل ٣٧. د. عثمان علی، س پ، ل ٢٧٥.

[33] بڕوانە: احمد خواجە س پ، ل ٣٩، صدیق صالح، س پ، ل ٣٧. شێخ لەتیفی حەفید س پ، ل ٥٧ محمد عبدالله کاکە سور، س پ، ل ل ٣٨-٣٩.

هــەر بەمەبەســتی گەیانــدنی بیروبۆچــوونەکانی بــە (ودرۆ ولســن)ی سەرۆکی ئەمریکا، (تۆفیق فکرت)ی وەك نوێنەری خۆی ناردە لای بـاڵیۆزی ئەمریکا لەتاران تاوەکو لەرێگەیەوە ئەو بیروبۆچــوونانە بگەیــەنێت، بــەڵام باڵیۆزەکە ئەنجامدانی دیدارەکەی رەتکردەوە[٣٤].

لە (٢٠/٣/١٩١٩)دا وەکو سەرۆکی حکومەتی کوردستان نامەیــەکی لەرێگەی نوێنەرانی تایبەتی خۆیەوە: (سەید ئەحمــەدی بــەرزنجی)و (ســەید رەشید زەکی کابان)ەوە بۆ سەرۆکایەتی کۆنگرەی ئاشتی جیهــانی لــەپاریس نــاردو تێیــدا داواکاریــەکانی گــەلی کــوردی روونکــردەوەو داوای کۆمــەكو پشتگیری لێکــردن، نامەکــە بــۆ (جەنــەراڵ شــەریف پاشــا) بــوو، تــاوەکو لەرێگەیەوە وەکو نوێنەری کورد لەکۆنگرەکــەدا پێشکەشــی بکــات، بــەڵام نوێنەرەکان نەگەیشتنە جێ، چونکە لەحەلــەب لەلایــەن فەرەنســییەکانەوە رێگەنەدران بڕۆن بۆ پاریس وەدەستگیر کرانو هێنرانەوە بۆ موســڵو حــوکم دران[٣٥].

هەرچــەندە پەیوەندیــەکانی نێــوان (شــێخ مــەحمود)و دەســەڵاتدارانی ئینگلیــز گەیشــتە بنبەســتو دواتــر رووبەڕووبونــەوەی ســەربازیو دەستگیرکردنو دوورخستنەوەی (شێخ)ی بۆ هیندستان[٣٦] لێکەوتــەوە، بــەڵام

---

[٣٤] بڕوانە د، کمال مظهر احمد، س پ، ل ٣٢٣.

[٣٥] بڕوانە: رەفیق حیلمی، س پ، ل ٤٩. احمد خواجە، س پ، ل ٢٢. د. کمال مظهر احمد، س پ، ل ل ٣٣٠-٣٣١. شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ٤١-٤٢. صدیق صالح، س پ، ل ٣٢. جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٦٠، د. بلــەچ شــێرکۆ، کێشــەی کــورد مێژینــەو ئێستای کورد، و: محەمەد حەمەباقی، ط١، چــاپخانەی شــەهید جەعفــەر، ١٩٨٦، ل ل ١٣٦-١٣٧.

[٣٦] بڕوانە: علی کمال عبدالرحمن، مذکرات، تقدیم وتحقیق: جمال بابان، شرکة الخنساء للطباعة، بغداد، ٢٠٠١، ص ص ٥٧-٥٨.

لەبەر چەندین هۆکار بەریتانیا نەیتوانی بەیەکجاری پێگەو رۆڵی لەباشووری کوردستانو عیراقدا فەرامۆش بکات، لەبەر ئەوە لەسەر راسپێری (گۆڵد سمیث) بۆ هێنانەوەی بۆ کوردستان، لە(١٢-١٣/٩/١٩٢٢) دا هێنرایەوە بەغدادو بۆ ماوەی چەند رۆژێك گفتوگۆی لەگەڵ (سیرپیرسی کۆکس)و (وشا فەیسەڵ) دا کرد[٣٧].

(شێخ) لەرێگەی گەڕانەوەیدا لەشاری سلێمانی، مەزبەتەی بەچەندین شێخو سەرۆك خێڵ مۆرکرد، تاوەکو ببێتە بەڵگەنامەی داواکردنی دامەزراندنی (دەوڵەت) ێکی کوردی بەپێشەوایەتی خۆی[٣٨]، بەلام لەپاش گەڕانەوەکەی سەرەتا کرا بەسەرۆکی (جمعیەی کوردستان)[٣٩]، بەلام لەبەرئەوەی جیاوازیەکی ریشەیی لەنێوان تێڕوانینو سیاسەتەکانی ئەو کۆمەڵەیەو شێخ لەلایەكو ئینگلیزو حکومەتی عیراق لەلایەکی ترەوە هەبوو، بەئەندازەیەك کەجگە لەپێکهاتنی نیوەچڵی لەسەر پرسەکانی نێوانیان، ئومێدی چارەسەرێکی ریشەییو دادپەروەرانە بۆ دۆزی نەتەوەیی کورد لەلایەن ئینگلیزەوە تا دەهات کزتر دەبوو، ئەمەش هۆکارێکی سەرەکی شکستهێنانی هەوڵە دیپلۆماسیەکانی نێوانیان بوو کە ئۆباڵی سەرەکی ئەوەش لەئەستۆی ئینگلیزدا بوو. لەبەرئەوە (شێخ مەحمود) لە(٩/١٠/١٩٢٢)دا دووەمین "حکومەتی کوردستانی" پێکهێناو لەدواتردا ناوی ئەندامەکانی کابینەکەی راگەیاند وەدامو دەزگا

---

[٣٧] بڕوانە: احمد خواجە، ل ل ٩٥-٩٧، ٩٩-١٠٠. دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٣٤، صدیق صالح، س پ، ل ٥٣. جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٥٥، د. عثمان علی، س پ ل ٣٩٧.

[٣٨] بروانە: صدیق صالح، س پ، ل ٥٩. شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ٨٥-٨٨.

[٣٩] بڕوانە: صدیق صالح، س پ، ل ٦١. دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٣٩.

کارگێڕیەکانی دامەزراندو ئاڵای کوردستانی لەچەند ناوچەیەکی جیاجیادا هەڵکرد[٤٠]و لەمانگی تشرینی دووەمدا خۆی "بەمەلیکی کوردستان" دانا[٤١].

(شێخ) لەدرێژەی هەنگاوەکانی بەو ئاڕاستەیەی هەنگاوی بۆ نابوو، هەر لەمانگی تشرینی یەکەمی (١٩٢٢)دا دیداری لەگەڵ نێردراوی (ئۆزدەمیر)دا کردو بێ بڕوایی خۆی بەئینگلیزو بەڵێنەکانی پێ ڕاگەیاندو ئامادەیی خۆی بۆ هاوکاریکردنی تورك لەدژی ئینگلیزو دوورخستەوەیان تا چیای حەمرین دەربڕی[٤٢]. دواتر ئینگلیزەکان دەستیان بەسەر نامەکانی نێوانیاندا گرتو پەیوەندیەکانیان بۆ ئاشکرا بوو، لەبەر ئەوە هەڵوێستیان لەدژی (شێخ) توندتر کرد[٤٣]. لەگەڵ ئەوەشدا هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکان (شێخ مەحمودو ئینگلیزەکانو حکومەتی عیراقی) بەیەکجاری دەرگایان لەڕووی هەوڵە دیپلۆماسیەکان دانەخست، بەتایبەتی ئەم دوو لایەنەی دواییان مەبەستیان بو کارێکی ئەوتۆ بکەن پەیوەندیەکانی نێوان (شێخ)و تورکەکان تێکدەنو دەسەڵاتیان لەکوردستاندا نەهێڵن، لەم چوارچێوەیەدا لە (٢/١١/١٩٢٢) شاندێکی

---

[٤٠] بڕوانە: علائەدین سەجادی، مێژووی راپەڕینی کورد، ب ش، ١٩٩٦، ل ل ٦٤-٦٥. احمد خواجە، س پ، ل ل ١١٦-١٢٦. شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ٨٩-٩١. ئەحمەد باوەڕ، چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی هاوچەرخی کورد، چ١، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤ ل ٢٣. صدیق صالح، س پ، ل ل ٢٤-٦١. جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٥٧. د. عثمان علی، س پ ، ل ٣٩٧.

[٤١] بڕوانە: دیڤید ماکداول، س پ ل ٣٣٩.

[42] بڕوانە: صدیق صالح، س پ، ل ٦٤.

[43] بڕوانە: جرجیس فتح الله، س پ، ل ل ٢٥٩-٢٦٠. دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٤١.

کوردی لەگەڵ کۆمیسەری باڵادا لەبەغداد کۆبونەوەو ئەم داواکاریانەیان خستەڕوو[44]:

١-بەڕەسمی ناساندنی سەربەخۆیی باشووری کوردستان.

٢-دەبێت هەموو ئەو ناوچانەی کەزۆربەی دانیشتوانیان کوردن بەشێك بێت لەباشووری کوردستان.

٣-پێکهێنانی لیژنەیەك بۆ دیاریکردنی سنووری نێوان کوردستانو عیراق.

٤-(شێخ مەحمود) بەپلەی (حوکمدار)ی کوردستان بناسرێ.

٥-ئەو کەسانەی لەخولی دووەمی هەڵبژاردنی ئێستادا هەڵدەبژێردرێن، کرۆکی ئەنجومەنی نەتەوەیی کوردستان پێکبهێنن.

لەبەرامبەردا نوێنەری باڵا داوای لەشاندەکە کرد کەدەستکاری داواکاریەکانیان بکەن، هاوکات هەردوو حکومەتی بەریتانیو عیراقی بەجۆرێك هەڵوێستیان نواند کەدۆخەکە هێمن بکەنەوە، سەرەتا (نوئێل) لە (١٥/١١/١٩٢٢) نامەیەکی بۆ (شێخ مەحمود) نارد، لەسەرەتای مانگی کانوونی یەکەمدا (نوئێل)و شاندی سلێمانی لەگەڵ نوێنەری باڵای بەریتانیو شا (فەیسەڵ) دا کۆبوونەوە[45]، دواتر هەردوو حکومەتەکە لە

---

[44] بڕوانە: دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٥٣.

[45] بڕوانە: سی جی، ادموندز، کرد وترك وعرب سياسة ورحلات وبحوث عن الشمال الشرقي في العراق ١٩١٩-١٩٢٥، ترجمة: جرجيس فتح الله، بغداد، ١٩٧١، ل ل ٢٧٦.

دیڤید ماکداول، س پ، ل ل ٣٥٣، ٣٥٤. شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ٩٩-١٠٠، عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارات العراقية، ج١، ط٧، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٨، ص ٢٧٤. د. مارف عومەر گوڵ، پەیوەندی..، س پ، ل ل ١٠٧-١٠٨. جرجيس فتح الله، س پ، ل ل ٢٦٠-٢٦١. واسیلی نیکتین، کوردو کوردستان، و:

(٢١/١٢/١٩٢٢) دا رایانگەیانـد کەئـەوان قـایلن کـورد لەچوارچـێوەی عیراقدا حکومەتێکی کوردی پێکبهێنێت‌و بۆ ئەو مەبەستەش شـاندێکیان سەردانی بەغداد بکـات بـۆ گفتوگـۆکردن لەسـەر وردەکاریـەکانی، بـەڵام بەکردەوە هیچ هەنگاوێکیان بـۆ نـەناو بـەم شـێوەیە سـنووری قەڵـەمڕەوی حکومەتی کوردستان لەچوارچێوەیەکی بەرتەسـکدا مایـەوە[٤٦]. هەرچـەندە ناوەڕۆکی ڕاگەیاندنە هاوبەشەکەی هەردوو حکومەتەکە بایەخی رامیـاری‌و مەعنەوی خۆی هەبوو، بەڵام هێشتا لەخواستەکانی (شێخ مەحمود) کەمتر بوو، لەبەرئەوەی لـە (٢٢/١٢/١٩٢٢)دا شـاندێکی نـاردە کـەرکوك بـۆ داواکردن لەدەسەڵاتدارانی ئینگلیز تاوەکو بەیاننامەیـەك دەربکـەن تێیـدا سەربەخۆیی کوردستان لەسایەی فەرمانڕانی ئەودا بسـەلمێنن[٤٧]، هەرچـەندە شاندەکە هەڵوێستی توندو یەکلاکەرەوەبوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هاتوچـۆی نوێنەرانی (شـێخ) بـۆ لای دەسـەڵاتدارانی ئینگلیـز لەکـەرکوك‌و بەغـداد درێژەی هەبوو[٤٨]، لەکاتێکدا ئەوان هەمیشە جـەختیان لەسـەر پێویسـتیی

خالیدی حسامی، (هێدی)، چ١، چاپخانەی زانکۆی صـلاح الـدین، هـەولێر، ١٩٩٧، ل ٥٨١.

[46] بڕوانە: سی چی. ادموندز، س پ، ل ٢٨١، محمد عبدالله کاکە سور، الدور السیاسـي والثقافي للضباط الکرد في الحرکة الکردیة في کردستان الجنوبیة ١٩٢١-١٩٤٥. اطروحـة ماجستیر غیر منشورة، کلیة الاداب، قسم التاریخ، جامعة صلاح الـدین/ اربیـل، اربیـل ١٩٩٨، ل ٥٢. صدیق صالح، س پ، ل ٢٥. د. مـارف عومـەر گـوڵ، س پ، ل ١٠٨. د. کمـال مظهـر احمـد، کرکـوك وتوابعهـا حکـم التـاریخ والضـمیر، ج١، مطبعـة رینـوین، السلیمانیة، ب س، ص ص ١٤٩-١٥٠.

[47] بڕوانە: عبدالرحمن ادریس صالح البیاتی، س پ، ل ٩٤.

[48] بڕوانە: صدیق صالح، س پ، ل ٧١.

چوونی (شێخ) بۆ بەغداد دەکردەوە[٤٩]، بەڵام ئەم لەنیازیان بەگومان بوو، لەبەرئەوە ملی بۆ داخوازیەکانیان نەداو پاساوی بۆ دەهێنایەوە کەئەو دەسەڵاتی تەواوی بەنوێنەرانی خۆی داوە کەچارەسەری پرسە هەڵپەسێردراوەکان بکەن[٥٠].

تا دەهات (شێخ) ئومێدی بەئینگلیزەکان کزتر دەبوو، وەلەبەرامبەردا پەیوەندیەکانی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی تورك لەناوچەکەدا پتەوتر دەبوو[٥١]، لەلایەکی ترەوە، لە (١٩٢٣/١/٣٠) دا بەهۆی کونسوڵی سۆڤێتەوە لەتەوریز لەرێگەی (ئەحمەد خواجە)ەوە، نامەیەکی ئاراستەی سەرۆکی دەوڵەتی سۆڤێتی کردو تێیدا داوای دامەزراندنی پەیوەندیی هەمەلایەنەیی‌و هاوکاریکردنی گەلی کوردی کرد بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی، بەڵام لەدوای مردنی (لینین) نامەکە فەرامۆش کرا[٥٢].

---

49 بڕوانە: س. جی، ادموندز، س پ، ل ٢٨٣-٢٨٥. جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٦٦.

50 بڕوانە: د. ولید حمدي الکرد وکردستان في الوثائق البریطانیة، لندن، ١٩٩١، ص ص ١٦٣-١٦٤. جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٦٧. دیڤید ماکداول، س پ ل ٣٤٠.

51 بڕوانە: احمد تەقی، خەباتی گەلی کورد لەیاداشتەکانی احمد تەقیدا، ئـ: جلال تەقی، چاپخانەی العربیە، بغداد، ١٩٧٠، ل ل ٦٨-٦٩. ناوبراو ئاماژە بەوە دەکات کەئەوان بە (شێخ مەحمود)و دەوروبەرەکەشیەوە لەوبارەیەوە دووربین نەبوون، بەڵام لەبەر ئەوەی بێ ئەندازە لەرەفتاری ئینگلیزەکان بێزاربوون، بەباشیان زانی پەیوەندی بەکەمالیەکان‌و (ئۆزدەمیر)ەوە بکەن. بڕوانە: هـ.س، ل ٦٨. رەفیق حیلمی، س پ، ل ل ٣٥٦-٣٥٧. شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١٣٤-١٣٥.

52 بڕوانە: شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١١٢-١١٣. لەراستیدا نامەکە هەر نەگەیشتە دەست کۆنسوڵی سۆڤێتی تا لەدوای مردنی (لینین) فەرامۆش بکرێت!.

لەسەر ئاستی نێوخۆیشدا شێخ لەمەزبەتەیەکدا بە(سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی کوردستانی باشوور) ناسێنراو لە (١٩٢٣/٢/٢١)دا شاندێکی کوردی بەرەو رەواندوز بەرێ کەوتن[٥٣]، بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ (ئۆزدەمیر)دا.

(شێخ مەحمود) لەژینگەیەکی یەکجار دژوارو نالەباردا کاری دەکرد، لەلایەك ئینگلیز سیاسەتێکی تەمو مژاوی‌و دووفاقی لەبەرامبەر گەلی کوردو مافەکانی پیادە دەکردو بەرژەوەندیەکانی پتر ئاوێتەی بەرژەوەندیەکانی حکومەتی عیراقی‌و گەلی عەرەبی سەردەست بوو، بە بەراورد لەگەڵ گەلی کورددا، لەلایەکی ترەوە ئەو دەوڵەتانەی کەکوردستانیان داگیر کردووە لایەنێکی سەرەکی هاوکێشەی پەیوەندی‌و کێشەکانی ناوچەکەیان پێکدەهێنا، لەبەرئەوە (شێخ) لەنیازیان دڵنیابوو نەیدەویست بەبێ هیچ گرەنتیەك بەیەکجاری خۆی لەسەر هیچ لایەنێکیان ساغ بکاتەوە، بەڵکو هەوڵیدا جۆرێك لەمانۆڕی رامیاری پیادە بکات‌و پەیوەندیەکی هاوسەنگ لەگەڵ هەردوو لایەندا رابگرێت‌و ئەگەر بۆ ماوەیەکی کاتیش بێت بێلایەن بمێنێتەوە لەململانێی نێوان ئینگلیزو تورکیادا[٥٤].

هەر لەچوارچێوەی کارکردنیدا بۆ بەدەستهێنانی دۆستایەتی‌و هاوکاری پترو ئەنجامدانی جۆرێك لەفشاری ناڕاستەوخۆ لەسەر ئینگلیزو دەسەڵاتدارانی عەرەبی سوننەی عیراقی، شێخ جۆرێك لەپەیوەندی لەگەڵ (شێخ مهدي خالصي) پێشەوای ئایینی شیعەدا لەبەغدا بەست[٥٥].

---

[53] بڕوانە: رەفیق حیلمی، س پ، ل ل ٣٥٨-٣٥٩.

[54] بڕوانە: رەفیق حیلمی، س پ، ل ل ٣٥٨-٣٥٩. د. عثمان علی، س پ، ل ٣٥٣.

[55] بڕوانە: د. ولید حمدي، س پ، ل ١٦٣.

هەرچەندە (شێخ) بەردەوام بوو لەسەر هەڵوێستی (خۆبەدەستەوەنەدان)و نەچوون بۆ بەغداد، لەگەڵ ئەوەشدا بەمەبەستی خاوکردنەوەی گرژیەکان ئامادەیی ناردنی شاندێکی تری دەربڕی، بەکردەوەش شاندەکەی (شێخ قادر)و (مصطفی پاشا) لە (١٩٢٣/٣/٣) دا ناردە کەرکوك بۆ لای دەسەڵاتدارانی ئینگلیز، بەڵام بێ ئاکام بوو[٥٦]، بەهەمان شێوەی ئاکامی سەردانەکانی شاندی کورد بۆ لای دەسەڵاتدارانی تورك[٥٧]، لە (١٠/٥/١٩٢٣)دا نامەی تری بۆ ناردن، ئەوان هەر سووربوون لەسەر هەڵوێستی پێشوویان[٥٨]، وە لە (١٥/٥/١٩٢٣)دا بروسکەیەکی ئاگادارکردنەوەو نارەزایی دەربڕینی لەدژی سیاسەتەکانی ئینگلیز لەکوردستان گەیاندە باڵیۆزانی بیانی لەتاران و داوای پشتیوانی لێکردن[٥٩]. هەر لەکۆتایی ئەو مانگەدا (هنری دۆبس)ی نوێنەری باڵاو (عبدالمحسن السعدون)ی سەرۆك وەزیرانی عیراق لەسلێمانی کۆبوونەوەو گفتوگۆیان لەگەڵ ژمارەیەك لەسەرۆك خێڵ و کەسایەتیەکانی سلێمانیدا ئەنجام دا، بەڵام بەهۆی هەڵوێستی توندی (السعدون)ەوە لەدژی مافەکانی کورد، کۆبوونەوەکە هیچ ئاکامێکی لێنەکەوتەوە[٦٠]. لەبەر ئەوە (شێخ) لەمانگی حوزەیراندا بەناردنی نامەو مەزبەتە پەیوەندی بەحکومەتی روسیاوە کرد بۆ هاوکاریکردنی[٦١]. پاش ئەوەی هەوڵەکانی ئینگلیز سەریان نەگرت تاوەکو

---

[56] بڕوانە: سی، جی، ادموندز، س پ، ٢٨٥.

[57] بڕوانە: ڕەفیق حیلمی، س پ، ل ٤٢١، ٤٢٤-٤٢٦.

[58] بڕوانە: د. ولید حمدی، س پ، ل ل ١٧٠-١٧١.

[59] بڕوانە: شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١٣٦-١٣٨. د. ولید حمدی، س پ، ل ١٧٥.

[60] بڕوانە: جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٧٠-٢٧١.

[61] بڕوانە: د. جەلیلی جەلیل واخرون، الحركة الكردية في العصر الحديث، ترجمة: عبدی حاجی، بیروت، ١٩٩٥، ل ١٣٥.

سلێمانی بخرێته سەر عیراق، شێخ (مەحمود) لەهەنگاوێکی تریدا لەمانگی (تەمموزی ١٩٢٣)دا سێیەمین پێکهاتەی حکومەتی کوردستانی بەناوی (ئەنجومەنی میللیی گشتی)یەوە دامەزراند، هەرچەندە قەوارەو قەڵەمڕەوی ئەم حکومەتە لەوانەی پێشووتر سنووردارتر بوو[٦٢]. بەم شێوەیە بارودۆخەکە پتر بەئاراستەی رووبەڕووبوونەوەی سەربازی دەچوو، لەناوەڕاستی مانگی (ئابی ١٩٢٣)داو لەئاکامی بۆردومانکردنی شاری سلێمانیدا لەلایەن فڕۆکەکانی ئینگلیزەوە[٦٣]، (شێخ) یاداشتێکی نارەزایی بۆ نوێنەری باڵا نارد. وەدواتریش لەمانگەکانی (تشرینی یەکەمو دووەم)ی (١٩٢٣)و (٢٣-٢٧/٥/١٩٢٤)دا نامە گۆڕینەوەی نێوان (شێخ)و بەرپرسانی ئینگلیز درێژەی هەبوو[٦٤]، بەڵام بەهۆی چۆڵکردنی شاری سلێمانیەوە لەلایەن شێخەوەو داگیرکردنەوەی لەلایەن هێزەکانی ئینگلیزەوە لە(١٩/٧/١٩٢٤)داو بوونی (چاپمان) بەسەرپەرشتی‌ی کارگێڕیی شارەکە کۆتایی بەسێیەم (حکومەتی کوردستان)ی سەردەمی (شێخ مەحمود) هات[٦٥]. لەگەڵ ئەوەشدا (شێخ) لەسەر هەوڵە دیپلۆماسیەکانی بەردەوام بوو، لەسەرەتای مانگی ئازاری (١٩٢٥)دا (ماجد مصطفی)ی بەسەرۆکایەتی شاندێك نادرە لای بەرپرسانی ئێرانو داوای هاوکاری لێکردن

---

[62] بڕوانە: صدیق صالح، س پ، ل ل ٨٣-٨٥.

[63] بڕوانە: سی جی، ادموندز، س پ، ل ٣١٣.

[64] بڕوانە: شێخ لەتیفی حەفید. س پ، ١١٤-١١٦. د. ولید حمدی، س پ، ل ل ١٧٧-١٧٨.

[65] بڕوانە: عبدالعزیز یاملکي، کشف القناع عن بعض الوقائع العراقیة (مذکرات)، ج١، مطبعة دار المعروفة، بغداد، ١٩٥٧، ص ص ١٢، ٢٠، جرجیس فتح الله، س پ، ل ٢٧٤. علی کمال عبدالرحمن، س پ، ل ل ٥٧-٥٨.

لەدژی ئینگلیزو لەو کارەدا بەئەنجام گەیشتن[66] و پاشان لەئەنجامی وتوویژکردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی تورکیاو ئێران گەیشتنە جۆرە ڕێکەوتنێکی سێ قۆڵی نێوانیان[67].

لەسەرەتای بەهاری ساڵی (١٩٢٦)دا لەگەڵ ئینگلیزدا گەیشتنە ئاگر بەستێكو (شێخ مەحمود) سەرۆکایەتی کۆبوونەوەیەکی لەپێنجوێن کردو تێیدا بڕیاریاندا کەپەیوەندی لەگەڵ تورکیادا بېڕن[68]، دیارە لەبەرامبەر بەڵێنی ئینگلیزو حکومەتی عیراقی بەرەچاوکردنی داخوازیەکانی کورد. هەر لەچوارچێوەی زەمینە سازیەکاندا بۆ دامەزراندنەوەی پەیوەندیەکان لەگەڵ ئینگلیزدا، شێخ (سەید ئەحمەدی بەرزنجی) بەنوێنەرایەتی خۆی نارده لای دەسەڵاتدارانی ئینگلیز لەبەغداد، بەڵام هەڵوێستی ئینگلیزەکان بەپێچەوانەی خواستەکانی کوردەوە بوو ئەو هەڵوێستەی کە لەنامەی نوسراوو راسپاردەی زارەکیدا بەو نوێنەرەدا نێردرابوو، تێیدا داوا لە (شێخ) کرا دەستەبەرداری کاری رامیاری بێت، لەبەرامبەردا هەڵوێستی (شێخ مەحمود) بریتیبوو لەسزادانی نوێنەرەکەی خۆیو هەڵگیرسانەوەی شەڕ لەگەڵ ئینگلیزدا[69].

ئینگلیزەکان هەوڵیاندا کاربکەنە سەر دەسەڵاتدارانی ئێران تاوەکو تەنگ بە (شێخ)و هێزەکەی هەڵبچنن، لەم بارەیەوە (عەبدوڵلاخانی

---

[66] بڕوانە، شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١٣٠-١٣١. هیچ وردەکارییەکمان لەوبارەیەوە دەست نەکەوت.

[67] بڕوانە، هـ س، ل ل ١٣٤-١٣٨. هیچ وردەکارییەکی ئەو ڕێککەوتنەمان دەست نەکەوت.

[68] بڕوانە، هـ س، ل ل ١٤٢-١٤٣.

[69] بڕوانە، شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١٤٣-١٤٥.

تەهماسب)ی وەزیری جەنگی ئێران نامەیەکی بەنێردراوێکیدا بۆ ناردو داوای خۆبەدەستەوەدانی لێکرد بەلاّم (شێخ) بەمەبەستی بەدەستهێنانی کاتو کۆکردنەوەی هێز، لە (١٢/٥/١٩٢٦)دا بەنامەیەکی نیمچە هەڕەشە ئامێزەوە داواکارییەکەی ناوبراوی ڕەتکردەوە[٧٠].

لەساڵی (١٩٢٧)دا ئینگلیزەکان لەڕێگەی (کابتن شۆك)و دواتریش (کۆرنوالیس)ەوە گفتوگۆیان لەگەڵ شێخدا لەخورماڵ ئەنجام دا، بەلاّم ئاکامێکی ئەوتۆی بۆ کورد لێنەکەوتەوە.[٧١]

هەروەها لەوکاتەی کەئینگلیزەکان لەدژی (ڕەزا شا)ی ئێران کاریان دەکردو لەنێو بنەماڵەی قاجارەکاندا پشتگیری (سالار الدولە) یان دەکرد، ئەمیش نامەیەکی بۆ (شێخ) ناردو داوای کۆمەکی لێکرد لەدژی (ڕەزاشا)، بەلاّم شێخ، (ئەحمەد خواجە)ی نارده دیدەنیو کارکردن بۆ دوورخستنەوەی سەرکردە کوردەکان لەهێزەکەیدا، ئەم کارەی (ئەحمەد خواجە) ئەنجامی باشی هەبوو، ئەگەر بەشێوەیەکی کاتییش بێت، و دواتریش نامەگۆڕینەوەو دیداری نێوان (شێخ مەحمود)و بەرپرسانی ئینگلیزو حکومەتی عیراقی درێژەی هەبوو، (شێخ) لە (٣١/١٢/١٩٢٧)دا نامەی بە (سەید ئەحمەد مەرەخەس)دا بۆ (کۆرنوالیس) نێردراوی بالاّی بەریتانیا ناردو ئەویش وەلاّمی نامەکەی دایەوەو، هاوکات نامەیەکی بۆ (کاپتن هۆڵت)ی راوێژکاری رۆژهەلاّت ناردو ئەویش لە (٢٥/١/١٩٢٨)دا بەنامە وەلاّمی دایەوە[٧٢].

---

[70] بڕوانە، ه س، ل ل ١٤٥-١٥٦.

[71] بڕوانە، ه س، ل ل ١٤٧-١٥٣.

[72] بڕوانە: ه س، ل ل ١٥٢-١٥٣، ١٦٧-١٦٨، ١٨٠-١٨٢، ئەحمەد باوەڕ، س پ، ل ل ٢٥-٢٦.

هـەروەها لـە (١٩٢٧/١/٢٧)دا نامەیـەکی بـۆ (کۆلۆنیـل وانـت)ی سـەرۆکی ئـەرکانی جـەنگو بەڕێوەبـەری هـەواڵگری نـارد، لـە (١٩٢٧/٣/١٢) دا نامەیەکی لە (زیان براین)ەوە پێگەیشت کە لەوەڵامی نامەیەکی پێشووتری شێخدابوو[٧٣]. تێکڕای ئەو نامانە ئاکـامێکی ئـەوتۆی لێنەکەوتەوە کەشایانی ئاماژەپێدان بێت.

لـە (١٩٢٧/٥/١٩)دا (شـێخ) نامەیـەکی لـە (ئەحمـەد عثمـان)ی موتەسـەریفی سـلێمانیەوە پێگەیشـتو پاشـان لـە (١٩٢٧/٨/١٩)دا وتوێژێکی نهێنـی لەنێوانیانـدا لـەپێنجوێن ئـەنجام دراو ڕێککـەوتنێکیان مۆرکرد کەجۆرێك بـوو لەملکـەچ بـوونو تێیـدا (شـێخ) پابەنـد دەکـات بەدوورکەوتنەوە لەکوردستانو هەڵپەسـاردنی چـالاکی رامیـاری خـۆی بـۆ ماوەی چوار سـاڵو دژایـەتی سیاسـەتەکانی حکومـەتی عیراقـی نـەکات، بەمـەرجێك دوای ئـەو ماوەیـە ڕێگـە بەگـەلی کـورد بـدرێت لەڕێگـەی دیپلۆماسی داوای مافەکانی بکات[٧٤]. ئەمە وێڕای چەند خـاڵێکی تایبـەت بەگێڕانەوەی موڵکەکانی شێخ مەحمودو خزمەکانی، ئەمـەش ئـەو راسـتیە دەسەلمێنێت کـەتا دەهـات تـای تـەرازووی هێزەکـان لـەو کێشـمە کێشـە درێژخایەنو هەمەلایەنەدا بەقازانجی نـەیارەکانی گـەلی کـوردو رابەرەکـەی دەشـکایەوە، نـاوەڕۆکی ئـەو ڕێککەوتنـە بـاری لـەنگی لایـەنی کـوردیو بالادەستی لایەنی بەریتانیو عیراقی لەو قۆناغەدا دەردەخات.

---

[73] بڕوانە: هـ س، ل ل ١٦٩-١٧٢.

[74] بڕوانە: شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١٦٤-١٦٦، ١٧٤. محمد عبدالله کاکەسـور، س پ، ل ٧١. عبدالرزاق الحسني، تاريخ العراق السياسي الحديث، ج٣، ص٢٨٩. شـورش حسن عمر، حقوق الشعب الكوردي في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنـة، اطروحـة ماجستير غير منشورة، كلية القانون، جامعة السليمانية، ٢٠٠٤، ص ٦٠.

لەدوای دوو مانگ لەرۆیشتنی بۆ ناوچەی (پیران)، (شێخ مەحمود) لەسەر داوای نوێنەری بەریتانیی شای عیراق، لەبەغداد سەردانی کردن، بەڵام دیدارەکە ئاکامێکی رونی نەبوو، شێخیش گەڕایەوە شوێنی پێشووی[٧٥].

(شێخ) لەماوەی سێ ساڵی نیشتەجێبوونیدا لە(پیران)، هەردوو حکومەتی بەریتانیاو عیراق لێیان دووپات دەکردەوە کەنابێت چالاکی رامیاری ئەنجام بدات، لەگەڵ ئەوەشدا (شێخ) لە(کۆتاییی مانگی کانوونی یەکەمی ١٩٢٧ تا ١٩٢٩) درێژەیدا بەنامەگۆڕینەوەو دیدار لەگەڵ کاربەدەستانی ئینگلیزو عیراق، لەوانە بۆ نمونە: (کاپتن هۆڵت، کۆلۆنیل لاین، ئەحمەد عوسمانی موتەسەریفی سلێمانی)[٧٦] هەر لەساڵی (١٩٢٧) دا لەرێگەی (فهمی سعید)ەوە دووجار پەیوەندیکردن لەنێوان (شا فیصل) و (شێخ مەحمود)دا بەبێ ئاگاداری ئینگلیزەکان ئەنجام درا[٧٧]، بەڵام بێ ئاگا بوو.

لەبەهاری ساڵی (١٩٢٩)دا چەندین سکاڵانامەی مۆرکراو لەلایەن ژمارەیەك لەسەرۆك هۆزەکانی باشووری کوردستانەوە پێشکەش بەرێکخراوی نێودەوڵەتی (کۆمەڵەی گەلان) لەجنێڤو نووسینگەی نوێنەری باڵا لەبەغداد کران کەتێیدا داواکاری ئۆتۆنۆمی نێوخۆییو هەتا سەربەخۆییش لەژێر پارێزگاریی بەریتانیادا بوون، بەڵام لەلایەن بەریتانیاو حکومەتی عیراقەوە پشتگوێ خران[٧٨]، کەهۆکارەکانی دەگەڕێتەوە بۆ

---

[75] بڕوانە، شێخ لەتیفی حەفید، س پ، ل ل ١٧٧-١٧٨.

[76] بڕوانە، ه س، ل ل ١٧٩- ١٨٥.

[77] بڕوانە، محمد عبدالله کاکەسور، س پ، ل ٧٣

[78] بڕوانە، دیڤید ماکداول، س پ، ل ل٣٦١-٣٦٢. شایانی ئاماژەپێدانە کەخەباتی پەرلەمانی نوێنەرانی کورد لەپەرلەمانی عیراقدا شێوازێکی تری خەباتی رامیاری گەلی

توندوتۆڵیی بەرژەوەندیەکانی نێوان هەردوو حکومــەتو بێدەربەســتبوونیان لەهەر جۆرە کاردانەوەیەکی گەلی کــوردو رابــەرانیو. هــەروەها دەســەڵاتو رۆڵی کاریگەری بەریتانیا لەناو ئەو رێکخراوە نێودەوڵەتیەدا بەئەندازەیــەك بوو کەئاســتەم بــوو لــەو رێگەیــەوە کارێــك ئــەنجام بــدرێت بەپێچــەوانەی بەرژەوەندیو ویستی ئەو وڵاتەوە بێت*.

لەپێش پێکدادانی چەکداری نێوان (شێخ مەحمود)و حکومەتی عیراقی لەساڵی (١٩٣٠)دا، وتووێژێك لەنێوانیاندا ئەنجام درا، کەئەفسەر (جەمال عارف) نوێنەرایەتی شێخی کردو هەردوو ئەفسەری کورد (بەکر صدقی)و (بهاءالدین نوری) نوێنەرایەتی حکومەتیان کرد، سەرەنجام هیچ ئاکامێکی پۆزەتیفی بەئاراستەی رێککەوتن لێنەکەوتەوە[٧٩].

کوردە کە لەبەرامبەر سیاسەتەکانی هەردوو حکومەتی بەریتانیو عیراقیدا گرتیەبەر، بەشێوەی پێشکەش کردنی یاداشتو گفتوگۆی پەرلەمانیو پرسیارکردن لەسەر پرسە چارەنووسسازەکانی پەیوەندیدار بەکوردەوە، بۆ وردەکاریەکانی ئەم بوارە، بۆ نمونە بڕوانە، محمد عبدالله کاکەسور، س پ، ل ل٧٦-٨٨. بۆ دەقی هەردوو نامەکەی ناوبراو بڕوانە، محەمەد ئەمین زەکی، (دوو تەقەلای بێ سوود)، توێژینەوەو رێکخستنی، سەباحی غالب، چاپخانەی هەلۆیست، لەندەن، ١٩٨٤، ل ل٦٤-٩٤، ٩٥-١١٤. عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارت العراقية، ط٧، ج٣، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٨، ص ص٦٤-٦٧.

* بۆ زانیاری پتر لەبارەی پێگەو دەسەڵاتی بەریتانیا لەنێو رێکخراوی نێودەوڵەتی (کۆمەڵەی گەلان)دا، بۆ نمونە، بڕوانە خليل اسماعيل الحديثي، الوسيط في التنظيم الدولي، مطبعة جامعة الموصل، ١٩٩١، بەشی تایبەت بەو رێکخراوە نێودەوڵەتیەوە.

79 بڕوانە: محمد عبدالله کاکەسور، س پ، ل ل ٧٨-٧٩.

بەم شێوەیە جموجۆڵی چەکداریو چالاکیە رامیاریو دیپلۆماسیەکانی (شێخ) لە(١٧/٩/١٩٣٠-١٤/٥/١٩٣١)دا کەرۆژی خۆبەدەستەوەدانی بەهێزەکانی ئینگلیزبوو درێژەی هەبوو[*]، کەدەکرێت گرنگترین ئامانجەکانی (شێخ) لەو هەولانەدا لەچەند خاڵێکدا چڕ بکەینەوە:

١-سازدانی هەڵمەتێکی چڕی پڕوپاگەندەی رامیاری بەمەبەستی سازدانی گەلی کورد بۆ پشتیوانیکردنی جموجۆڵە چەکداریەکەی.

٢-بەدەستهێنانی هاوسۆزی رێکخراوی کۆمەڵەی گەلان.

٣-بەدەستهێنانی هاوسۆزی بەریتانیا، بۆ گەلی کوردو دابینکردنی بەشێك لەمافەکانی.

لەو پێناوەشدا چەند رێگەیەکی گرتە بەر لەوانە: پەیوەندیکردن بەژمارەیەك لەسەرۆك خێڵو کەسایەتیەکانی کوردستانو ناردنی یاداشتنامە بۆ رێکخراوی کۆمەڵەی گەلان لەلایەن ژمارەیەکی زۆری سەرۆك خێڵەکان وەك هی رۆژهەڵاتی کوردستانیشی تێدابوو، هەروەها نامە ناردن بۆ دەسەڵاتدارانی ئینگلیزو عیراقو داواکردن لەئینگلیزەکان کەنوێنەریان بنێرن بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵیدا.

---

[*] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە: بڕوانە، ئاکۆ عبدالکریم شوانی، شاری سلێمانی ١٩١٨-١٩٣٢، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-سیاسی‌یە، چ١، چاپخانەی زانست، سلێمانی، ٢٠٠٢. شایانی ئاماژەپێدانە کە (شێخ مەحمود* رووداوەکەی (٦/٩/١٩٣٠)ی بەهەلێکی گونجاو زانی بۆ دەستپێکردنی جموجۆڵێکی تر، لەبەرئەوە لەنووسراوێکیدا بۆ نوێنەری بالای بەریتانی لەبەغداد، داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی کرد کە لەژێر ماندێتی بەریتانیادا بێتو سنوورەکەی لەزاخۆوە تا خانەقین بێت، بەلام ئەم داواکاریە جێگەی بایەخی ئینگلیز نەبوو. لەم بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە: محمد عبدالله کاکە سور، س پ، ل ٧٨.

(شێخ مەحمود) لەبواری یەکەمدا تا ئەندازەیەکی بەرچاو سەرکەوتنی بەدەستهێنا لەفراوانکردنی بنکەی میللی چالاکیەکانیو بەدەستهێنانی جۆرێك لەرەوایی بۆ جولانەوەکەی. ئاکامی هەولەکانی لەبواری دووەمدا سنووردار بوو، چونکە رێکخراوی کۆمەلەی گەلان وەکو پێویست بەدەم یاداشتو داخوازیەکانی گەلی کوردەوە نەهات، بەلام کاریگەریەکی مەعنەوی زۆر کەمی لەسەر سیاسەتی حکومەتی بەریتانیو عیراقی بەرامبەر بەو مافو داخوازیانە بەجێهێشت[*]. لەبواری سێیەمیشدا هەولەکانی بەشێوەیەکی گشتی سەرکەوتوو نەبوون، هەرچەندە بەدەرنەبوون لەکەلك، چونکە گەر نەتوانرابێت بەریتانیا لەو هاوکێشەیەدا بێلایەن بکرێت، ئەوا هیچ نەبێت توانرا کار بکرێتە سەریان بەجۆرێك رێگە بەدەسەلاتدارانی حکومەتی عیراقی نەدەن کەرێگەی بەکارهێنانی سیاسەتی هێزی رەهاو سەرکوتکردنو سزادانی بەکۆمەل بگرنەبەر بەو شێوەیەی کە نیازیان بوو، (شێخ مەحمود) لەمیانەی ئەنجام دانی چالاکیە سیاسیو دیپلۆماسیەکاندا ئەم رێوشوێنانەی گرتەبەر:

١-نامەگۆرینەوەو پرکردنەوەو رەوانەکردنی مەزبەتە.

٢-ناردنی نوێنەری تایبەتی خۆی بەشێوەی تاكو بەشێوەی شاند کە لەسەرۆكو ئەندامان پێکهاتبێت.

٣-سەردانی کردنو پێشوازیکردنو وتووێژکردن لەگەل دەسەلاتدارانی ولات لەئاستی جیاجیادا وەکو: (شا، سەرۆك وەزیران، نێردراوی بالا، بەرپرسانی رامیاریو سەربازی، موتەسەریفو.. هتد)

---

[*] بۆ دەقی نامەکانی (شێخ مەحمود)و لایەنگرانی بۆ حکومەتەکانی عیراقو بەریتانیاو رێکخراوی کۆمەلەی گەلانو وردەکاریەکانی ئەو هەلە دیپلۆماسیانە، بروانە: احمد خواجە، س پ، ل ل٥٠-٩٩. د.عثمان علی، س پ، ل ل ٥٦٢-٥٧٥.

٤-پرسو راوێژکردن بەژمارەیەکی دیاریکراو کەسانی دەوروبەری خۆی پێش ئەنجامدانی هەنگاوەکانی، کەزرۆبەیان لەئاستی ئەو جۆرە ئەرکانەدا نەبوونو کەسانی لەوان شیاوتر هەبوو بەڵام پرسو راوێژیان پێنەدەکرا.

٥-ئەوەی جێگەی تێبینیە کە لەپێکهاتەی هەرسێ حکومەتەکانی (شێخ مەحمود) هیچ جۆرە دامودەزگایەك یان لیژنەیەك لەهەر ئاستێکی کارگێڕیدا بێت پێکنەهێنراوە کەتایبەت بێت بەڕاپەڕاندنی کاروباری رامیاریو دیپلۆماسی نێوخۆییو نێودەوڵەتی ئەو حکومەتانە، لەچەشنی ئەوەی کە لەپێکهاتەی دامودەزگاکانی حکومەتەکان لەجیهاندا هەیە، پێمان وایە کەپێکهێنانی دەزگایەکی تایبەت بەو بوارە کارێکی زۆر پێویست بوو، بەهەمان شێوەش لەتوانادابوو تەنانەت ئەگەر لەئاستێکی زۆر سەرەتاییو سنورداریشدا بێت، بەبەراورد لەگەڵ ئەوەی کە لەوڵاتانی جیهاندا هەیە، لەگەڵ رەچاوکردنی بارودۆخی تایبەتی ئەو سەردەمەی باشووری کوردستان.

٦-پشت نەبەستنی (شێخ مەحمود) وەکو پێویست بەتوێژی روناکبیرانی کورد بەگشتیو ئەفسەرە کوردەکانی نێو سوپای پێشووی عوسمانیو دواتری عیراقی بەتایبەتی، ئەمەش کاریگەری خراپی لەسەر هەموو بوارەکانی بزووتنەوەو حکومەتەکانی (شێخ) بەجێهێشت، بەگوتەی (دیڤید ماکداوڵ)، "لەو ماوەیەدا شێخ مەحمودیش بێ توانایی خۆی لەکاری دیپلۆماتیك کەپێویستی ئەم کارەبوو، نیشان دەدا، ئەگەر کوردەکان لەبوونی شێخ مەحموددا لەڕووی سیاسییەوە ناشایستەییو بێتوانایی خۆیان دەردەخست، لەبەرامبەردا ئینگلیزەکانیش لەبوونی کۆکسدا وەك خائینو پەیمان شکێن دەردەکەوتن"[٨٠].

---

[80] دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٥٤. دیارە مەبەست لە (هنری کۆکس)ە.

لەپاش یەكلاكردنەوەی كێشەی باشووری كوردستان بەقازانجی هەردوو دەوڵەتی بەریتانیو عیراقی، پرسی سەربەخۆیی عیراقو بەئەندامبوونی لەرێكخراوی كۆمەڵەی گەلاندا بوو بەتەوەرەی سەرەكی پەیوەندیەكانی نێوانیان، كەسەرەنجام لەساڵی (١٩٣٢)دا بەقازانجی دەوڵەتی عیراق شكایەوە، لەبەرامبەر كۆمەڵێك مەرجو پابەندێتی كەدەكەوێتە ئەستۆی عیراق، لەبارەی رەچاوكردنی بەرژەوەندیەكانی بەریتانیا لەعیراقداو پەیماننامەكانی نێوانیانو مافەكانی گەلی كوردو كەمینەكانی لەعیراقدا[٨١]. لەراستیدا ئەم بەئەندام بوونە، وێڕای لكاندنەكەی باشووری كوردستان "بوو بەگورزێكو لەهیواكانی كورد درا، چونكە (كۆمەڵەی گەلان) نەیتوانی هیچ شێوازو ئامرازێكی وەها بدۆزێتەوە كەحكومەتی عیراق ناچار بكات دوای سەربەخۆبوون، مامەڵەیەكی باشی كورد بكات لەعیراقدا"[٨٢]. دەوڵەتی عیراق لەپاش سەربەخۆبوونی پەیمانو پابەندێتیەكانی خۆی بەرامبەر بەگەلی كوردو كەمینەكانی عیراق جێبەجێ نەكرد، رێكخراوی كۆمەڵەی گەلانیش داوای جێبەجێكردنی لێنەكردو سزای نەدا لەئاكامی

---

[81] بۆ وردەكاریەكانی ئەو مەرجانەی كەبەریتانیاو كۆمەڵەی گەلان سەپاندویانە بەسەر عیراقدا لەبەرامبەر قایلبوونیان بەسەربەخۆیی عیراقو بەئەندامبوونی لەو رێكخراوەدا، بۆ نمونە بڕوانە: شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ل٣٥-٣٦. د. مارف عومەر گوڵ، س پ، ل ل١١٣-١١٥.

-History.www.Findarticles.com
-Faisal،www.infoplease.com
-Iraq History.www.infoplease.com

[82] د.عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، وثائق عن الحركة القومیة الكوردیة التحرریة ملاحظات تاریخیة ودراسات اولیة ط١، مطبعة وزارة التربیة، الناشر: مؤسسة موكریاني للطباعة والنشر، اربیل، ٢٠٠١، ل ٣٣.

پابەندنەبوونی عیراق لەو بارەیەوە، هەرچەندە کورد زۆرجار بۆ ئەو مەبەستە داواکاریان پێشکەش کرد[٨٣]، هەروەها لەرێگەی پەرلەمانتارە کوردەکانەوە کەیاداشتیان لەو بارەیەوە پێشکەش بەسەرۆك وەزیرانی عیراقو نوێنەری بالاّی بەریتانیا لەعیراقدا دەکرد، بەلاّم داواکەیان پشتگوێ دەخرا[٨٤].

---

83 بڕوانە: شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٣٦.

84 بڕوانە: عبدالرزاق الحسنی، س پ، ل ل ٦٤، ٦٥-٦٦.

باسی دووەم
باری دەستوریی گەلی کوردو مافەکانی لەیاسای بنەڕەتیی ساڵی ١٩٢٥ی عیراقدا

پرۆژەی یەکەم دەستوری عیراق لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئینگلیزەوە لە (١٠/٧/١٩٢٤)دا داڕێژراو لەلایەن ئەنجومەنی دامەزرێنەری عیراقەوە پەسەند کراو لە (٢١/٣/١٩٢٥)دا بڵاوکرایەوە، بێ ئەوەی لایەنی عیراقی یان نوێنەرانی کورد بەشداریەکی کاریگەرانە لەتێکڕای قۆناغەکانی دانانی ئەو دەستورە بکەن، شایانی ئاماژە پێدانە کە لەتێکڕای هەر (١٢٥) بەندەکەیدا هیچ ئاماژەیەکی بۆ گەلی کوردو مافەکانی تێدا نیە[٨٥].

وە ئەم بارە گۆڕانی بەسەردا نەهات تەنانەت پاش دەرچوونی بڕیاری ڕێکخراوی کۆمەڵەی گەلان لە (١٦ک١/١٩٢٥)ی تایبەت بەلکاندنی (ولایەتی موسڵ) بەعیراقەوە، کەتێیدا عیراق پابەند دەکات بەدامەزراندنی کارگێڕیەکی کوردی تایبەت لەناوچە کوردیەکاندا[٨٦].

لەقۆناغی دواتردا، حکومەتی عیراقی لەژێر فشاری داواکاریەکانی گەلی کوردو زەمینە خۆشکردن بۆ بەئەندامبوونی وڵاتەکە لەڕێکخراوی کۆمەڵەی گەلاندا، (یاسای زمانە خۆجێیەکانی) ژمارە (٧٤)ی ساڵی ١٩٣١ی لە (٢٣/٥/١٩٣١)دا دەرکرد[٨٧].

---

[85] بڕوانە: شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ل ٥٤-٥٥. بۆ دەقی دەستورەکە وە بڕوانە: د. رعد الجدة، التشريعات الدستورية في العراق، السلسلة الوثائقية رقم (١)، بيت الحكمة قسم الدراسات التاريخية، مطبعة دار الشؤون الثقافية العامة، بغدا، ١٩٩٨، ل ل ٢٩-٥٥.

[86] بڕوانە: شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٥٤.

[87] بڕوانە: ھ س، ل ٥٥.

لەم بارەیەوە ئەو لێکدانەوەیە بەدروست دەزانین کەپێی وایە ئەو یاسایە سیمای دانپێدانانی بەکوردو هەبونیان لەعیراقدا تێدایەو دەشێت بەسستمێکی ناناوەندێتی کارگێڕی لەشێوازێکی پێشکەوتوودا دابنرێت، بەڵام بەشێوەیەکی نیوەچڵی جێبەجێ کرا[88].

هەڵوێستی دەستورەکە وەکو خۆی مایەوە، تەنانەت پاش بەڵێنەکانی حکومەتی عیراق لەبەردەم ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلاندا لەبارەی دابینکردنی مافی کەمینە نەتەوەیی‌و ئایینیەکانی گەلانی عیراقدا، لەپێشی هەموویاندا گەلی کورد، هەر بەو شێوەیەش لەپاش راگەیاندنەکەی حکومەت کە لە (٥/٥/١٩٣٢)دا بۆ بوون بەئەندامی لەرێکخراوەکەدا دەریبڕی، هەروەها لەپاش دووەمین هەموارکردنی دەستورەکە لەساڵی (١٩٤٣)دا هیچی لەوبارەیەوە تێدانەبوو. دەستورەکە دوای هەموارکردنی هەر وەکو خۆی مایەوەو هیچی لەبارەی گەلی کوردو نەتەوە ناعەرەبەکانی ناو عیراق‌و مافەکانیان لەخۆنەگرت‌و لەبەندی دووەمی دەستورەکەدا کەبۆ دەستنیشانکردنی باری نەتەوەیی لەعیراقدا تەرخانکراوە، هیچ ئاماژەیەکی روونی بۆ باری راستەقینەی فرەیی‌و هەمەچەشنی پێکهاتەی ئیتنۆگرافی گەلانی ناو عیراق ناکات، وەکو ئەوەی کەهەر خۆی لەیەك نەتەوەو ئایین‌و ئاینزا پێکهاتبێت‌و پرسێکی بەڵگەنەویست بێت‌و پێویست بەئاماژەپێکردنی لەدەستورەکەدا نەکات[89].

لەبەندی (١٦)دا بەناڕاستەوخۆ ئاماژە بەچەند مافێکی گشتیی هاووڵاتیان دراوەو، لەبەندەکانی (٦، ١٨) ئاماژە بەچەند مافێك دراوە لەچەشنی یەکسانی لەبەردەم یاسادا لەئەرك‌و مافەکاندا، هەرچەندە

---

[88] بڕوانە: ه س، ل ل ٥٦-٥٧

[89] بڕوانە: شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٥٦-٥٧.

هێمایەکی ناراستەوخۆی بۆ بوونی فرەنەتەوەیی‌و ئایینی عیراق تێدایە، بەڵام بەبێ ئەوەی ناویان بهێنێت[٩٠].

حکومەتی عیراقی‌و دەسەڵاتدارانی بەریتانی لەبری سەلماندنی مافە دەستوریەکانی گەلی کورد، بەپێچەوانەوە کاریان دەکردو مافی بەرپەرچدانەوەو سەرکوتکردنی هەر بزووتنەوەیەکی ئازادیخوازانەی گەلی کوردیان لەدەستورەکەدا جێگیر کرد، بۆ نمونە بەندی (١٢٠)ی دەستورەکە کەتایبەت بوو بەدەسەڵاتی حکومەت بۆ راگەیاندنی حوکمی عورفی‌و باری نائاسایی، ئەوەش پتر تایبەت بوو بە (باشوری کوردستان‌و لەوبارەیەوە دەستی حکومەت‌و ئینگلیزی لەکاتی (پێویستدا!) بۆ سەرکوتکردنی گەلی کوردو راپەڕینەکانی والاتر کردبوو[٩١]، بەو شێوەیەش هەر هەنگاوێکی سەرکوتکەرانە رەوایی دەستوریی پێدەدرێت!.

بەم شێوەیە گەلی کورد لەسایەی یاسای بنچینەیی‌ی ساڵی (١٩٢٥)داو بەدرێژایی فەرمانڕەوایی پاشایەتی لەعیراقدا لەڕووی دەستوری‌و کردارەکیشەوە لەهەموو مافەکانیان بێبەش کران[٩٢].

---

[90] بڕوانە: ه س، ل ٥٨.

[91] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە، بڕوانە، ه س، ل ل ٥٨-٦٠.

[92] بۆ وردەکاریی پتر لەو بارەیەوە، بڕوانە، ه س ، ل٦١.

باسی سێیەم
هەڵوێستی شێخ مەحمود حەفید
لەسەروبەندی یەکلاکردنەوەی کێشەی ولایەتی موسڵ دا

پاش کۆتاییهاتنی یەکەمین جەنگی جیهانو لەبەر یەکهەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆری عوسمانی، دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردو گەلی ئەرمەن وەکو دوو لەکێشە هەرە ئاڵۆزەکانی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست سەریهەڵداو رەهەندی ناوچەییو نێودەوڵەتیان بەخۆوە بینی.

زیادبوونی بایەخی بەریتانیا بەعیراق بەگشتیو باشووری کوردستان بەتایبەتی دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێك هۆکار، لەوانە، دۆزینەوەی نەوت تێیدا بەبڕێکی زۆرو، هەروەها بەکارهێنانی وەکو بنکەیەکی گرنگ بۆ بەهێزکردنی دەسەلاتو قەڵەمڕەویان لەرۆژهەلاتی نزیكو ناوەڕاستدا[٩٣]. هەر لەم بارەیەوە بەریتانیا پێکهاتەی ئیتنۆگرافی لەناوچەکەدا رەچاوکرد، لەرێگەی بەهەند وەرگرتنی رۆڵی فاکتەری ئاینزایی گەلی کورد کەزۆرینەیان سوننەن لەو پێکهاتەیەدا، لەبەرامبەر زۆرینەی شیعەی عەرەبی عیراق کەهەر لەسەرەتاوە بەهەڵوێستی توندیان لەڕووی داگیرکاری بەریتانیەکان بۆ عیراق ناسران[٩٤]. ئەوە وێڕای رەچاوکردنی کۆمەڵێك

---

93 بڕوانە: عبدالرحمن ادریس صالح البیاتی، س پ، ل ٤٨.

94 بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە، بڕوانە، جزا توفیق طالب، اقلیم کردستان العراق ((دراسة في الجغرافیة السیاسیة))، اطروحة دکتوراه غیر منشورة، کلیة العلوم الانسانیة، جامعة السلیمانیة، ٢٠٠٤، ص ص٢٥٦-٢٥٧. بۆ زانیاری پتر لەبارەی باری ئیتنۆگرافی گەلانی عیراقەوە بۆ نمونە بڕوانە، حنا بطاطو، العراق الطبقات الاجتماعیة والحرکات

هۆکاری رامیاریو سەربازیو ئـابووری لەسـەر ئاسـتی نیشـتمانی عـیراقو نێوچەییدا[٩٥].

پرسی یەکلاکردنەوەی کێشەی باشووری کوردستان (ویلایـەتی موسـڵ) بەشـێوەی هێشـتنەوەی لـەژێر بـاری داگیرکـاری تورکیـادا یـان لکانـدنی بەدەوڵەتی تازە دامەزراوی عیراقەوە، تەوەرەیـەکی سـەرەکی سیاسـەتەکانی بـەریتانیای لەنێوچـەکەدا پێکـدەهێنا، سـەبارەت بەهەڵوێسـتی (شـێخ مەحمودی حەفیـد) لـەو بارەیـەوەو بـە بۆچـونی ئێمـە کاریگـەری لەسـەر سیاسەتەکانی بەریتانیا لەڕوانگەی ئەوەی هەڵوێستی بـەریتانیا لەکێشـەی ولایەتی موسڵ، بەهەڵوێسـت لـەدۆزی نەتـەوەیی کـورد لەقەڵـەم دراوە[٩٦]، بەهـەمان شـێوە دەکرێـت هەڵوێسـتی (شـێخ مـەحمود) لەوبارەیـەوە لێکبدەینەوە.

شایانی ئاماژەپێدانە کەحکومەتی عیراق هەر لەسەرەتاوە بەرچاوی روون بوو سیاسەتێکی ئاشکراو نەگۆڕی لەبارەی ئەو کێشەیەوە گرتەبەر، کە نەك هەر لەگەڵ سیاسەتی بـەریتانیا لـەو بارەیـەوە یەکدەگرێتـەوە، بـەڵکو زۆر توندتربوو، بۆ نمونە (شـا فەیسـەڵ) کـە لـە (٢١/٥/١٩٢٣) سـەردانی موسڵو سلێمانی کرد، بەمەبەستی بەدەسـتهێنانی پشـتگیری میللـی لـەو

الثورية في العهد العثماني حتى قيام الجمهورية، الكتاب الاول، ت: عفيف الرزاز، ط١، مؤسسة الابحاث العربية، بيروت، ١٩٩٠، ص ص ٥٧-٥٨.

-Peter Sluglett and Marion Farouk-Sluglett، the times guide to the Middle East، the Arab world and it's neighbors، times books. London. 1993، pp 86–87.

-Kurd، www.infoplease.com

[95] بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە، بڕوانە، عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، س پ، ل ٨١.

[96] بڕوانە، عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، س پ، ل ٣٠٠.

ناوچەیەدا، لەو بارەیەوە رایگەیاند کەهیچ پرسێك نیە ناوی پرسی موسڵ بێت، چونکە موسڵ بەشێکی دانەبڕاوە لەعیراق، پرسەکە بریتیە لەکێشەی سنوری نێوان تورکیاو عیراق[97].

هەمان هەڵوێستوئەنجام لەسەردانەکەی (١١/٧/١٩٢٣)ی سەرۆك وەزیران (عبدالمحسن السعدون) بۆشاری سلێمانی بەدیدەکرێت، کاتێك لەراگەیاندنەکەیدا دەیویست دانیشتوانەکەی دڵنیا بکاتەوە، بەوەی حکومەت رەچاوی مافە کارگێڕیو زمانەوانیو ئایینیو شارستانیەکانیان دەکات[98]، بەبێ ئەوەی ئاماژە بەبوونی کێشەیەکی رامیاری گەورە لەو ئاستەدا بکات. لەئاکامی سەرنەگرتنی هەوڵە رامیاریو دیپلۆماسیەکانی بەریتانیاو تورکیا بۆ دۆزینەوەی رێگەچارەیەکی گونجاو بۆ کێشەی ولایەتی موسڵ لەنێوانیاندا، کێشەکە رەوانەی رێکخراوی کۆمەڵەی گەلان کرا[99].

پاش ئەوەی رێکخراوەکە لیژنەیەکی پێکهێنا بەمەبەستی ئامادەکردنی راپۆرتێك لەبارەی باری راستەقینەی سەر سنوورەکانی عیراق-تورکیاو و گەیشتنیان بۆ بەغداد لە (١٦ك٢/١٩٢٥)، لیژنەکە لەمیانی کارەکانیدا سەردانی سلێمانی کرد، کەبەلای ئینگلیزەوە وەکو شەرێکی یەکلاکەرەوە دەبێت لەگەڵ (شێخ مەحمود)دا[100]، بەهەمان شێوەش لەگەڵ تورکیادا، هەرچەندە دەیزانی کەبارودۆخی رامیاری لەسلێمانیدا لەڕووی کردارەکیەوە

---

[97] لەوبارەیەوە بڕوانە، هـ س، ل ٣٠٢،

[98] بڕوانە، هـ س، ل ٣٠٢.

[99] بڕوانە، هـ س، ل ٣٠٢، بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە، بڕوانە، د. فاضل حسین، کێشەی ویلایەتی موسڵ، و: محمد شاکەلی، چاپو بلاوکراوەی خاك، سلێمانی ١٩٩٩، ل ٧٧.

[100] بڕوانە، عبدالرحمن ادریس صالح البیاتی، س پ، ل ٣٠٥.

لەقازانجی تورکیادا نیە[١٠١]، لیژنەکە لەکاتی سەردانەکەیدا بۆ سلێمانی، بەگوتەی (ئەدمۆندز) بۆی دەرکەوت کەوەڵامی خەڵکەکە بەدڵی ئینگلیزبوو[١٠٢]. هەروەها داوای لە(شێخ مەحمود) نەکرد کەبێتە بەردەمی و رای خۆی دەربڕێت، لەبەرامبەردا (شێخ) لەوکاتەدا هیچ جموجوڵێکی لەدژی ئینگلیزەکان ئەنجام نەدا[١٠٣]، بەگوتەی ئەدموندز "شێخ مەحمود لەوە زیرەکترو دوربینتربوو کە لەکاتی سەردانی لیژنەکە خۆی دەربخات، وەخۆی دوورگرت، لیژنەکە لەخۆوە بڕیاریدا کەجوان نیە کەشۆڕشگێڕێکی ئاشکرا بهێنرێتە بەردەم لیژنەکە بۆشایەتیدان، شێخ چاوەڕوانبوو تا گەڕانەوەو درێژەی بەتەکتیکی جەنگی خۆیدا"[١٠٤]. لیژنەکە لە (١٦/٧/١٩٢٥)دا راپۆرتەکەی پێشکەش بەئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان کرد[١٠٥]، راپۆرتەکە لەبەر رۆشنایی چەند فاکتەرێکی دیموگرافیو ئیتنۆگرافیو ئابوریو رامیاری رەچاوی دابەش نەکردنی ولایەتەکەی کرد، لیژنەکەو دواتر کۆمەڵەی گەلان راسپاردەی لکاندنی ولایەتەکەی بەعیراقەوە کرد، لەبەرامبەر مانەوەی عیراق بۆ ماوەی بیستو پێنج ساڵ لەژێر ماندێتی بەریتانیاو هەندێك لەمافە کەلتوریو کارگێڕیەکانی کورد[١٠٦]، هەروەها

---

101 بڕوانە، عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، س پ، ل ٣٠٦.

102 بڕوانە، ئاکۆ عبدالکریم شوانی، س پ، ل ٢١٥.

103 بڕوانە، عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، س پ، ل ٣٠٧.

104 سی، جی، ادموندز، س پ، ل ٣٧٦.

105 .بڕوانە، جرجيس فتح الله، س پ، ل ٦٧٤

106 بڕوانە، لونكريك، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر خياط، ط١، بغداد، ١٩٤١، ل ٢٥٤. Who are the Kurds? www.culturalorientation.net ، محمد عبدالله كاكه سور، س پ، ل ٦٦، ئاکۆ عبدالکریم شوانی، س پ، ل٢١٦

جەختكردنەوەی لیژنەكە لەسەر ڕێوشوێنەكانی دابینكردنی ئاشتی لەنێوخۆداو، پاراستنی كەمینە ناموسڵمانەكانو گرتنەبەری چەند ڕێوشوێنێكی بازرگانی[107].

لەساڵی (١٩٢٦)دا توركیا دانی نا بەلكاندنی ولایەتەكە بەعیراقەوە لەبەرامبەر ڕێژەیەكی دیاریكراو لەنەوتی عیراق وەكو قەرەبووكردنەوە بۆی[108].

بەم شێوەیە ئەو ڕێبازەی (شێخ مەحمود) لەو ماوەیەدا گرتیەبەر، بەناڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەو ئامانجەی كەبەریتانیا خوازیاری بوو یەكیگرتەوە، ئەویش بەیەكلاكردنەوەی كێشەی ولایەتی موسڵ لەبەرژەوەندی دەوڵەتی عیراقیدا[109].

ئەگەر ڕەخنە ئاراستەی هەڵوێستەكانی (شێخ مەحمود) بگرین بەوەی كە لەژێر كاریگەری هەستی ئاینیدا، نەیزانی خۆی لەگەڵ سیاسەتی ئینگلیزەكاندا بگونجێنێت. بەڵام خۆ ئەو هەڵوێستەی كە لەكاتی هاتنی لیژنەكەی كۆمەڵەی گەلاندا نواندی لەگەڵ ئامانجەكانی سیاسەتی بەریتانیا لەوكاتەدا بەناڕاستەوخۆ دەگونجا، لەگەڵ ئەوەشدا نەبووە مایەی گۆڕانێكی ڕیشەیی پۆزەتیڤ لەسیاسەتی بەریتانیاو عیراقدا بەرامبەر بەمافە نەتەوەییەكانی گەلی كورد، چونكە ئەوە ئەنجامی جووتباقەبوونی بەرژەوەندیەكانی بەریتانیا بوو لەگەڵ حكومەتی عیراقدا بەرامبەر بەگەلی كوردو جوڵانەوەكەی.

---

107 بڕوانە، جرجیس فتح الله، س پ، ل ٦٧١.

108 بڕوانە، محمد عبدالله كاكەسور، س پ، ل ٦٦.

109 بڕوانە، عبدالرحمن ادریس صالح البیاتی، س پ، ل ٣٠٩.

لەگــەڵ هــەموو ئەوانــەی کەخرانــە روو، بــەلای ئێمــەوە هێشــتا ئــەو هەڵوێستەی (شێخ مەحمود)و بۆچوونی ژمارەیەك لەمێژوونووسو توێــژەران لەبارەیــەوە جێگــەی تێبینیــە، چــونکە پێیــان وایــە هەڵوێســتی کــوردو رۆژنامــەکانیان لــەدژی تــورك بــووەو پشــتگیریی لــە لکانــدنی باشــووری کوردســـتان بەعیراقـــەوە کـــردوە، گوایـــە بەرژەوەنـــدی کـــوردیش لـــەو هەڵوێستەدابوو[110]. تێبینیەکەمان لەبەر رۆشنایی ئـەم پرسـیارەیە کـەئایا باشــتر نــەبوو لــەو هەلومەرجــە چارەنووسســازەو لەبــەردەم لیژنەیــەکی نێودەوڵەتی وەهادا ئامادەی بەردەم لیژنەکـە بووایـەو داخوازیـەکانی گـەلی کــوردی بــەڕوونی بخســتایە روو، بــەڵام بەچەشــنێك کەتێیــدا رەچــاوی بەرژەوەندیەکانی بەریتانیاو زۆرترین بڕی مافەکانی گەلی کوردی لەسـنوری ئــەو هەلومەرجــەدا بکردایــە هــەروەها چەســپاندنی لەهــەر بڕیــارو بەڵگەنامەیەکی نێوخـۆیو نێودەوڵەتیـدا کەلەوبارەیـەوە دەردەچـێت؟ یـان بەپێچەوانەوە، ئایا باشـتر نـەبوو کەلەوکاتـەدا درێـژەی بەرووبەڕووبونـەوەی چەکداری لەدژی ئینگلیزو عیراق بدایە تاوەکو گوشـاریان لەسـەر دروسـت بکاتو کاریگەری لەسەریان هەبێت بەئاراسـتەی سـەلماندنی ئەندازەیـەکی زیاتر لەمافەکانی گەلی کورددا؟

بەبۆچوونی ئێمە ئەو هەڵوێستەی (شێخ مەحمود)، بەنەگرتنەبەری هـیچ کام لەو دووڕێگەیە پتر لەبەرژەوەنـدی سیاسـەتەکانی عـیراقو بـەریتانیادا شکایەوە نەك گەلی کورد، چـونکە سـەرەنجام چارەسـەرەکان جگـە لەچـەند راسپاردەیەکی تایبەت بەهەندێك لەمافە لاوەکیەکانی گەلی کورد، هیچـی لەبارەی مافی چارەنووسەوە بەشێوەی دەوڵەتی سەربەخۆ، یان ئۆتۆنۆمی یان تەنانــەت ناناوەنــدێتی کــارگێڕی لەخۆنــەگرتبوو، ئەمــە وێــڕای ئــەوەی

[110] بڕوانە، ئاکۆ عبدالکریم شوانی، س پ، ل ل ٢١٠-٢١١.

کەلکاندنی ولایەتی موسڵ بەدەوڵەتی عیراقەوە، بووە مایەی پتر پارچە پارچەبوونی گەلی کوردو نیشتمانەکەی بەشێوەیەکی یاسایی‌و سیاسی‌و جوگرافی‌و ئابووری، کەچی مانەوەی باشووری کوردستان لەچوارچێوەی داگیرکاری دەوڵەتی تورکیادا بەهەموو ئەگەرە خراپەکانیەوە، ئەو دوو بەشەی کوردستانی بەیەکگرتوویی دەهێشتەوەو مێژووی سیاسیی گەلی کورد ئاراستەیەکی جیا لەوەی کەڕوویدا وەردەگرت.

باسی چوارەم
چالاکییە دیپلۆماسییەکانی رابەرانی راپەرینەکانی بارزان

بارزان وەکو یەکێك لەمەڵبەندەکانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانیو نەتەوەیی کوردستان بەتایبەتی لەدوای یەکەمین جەنگی جیهانیو لکاندنی باشووری کوردستان بەعیراقەوە، پێگەو رۆڵێکی بەرچاوی لەنێو ئەو بزووتنەوەیەدا هەبووە، وەکو لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت.

دەکرێت گرنگترین هەوڵە دیپلۆماسیەکانی ئەم بوارە لەسەرەتاوە تا لەسێدارەدانی (شێخ عبدالسلامی دووەم) لە (١٤/١٢/١٩١٤)دا لەچەند خاڵێکدا چڕبکەینەوە:

١-کارکردن لەپێناو چارەسەرکردنی کێشە نێوچەییەکانی دەوروبەریو یەکخستنی ریزو هەڵوێستی هۆزو تیرە کوردیەکانی ناوچەکە[111].

٢-هەوڵدان بۆ دامەزراندنی پەیوەندی لەگەڵ پارتو کۆمەڵە کوردیەکانی وەکو (تەعالیو تەرەقی کورد، کۆمەڵەی هیڤی، کۆمەڵەی سەربەخۆییی کورد کە لەدوای ئاگربەستی مۆدرۆس لە نێوان هاوپەیمانانو عوسمانی لەکۆتایی تشرینی یەکەمی (١٩١٨)دا دامەزرا، بەلاّم ئەم

[111] بڕوانە، د. کاوس قفطان، الانتفاضات البارزانية صفحات من الحركة القومية التحررية الكردية في النصف الاول من القرن العشرين، ط١، مطبعة سركوتن، السليمانية، ٢٠٠٢ ل ل ١٨-٢٠. مسعود بارزانی، بارزانیو بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ١٩٣١-١٩٥٨، و: سعید ناکام، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ١٩٩٨، ل ل، ١٨-٢٠.

هەولانە نەبوونە مایەی دامەزراندنی پەیوەندیەکی تۆکمە لەنێوانیاندا، بەرپرسێتی ئەوەش خراوەتە ئەستۆی ئەو رێکخراوانە[١١٢].

٣-هەوڵدان بۆ دامەزراندنی پەیوەندی لەگەڵ ژمارەیەك لەو کەسایەتیە کوردانەی کەدواتر رابەرایەتی راپەرینە چەکداریەکانی کوردیان کرد وەکو: (شێخ مەحمودی حەفید)، (شێخ عەبدولقادری نەهری)، و(سمایل ئاغای شکاك)[١١٣].

٤-ناردنی بروسکە بۆ (دەروازەی بالا) لەئەستەمبوڵ، هەرچەندە داخوازی نێوچەیی لەخۆگرتبوو، بەلام بەدەر نەبوون لەرەهەندو ئاکامی نیشتمانیو نەتەوەیی، وێنەی لێنارد بۆ کەسایەتیە ناودارەکانی کوردستان، لەوانە (شێخ عەبدولقادری نەهری)، (جەنەراڵ شەریف پاشای خەندان)، و(ئەمین عالی بەدرخان)[١١٤].

٥-کارکردن لەپێناو پتەوکردنی پەیوەندی دۆستایەتی کورد لەگەڵ کەمینە نەتەوەییو ئایینیو ئاینزایەکانی ناوچەکەدا[١١٥].

٦-ووتووێژکردن لەگەڵ بەرپرسانی تورکدا وەکو (نازم پاشا)و (سلێمانی نەزیف) کەلەسەر داوای ئەمان بوو، وەلەئەنجامیدا چەند دەسکەوتێکی کاتی بەدەستهێنا[١١٦].

---

112 د. کاوس قفطان، س پ، ل ل ٣٤-٣٥. مسعود بارزانی، س پ، ل ١٨.

113 بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ٣١، مسعود بارزانی، س پ، ل ١٨.

114 بڕوانە، د.کاوس قفطان، س پ، ل ٢٢، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٨-١٩.

115 بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ل(١٨-١٩، ٢٣، ٢٦-٢٨). مسعود البارزانی، س پ، ل١٩.

116 بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ٢٦. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٩-٢٠. احمد خواجە، س پ، ل ل ١٠٧-١٠٨.

٧-ئەنجامدانی چاوپێکەوتن بەیاوەری (سمایل ئاغای شکاك) لەگەڵ نێردراوی قەیسەری روسیا لەتفلیس، بەمەبەستی بەدەستهێنانی پشتیوانیو هاوکاری بۆسەرخستنی راپەڕینەکەیو گەیشتن بەئامانجەکانی. لەو دیدارەدا بەڵێنی یارمەتیان پێدرا، بەڵام ئاکامێکی ئەوتۆی لێنەکەوتەوە[١١٧].

تەوەری یەکەم: سەردەمی (شێخ ئەحمەد بارزانی)

بەرچاوترین کارەکانی (شێخ ئەحمەدی بارزانی) لەم بوارەدا بریتیبوو لە:

١-ئەنجام دانی دیدارو بیروراگۆڕینەوە لەگەڵ سەرکردەکانی تری وەکو (شێخ عەبدولقادری نەهری)و (شێخ سەعیدی پیران)دا[١١٨].

٢-کارکردن بۆ یەکخستنی هەڵوێستی لەگەڵ (شێخ مەحمودی حەفید) لەساڵی ١٩١٩دا بۆ رووبەڕووبونەوەی سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر بەمافەکانی گەلی کورد[١١٩] لەرێگەی داواکردنی هاوکاریو هەماهەنگی کردنەوە، شایانی ئاماژەپێدانە کەشێخ (ئەحمەد) خۆی دواتر لەساڵی (١٩٣٠)دل داوایەکی لەم چەشنەی (شێخ مەحمود)ی رەتکردەوە.

٣-لەساڵی (١٩٢٨)دا نوێنەری خۆی ناردە لای سەرکردەکانی ناوچەی بادینانو هەر لەو ساڵەدا (شەریف ئاغای بارزانی)ناردە شەمدینان بۆ لای دەسەڵاتدارانی تورکیا بۆ داواکردنی یارمەتی چەكو تەقەمەنی، بەگوێرەی هەندێك سەرچاوە لەو بارەیەوە بەڵێنیان پێداوە[١٢٠].

---

[117] بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ل ٣٠-٣٢. مسعود بارزانی، س پ، ل ٢٠.

[118] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٢٠-٢١.

[119] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٢٠، ٢٢، دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٧٢. د. عثمان علي، س پ ، ل ل ٥٨٣-٥٨٤.

[120] بڕوانە، د. عثمان علي، س پ، ل ل٥٨٢-٥٨٣.

٤-هەوڵــدان بــۆ پتــەوکردنی پەیوەندیــەکانی لەگــەڵ ئاشــووریو ئەرمەنیەکانداو بەهاناوە هاتنیان بۆ رزگاربوون لەستەمی تورکەکان[١٢١].

٥-ناردنی (مصطفی بارزانی) وەکو نوێنەری خۆی بـۆلای موتەسـەریفی موسڵ بۆ گفتوگۆکردن لەسـەر بابـەتێکی سـەربازی-رامیـاری دیـاریکراو بەتایبــەتی پرســی بــوونی چــەکداریی حکومــەت لەناوچــەی بــارزانو دەوروبەریدا، ئامانجی (شێخ) لەو بوارەدا بەشێوەیەکی کاتیی بەدیهات[١٢٢].

٦-پاش بەرپابوونی راپەڕینی بـارزانو پەرەسـەندنەکانی، ئـەنجام دانـی رێککەوتنێکی کاتی لە (٣/١٢/١٩٣١)دا لەنێوان نوێنــەری حکومــەتی عێراق (قایمقـامی زێبـار (بلـە)و نوێنـەری (شـێخ ئەحمـەد) کـە(محەمـەد صدیق)ی برای بوو[١٢٣].

٧-ئەنجام دانی رێککەوتنێکی ئاگربەست بۆ ماوەی دوو هەفتە لـە (٣-٥/٥/١٩٣٢)دا لەگــەڵ بەرپرســانی ئینگلیــزدا بەمەبەســتی دیــل گۆڕینەوە[١٢٤].

لە (١٣/١/١٩٣٢) دا شاندێکی ناردە لای (شێخ رەشیدی لـولان) بـۆ پێکهاتنەوە[١٢٥].

٨-دووجار پێشوازیکردنو وتووێـژکردن لەگـەڵ نوێنـەری ئینگلیزەکـان (شــێخ نورالــدین بریفکــانی)، بــەڵام وتووێــژەکان هــیچ ئاکامێکیــان لێنەکەوتەوە[١٢٦].

---

121 بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ٢٤، د. عثمان علی، س پ، ل ٥٧٩.

122 بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ٢٥.

123 بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ٢٦.

124 بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٣٥-٣٦. احمد خواجە، س پ، ل١١٢.

125 بڕوانە، هـ س، ل ٥٨١.

٩-(شێخ ئەحمەد) لە(٢٠/٦/١٩٣٢)دا نوێنەرانی خۆی (محەمەد صدیق بارزانی)و (حاجی تەها ئامێدی) نارده لای دەسەلاتدارانی تورکیا بەمەبەستی گفتوگۆکردن لەسەر ڕێوشوێنی بەدەستهێنانی پەنابەرێتی بارزانیەکان لەتورکیا، پاش ئەوەی کەحکومەتی عیراقی تینی بۆ هێنان، بەم شێوەیە لەوێ مانەوە تا بەهاری ساڵی (١٩٣٣) کاتێك حکومەتی تورکیا (شێخ ئەحمەد)ی دایەوە دەست حکومەتی عیراق[١٢٧].

١٠-(شێخ ئەحمەد) ئەوکاتەی لەئەشکی شار لەتورکیا زیندانی بوو، (محەمەد صدیق)و (مصطفی بارزانی) راسپارد کەمەرجەکانی حکومەتی عیراق پەسەند بکەن، لەپاش گەڕانەوەیان بۆ عیراق سەرەتا بۆ موسڵو دواتر بۆ ناسریەو دواتریش بۆ سلێمانی دوورخرانەوە، چونکە پەیوەندیو نامەگۆڕینەوەی لەگەڵ (خلیل خۆشەوی)دا ئاشکرابوو، کە تا ئەو کاتەش لەدژی حکومەت دەجەنگا[١٢٨].

تەوەری دووەم: مصطفی بارزانی (١٩٤٣-١٩٥٨)

بەرپابوونی دووەمین راپەڕینی بارزان لەساڵی (١٩٤٣)دا کە لەئاکامی نەسەلماندنی مافەکانی گەلی کوردو درێژەدانی حکومەتی عیراقو دەسەلاتدارانی ئینگلیزەوە بوو بەسیاسەتی سەرکوتکردنو دواخستنی گەلی کوردو ناوچەکەیەوە هاتە کایەوە، زنجیرە چالاکیەکی چەکداریو رامیاری دیپلۆماسی لەباشووری کوردستاندا هێنایە کایەوە. ئەو راپەڕینە

---

[126] بڕوانە، د. عثمان علی، س پ، ل ل ٥٨٩-٥٩٠. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٣٧-٣٨.

[127] بڕوانە، احمد خواجە، س پ، ل ل ١١٣-١١٤. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٤٠، ٤٤.

دیڤید ماکداول، س پ، ل ٣٧٥. هەر لەبارەی ئەو راپەڕینەی بارزانەوە بۆ نمونە بڕوانە، - Who are the Kurds? www.Culturalorientation.net

[128] بڕوانە، دیڤید ماکداول، س پ، ل ل ٣٧٦-٣٧٧.

گۆڕانکاریەکی چۆنایەتی لەئاست راپەڕینە چەکداریەکانی باشووری کوردستاندا هێنایە کایەوە کەئەوەش پتر لەنێوەڕۆکی بەرنامەو ئامانجەکانی راپەڕینەکەو پێگەو رۆڵی روونا کبیرانی کورد تێیداو پەیوەندیکردنی رابەرانیەوە بەحیزبو هێزە رامیاریەکانی کوردەوە وەکو هیواو لیژنەی ئازادی.

لەم بارەیەوە گرنگترین هەوڵە رامیاریو دیپلۆماسیەکان لەچەند خاڵێکدا پوخت دەکەینەوە:

١-حکومەتی عیراق لەرێگەی وەهاب حەمەعەلی ئاغای جندیانی، (مصطفی بارزانی) بۆ وتووێژکردن ئاگادارکردەوەو دواتریش (بارزانی) لە (٢٩/١١/١٩٤٣)دا لەبارەگای خۆی لەگوندی بیستری چاوی بەنێردراوی حکومەت (نوری باویل ئاغای رواندوزی) کەوتو بیروڕاو داخوازیەکانی پێدا نارد بۆ حکومەتو ناوبراو پاش یەك هەفتە دیسانەوە گەڕایەوە لای (بارزانی)و بۆچوونو داخوازیەکانی حکومەتی گەیاندە (بارزانی)، بەڵام سەرەنجام هەردوولایەن داخوازیەکانی یەکتریان نەسەلماند[١٢٩].

(مصطفی بارزانی) لە(پایزی ١٩٤٣) دا زنجیرەیەك وتووێژی لەبارەی مافەکانی گەلی کوردەوە لەگەڵ حکومەتی عیراقدا ئەنجام دا بەنوێنەرایەتی (محمد سعید تکریتی) فەرمانـدەی ئەو هێزە چەکدارانەی عیراق کە لەکوردستاندا مۆڵدرابوو[١٣٠]، بەڵام بەبێ ئەنجام بوو.

---

[129] بڕوانە، د. عثمان علی، س پ، ل ل ٦٠٨-٦١٧. مسعود بارزانی، س پ، ل ٩٨.
هەر دەربارەی راپەڕینەکەی بارزان لەساڵی (١٩٤٣)دا بۆ نمونە بڕوانە -Who are the Kurds? www.Culturalorientation.net

[130] بڕوانە، د. عثمان علی، س پ، ل ٦٢٩.

٢-لەپاش گەڕانەوەی (مصطفى بارزانی) بۆ ناوچەی بارزان. حکومەت لە (٧/١/١٩٤٤)ەوە چەند جارێك نوێنەری خۆی (ماجد مصطفى)ی وەزیری دەوڵەتی رەوانەی لای (بارزانی) کرد تاوەکو ئاگربەست بکرێتو وتوێژ ئەنجام بدەن. لەئەنجامی وتوێژەکانی نێوانیان گەیشتنە رێککەوتنێكو لەسەر ئەو بنەمایەش حکومەتەکەی (نوری سعید) کە لە(٢٥/١٢/١٩٤٣) دا پێکهاتبوو. بڕیاریدا لەسەر ئازادکردنی (شێخ ئەحمەد)و هەموو دوورخراوەکانی بارزانو جێبەجێکردنی بەشێکی داخوازییەکانی بارزانی کە لەچەند خاڵێك پێکهاتبوو، بەڵام دواتر خاڵەکانی رێککەوتنەکە جێبەجێ نەکران، چونکە (نوری سعید) لەژێر فشاری کەسانی توندڕەودا کەپرۆژەکەیان رەت دەکردەوە لە (٣/٦/١٩٤٤)دا دەست لەکارکێشانەوەی راگەیاندو کابینەی نوێی (حەمدی پاچەچی)ش نابەرپرسیارێتیو ناپابەندێتی خۆی بەرامبەر بەو کارەی کابینەکەی پێش خۆی راگەیاند[١٣١]. ئەمەش لەلایەك نیشانەی بڕوانەبوونی بەرپرسانی عیراق بوو بەمافەکانی گەلی کوردو ئامادەبونیان بۆ پێشێلکردنو خۆدزینەوە لەهەر بەڵێنو رێککەوتنێك تەنانەت ئەگەر لانی کەمی مافو داخوازیەکانی گەلی کوردی لەخۆگرتبێت.

پاش ئەوە (بارزانی)و رێکخراوە کوردیەکان کەوتنە سازدانی بەرەی نێوخۆییو پێکهێنانی (لیژنەی ئازادی)و ناردنی نوێنەر بۆ لای کۆمەڵە کوردیەکانی رۆژهەڵاتو رۆژئاوای کوردستان، بەمەبەستی یەکخستنی ریزەکانو بەدەستهێنانی پشتیوانییان لەکاتی راپەڕیندا[١٣٢].

---

[131] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٥١-٥٢، ١٠٤-١٠٦. احمد خواجە، س پ، ل ١١٦. د.عثمان علی، س پ، ل ل ٦٠٨-٦١٠، ٦٢٧، ٦٣١.

[132] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٠٨-١٤٤.

٣-لەساڵی (١٩٤٤)دا (مصطفی بارزانی) پاش ئەوەی لەگەشتێکیدا چەند هۆزێکی باشووری کوردستانی بەسەرکردەوە، سەردانی (سەعید قەزاز)و موتەسەریفی هەولێری کردو هەر لەکۆتاییەکانی مانگی تشرینی یەکەمی ئەو ساڵەدا نامەیەکی بۆ وەزیری نێوخۆی عیراق نارد، بەڵام هیچ وەڵامێکی وەرنەگرتەوە[١٣٣]. لەپاش بروسکەکەی موتەسەریفی هەولێر بۆ (بارزانی) لە (١٩٤٥/٣/٢٤)دا لەدواتردا کۆبوونەوەیەك لەنێوان (بارزانی)و (کاپتن ستۆکس)ی نوێنەری باڵیۆزخانەی بەریتانیا لەماڵی (مەلا یوسف شاوراوی) ئەنجام درا، بەڵام بەبێ ئاکام بوو، چەند رۆژێك پاشتر، دیدارێك لەنێوان (بارزانی)و (قەزاز)و موتەسەریفی هەولێر ئەنجام درا کە لەسەر داوای (قەزاز)بوو، بەڵام ئەو دیدارەش هەمان ناوەڕۆك‌و ئاکامی دیدارەکەی پێشووی (بارزانی-سترۆکس)ی هەبوو[١٣٤].

٤-لە (١٩٤٥/٤/٢٠)دا (شێخ ئەحمەد بارزانی) بەبروسکە لەرێگەی موتەسەریفی هەولێرەوە ئاگادارکرایەوە بۆئەوەی چاوی بە (مێجەر مۆر) ی نوێنەری باڵیۆزخانەی بەریتانیا بکەوێت، لەسەر ئەو بنەمایە لە (١٩٤٥/٤/٢٥)دا گفتوگۆیەك لەنێوانیاندا لەمێرگەسور ئەنجام درا، بەڵام لەبەر نەسەلماندنی نوێنەرەکەی ئینگلیز بۆ داخوازیەکانی کوردو سووربونی (شێخ ئەحمەد) یش لەسەر ئەو داخوازیانە، گفتوگۆکەیان بەبێ ئەنجام کۆتایی هات[١٣٥].

٥-(بارزانی) پاش ئەوەی کە لەهەنگاوی داهاتووی دڵنیابوو، لە (١٩٤٥/٥/٧)دا نوێنەرانی خۆی (مامەند مەسیحی)و (میرحاج)و (مصطفی خۆشناو)ی نارد بۆ رۆژهەڵاتی کوردستان بۆئەوەی لەگەڵ

---

[133] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١١٠. د. عثمان علی، س پ، ل ٦٣٢.

[134] مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١١٨-١١٩. د. عثمان علي، س پ، ل ٦٣٢.

[135] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٢٠-١٢١.

نوێنەری سۆڤێتیەکاندا گفتوگۆ بکەن، پاش چەند کۆبوونەوەیەك گەیشتنە ڕێککەوتنێك کەتێیدا سۆڤێتیەکان بەڵێنیاندا کەیارمەتیان بدەن دژی هەر دوژمنکاریەك، وەدواتریش (بارزانی) چاوی بە (جەنەراڵ سیامەندۆڤ)کەوت[136]. دیارە ئەم هەڵوێستەی بەرپرسانی سۆڤێتی لەچوارچێوەی ئاکامەکانی دووەمین جەنگی جیهانیو ململانێی نێوان هەردوو بلۆکی ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواو هاوپەیمانە ناوچەییەکانیانو ئامانجە لەمێژینەکانی سیاسەتی دەرەوەی سۆڤێت لەناوچەکەدا لێکدەدرێتەوە، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا، ئەو هەڵوێستانەیان لەبارەی کوردەوە لەمانۆڕێکی تاکتیکی سنووردارو کورتخایەن تێپەڕی نەکردوە. لەبەرئەوە کاریگەری بنەڕەتی لەتەرازووی هێزەکان لەنێوان گەلی کوردو نەیارەکانی بەجێ نەهێشت.

٦-لە (١٧/٦/١٩٤٥)دا دیدارێکیتر لەنێوان (بارزانی)و (قەزاز) ئەنجام درا، بەڵام بەهۆی هەڵوێستی توندی نوێنەرانی حکومەتی عیراقەوە، نەك هەر ڕێکنەکەوتن، بەڵکو بەجۆرێك کۆتاییهات کەزەمینەی بۆ گرژیو ئاڵۆزی لەنێوانیاندا پتر خۆشکرد[137].

٧-لە (٢٠/٦/١٩٤٥)دا (بارزانی) یاداشتێکی پێشکەش بەباڵیۆزی بەریتانیا لەعیراق کردو تێیدا نارەزایی خۆی دەربڕی لەدژی ئەو

---

[136] بڕوانە، هـ س، ل١٢٢. د. عثمان علي، س پ، ل ٦٢٦.

[137] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٢٢-١٢٣. د. عثمان علي، س پ، ل ٦٣٣. لەبارەی هەڵوێستی پارتو ڕێکخراوە رامیارییە عیراقیەکان بەرامبەر بەدۆزی نەتەوەیی کورد، بۆ نمونە بڕوانە، مهدی محمد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عیراق، ١٩٤٥-١٩٥٨، چ١ك، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ل ١٦٦-٢٢١.

پێشێلکاریانەی کەحکومەتی عێراق ئەنجامی دەدات لەو ڕێککەوتنی ئاگربەستەی کەلەگەڵ حکومەتی (نوری سعید)دا بەستبوویان[١٣٨].

٨-هەر بەمەبەستی ڕەواندنەوەی گرژی و ئاڵۆزی و بۆخۆپاراستن لەپێکدادان لەگەڵ هێزەکانی حکومەتدا، (بارزانی) پاش گەیشتنەوەی بۆ بارزان لە(١٨/٨/١٩٤٥)داو دوای پرس و ڕاوێژکردن لەگەڵ ئەندامانی لیژنەی ئازادی و (شێخ ئەحمەد)دا، نامەیەکی دە خاڵی بۆ حکومەتی عیراق و باڵیۆزی بەریتانی ناردو وێنەی درایە باڵیۆزخانەکانی تر، بەڵام بەهۆی هەڵوێستی توندی حکومەت بەپشتگیری کردنی حکومەتی بەریتانیاوە، ئەم هەوڵەش بەبێ ئاکام بوو[١٣٩].

٩- مصطفی بارزانی کە لەسەر داوای (پێشەوا قازی محەمەد) بانگهێشت کرابوو، لە (٢٢/١/١٩٤٦)دا بەشداری کرد لەڕێورەسمی جاڕدانی کۆماری کوردستان لەشاری مەهاباددا[١٤٠]، هەروەها دواتر بەسیفەتی لێپرسراوی هێزی بارزانیان لەکارەکانی کۆمارەکەدا بەشداری کرد[١٤١].

---

[138] بڕوانە، د. عثمان علي، س پ، ل ل ٦٣٤-٦٣٥.

[139] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٢٤-١٢٥.

[140] بڕوانە، احمد خواجە، س پ، ل ١١٧، مسعود بارزانی، س پ، ل ١٤٩

-Barbara Harff. Ted Robert Gurr، op، cit، P49.

-Kurds History، Kurdish History timeline، www.infoplease.com.

[141] بڕوانە، احمد خواجە، س پ، ل ١٥٤، مسعود بارزانی، س پ، ل ١٤٩، د. عثمان علي، س پ، ل ل ٧٠١-٧٠٢.

-Who are the Kurds? www.culturalorientation. net

١٠-(بــارزانی) بەســەرۆكی پــارتی دیمــوكراتی كوردســتان كــەتازە دامەزرابوو هەڵبژێردراو یەكــەمین كــۆنگرەی خــۆی لــە(١٦/٨/١٩٤٦)دا لەشاری بەغداد بەست[١٤٢].

١١-لەپاش هەرەسهێنانی كۆماری كوردستان لەمەهاباد، (بارزانی) لە (٣١/١٢/١٩٤٦)دا بەیاوەریی شــاندێك دیــداری لەگــەڵ شــاو ســەرۆكو وەزیرانو سەرۆكی سوپاو بەرپرسانی تــری ئێرانــی ئــەنجام دا، بەمەبەســتی گفتوگۆكردن لەسەر پرسی چارەنووسیان لەئێراندا لەوەودوا[١٤٣]. بەڵام بەهۆی سەرنەگرتنی گفتوگۆكانو رێكنەكەوتنیان لەسەر رێوشوێنێكی گونجــاو بــۆ هەردوولایان پێكدادانی سەربازی توندوتیژ لەنێوانیانــدا روویــداو بــەهۆی نابەرامبەریی لەنێوان هێزەكانیــان كەشــیاوی بــەراوردكردن نــەبوو، وێــڕای بەرگریكردنی بوێرانەی هێزەكانی (بارزانی)، بــەڵام ســەرەنجام بەپــەڕەوازەیی لەوڵاتی یەكێتی سۆڤێت وەكو پەناهەندە گیرسانەوە[١٤٤].

١٢-(بارزانی) لەنێوان ساڵانی (١٩٥٤-١٩٥٨)دا سەردانی تاشــقەندو كۆمــاری ئــەرمینیاو رۆمانیــاو چیكوســلۆفاكیاو میســری كــردو دیــدارو

---

142 بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٥٨-١٦٠. د. عثمان علي، س پ، ل ٧٣٥.

143 بڕوانە، د. عثمان علي، س پ، ل ٧٧١. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٧٠-١٧٢.

144 بۆ وردەكارییەكانی ئەو قۆناغەو پەڕینەوەی بارزانیو یاوەرانی لەئاوی ئاراسو چوونە ناو وڵاتی یەكێتی ســۆڤێتەوە، بــۆ نمونــە بڕوانــە، نەجــەف قــولی پســیان، علــی حســن تەفرشیان، مورتەزا زەربــەخت، بــارزانی لەمــەهابادەوە بــۆ ئــاراس، و: شــەوكەت شــێخ یەزدین، چـ٢، چــاپخانەی وەزارەتــی پــەروەردە، هــەولێر، چ١، ٢٠٠١، ل ل ٢٣١-٢٣٢. كریس كۆچێرا، بزووتنەوەی نەتەوەیی كوردو هیوای سەربەخۆیی، و: ئەكرەمی میهــرداد، ب١، سەنتەری چاپو پەخشی تەما، سلێمانی ٢٠٠٢، ل ٣٣. Christiane Bird op. cit، pp 186–87

گفتوگۆی لەگەڵ ژمارەیەك لەبەرپرسانی پایەبەرزی ئەو وڵاتانـەدا کـرد[١٤٥].
بەگەڕانەوەی (بارزانی) بـۆ عـیراق لـەپاش رووخـانی سسـتمی پاشـایەتیو راگەیاندنی سستمی کۆماری لەوڵاتدا لەساڵی (١٩٥٨)، قۆناغێکی نـوێی خـەباتی رامیـاریو دیپلۆماسـیو چـەکداری گـەلی کـورد لەباشـووری کوردستاندا دەستپێدەکات.

بەلێکدانـەوەی سیاسـەتو هەڵوێسـتی ئـەو سـەرکردانە دەردەکـەوێت کەبڕوایان بەرێگەچارەی ئاشتیانەی کێشەکان هەبووەو بایـەخی رێوشـوێنی رامیاریو دیپلۆماسیان بۆ گەیشتن بەئامانجەکان زانیوەو کاریان پێکـردووەو هەموو ئەو رێوشوێنو ئامرازانەیان بـەکارهێناوە کەهەلومـەرجی تایبـەتی ئەو سەردەمەی کوردستانو عـیراقو ناوچـەکە دەیڕەخسـاند، بەشـێوەیەکی پێشکەوتووتر لەسەرکردە کوردەکانی تری پێش خۆیان بەشێوەیەکی گشتی، لەچەشـنی نامەگۆڕینـەوەو پێشکەشـکردنی یاداشـتنامەو رەوانـەکردنی نێردراوی تایبەتیو پێشوازی کـردن لـەنێردراوانی لایەنـەکانی بەرامبـەرو گفتوگـۆکردن لەگەڵیانـداو دامەزرانـدنی حـزبو رێکخـراوی رامیـاریو کەلتوری نەتەوەییو پێکەوە گرێدانی خەباتی چەکداریو مـەدەنیو تێکـەڵ بوونی پتری رووناکبیرانی کورد لەگەڵ بزووتنەوەکەداو کەڵك وەرگرتن لەتوانا فرە لایەنەکانیانو... هتد، هەروەها پەیوەندی کـردن بەکەسـایەتیو لایەنـە کوردیو ناکوردیەکانی باشوورو هەندێك جار پارچەکانی تری کوردستانەوە، بەمەبەسـتی یەکخسـتنی هەڵوێسـتو هاوکـاری کردنـی یـەکتری، بـەڵام ئاستەنگە سەرەکیەکانی بەردەمیان بریتیبوو لەباری دواکـەوتوویی گشـتی لەکوردستاندا لەڕووی بنەمای ئابووریو پێکهاتـەی کۆمەڵایـەتیو ئاسـتی رووناکبیریـەوە، دیـارە ئـەو رابەرانـەش هـەڵقوڵاوی ئـەو کۆمەڵگەیـەنو

---

[145] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٢١٢-٢١٤.

کەوتونەتە ژێر کاریگەری ئەو بارودۆخە سەپاوەوە، ئەمــە وێــڕای باڵادەســتی هەردوو دەوڵەتی بەریتانیاو عیراق‌و هەماهەنگیان لەسەرکوت کردنی گەلی کوردو داخوازیەکانیانداو هەڵوێستی نێگــەتیڤی زۆرێــك لــەوڵاتانی جیهــان کەپشــتیوانیان لەسیاســەتەکانی بــەریتانیاو عــیراق لەوبارەیــەوە دەکــرد، بەتایبەتی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان*.

---

* سەرکردە کوردەکان بۆ بەدەســتهێنانی پشــتیوانیی نێودەوڵــەتی بــۆ دۆزی نەتــەوەیی‌ی کــورد نــەیانتوانی ئامــانج‌و خواســتە نەتەوەییــە ڕەواکانیــان لەگــەڵ بەرژەوەندیــە هەمەچەشنەکانی وڵاتانی زلهێزدا بگــونجێنن، کــەهۆکاری سەرەکیشــی دەگەڕێتــەوە بــۆ جوتباقەبوونی بەرژەوەندیەکانی ئەو وڵاتانە لەگەڵ وڵاتــانی داگیرکــەری کوردســتاندا بــە بەراوردی بەرژەوەندیەکانیان لەگەڵ کورددا بەم شێوەیە بزوتنەوەی کوردی لەو قۆناغــەدا بێ بەشبوو لەپشتیوانی ڕاستەقینەی نێودەوڵەتی، ئەمە وێڕای هاریکاری‌و هەماهــەنگی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان لەگەڵ یەکتریدا لەدژی بزوتنەوەکانی کورد. بــۆ زانیــاریی پتر لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە: عزيز حسن عزيــز البــارزاني، الحركــة القوميــة الكورديــة التحررية في كوردستان الجنوبية (العراق) ١٩٣٩-١٩٤٥. اطروحة ماجستير غير منشورة كلية الاداب جامعة صلاح الدين، اربيل ٢٠٠٢، ص ص ٣٩-٤٥.

بەشی دووەم

دانوستانەکانی نێوان
کوردو حکومەتی عەبدولکەریم قاسم

باسی یەکەم

کودەتای ساڵی ١٩٥٨ و سیاسەتی حکومەتی عەبدولکەریم قاسم لەبارەی مەسەلەی کوردەوە

لەبەر رۆشنایی‌ی ماك‌و سروشتی تایبەتی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد بەگشتی‌و بەردەوامبونی کێشەکەی بەچارەسەرنەکراوی، بزووتنەوەکەی درێژەی هەبوو، شکستهێنانی راپەڕینەکانی کۆتایی بەهەوڵەکانی گەلی کورد بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی بەشێوازە جۆراوجۆرەکانی خەباتی چەکداری‌و رامیاری‌و دیپلۆماسی‌و رووناکبیری نەهێنا. سەبارەت بەباشووری کوردستانیش، لەپاش هەرەسهێنانی حکومەتەکانی (شێخ مەحمود)و راپەرینەکانی بارزانەوە، لەدوا ساڵەکانی فەرمانڕانی پاشایەتیدا لەعیراق، گەلی کورد وەکو بەشێك لەلایەنە نەیارەکانی حکومەت لەو سەردەمەدا، زۆربەیان لەنێو ریزەکانی پارتی‌و کەمینەیان لەنێو پارتی کۆمۆنیستی عیراقدا گیرسابوونەوە.

پاش ئەوەی کە (بەرەی نیشتمانی یەکگرتووی ساڵی (١٩٥٤) لەکارکەوت، لەمانگی شوباتی (١٩٥٧)دا بەرەی یەکێتی‌ی نیشتمانی کەچوار پارتی لەخۆگرتبوو پێکهات*، پارتی هەرچەندە بەشدار نەبوو

---

* پارتەکان بریتیبوون لەپارتی کۆمۆنیستی عیراق، پارتی سەربەخۆیی، پارتی نیشتمانی دیموکراسی، پارتی بەعسی عەرەبی سۆشیالیستی، بڕوانە: منذر الموصلي، القضية الكردية في العراق "البعث والاكراد" ط١ دار المختار، دمشق، ٢٠٠٠، ص ١٠٤، د. محمود الدرة، القضية الكردية، ط٢، دار الطليعة، بيروت، ١٩٦٦، ص ٢٦٨. حامد الحمداني، ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ وعودة الزعيم البارزاني،www.sotaliraq.com .

تێیدا[1] ، لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەندی لەگەڵدا بەست، بەتایبەتی لەڕێگەی پارتی کۆمۆنیستی عیراقەوە[2]. دیارە ئەو بەرەیە هەماهەنگی لەگەڵ (لیژنەی باڵای ئەفسەرە ئازادەکان) هەبوو کە لەناویدا ژمارەیەك ئەفسەری کوردی تێدابوو، لەوانە (عقید عبداللە سعید، عقید عبدالفتاح شالی، رائدی روکن مصطفی عزیز)[3].

لەشەوی (١٣-١٤/٧/١٩٥٨)دا ئەو هێزە سەربازیەی کە بەسەرکردایەتی زەعیم (عبدالکریم قاسم) رووەو ئوردن بەرێ کەوت، ئاراستەی خۆی بەرەو بەغداد گۆڕیو چووە نێو کۆشکی شاهانەوەو حکومەتی پاشایەتی رووخاندو حکومەتی کۆماری راگەیاند[4].

---

[1] بڕوانە: شازین هێرش، بەڵگەنامە، پارتی دیموکراتی کوردستان-عیراق لەچەندین بەڵگەنامەی مێژووییدا، ١٩٥٨-١٩٦٣، ب١، چ١، چاپخانەو ئۆفسێتی ژیر، سلێمانی، ٢٠٠٣ ل١٥. حامد الحمداني، ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ وعودة الزعيم البارزاني، (في):www.sotaliraq.com. بەپێی سەرچاوەی ئاماژەپێکراو لەسەرەتادا رێگە بەپارتی نەدرا بێتە نێو ئەو بەرەیەوە، دواتریش خۆی بەباشی نەزانی بەشدار بێت بەبێ پرس کردن بەسەرۆك (جمال عبدالناصر).

[2] بڕوانە: مسعود بارزانی، بارزانیو بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ١٩٥٨-١٩٦١، و: سعید ناکام، چ١ ك، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ١٩٨٨ ، ل ل ٢٠-٢١، ٣٤. منذر الموصلي، س پ، ل ١٠٤. د. شیرکو فتح الله عمر، الحزب الديمقراطي الكوردستاني وحركة التحرر القومي الكردية في العراق ١٩٤٦-١٩٧٥، ط١، مطبعة رون، السليمانية، ٢٠٠٤، ص ص ١٢٤-١٢٥. شایانی ئاماژەپێدانە کەپارتی لەئازاری ١٩٥٩دا چووە ناو ئەو بەرەیەوە، بۆ زانیاریی پتر لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، ه س، ل ١٣٦.

[3] بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ٢١.

[4] بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٠٥-١٠٦.

لەو قۆناغەدا مێژوی سیاسیی عیراق چەند رووداوێکی بەخۆوە بینیو سەرەنجام کۆمەڵێك گۆڕانکاری رواڵەتی لەسەر هەموو ئاستەکانی نێوخۆیی عیراقو نێوچەییو نێودەوڵەتی هێنایە کایەوە. لەچەشنی گۆڕانی جۆری سستمی فەرمانڕانی عیراقو تۆڕی پەیوەندیە نێوچەییو نێودەوڵەتیەکانی، وە لەسەر ئاستی دۆزی گەلی کوردیش لەباشووری کوردستاندا، سەرەتای قۆناغێکی نوێی خەبات لەبزوتنەوەی نەتەوەیی کورددا دەستپێکرد، کە لەسەرەتاوە بەهیواو گەشبینیەوە پێشوازی لێکردو بەشداری لەڕووداوەکانیدا کرد، بەڵام لەئاکامدا سیاسەتەکانی حکومەتەکەی (قاسم) بەپێچەوانەی خواستو ئامانجو بەرژەوەندیەکانی ئەم گەلە شکایەوە، لەبەر چەندین هۆی نێوخۆییو دەرەکی.

لەسەرەتاوە سەرکەوتنی کودەتاکە بووە مایەی شادمانیو جێگەی ئومێدی گەلانی عیراق، بەگەلی کوردیشەوە، کە بەچەندین شێواز گوزارشتیان لێکرد[5]، فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی نیشتمانی یەکەمین بەیاننامەی لەو رۆژەدا دەرکرد، ئاماژەی بەپێکهێنانی (ئەنجومەنی سەروەریی) کرد کەپێکهاتبوو لە (محمد نجیب ربیعی)

-Peter Slug let، op،cit،o88.

-History of Iraq، New internationalist. Sept. 1999، www.

Findarticlea.com.

-Kurds. www.bartleby.com/History.www.Findarticles.com.

-Barbara Harff،Ted Robert Gurr.op.cit.P51.

-Kassem، Abdul karim، www.infoplease.com.

-Iraq.History.www.infoplease.com.

[5] بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ۲۳. شازین هێرش، س پ، ل ۷.

عەرەبی سوننیو (محمد مهدی کوبە)ی عەرەبی شیعیو (عەقید خالد نەقشبەندی) کورد[٦].

هەروەها لەپێکهاتەی یەکەمین حکومەتیشدا کەسیازدە شالیاری لەخۆگرتبوو، دووانیان کورد بوون، ئەوانیش، (بابەعلی شێخ محمود)و (دکتۆر محمد صالح) بوون، بەڵام هەردووکیان کەسایەتی سەربەخۆ بوون[٧].

---

[6] بۆ دەقی بەیاننامەی ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٥٨، بڕوانە: محمود الدرة، القضية الكردية، ط٢، دار الطليعة، بيروت، ١٩٦٦، ل ل ٢٦٩-٢٧٠. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٢٤-٢٥. منذر الموصلي، س پ، ل ١٠٨. شایانی ئاماژەپێدانە کە عبدالسلام عارف پاڵاوتنی خالید نەقشبەندی (١٩١٥-١٩٦١) بەگوتەی خۆی بۆ ئەوە گێڕایەوە کەیەکێك بووە لەهاوڕێ نزیکەکانیو هەستی ئیسلامی هەبووەو پشتگیری لەعیراقو یەکێتی عەرەبی کردووە، وەلێی نەزانراوە کەهەڵگری هەستێکی کوردانەی بەهێز بێت کەرۆژێك لەرۆژان ببێتە مایەی مەترسی بۆ سەر سستمی فەرمانڕانیو هەروەها هیچ پابەندێتیەکی رامیاری بەهیچ پارتێکەوە نەبووە، وێڕای ئەوەی کەلەسەرخۆو ڕەوشت بەرزە. بڕوانە: كريم مراد عاتي، مجلس السيادة العراقي والقضايا الوطنية والقومية في العراق للمدة ١٩٥٨-١٩٦٣، اطروحة ماجستير غير منشورة، المعهد العالي للدراسات السياسية والدولية، جامعة المستنصرية، بغداد، ٢٠٠٣، ص ٤٤. (رشاد عارف محمود ١٩١٠-١٩٩٩) جێگەی خالد نەقشبەندی گرتەوە کە لەتشرینی یەکەمی ١٩٦١دا کۆچیدوایی کرد. بڕوانە ﻫ س، ل ١٢٢.

هەروەها بۆ زانیاری پتر لەبارەی (ئەنجومەنی سەروەریی)و (ئەنجومەن وەزیران)ەوە بۆ نمونە بڕوانە: علي جاسم العبيدي، رئيس الدولة في العراق (٢٣اب ١٩٢١-١٦تموز ١٩٦٨)، اطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية القانون والسياسية، جامعة بغداد، ١٩٨٣، ص ٢٤٨. مؤيد ابراهيم الونداوي، وثائق ثورة تموز ١٩٥٨ في ملفات الحكومة البريطانية، ط١، بغداد، ١٩٩٠، ص ص ٣٣٣-٣٣٧. حامد الحمداني، س پ، www.sotaliraq.com.

[7] بڕوانە: نوري العاني واخرون، تاريخ الوزارات العراقية في العهد الجمهوري، ج١، بغداد، ٢٠٠٠، ص ٣٦، مسعود بارزانی، س پ، ل ٢٥.

سەبارەت بە هەڵوێستی گەلی کوردو پارتی لەکودەتاکەی ساڵی (١٩٥٨)، پێویستە ئاماژە بەو راستیە بکەین کەزۆربەیان لەسەرەتاوە بەشداری لەبزوتنەوەی دیموکراتیخوازی نیشتمانی عیراقدا بەگشتی کردووە، وەپارتی ئەوەندەی بۆی رەخسابێت هاوشانی پارتو هێزە نیشتمانیەکانی تری عیراق هاوکارو هەماهەنگ بووەو هەروەك چۆن بڕوای بەخەباتی چەکداری هەبوو بۆ گەیشتن بەئامانجەکانی گەلانی تری عیراق، بەو شێوەیەش بایەخی خەباتی رامیاریو دیپلۆماسی زانیوە، بەپێچەوانەی هەندێك پارتەکانی تری عیراق، هەر لەسەر ئەو بنەمایە پشتیوانی بۆ کودەتاکەی سوپای عیراق دەربڕیو بەشداری کرد لەو هەولانەی کەدەدران لەپێناو گۆڕینی بەرەو شۆڕشێکی نیشتمانیو دیموکراتی راستەقینە[٨].

بەم شێوەیە دەشێت پشتگیری کردنی کورد لەکودەتای ساڵی (١٩٥٨) بۆ ئەم هۆکارانە بگێڕینەوە:

١-جۆری سیاسەتەکانی بەریتانیاو عیراق لەمەڕ دۆزی نەتەوەیی کورد، بەدرێژایی سالانی حوکمڕانێتی پاشایەتی لەعیراقدا.

٢-هەبوونی پەیوەندی هاوکاریو رێککاری لەنێوان سەرکردایەتی کوردو پارتو لایەنە نەیارەکانی ناو عیراق لەدژی سیاسەتەکانی بەریتانیاو حکومەتی پاشایەتی عیراقدا لەچالاکی بەردەوامدابوون، واتا هاوئامانجیو هاوخەباتی لەو قۆناغەدا.

٣-دروشمو هەڵوێستە بەراییەکانی رابەرانی کودەتاکەی ساڵی (١٩٥٨) بەشێوەیەکی گشتی لەگەڵ بەشێك لەدروشمو ئامانجە گشتیەکانی پارتیدا یەکیدەگرتەوەو لەو رووەوە هیوابەخش بوون بۆ دیموکراتیخوازانی عیراق بەگشتیو گەلی کورد بەتایبەتی.

---

[8] بڕوانە: جلال الطالباني، كوردستان والحركة القومية الكردية، مطبعة الجمهورية، بغداد، ١٩٦٩، ص ١٧٦.

٤-هەڵوێستی پۆزەتیڤی وڵاتانی وەکو یەکێتیی سۆڤیەتو میسر بەرامبەر بەکودەتاکەو ڕێنمایی کردنیان بۆ دەسەڵاتدارانی نوێی عیراق کە لەسنورێکی دیاری کراودا ڕەچاوی مافەکانی گەلی کورد بکەن.

٥-مەترسی کورد لەئاکامە خراپەکانی کاردانەوەی ئەو دەوڵەتانەی کەکودەتاکە زیانی بەدەسەڵاتو بەرژەوەندیان لەعیراقو ناوچەکەدا گەیاند، بۆ نمونە وەکو بەریتانیاو ئەمریکاو تورکیاو ئێران، کاردانەوەیەك لەچەشنی روخاندنی سستمی کۆماری یان داگیرکردنو دابەش کردنی باشووری کوردستان لەنێوان وڵاتانی وەکو تورکیاو ئێراندا، بەتایبەتی ئەگەر ڕەزامەندی وڵاتانی وەکو ئەمریکاو بەریتانیای لەسەربوایە.

لەم روانگەیەشەوە کورد بەرژەوەندیی خۆی لەسەرخستنی کودەتاکەو چەسپاندنی کۆڵەکەکانی سستمی کۆماریو دوورخستنەوەی هەبوونو دەسەڵاتی ئەو وڵاتە نەیارانە لەناوچەکەدا دەبینییەوە.

بەبۆچوونی ئێمە کاتێك سەرکردایەتی کوردی، بەڕەچاوکردنی هەلومەرجەکانو پێشبینی کردنی ئەگەرەکان رێگەی پشتیوانی کردنی لەپرۆسەکەو ئەنجام دانی گۆڕانکاری رامیاری هەڵبژارد، لەبری هەڵوێستی دوورەپەرێزی یان لەدژ وەستان، هەنگاوێکی دروستی نا.

لەوبارەیەوە (ابراهیم احمد) دەڵێت "پاش راگەیاندنی شۆڕش بەکەمتر لەکاژێرێك، سەرکردەکانی حزب لەکەرکوکەوە بروسکەیان بۆ سەرکردایەتی هێزە چەکدارە نیشتمانیەکان لێداو پشتگیریان لەشۆڕشی پیرۆز راگەیاندو هیوایان خواست کەسەرەتای سەردەمێکی نوێ بێت لەدامەزراندنی پەیوەندی بەتینی عەرەبی-کوردی کەچاکەو پێشکەوتنی هەردوو گەلی تێدابێت"[9].

---

[9] هـ س، ل ١٧٦. د. سعد ناجی جواد، المسألة الكردية في العراق ١٩٥٨-١٩٧٠، دار اللام، لندن، ١٩٩٠، ص ٣٦. مسعود بارزانی، س پ، ل ٣٤.

له (١٦/٧/١٩٥٨)دا پارتی بەیانێکی بۆ گەلی کورد بلاوکردەوە، کەلیژنەی ناوەندیی بەکۆی دەنگ پەسەندی کردبوو، تێیدا جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کەپارتی پێی وایە هەلومەرجی نوێی عیراق زەمینە بۆ ژیانێکی پڕ لەئازادیو یەکسانی نێوان هەردوو گەلی عەرەبو کورد دەرەخسێت لەبەرئەوە بەهەموو توانایەوە بەرگری لەکۆماری عیراقو چەسپاندنو گەشەسەندنی دەکاتو هەموو تواناکانی دەخاتە ژێر دەسەلاتی سەرکردایەتیەکەیەوە وەئامادەیە هەموو ئەندامو لایەنگرانی خۆی وەکو گیانبەخش سازبدات بۆ ئەو ئامانجە[10].

بارزانیش سەرۆکی پارتی دوای گەڕانەوەی لەیەکێتیی سۆڤێت چەند جار ئەوەی دەربڕی کەئەو سەربازێکە لەسەربازەکانی کۆماری عیراق وەدەچێتە ژێر فەرمانی سەرکردایەتی (عبدالکریم قاسم)ەوە[11]. هەر بەو ئاراستەیەدا، پارتی دەستە نێردراوی خۆی بەسەرۆکایەتی ابراهیم احمدو ئەندامێتی (علی عبدالله)و (نوری احمد طه) ڕەوانەی بەغداد کردو لە (٢٧/٧/١٩٥٨)دا سەردانی دەسەلاتدارانی حکومەتی نوێیان کردو سکرتێری پارتی لێدوانێکی گرنگی داو تێیدا دۆزی کوردو ئامانجو خواستەکانیو هەلوێستیان لەمەڕ حکومەتی نوێی عیراقو پەیوەندیەکانی نێوان کوردو عەرەب خستە ڕوو[12].

---

[10] بۆ دەقی بەیانەکە بڕوانە: جلال الطالباني، س پ، ل ١٧٦. عبدالستار طاهر شریف، الجمعیات والمنظمات والاحزاب الکردیة في نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨، ط١، بغداد، ١٩٨٩، ص ١٩١. مسعود بازانی، س پ، ل ل ٣٤-٣٥.

[11] بڕوانە: جلال الطالباني، س پ، ل ١٧٧. مسعود بارزانی، س پ، ل ٣٥.

[12] بۆ دەقی لێدوانەکەی (ابراهیم احمد)، بڕوانە: جلال الطالباني، س پ، ل ل ١٧٧-١٨١، ١٩٥. مسعود بارزانی س پ، ل ل ٣٥-٣٨.

(قاسم) لەو دیدارەی کەلەگەڵ شاندە کوردیەکەدا ئەنجامی دا، جەختی لەسەر برایەتی هەردوو نەتەوە کردەوەو بەشێوەیەکی سەرپێیو تەمو مژاوی ئاماژەی بەمافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد کردو بانگهێشتی گەڕانەوەی (بارزانی) بۆ وڵات دووپات کردەوە، وەئاماژەی بەوەدا کە"بارزانیەکان لەتاراوگەداو لەسایەی حکومەتی پێشووتردا دووچاری کێشەو نا ئاسودەیی زۆر بوون، پێویستە ئێمە نەرمتر بین لەگەڵیاندا"[١٣]، جێگەی سەرنجە کەئەم گوتەیە هیچ ئاماژەیەك بۆ سروشتو ناوەڕۆکی رامیاری دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردو خواستو ئامانجەکانی تێدا نیە.

وێڕای ئەوەش سەرلەبەری دۆزەکەی لەئاوارەبوونو مەینەتیەکانی بارزانیەکاندا چڕکردەوەو چارەسەرەکەشی لەنواندنی ئەندازەیەك نەرمی لەگەڵیاندا خستەڕوو. لەهەلومەرجێکی لەو چەشنەدا، هەرجۆرە هاوکارییەك کەپێشکەش بەدەسەڵاتدارانی نوێی عیراق بکرێت بایەخی تایبەتی خۆی دەبێت، لەبەر ئەوە هەڵوێستی لایەنگیریو پشتیوانی پارتیو گەلی کورد بۆیان، کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر بەهێزکردنی پێگەو دەسەڵاتی ئەو حکومەتەو بێهێزکردنی نەیارەکانیدا.[١٤] شایانی ئاماژەپێدانە کەرۆڵی دیپلۆماسی سەرکردایەتی پارتیو خودی (ابراهیم احمد) کاریگەر بوو لەقایلکردنی (قاسم)دا بۆ رێگەدان بەگەڕانەوەی (بارزانی)و یاوەرانی بۆ عیراق، چونکە سەرکەوتنی هەوڵەکانی گەڕانەوەی (بارزانی) رێگەی بۆ سەرکەوتنی تر خۆشکرد لەچەشنی خستنە رووی دۆزی نەتەوەیی کوردو داخوازیەکانیو دواتر هەڵگیرساندنی بزووتنەوەی چەکداریی نەتەوەیی کورد لەباشووری کوردستانو...هتد.

---

[13] د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ٣٧.

[14] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨١. مسعود بارزانی، س پ، ل ٣٨.

شێخ احمد بارزانیش پێشتر هەر ئەو هەڵوێستەی نواند پاش ئەوەی کە لە(٢١/٧/١٩٥٨)دا دوای دوازدە ساڵ زیندانی سەردەمی پاشایەتیدا، لەلایەن دەسەڵاتدارانی نوێوە ئازاد کرا، کە بەلای بارزانیەکانەوە بەتایبەتی بەهەنگاوێکی گەورە لێکدرایەوە، لەدواتردا سەردانی وەزارەتی بەرگری کردو (قاسم)ی بینیو بۆ بەکەمجار دڵسۆزی خۆی بۆ حکومەتی نوێو سەرکردەکەی دەربڕی.[١٥] (بارزانی) ئەوکاتەی کەهێشتا لەمۆسکۆ بوو هەواڵی کودەتاکەی عیراقی بیستو بەپەلە کاری بۆ گەڕانەوە کرد، لە (٢١/٨/١٩٥٨)دا لەگەڵ (میر حاج احمد)و (اسعد خۆشەوی)دا لەمۆسکۆوە بەرەو ڕۆمانیا بەرێکەوتنو سەرۆکی ڕۆمانیایان بینی، لەبۆخارستەوەو لەرێگەی باڵیۆزخانەی کۆماری عەرەبی یەکگرتووەوە بروسکەیەکی پیرۆزبایی بۆ (قاسم) ناردو تێیدا داوای ڕێگەپێدانی گەڕانەوەیانی لێکرد[١٦]، وەدواتر بۆ پراگ چوو سەرۆکی چیکۆسلۆفاکیای بینیو لە (٢٩/٨/١٩٥٨) دا نامەیەکی بۆ هەمان مەبەستی پێشوو بۆ (قاسم) ناردو[١٧] ئەمیش لە (٢/٩/١٩٥٨)دا وەڵامی نامەو بروسکەکەی بەئەرێی دایەوە.[١٨] لە (١٠/٩/١٩٥٨)دا دوا بروسکەی پیرۆزباییو دەربڕینی پشتیوانی سوپاسگوزاری بۆ نارد.[١٩] لە (٣/١٠/١٩٥٨)دا بارزانیو شەش کوردی یاوەری لەپراگەوە گەیشتنە قاهیرەو لە (٤/١٠/١٩٥٨)دا سەرۆکی میسر (جمال عبدالناصر)، پێشوازی

---

[15] بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ٣٩.

[16] بڕوانە: د. مجید خدوری، العراق الجمهوری، ط١، مطبعة امیر، قم، ١٩٦٨، ص ٢٣٧.

[17] بۆ دەقی بروسکەکە بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٤٠-٤٢. منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٠٩-١١٠.

[18] بۆ دەقی وەڵامەکەی (عبدالکریم قاسم) بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ٤٢.

[19] بۆدەقی ئەو بروسکەیە بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٤٢-٤٣.

لێکـردن و پێخۆشـبوونی وڵاتەکـەی بـۆ گەڕانـەوەیان دەربـڕی. ئەمـە هەڵوێستێکی هاوجووتە لەگەڵ هەڵوێستی یەکێتیی سـۆڤێت و کـامپی سۆشیالیستی.[20] لە (٦/١٠/١٩٥٨)دا (بارزانی) گەیشـتەوە بەغـدادو بۆ رۆژی دوایی سەردانی (قاسم)ی کردو سوپاسگوزاریو منەتباری خـۆی پێشکەش کرد[21]، ئەوەشی دووپاتکردەوە کـە "ئـەو خـۆی بەسـەربازێکی شۆڕشی تەمموز دەزانیو لـەژێر فـەرمانی زەعیمدایـە[22]، لەبەرامبـەردا (قاسم) رێـزی لـەخۆیو بنەماڵەکـەی گـرت[23]. هـەر لەشـاری بەغـداد مـاڵەکەی (بارزانی) بووە جێگەی چالاکی رامیاری کوردەکان و لەدیـدەنی دەستە نێردراوەکانی ژمارەیەك لەشارەکانی عیراق کـەبۆ بەخێرهاتنـەوەی هــاتبوون، گوتــارێکی کــورتیدا کەناوەڕۆکەکــەی دووپاتکردنــەوەی هەڵوێستەکانی پێشووتری خۆیو هەڵوێستی پارتی لەمەڕ دۆزی کـوردو حکومـەتی کۆماری عیراق بوو[24].

---

[20] بڕوانـە، ه س، ل ل ٤٧-٤٨. منـذر الموصـلي، س پ، ل ١١٠، صـلاح الخرسـان، التيارات السياسية في كردستان العراق قراءة في ملفات الحركات والاحزاب الكرديـة في العراق (١٩٤٦-٢٠٠١) بيروت، ٢٠٠١، ص ٧٣.

[21] بڕوانە: د. مجيد خدوری، س پ، ل ٢٣٧.

-Christiane Bird op، cit، pp20، 187.

-Who are the Kurds? www.culturalorientation.net.

[22] مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٤٣-٤٤.

[23] بڕوانـە: د. مجيـد خـدوری، س پ، ل ٢٣٧. جـلال الطالبـاني، س پ، ل ١٧٧. منـذر الموصلي، س پ، ل ل ١١٠-١١١. محمود الدرة، ل ل ٢٨٠-٢٨٤.

[24] بۆدەقی وتارەکە بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ل٤٤-٤٥. منذر الموصـلي، س پ، ل ١١١.

لــەمانگی نیســاندا (بــارزانی) نامەیــەکی سوپاســگوزاری بەبۆنــەی گەڕانەوەی (٧٨٤)کەس لەیاوەرانی خۆی بۆ عیراق پێشکەش بــە(قاســم) کردو بەڵێنەکانی پێشووی دووپــاتکردەوە[٢٥]، هــەروەها پــارتی لەدرێــژەی چالاکیە رامیاریەکانیدا، لەمانگی تشرینی دووەمی (١٩٥٨)دا بەشداری کرد لەدانانو مۆرکردنی پەیمانێکی هاوبەش لەگــەڵ چــوار پــارتی تــردا کەچوار خــاڵی لــەخۆگرتبوو[٢٦]، بــەڵام هاتنــە پێشــەوەی رووداوی نــوێو ئاڵۆزبوونی پەیوەندیەکانی نێوانیان، بووە مایەی سەرنەگرتنی پەیمانەکەو جێبەجێنەکردنی خاڵەکانی[٢٧]. لەم قۆناغە ناسکەدا پــارتی یــەکێك لــەو ســێ پارتــەبوو کــە (قاســم) لەســەرەتادا پشــتی پێبەســتن لــەپێناو جێگیرکردنی دەسەڵاتی خۆی، پــێش ئــەوەی پــەنا بەرێتەبــەر سیاســەتی هاندانیان لەدژی یەکتریو کارکردن بۆ پەرتکردنیان[٢٨].

لــەپاش کودەتاکــە، یــەکێك لــەو بابەتانــەی کەپارتــەکانی عــیراق نەیانتوانی هەڵوێستێکی یەکگرتووی لەبارەوە بنوێنن، پرســی یــەکێتیو یــەکگرتنی عــەرەبی بــوو، کــە لــەڕووی جــۆرو ئاســتی یەکگرتنەکــەو میکانیزمەکانی بەدیهێنانیەوە دیدو بۆچوونیان جیاوازبوو، ئەو پرســەش لەئاییندەدا بەهەر بارێکدا بشکایەوە، کاریگەری خۆی لەسەر دۆزی کورد بەجێدەهێشت، لەبەر ئەوە پارتی لە (١١/٩/١٩٥٨)دا یاداشتێکی لەو

---

25 بۆدەقی نامەکە بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ٥١.

26 پارتەکان بریتیبوون لەپارتی نیشــتمانی دیمــوکراتی، پــارتی ســەربەخۆیی، بــەعس، کۆمۆنیست، بڕوانــە: لیــث عبدالحسین الزبیــدي، ثــورة ١٤ تمــوز في العــراق، دار الحریــة للطباعة، بغداد، ١٩٧٩، ص ٤٦٢.

27 بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٥٦-٥٨.

28 بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ٢٨٥.

بارەیەوە ئاراستەی سەرۆك وەزیران (قاسم)و جێگرەکەی (عبدالسلام عارف) کردو دیدو بۆچوونی خۆی تێدا روونکردەوە[٢٩].

یاداشتەکە بەجۆرێك دارێژراوە کە لەهەموو رووەکانیەوە گوزارشت لەئاستێکی باڵای هۆشیاری رامیاریو یاسایی دەکات.

هەلومەرجی نوێی عیراق دەرفەتی بۆ پارتی رەخساند کەبۆ یەکەمین جار لەدوای دامەزراندنیەوە بەئاشکرا چالاکی رامیاری ئەنجام بداتو ببێتە جێگەی بایەخ، بەتایبەتی لەلایەن (قاسم)ەوە[٣٠].

پارتی لەچوارچێوەی هەوڵەکانیدا بۆ یەکخستنی هەڵوێستی رامیاری لەمەڕ پرسەکانی عیراقو کارکردن بۆ جێبەجێکردنی مادەی سێیەمی دەستوری عیراقی ساڵی (١٩٥٨)، لە (١٨/١٠/١٩٥٨)دا نامەیەکی ئاراستەی (پارتی کۆمۆنیستی عیراقی) کردو دواتر وتوێژی نێوانیان دەستپێکردو لەرۆژی (١٠/١١/١٩٥٨)دا گەیشتنە بەستنی پەیمانێكو لیژنەیەکی باڵای هاوکاری نیشتمانیان پێکهێناو لە (٢٤/٢/١٩٥٩)دا بەیاننامەیەکیان لەبارەی رێکخراوە دیموکراتیەکانەوە بڵاوکردەوە[٣١].

پارتی لەچوارچێوەی سیاسەتی راگەیاندراویدا، بەشێوەیەکی کاریگەر پشتیوانی لەحکومەتی (قاسم) کرد بۆ زاڵبوونی بەسەر هەوڵە سەرنەکەوتووەکەی (عقید روکن عبدالوهاب شواف) بۆ کودەتا کە لە(٨/٣/١٩٥٩) ئەنجامی دا[٣٢].

---

29 بۆدەقی یاداشتەکە، بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ل ٢٠٢-٢٠٣. مسعود البارزاني، س پ، ل ل ٧٩-٨١.

30 بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ٥٩.

31 بڕوانە: مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٦٨-٧٠. شازین هێرش، س پ، ل ل ٢١-٢٤، ٢٦-٢٨.

32 بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٢٨٦-٢٨٧، منذر الموصلي، س پ، ل ١١٣، میڤان عارف عبدالرحمن البادي، الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان الجنوبية

ئەو هەڵوێستەی پارتیو گەلی کورد بەگشتی بۆ ئەو رۆژگارە بەهەنگاوێکی دروست لێکدراوەتەوە[*]، لەوانەیە ئەمەش پتر بگەڕێتەوە بۆ ئەو هیوایەی کەگەلی کورد لەسەر سەقامگیربوونی حکومەتی کۆماریی ئەوسا هەڵیچنیبوو، وێڕای ئەو مەترسیەی کەگەلی کورد هەیبوو لەئەگەری هاتنە سەرکاری رەوتە شۆڤێنیەکانی تری عەرەبی عیراق.

هەر بەهەمان ئەو شێوەیە پارتی لەسەر داوای (قاسم)، رۆڵی کاریگەری بینی لەدامرکاندنەوەی جوڵانەوە چەکداریەکەی (شێخ رەشیدی لۆلان) کە لەساڵی (١٩٥٩)دا لەدژی حکومەت ئەنجامیدا بەهاندانو پشتیوانی تورکیاو ئێران[٣٣].

هەروەها پشتیوانیان لە(قاسم)و حکومەتەکەی کرد کاتێك کە لە(٧/١٠/١٩٥٩)دا هەوڵی تیرۆرکردنی لەلایەن بەعسیەکانەوەو بەهاندانی (جمال عبدالناصر)درا[٣٤].

لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا لەکۆتایی ساڵی (١٩٥٩)و سەرەتای ساڵی (١٩٦٠)ەوە ساردی کەوتە نێوان پارتیو (قاسم)ەوە رەوتی

(العراق) ١٤ تموز ١٩٥٨-٨ شباط ١٩٦٣، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين-اربيل، ٢٠٠٢، ص ٦٦. (شواف)، هەوڵیدا کەململانێی نێوان قاسمو عارف بقۆزێتەوە. بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە بڕوانە: کریم مراد عاتی، س پ، ل ١٣٨. حامد الحمدانی، س پ،www.sotaliraq.com.

[*] بۆ نمونە بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٨٣-٨٤.

[33] بڕوانە: ھ س، ل ل ٨٥-٢١١. دیڤید ادامسن وجرجيس فتح الله، الحرب الكردية وانشقاق عام ١٩٦٤، ط٢، دار ئاراس للطباعة والنشر، ١٩٩٩، ص ٢٠١. ماجد عبدالرضا، القضية الكردية في العراق ١٩٥٨-١٩٧٥، ط١، بغداد ١٩٧٨، ص ١٠٥.

[34] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل٨٩-٩٠. منذر الموصلي، س پ، ل ١١٩.

پەیوەندیەکانیان بەجۆرێك گۆڕا کە لەئاکامدا پەیڕەوکردنی سیاسەتێکی شــۆڤێنیزمانەی توونــدڕەوی لەلایــەن (قاســم)ەوە دژ بەگــەلی کــورد لێکەوتەوە[35]، بەڵام پێش ئەوەی پەیوەندیــەکان بگاتــە ئــەو ئاســتە، لــە (ك٢/١٩٦٠)دا یاسای مۆڵەتی پارتەکان دەرچوو، (بــارزانی)و(ابــراهیم احمد)و ژمارەیەکیتر لــە٩/١/١٩٦٠دا داواکــاری مۆڵەتــدانی پارتیــان پێشکەش کردو پاش دەستکاریکردنی نــاوو نــاوەڕۆکی چــەند بەنــدێکی پرۆگرامو پێڕەوی نێوخۆکەی، لەلایەن حکومەتەوە لــە (٩/٢/١٩٦٠)دا مۆڵەتی پێدراو چــالاکی ئاشــکرای ئــەنجام دراو رۆژنامــەی (خــەبات)ی دەرکرد[36].

ئەو گۆڕانکاریانەی کە بەسەر سیاسەتی (قاسم)دا بەرامبەر بــەکورد هــات، وێــڕای دیــدو بۆچــوونەکانی خــۆی لەوبارەیــەوە، کــەوتبووە ژێــر کاریگەری رەوتە شۆڤێنیزمەکانی عــەرەبی عــیراقو قۆســتنەوەی چــەند رووداوێکی نێوخــۆیی بچــووك لەلایــەكو دەســتێوەردانی ولاّتــانی وەکــو تورکیــاو ئێــرانو بــەریتانیا لــەکاروباری نێوخــۆیی عــیراقو هانــدانی نەیارەکانی (قاسم) لەلایەکی ترەوە[37].

---

[35] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٥. net.www.culturalorientation .
Who are the Kurds?

[36] بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ٢١١. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ٧٤-٧٥. منــذر الموصلي، س پ، ل ١٢٠، محمود الدرة، س پ، ل ٢٨٩. اوريل دان، العراق في عهد قاسم تــاريخ سياســي ١٩٥٨-١٩٦٣، ت: جــرجيس فــتح الله ج١، دار نبــز للطباعــة والنشــر، السويد، ١٩٨٩، ص ص ٣٧٥-٣٧٦.

[37] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل٩١-٩٢.
لەبارەی هاندانی بەریتانیا بۆ کورد تاوەکو لەڕووی حکومەتی (قاسم) بوەستنو هــەروەها هاندانی تورکیاو ئێران بــۆ دەســتێوەردان لــەکاروباری باشــووری کوردســتانو تەنانــەت

له (٢٩/١٠/١٩٦٠)دا (شێخ احمد بارزانیو مصطفى بارزانی)، بەمەبەستی ئاگادارکردنەوەی (قاسم) لەهەوڵەکانی تێکدانی نێوانیان، لەبەغداد چاویان پێکەوتو داوایان لێکرد کەسنورێك بۆ ئەو هەوڵانە دابنێت، ئەویش بەڵێنی پێدان، بەڵام بەکردەوە هیچی نەکرد[٣٨].

تا دەهات رواڵەتەکانی شۆڤێنیزمی عەرەبی لەسیاسەتەکانی حکومەتی (قاسم)دا بەرەو ئاشکراکردنو بانگەشەبۆکردنی روونتر دەڕۆیشت، بەئەندازەیەك کەرۆژنامەی (الثورة) بانگەشەی تواندنەوەی نیشتمانیو نەتەوەیی کوردی لەبۆتەی نیشتمانو نەتەوەی عەرەبدا دەکرد[٣٩]، رۆژنامەی(خەبات)یش بەزنجیرەیەك گوتاری بابەتیانە راستییە مێژووییەکانی تایبەت بەگەلی کوردو نیشتمانەکەی خستەڕوو[٤٠]، بەجۆرێك کەئاستی باڵای هۆشیاری رامیاریو رەوتی ئاشتیخوازیو دیموکراتیخوازی گەلی کوردو پارتی دەنواندو هۆشداری بۆ دەسەڵاتدارانی حکومەت لەمەترسیەکانی درێژەدان بەو سیاسەتە تێدابوو، بەڵام دادوەری گشتی سەربازی، لەپای وتارەکەی رۆژنامەی (خەبات)ی رۆژی (١٩/١٠/١٩٦٠)دا سکرتێری پارتی (ابراهیم احمد)یدا بەدادگای

داگیرکردنو دابەشکردنی لەنێوانیاندا، ئەگەر نزیکبوونەوەیەکی گەورە لەنێوان عێراقو میسرو سۆڤێتو کورددا رووبدات بەشێوەیەك کەبەرژەوەندیە نەوتیەکانی بەریتانیا لەعێراقدا بخاتە مەترسییەوە، بۆنمونە بڕوانە، د. ولید حمدی، س پ، ل ٢٦٥. ولید محمد سعید الاعظمی، ثورة ١٤ تموز وعبدالكريم قاسم في الوثائق البريطانية، ط١، بغداد، ١٩٨٩، ص ٤٨.

[38] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ٩٣.

[39] بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ل ١٨٣، ١٩٨. مسعود بارزانی، س پ، ل ٩٥.

[40] بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨٢.

عورفی سەربازی دووەم. بەڵام (قاسم) نەیتوانی حوکمێکی دادگا لەدژی ڕۆژنامەکەو نووسەری بابەتەکە دەربکات[٤١].

هەر لەسەرەتای ساڵی (١٩٦٠)ەوە کەپەیوەندیەکانیان بەرەو گرژی دەڕۆیشت، هاوکات لایەنی کوردی سوورتر دەبوو لەسەر داخوازیەکانیو لەبەرامبەریشدا هەڵوێستەکانی حکومەت توندتر دەبوو[٤٢]، سیاسەتی پەرتەکەو زاڵبەی پەیرەوکردو پەنای دەبردە بەر هاندانی خێڵە کوردیە نەیارەکانی (بارزانی)[٤٣].

لەکۆتایی ئەوساڵەدا سیاسەتی حکومەتی لەدژی گەلی کوردو فەرامۆش کردنی مافو داواکاریەکانی زیاتر کردو پاشگەوبوونەوە لەبەڵێنو بڕیارەکانی پێشوویو سیاسەتی بەعەرەبکردنی کوردستان تا دەهات پەرەی دەسەند.[٤٤] (بارزانی) لەسەردانەکەیدا بۆ یەکێتیی سۆڤێت لە (٥/١١/١٩٦٠)دا کە لەسەر بانگهێشتنی حکومەتی سۆڤێتیو قایلبوونی (قاسم) بوو[٤٥]، دیدارو بیروڕای لەگەڵ گەورە بەرپرسانی ئەو

---

41 بۆدەقی یەکەمین دانیشتنی دادگاییکردنەکە لە(٢٧/١١/١٩٦٠)دا. بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ل ٩، ٤٤-٤٨.

42 بڕوانە، میثان عارف عبدالرحمن البادی، س پ، ل ٧٦.

43 بڕوانە، طالب عبدالجبار حیدر، المسألة الكردية في الوثائق العراقية، المشكلة. الحل. النتيجة، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية القانون والسياسة، جامعة بغداد، ١٩٨٢، س ٢٣.

44 بڕوانە، أ.د. كاوس قفطان، الحركة القومية التحررية الكردية في كردستان العراق، ١٩٥٨-١٩٦٤، ط١، المديرية العامة للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٤، ص ص ١٢٨-١٣٠.

-Who are the Kurds? www.culturalorientation.net.

45 بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٢٩٦.

وولاّتەدا ئەنجام داو داوای لێکردن فشار بخەنە سەر (قاسم) بۆ سەلماندنی بەشێك لەمافەکانی گەلی کورد، هاوکات نێوانگیریان بکەن بەمەبەستی ڕێگرتن لەئالۆزبوونی زیاتری دۆخەکەو ڕێکخستنەوەی پەیوەندیەکانی نێوانیان، بەلاّم ئەم هەنگاوە بەدگومانی پتری لەلای (قاسم) دروستکرد[٤٦]، بەبۆچونی ئێمە ئەو بەدگومانیە لەشوێنی خۆیدا نەبوو.

(بارزانی) لەپاش گەڕانەوەی بۆ بەغداد لە (١٣/١/١٩٦١)دا هەوڵیدا چاوی بە (قاسم) بکەوێتە، لەدوای هەفتەیەك چاوەڕوانی ئینجا دیدارەکە سازبوو، ئاکامێکی ئەوتۆشی بەئاراستەی ئاساییکردنەوەی پەیوەندیەکانیان لێنەکەوتەوە[٤٧]، لەبەرئەوە بەغدادی بەجێهێشتو دواتر لەسەرەتای مانگی ئازاری ئەو ساڵەدا بەیەکجاری گەڕایەو بارزان[٤٨].

لەکاتێکدا کەحکومەتەکەی (قاسم) هەنگاوی توندتری لەدژی پارتی نا، لەبەرامبەردا (بارزانی) کەوتە ئەنجامدانی چالاکیی رامیاری بۆ پەیوەندیکردن بەهێزە نیشتمانیو دیموکراتیخوازەکانی عێراقو دەرەوەیدا، بۆ ئەوەی حکومەت قایل بکەن بارودۆخەکە بەرەو ئالۆزیی پترو بەرپاکردنی جەنگ نەبات، لەم بارەیەوە هەولێکی (عزیز شریف) لەهاوینی ساڵی (١٩٦١)دا سەری نەگرت[٤٩]، دیارە "ئەو کاتەی

---

[46] بڕوانە، اوریل دان، س پ، ل ٤١٧، هەروەها (خدوری) لەبارەی ئەم سەردانەوە دەڵێت: "نازانرێت ئاخۆ مەلا مستەفا لەکاتی بوونی لەسۆڤێتدا هیچ بەڵێنێکی پێدرابێت. بەلاّم لەگەڕانەوەیدا لێدوانێکی بۆ ڕۆژنامەداو تێیدا گوتی ئەو دەیەوێت ئاواتە ڕەواکانی کورد بهێنێتە دی بەبێ ئەوەی ئەوە کاربکاتە سەربوونو سەروەری کۆماری عیراق، بڕوانە، د. مجید خدوری، س پ، ل ٢٥٧، پەراوێزی ژمارە (٧٦).

[47] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٢١. مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٠٣-١٠٤.

[48] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ١٠٤.

[49] بڕوانە، هـ س، ل ١٠٤.

کەشاندێکی کوردی لەحوزەیرانی ١٩٦١دا ئامادەبوو بۆ پێشکەش کردنی چەند داواکاریو سکالاٚیەك بۆ عبدالکریم قاسم، ناوبراو لەخۆی بایی بوو وەپێشوازی شاندەکەی نەکرد"[50]، پارتی لە (١٩٦١/٧/١٢) دا بەبۆنەی سێیەمین ساڵیادی (شۆڕش)ەکەی ساڵی ١٩٥٨ەوە بەیاننامەیەکی ئاراستەی گەلی عیراق کردو بارودۆخی ولاٚتی تێدا چڕ کردەوەو لەئاکامدا داوای لەحکومەتی عیراق کرد کەکۆتایی بەقۆناغی گواستنەوە بهێنێتو حوکمی عورفیو بارودۆخی نائاسایی هەلٚوەشێنێتەوەو ڕێگە بەئازادیە دیموکراسیەکان بداتو زیندانیەکان ئازاد بکاتو هەلٚمەتی ڕاوەدونانی پارتو ڕۆژنامە نیشتمانیەکان ڕابگرێتو ئەنجومەنی دامەزراندن هەلٚبژێردرێت، هەروەها ئاماژەی بۆ پێویستی یەکێتیی نیشتمانیی هێزە نیشتمانیەکان کرد[51].

هەر لەدرێژەی چالاکیە دیپلۆماسیەکانیدا لەسەر ئاستی دەرەوە، لیژنەی ناوەندی پارتی بروسکەیەکی پیرۆزبایی ئاراستەی (نیکیتا خرۆشۆف) کرد بەبۆنەی ئەو سەرکەوتنە زانستییەی کەیەکێتیی سۆڤێت لەڕێگەی گەشتە سەرکەوتووەکەی (یۆری گاگارین)ەوە بۆ ئاسمان بەدەستیهێنا. لەبەرامبەردا ناوبراو بروسکەی سوپاسگوزاری بۆ ناردنەوە[52].

هەر لەمانگی تەموزدا لەنێو پارتیدا گفتوگۆ لەسەر پرسی چۆنێتی مامەلٚەکردن لەگەلٚ پێشهاتەکاندا ئەنجام دراو لە(١٩٦١/٧/٣٠)دا یاداشتێکیان لەشێوەی نامەیەکی کراوەو ئاشکرا ئاراستەی (قاسم) کردو تێیدا داوایان لێکرد کەسنوورێك بۆ ئالۆزیەکان دابنێتو ڕێگەچارەی

---

[50] منذر الموصلي، س پ، ١٢٢. د. مجيد خدوري، س پ، ل ٢٤٠.

[51] شازین هێرش، س پ، ل ٨٥، بەلٚگەنامەی ژمارە (١٧)ی سەرچاوەکە.

[52] هـ س، ل ٨٦، بەلٚگەنامەی ژمارە (١٨)ی سەرچاوەکە.

ئاشتیانه بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەکان بگرێتەبەر. یاداشتەکە هەڵوێستی پارتی لەحکومەتو چەند داخوازیەکی نیشتمانیو گشتگیری بۆ کوردو گەلانی عیراق لەخۆگرتبو، لەبەرئەوە بووە مایەی پەسەندیو پشتگیری زۆر لایەنی نێو عیراق، گرنگترین داخوازیەکانیش بریتیبوو لە[٥٣]:

-هەڵوەشاندنەوەی بارودۆخی نائاسایی لەوڵاتدا.

-دابین کردنی فراوانترین ئازادیە دیموکراتیەکان بۆ گەل.

-ئازادکردنی هەموو زیندانیە رامیاریەکان، لایەنگرانی حکومەتی پاشایەتی لێدەرچێت.

-دەستەبەرکردنی ئازادی چالاکی پارتایەتیو سەندیکایی.

-پێکهێنانی کۆمیتەیەکی هاوبەش لەرێکخراوە نیشتمانیەکانو حکومەت بۆ دانانی پرۆژەی دەستوری هەمیشەییو پرۆژەی یاسای هەڵبژاردن.

-رێنەگرتن لەمافە نەتەوەییو روناکبیریو کارگێڕیەکانی گەلی کورد.

-دەستبەرداربوونی حکومەت لەگرتنەخۆو چەکدارکردنی گروپە کۆنە پارێزەکانی نێو کۆمەڵی کوردی.

-ئەنجام دانی چاکسازیی کشتوکاڵیو دامەزراندنی بنەمای پیشەسازیو دەستهەڵگرتن لەراگواستنو دەستگیرکردنو دورخستنەوەی جوتیاران، کارکردن بۆ پەرەپێدانی یەکێتی جوتیاران.

هەرچەندە ناوەرۆکی یاداشتەکە لەبەرژەوەندیی گشتیدا بوو، لەگەڵ پرنسیپو دروشمە سەرەکیەکانی حکومەتدا یەکیدەگرتەوە، بەڵام (قاسم) پشتگوێی خستو هەڵوێستی پێچەوانەی نواند[٥٤].

---

[53] بۆ دەقی یاداشتەکە، بڕوانە: جلال الطالباني، س پ، ل ل ١٨٣-١٨٩، منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٢١-١٢٢.

[54] بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ١٨٩.

هـەروەها لـە(٣/٨/١٩٦١)دا بـیرۆی رامیـاری پـارتی یاداشـتێكی پێشكەش بەوەزیری نێوخۆی عیراق كردو وێنەی نارد بۆ چەند ناوەندێكی فەرمی سەرەكی حكومەتی عیراق، تێیـدا ئـەو هۆكارانـەی روونكـردەوە كەبوونەتـە ئاسـتەنگ لەبـەردەم پارتیـدا كەنـەتوانێت لەسـایەی ئـەو هەلومەجەدا كۆنگرەی نیشتمانی خۆی بەشێوەیەكی یاسـایی ببەسـتێت، هەروەها داوای هەڵوەشاندنەوەی هەمو ئەو رێوشوێنە نایاساییانەی كـرد كە لـەدژی ئەنـدامانی پـارتیو رۆژنامەكـەی ئـەنجام دراوە، وەرێگـەیان پێبدرێت كە لەهەموو ئەو مافانەی دەسـتوری وڵاتو یاسـای پارتـەكان سەلماندویێتی بەهرەمەندبن، هـەروەها داوای دواخسـتنی كـاتی بەسـتنی كۆنگرەكـەیان كـرد تائـەو كاتـەی داخوازیـە یاسـاییەكەیان جێبـەجێ دەكرێت، یان تا ماوەی گواستنەوە كۆتایی دێت، وەكو پێشبینی دەكرا[٥٥].

هەڵوێستی حكومەت بەرامبەر بەیاداشتەكە لەوەی پێشـتریان باشـتر نەبوو، لەبەرئەوە رێگەیان بۆ گرژبوونی پەیوەندیەكان خۆشتر كرد، لەگەڵ ئەوەشدا پارتی بەباشی زانی نامەیەكی تری ئاراستە بكاتـەوە، كەتێیـدا ئاماژەی دەكرد بەجێبەجێ نەكردنی تەواوی بنەماكانی دەسـتوری كـاتیی عیراقو زیانەكانی پێشـێلكردنی مافـەكانی گـەلی كـوردو كەڵكـەكانی دابینكردنی ئەو مافانـە بـۆ یـەكێتیو سـەربەخۆیی كۆمـاری عـیراقو رێگرتن لەپیلانەكانی (ئیمپریالیزمو نۆكەرانی) نێوخـۆیی[٥٦]. (بـارزانی) ئەوەشـی راگەیانـد كەهـەموو رێوشـوێنێكی پێویسـت دەگرنەبـەر

---

[55] بۆدەقی یاداشتەكە بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ل ٧٣-٧٤، بەڵگەنامـەی ژمـارە (١٥)ی سەرچاوەكە.

[56] منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٢.

کەبەرژەوەندیی کوردی تێدا بێت، ئەگەر سەرۆك بەڵێنەکانی خۆی نەهێنێتە دی[٥٧].

بەڵام لەبری بەپیرەوەهاتنی ئەو داخوازیانە، کاردانەوەی حکومەت بریتیبوو لەئەنجام دانی چەند هەنگاوێکی توندوتیژ ئامێز، وەکو هێرش کردنی چەکداری بۆ سەر بارەگای پارتی لەبەغدادو دەرکردنی بڕیاری داخستنی بارەگاو لقەکانیو رێگەنەدان بەدەرکردنی رۆژنامەی (خەبات)و دەستگیرکردنی ژمارەیەك لەکادرانی پێشکەوتووی پارتیو[٥٨]، ناردنی هێزی سەربازی پتر بۆکوردستان بەبیانوی ئەنجامدانی مانۆرەوە، لەبەرامبەردا پارتی بۆ نارەزایی دەربڕین لەسەر ئەو هەنگاوە بانگەشەی بۆ ئەنجام دانی مانگرتنێکی گشتی لە (٦/٩/١٩٦١)دا کرد، حکومەت ئەوەی قۆستەوەو لە (١٠/٩/١٩٦١)دا بڕیاری دەست پێکردنی پرۆسە سەربازیەکانی خۆی لەکوردستاندا راگەیاندو دوو لەسەر سێی سوپای عیراق تێیدا بەشداربوو[٥٩]، لەلایەکی ترەوە (قاسم) لەمیانەی هەولێکیدا بۆ لەخشتەبردنی (بارزانی)و چەواشەکردنی رای گشتی، داوای گەرانەوەی بۆ لای حکومەت لێکردو بەڵێنی لێبووردنی پێدا!، بەڵام (بارزانی) پێی راگەیاند کەئەو خراپەکارو هەڵەیەو بۆی نیە لەم ببورێت[٦٠]. لەبەرامبەر ئەو سیاسەتانە، پارتی لە

---

57 بڕوانە، د. عادل تقی محمد البلداوی، نضال الشعب الکردي وموقع البارزاني في الوثائق العراقية السرية. مطبعة المعارف، بغداد، ٢٠٠٣، ص ٣٧.

58 بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨٣. د. منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٢، محمود الدرة، س پ، ل ٢٩٦. مسعود بارزانی، س پ، ل ١٠٤، د، مجید خدوری، س پ، ل ٢٤٠.

59 بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨٩. منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٣. محمود الدرة، س پ، ل ٣٠٤. شازین هێرش، س پ، ل ١٠٥، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٤)ی سەرچاوەکە.

60 بڕوانە، دانا ادمز شميدت، رحلة الى رجال شجعان في كردستان، ت: جرجيس فتح الله، ط٢، دار اراس للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ١٩٩٩، ص ٢٩٧.

(١١/٩/١٩٦١)دا بەناچاری خەباتی چەكداری لەدژی حكومەت ڕاگەیاند[٦١]، هەرچەندە پارتیو سەركردایەتیەكەی ئامادەباشییان لەڕووی مادیو قایمكاریەوە بۆ بەرپاكردنی نەبوو، بۆیە بەو بارودۆخە تا ڕادەیەك سەرسام بوون، هەرچەندە لەڕووی ئاراستەكردنی بیروباوەڕەوە لەبارێكی باشتردا بوو[٦٢]، لەراستیدا پارتی نەیدەویست پەیوەندیەكانی لەگەڵ حكومەتدا بەیەكجاری تێكبداتو دەستپێشخەر بێت لەڕووبەڕووبونەوەی چەكداریدا[٦٣]، بەڵام سیاسەتەكانی حكومەت لەدژی گەلی كورد ئەو ڕێگەچارەیەی سەپاند. لە (٢٣/٩/١٩٦١)دا (قاسم) بەشێوەیەكی فەرمی رایگەیاند كە "هێزە چەكدارە سەركەوتووەكانمان توانیان یاخی بوونی باكور لەناوبەرن!"[٦٤]. سیاسەتەكانی حكومەتو كاردانەوەكانی كورد، كۆتایی بەخولێكی پێكەوەژیانی رامیاری نەئاشتیو نەجەنگی نێوانیان هێناو دەرفەتی بەكارهێنانی ڕێگەچارەی رامیاریو دیپلۆماسیەكانی یەكلاكردنەوەی كێشەكانی نێوانیانی كەمتر دەكردەوەو دەرگای گرتنەبەری ڕێگەچارەی سەربازی خستە سەرپشتو بەسەر گەلی كوردیدا سەپاند، چونكە حكومەت وەكو تاكە ڕێگەیەك بۆ

---

[61] بڕوانە، مسعود بارزانی، س پ، ل ل ١٠٤-١٠٥.

-Kurds. www.bartleby.com

-Barbara Harff، Ted Robert Gurr، op، cit، P

-Kurds History، Kurdish History timeline.

www.infoplease.com/Encyclopedia.

[62] بڕوانە، میڤان عارف عبدالرحمن البادی، س پ، ل ٨٦.

[63] بڕوانە، د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل ١٠٣.

[64] بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨٩. محمود الدرة، س پ، ل ٣٠٤، منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٣، شازین هێرش، س پ، ل ١٠٥، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٤) ی سەرچاوەكە.

سەرکوتکردنی گەلی کوردو مافەکانی گرەوی لەسەر دەکرد، بەلاّم ئاکامەکانی بەپێچەوانەی خواستەکانی شکایەوە.

ئەو هۆکارە سەرەکیانەی کەبوونە هۆی دەستپێکردنی خەباتی چەکداری درێژخایەن لەدژی حکومەتی (قاسم) بریتی بوو لە:

-شکستهێنانی رێوشوێنە رامیاریو دیپلۆماسیەکان لەچارەسەرکردنی کێشەکانی نێوانیانو بەدەستهێنانی مافەکانی گەلی کورد، لەبەرئەوەی بەهۆی سیاسەتەکانی حکومەتەوە لەدژی گەلی کوردو مافەکانی زەمینەی دانوستانی سەرکەوتوو نەڕەخسا.

-شکستهێنانی سیاسەتەکانی حکومەت لەچارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی کوردو فەرامۆشکردنی مافو داخوازیەکانیو پەیڕەوکردنی سیاسەتی سەرکوتکردنو دواخستنو پەراوێزخستن.

-جێبەجێ نەکردنی بەندەکانی دەستوری کاتیی عیراق، بەتایبەتی ئەوانەی کەپەیوەندیان بەمافەکانی گەلی کوردەوە هەبوو.

-بەرپەرچدانەوەی سیاسەتی حکومەت لەمەڕ بەرپاکردنی جەنگو سوتماککردنی خاکو کۆمەڵکوژی کورد، وەکو بەشێك لەمافی چارەی خۆنووسینو مافی بەرگری کردنی رەوا لەخۆ کە لەزۆرێك لەبەڵگەنامە یاساییە نێودەوڵەتیو نێوخۆییەکانی پەیوەندیداردا سەلمێندراوە*.

-کاریگەری دەرکردنی یاسای ریفۆرمی کشتوکاڵی لەسەرەتادا لەسەر دەرەبەگەکانی کوردو کاردانەوەیان لەدژی حکومەت کەئەوەش پەلەی

---

* بۆ نمونە بڕوانە، دەقی جاڕنامەی جیهانی مافەکانی مرۆڤ. دەستوری رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان. د. حميد الساعدي، مبادىء القانون الدستوري وتطور النظام السياسي في العراق، ط١، دار الحكمة للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٠، ص ص ٨٦-٨٧.

لەزەمینەسازیو هاتنەپێشەوەی هەرچی زووتری رووبەڕووبونەوەی چەکداری گەلی کورد لەگەڵ ئەو حکومەتەدا کرد.

پارتی لە (١٦/١١/١٩٦١)دا بەیاننامەیەکی بۆ گەلی کورد بڵاوکردەوە، رەخنەکانی پێشووی لەحکومەتی (قاسم) دووبارە کردەوەو داوای جێبەجێ کردنی داخوازیەکانی (٦/٩/١٩٦١)ی کردو جەختی لەسەر یەکێتی ریزەکانی گەلو درێژەدان بەخەبات لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجە نیشتمانیەکاندا کردەوە[٦٥]. لەبەرامبەردا (زعیم محمود عبدالرزاق)ی سەرکردەی تیپی دووەم، بەیاننامەیەکی ئاراستەی گەلی کورد کرد. تێیدا هێزی پێشمەرگەی کوردستانی بەرێگرو تاوانبار ناوبردو هەڕەشەی سزای قورسی لێکردنو داوای لەگەلی کورد کرد کەهاوکاری حکومەت بکەن بۆ لەناوبردنیان![٦٦]. لەدوای چلوپێنج رۆژ لەپرۆسە سەربازیەکانی سوپای عیراقی لەکوردستاندا، (لیژنەی سەرکردایەتی پێشمەرگە) بەیاننامەیەکی دەرکرد کەجگە لەکۆمەڵێك رێنمایی بۆ گەلی کورد تا درێژە بەخەبات بدەن، داوای دامەزراندنی بەرەیەکی نیشتمانی کرد لەپێناو روخاندنی حکومەتەکەی (قاسم)و دامەزراندنی کۆمارێکی دیموکراتی راستەقینە[٦٧]. لەبەرامبەردا (قاسم) کاری بۆ لەناوبردنی خودی (بارزانی) کردو بۆ ئەم مەبەستە لەسەر داوای یەکەمیان بڕیاربوو لەشەوی (١/١٢/١٩٦١)دا کۆبوونەوەیەك لەنێوان (بارزانی)و نێردراوی (قاسم)دا بەناوی (حسن عبود ابراهیم)ی فەرماندەی لیوای پێنجەم لەموسڵ ئەنجام بدرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی (بارزانی) هەستی بەپیلانێك کردبوو، شوێنی دیاری کراوی

---

[65] بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ل ٩٥-٦٩، بەڵگەنامەی ژمارە (١٩)ی سەرچاوەکە.

[66] بڕوانە، هـ س، ل ٩٧، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٠)ی سەرچاوەکە.

[67] بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ١٠٠، بەڵگەنامەی ژمارە (٢١)ی سەرچاوەکە.

کۆبوونەوەکەی گۆڕی، لەبەرئەوە پرۆسەی بۆردومانی شوێنەکە ئامانجی خۆی نەپێکا[٦٨]. ئەم کردەوەیە گەلی کوردو سەرکردایەتیەکەی پتر نیگەرانو بێ ئومێد کرد لەئەگەری چارەسەرکردنی دۆزی کورد لەگەڵ حکومەتدا بەرێوشوێنی دیپلۆماسی، چونکە ئەو جۆرە کردەوانە لەگەڵ هەموو بنەماو پرنسیپە یاساییو رەوشتیەکانی بواری دیپلۆماسیەتدا دژەو هاوکات کارێکە پێشینەو هاوشێوەی نەبووە، لەگەڵ ئەوەشدا (بارزانی) هەر داوای لەحکومەت کرد کەبەڵێنەکانی خۆی جێبەجێ بکات[٦٩]. هەر بەمەبەستی نارەزایی دەربڕینو خستنەڕووی ئاڵۆزیەکانی نێوان گەلی کوردو حکومەت، (سەرکردایەتی پێشمەرگەی ناوچەی سلێمانی پارتی) داوای لەدانیشتوانی شارەکە کرد کەبەشداری لەپێشوازی کردنی (قاسم)دا نەکەنو لەماڵی خۆیان دەرنەچن ئەگەر سەردانی شارەکەی کرد[٧٠]. دیارە ئەنجام دانی هەنگاوێکی لەو چەشنە هەڵوێستی گەلی کوردی لەدژی سیاسەتەکانی حکومەت بەشێوەیەکی روونتر نیشانی گەلانی عیراقو جیهان دەداو کاریگەریەکی رامیاریو وێژەیی لەسەر حکومەت دەبوو بەئاراستەی پتر گۆشەگیربوونی.

---

[68] بڕوانە، ه س، ل ١٠١، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٢)ی سەرچاوەکە، لەهەندێك سەرچاوەدا رۆژی سەردانی نێردراوەکەی حکومەت بۆ لای (بارزانی) بەرۆژی (١٧/١٢/١٩٦١) دیاری کردووە، بۆ نمونە: میڤان عارف عبدالرحمن البادی، س پ، ل ل ٩٨-١٠١، لەکاتێکدا دروست شەوی (١/١٢/١٩٦١)ە وەکو لای (شازین هێرش) ئاماژەمان پێیداوە.

[69] بۆ زانیاری پتر بڕوانە، د. عادل تقی عبد محمد البلداوی، س پ، ل ل ٤٠-٤١.

[70] بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ل ١٠٣-١٠٤، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٣)ی سەرچاوەکە.

حکومــەتی (قاســم) لەبڕیارێکیــدا لێبــوردنی بــۆ ســەرکردایەتی بزووتنەوەکــەو پێشــمەرگە ڕاگەیانــد، پــارتیش لــە (٥/١٢/١٩٦١)دا بەیاننامەیەکی بڵاوکردەوە بۆ هۆشیارکردنەوەی گەلی کورد لەئامانجە ڕاستەقینەکانی پشت ئەو بڕیارەی حکومەتەوە[٧١].

پارتی لەمیانی هەوڵەکانیدا بۆ پەیداکردنی پشتیوانیی پتر بۆ بەرەی کوردیو بێهێزکردنــی بــەرەی حکومــەت، لــە (٦/١/١٩٦٢)دا بانگەوازێکی ئاراستەی سوپای عێراق کردو تێیدا داوای لێکردن کەئەرکی نیشتمانی وادەخوازێت لەدژی حکومەتی قاسم بجەنگن[٧٢].

لەماوەی نێوان (٧/١٢/١٩٦١-١٥/٣/١٩٦٢)دا شەڕی قورس لەنێوان سوپای عێراقو هێزی پێشمەرگەی کوردستاندا درێژەی هەبوو، بەڵام لەنێوان (١٦-٢٦/٣/١٩٦٢) خاو بووەوە[٧٣]. هەر لەگەرمەی شەڕەکاندا، پارتی لە (٢٥/١/١٩٦٢)داو لەیادی شەهیدانی ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٤٨)دا بەیاننامەیەکی تری دەرکردو تێیدا داوای یەکگرتنی هێزە نیشتمانیەکانی عێراقی لەبەرەیەکی یەکگرتوودا کرد لەپێناو کۆتاییهێنان بەحوکمی (قاسم)و دامەزراندنی سستمێکی دیموکراتی پەرلەمانیو بەدیهێنانی ئامانجەکانی گەلی عێراق[٧٤].

---

[71] بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ل ١٠٥-١٠٧، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٤)ی سەرچاوەکە.

[72] بڕوانە، هـ س، ل ١١٢، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٧)ی سەرچاوەکە.

[73] بڕوانە، هـ س، ل ل ١٠٨-١٠٩، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٥)ی سەرچاوەکە، ل ل ١١٣-١١٥، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٨)ی سەرچاوەکە، ل ل ١٢٤-١٢٦، بەڵگەنامەی ژمارە (٣١)ی سەرچاوەکە.

[74] بڕوانە، هـ س، ل ل ١١٠-١١١، بەڵگەنامەی ژمارە (٢٦) ی سەرچاوەکە.

پـــارتی لـــه (١٩٦٢/٣/٨)دا بەیاننامەیـــەکی بەهـــەردوو زمـــانی کوردیو عەرەبی دەرکرد لەبارەی ئەو بڕیاری لێبوردنەی کەحکومەتەکەی (قاسم)لەو دواییەدا دەری کردو رایگەیاند، تێیدا ئاماژەی بەوەدا کەئـەوە هەشتەمین جارە حکومەت لەکردنەوەی بەنـداوی دەربەندیخانـەوە بڕیـاری لەو چەشنە دەربکات. هۆشداری بۆ گەلی کورد تێدابوو کەفریو نـەدرێن، وە ئەو هـەنگاوەی حکومـەتی بەسـووکایەتی پێکردنـی گـەلی عیراقـی لەقەڵەم داو جارێکی تریش داخوازیەکانی گەلی کوردی تێداخستـەڕوو[٧٥]. هـــەروەها بەبۆنـــەی جـــەژنی نـــەورۆزەوە لـــە (١٩٦٢/٣/٢١)دا بەیاننامەیەکی پیرۆزبایی ئاراستەی گـەلی کـورد کـردو تێیـدا جـەختی لەسەر درێژە پێـدانی خـەبات کـردەوە لـەپێناو روخانـدنی حکومـەتو هێنانـەدی ئامانجـە نەتەوەییـەکانی کـورد[٧٦]، کـەخۆی لـە "سـەندنی ئۆتۆنۆمـی بۆ کوردستانی-عـیراق"[٧٧] دا دەبینیـەوە، وەکـو لەبروسـکەی پیرۆزبایی لقی سلێمانیدا دەردەکەوێت کەهەر بەو بۆنەیەوە بڵاوی کردەوە.

لـــەبواری کێشمەکێشـــی سەربازیشـــدا، شــــەڕو پێکدادانـــەکان لەکوردستاندا تا (١٩٦٣/٢/٨) کەمو زۆر درێژەی کێشا[٧٨]. لـەم رووەوە سەرباری ئەو جیاوازیەی کە لەبنەماکانی هێزی هەردوو لایەندا لـەڕووی چەندایەتیو چۆنایەتیەوە هەبوو، هێشتا تەرازووی هێزەکـان تـا دەهـات بەقازانجی لایەنی کوردیدا دەشکایەوە بەئەندازەیەك کە "لەم قۆناغەدا، و بۆ یەکەمین جارە لەمێژووی جموجوڵە سـەربازیەکانی عیراقـدا لـەباکوور

---

[75] بڕوانە، هـ س، ل ل ١١٦-١٢٣. هەردوو بەڵگەنامەی ژمارە (٢٩-٣٠)ی سەرچاوەکە.

[76] بڕوانە، هـ س، ل ل ١٢٧-١٢٨، بەڵگەنامەی ژمارە (٣٢) ی سەرچاوەکە.

[77] شازین هێرش، س پ، ل ١٢٩، بەڵگەنامەی ژمارە (٣٣)ی سەرچاوەکە.

[78] بڕوانە، هـ س، ل ل ١٣٠-١٤٢، هەردو بەڵگەنامەی ژمارە (٣٤-٣٩).

هێزەکانی حکومەت زیانی زۆر گەورەیان بەرکەوتووە..[79]" لەگەڵ ئەوەشدا وەکو (الدره) دەڵێت، (قاسم) بەمەبەستی چەواشەکردنی رای گشتی نێوخۆیی‌و نێودەوڵەتی بەردەوام رایدەگەیاند کەسوپای عیراق کۆتایی بە(بزووتنەوە جوداخوازیەکەی کوردەکان) هێناوە، لەکاتێکدا کەهەموو عیراقیەکان‌و جیهان دەیانزانی کەبزووتنەوەکە تا رۆژی روخاندنی حکومەتەکەی لە (٨/٢/١٩٦٣)دا زۆربەی ناوچە شاخاویەکانی کوردستانیان بەدەستەوەبوو[80].

حکومەتی عیراقی هەرکاتێك کەتەرازووی هێزەکان بەقازانجی نەبووایە، پەنای دەبردە بەر مانۆڕی رامیاری‌و داوای ئاگربەستی دەکرد، یەکێك لەو هەوڵانەی لەرێگەی سەرکردەی هێزی مەیدانەوە لەکەرکوك لە (٢٣/٦/١٩٦٢)دا ئەنجام دا کەتێیدا داوای گفتوگۆی لەگەڵ (بارزانی) دا لەبارەی مەرجەکانی ئاگربەستی نێوانیانەوە کرد، ناوبراویش چەند مەرجێکی بەرایی بۆ حکومەت دانا، کەهەرکاتێك جێبەجێیان بکات ئینجا ئامادەی دانوستان دەبێت*. لەراستیدا ئەو مەرجانە بەهیچ

---

[79] منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٥، وەبەهەمان واتا بڕوانە، محمد احسان: کوردستان ودوامة الحرب، ط٢، منشورات دار ئاراس للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠١، ص ٣٨.

[80] بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٣٠٤.

* مەرجەکان بریتیبوون لە:

-کشانەوەی سوپای عیراقی لەکوردستان.

-ئازادکردنی هەموو زیندانیە رامیارییەکان.

-چەکداماڵینی چەکدارە بەکرێ گیراوەکانی حکومەت.

-ئامادەبوون بۆ دانوستان لەپاش جێبەجێکردنی ئەو مەرجانەی ئاماژەیان پێدراوە.

بڕوانە، دانا ادمز شمدیث، س پ، ل ١٣٥.

شـێوەیەك لەگـەڵ سروشـتو بیروبـاوەڕو سیاسـەتی ئـەو سـەردەمەی دەسـەڵاتدارانی عیراقـدا یەکینەدەگرتـەوە، لەبەرئـەوە هـیچ ئاکـامێکی بەئاراسـتەی ڕێککـەوتنی ئاگربەسـت لێنەکەوتـەوە، ئـەو هـەنگاوە دیپلۆماسیەی (بارزانی) لەشوێنی خۆیدا بو، چونکە بەهـەردو بارەکـەدا هەر بەقازانجی کورد دەشکایەوە، چ بەجێبەجێ کردنی مەرجەکان لەلایەن حکومەتەوە، یان بەپێچەوانەوەو درێژەدانی حکومەت بەشەڕەکە کەتێیـدا سوپای عیراقی پتر شپرزە ببوو، ئەمە وێـڕای ئاشـکراتربوونی نیازەکـانی حکومـەت لـەو هـەنگاوە تەکتیکیـەی کـەبۆ مەبەسـتی خاوکردنـەوەی دۆخەکەو بەدەستهێنانی کاتو خۆسازدانەوەبوو بۆ خولێکی تری جـەنگ لەدژی کوردستان، بەم شێوەیە سیاسەتەکانی حکومەتی عیراق هۆکـاری سەرەکی بوو بۆ نەڕەخسانی هەلومەرجی لەبارو پێویست بۆ وتووێژکردنو یەکلاکردنەوەی کێشەکان بەڕێگەچارەی ئاشتیانە.

لەو هەلومەرجە دژوارەدا، جارێکی تر دەرفەت بـۆ حکومـەتی ئێـران ڕەخسـایەوە تـا لەهاوکێشـەی کێشمەکێشـی نێـوان گـەلی کـوردو حکومەتەکانی عیراقـدا ڕۆڵێـك بـەقازانجی پاراسـتنی بەرژەوەندیـەکانی خۆیو فشار خستنەسەر حکومەتەکەی (قاسم)و کارکردنەسەر ئاراستەی بزووتنەوەکەی کورد لەباشووردا بگێڕێت، بۆ ئەم مەبەسـتەش لـەکۆتایی (ت١/١٩٦٢)دا پەیوەندی بە (بارزانی)ەوە کـردو ئامـادەیی پێشـکەش کردنی هەموو جۆرە یارمەتیو هاوکاریەکی مـادیو سـەربازی دەربـڕی، بەدەستهێنانی ئەو بڕە یارمەتیە بۆ ئەو بارودۆخە دژوارەی کەگەلی کوردی تێدا دەژیـا، بەسـەرکەوتنێکی گـەورە لێکدرایـەوە[81]. لەگـەڵ ئەوەشـدا (بارزانی) هەر بەردەوام بوو لەسەر هەوڵەکانی بەئاڕاستەی ئـەنجام دانـی

---

[81] بڕوانە، عبدالله احمد رسول الپشدری، اندلاع ثورة ايلول المجيـدة ١٩٦١، ترجمـة محمـد صالح عقراوي، ج١، مطبعة الثقافة، اربيل، ٢٠٠١، ص ١١٠.

ئاگربەســـتو گرتنەبـــەری ڕێگەچـــارەی ئاشـــتیانە، لەبەرئـــەوە لـــە (١٨/١/١٩٦٣)دا بانگەوازێکی ئاراستەی فەرماندەی سەربازی ناوچەی خانەقینو جەلەولا کرد کەتێیدا ئـارەزوی پێکهـاتنی دەربـڕی بەمـەرجی "ئازادکردنی گیراوەکانو کێشـانەوەی هێـزە سـەربازیەکان لەناوچـەکانی باکوورو ئەنجامدانی دانوستان لەگەڵیدا لەلایەن کەسانی بێلایەنەوە"[٨٢]، بـەڵام حکومـەت هـیچ بایـەخێکی پێنـەداو درێـژەی بەسیاسـەتەکانی پێشووی‌دا[٨٣].

لە (٨/٢/١٩٦٣)دا لقی سلێمانی پـارتی لەڕاگەیاندنێکیـدا داوای لەدانیشتوانی شارەکە کرد کـە (١١/٢/١٩٦٣) مـانگرتنێکی گشـتی ئەنجام بدەن، بۆ نارەزایی دەربـڕین لـەدژی رەشـە کوژیەکـەی حکومـەت لەگونـدی (سـیارە)ی دەربەنـدیخان[٨٤]. ئـەوەی جێگـەی سـەرنجە لـەو هەڵوێسـتەی پـارتی ئەوەیـە کەهـەر لـەو رۆژەدا واتـا (٨/٢/١٩٦٣) (پارتی بەعسی عـەرەبی سۆشیالیسـتی)و بـەهاوکاری ناسیونالیسـتو ناسریەکانی عیراق حکومەتەکەی (قاسـم)یـان لەڕێگـەی کودەتایـەکی سـەربازیەوە کـە بەسەرپەرشـتی (عبدالسـلام عـارف) بـوو رووخانـدو دەسەڵاتی رامیاری لەعیراقـدا گرتەدەسـت[٨٥]. بـەم گۆڕانکاریـە کۆتـایی

---

[82] د. عادل تقی عبد محمد البلداوی، س پ، ل ٤٧.

[83] بڕوانە، هـ س، ل ٤٨.

[84] بڕوانە، شازین هێرش، س پ، ل ١٤٢، بەڵگەنامەی ژمارەی (٤٠)ی سەرچاوەکە.

[85] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٣١.

-History. www.Findarticles.com.

-Peter sluget.op.cit، p 89.

-History of Iraq. Op.cit، www.findarticles.com.

-Borgna Brunner. Iraq Timeline، www.infoplease.com.

بەقۆناغێکی مێژووی رامیاری عیراق‌و بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لەباشووردا هێناو قۆناغێکی نوێ دەستی پێکرد.

سەبارەت بەکاریگەری جەنگی حکومەتەکەی (قاسم) لەدژی گەلی کوردو بزووتنەوەکەی لەسەر خێراتربوونی هەرەسهێنانی ئەو حکومەتە لەرێگەی ئەو کودەتایەوە، وادیارە کەجۆرێك لەکۆدەنگی لەنێو توێژەراندا لەو بارەیەوە هەیە، بۆ نمونە: (خدوری) دەڵێت:

"دەکرێت جەنگی کورد بەیەکێك لەو هۆکارە گرنگانە دابنرێت کەبوە مایەی روخانی عبدالکریم قاسم"[٨٦] بەهەمان واتا توێژەرانی تریش ئاماژەیان بۆ ئەو راستییە کردووە[٨٧].

-Iraq.History. www.infoplease.com.

[86] د، مجید خدوری، س پ، ل ٢٤٢.

[87] بۆ نمونە، بڕوانە، د. عادل تقي عبد محمد البلداوي، س پ، ل ٣٠.

باسی دووەم

هەڵسەنگاندنی ئاسەوارەکانی گۆڕانی سستمی فەرمانڕەوایی‌ی عیراق لە (١٩٥٨/٧/١٤)و ئەنجامەکانی لەبەر ڕۆشنایی‌ی هەردوو چەمکی کودەتاو شۆڕش

زۆربەی مێژوونوس‌و توێژەران گۆڕانکاریەکەی (١٩٥٨/٧/١٤) بە (شۆڕش) ناوزەد دەکەنو بەبۆچوونی ئێمە ئەو ڕووداوەو شێوازی فەرمانڕانی سەردەمی (قاسم)و ئاکامەکانی ئەو سەردەمی فەرمانڕانییە، زاراوەو چەمکی کودەتا هەڵدەگرێت، نەك شۆڕش، سەلماندنی ئەم بۆچوونەش وادەخوازێت کەلێکدانەوە بۆ هەردوو چەمکەکە بکەین، بەخستنەڕووی شەقڵەکانی شۆڕش‌و جیاکردنەوەی ئەو دووچەمکە لەیەکتری بەپێی پێوەرە زانستیەکانی ئەو بوارە.

لەبارەی چەمکی شۆڕشەوە، بەزۆر شێواز گوزارشتنی لێکراوە، بەلاَم بەگشتی لەناوەڕۆکدا یەکدەگرنەوە، لێرەدا چەند نمونەیەك دەخەینەڕوو، لەوانە، (تاڵەبانی) پێی وایە کە شۆڕش بەچەمکە کۆمەلاَیەتیەکەی بریتیە لەبزووتنەوەی ئەنجام دانی گۆڕانکاری ریشەیی لەکۆمەڵگادا، بەجۆرێك کەبنچینەی ئابووری کۆمەڵگاو بنیانە رامیاریەکەی هەڵتەکێنی‌و لەشوێنێدا سستمێکی کۆمەلاَیەتی نوێ‌و پێشکەوتووترو بالاَتر دابمەزرێت، بەمەرجێك ئەم گۆڕانکاریانە خێراو پێشکەوتنخوازو بەشێوەی بازدان بێنە دی، بەو مانایەی کە کۆمەڵ بەرەو باشترو بالاَتر بەرن[٨٨].

[88] جلال الطالباني، س پ، ل ل ١١٥-١١٦.

(دوكوفله) چەمكی شۆڕش وەكو پرۆژە لێكدەداتەوە، پێی وایە كەئاوێتەبوونی هۆشیاری شۆڕشگێڕیو هەلومەرجی بابەتی دەبێتە مایەی پەیدابوونی خواستو ئارەزووی گشتی بۆ شۆڕش، ئەم خواستو ئارەزووە گشتیەیە كەپرۆژەكە دەنوێنێت، ئەو پرۆژەیەی كەكرۆكی شۆڕش پێكدێنێت.[89] دیارە پرۆژەكەش چەند شەقلێكی هەیە كەبریتین لە: تجریدی، گشتگیری، كۆمەلایەتی، هەمەلایەنەیی، ئایندەیی[90].

بەهەمان واتا بەبۆچوونی (د. حمید الساعدی) ئامانجی شۆڕش بریتیە لەئەنجامدانی گۆڕانكاری ریشەیی لەكۆمەڵگادا، یان گۆڕینی ئەوەی كەهەیە كەپێویستە ببێت[91].

پسپۆران لەم بارەیەوە دوو پێودانگی جیاواز بەكاردێنن بۆ لێك جیاكردنەوەی هەردوو چەمكی شۆڕشو كودەتا. گروپێكیان پێودانگی (ئامراز)ی ئەنجام دانی پرۆسەی گۆڕانكاریەكە رەچاو دەكەن، بەجۆرێك ئەگەر گەل ئامرازو سەرچاوەی ئەو هێزە بێت، ئەوكاتە پرۆسەكە بەشۆڕش ناودەبەن، بەلام ئەگەر ئامرازو سەرچاوەی ئەو هێزە دەستەی فەرمانڕان خۆیان یان شتێكیان بن، ئەو كاتە بەكودەتای ناودەبەن، بەلام گروپەكەی تر پشت بەپێودانگی (ئامانجەكان)ی پرۆسەكەو ئەو (ئەنجامانەی) كەلێیدەكەوێتەوە دەبەستێت، بەوەی كەئامانجی كودەتا دەسەلات گرتنەدەستو پاوان كردنێتی، بەبێ ئەوەی مەبەستی ئەنجام دانی گۆڕانكاری بێت لەبوارەكانی رامیاریو یاساییو كۆمەلایەتیو ئابووری، كەچی ئامانجی شۆڕش ئەنجام دانی گۆڕانكاری ریشەییە،[92] بەواتایەكی

---

[89] بڕوانە، د. عبدالرضا الطعان، مفهوم الثورة، ط١، دار المعرفة، بغداد، ١٩٨٠، ل ٣٠.

[90] بڕوانە، هـ س، ل ل ٣٢-٤٣.

[91] بڕوانە، د. حمید الساعدي، س پ، ل ٨٥.

[92] بڕوانە، د. حمید الساعدي، س پ، ل ٨٥.

تر، ئەنجامدانی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی ئامانجی سەرەکی (پرۆژەکەیە)[٩٣].
یان بریتیە لەپرۆژەی ئەنجام دانی گۆڕانکاریو پێشخستن لەسەر خانو ژێرخانی کۆمەڵگادا بەشێوەیەکی بەردەوام، کەواتا ئەو هێزو ئامرازەی کەگۆڕانکاریەکە ئەنجام دەدات رەچاو ناکات، گرنگ ئامانجو ئەنجامەکانی پرۆسەکەیە.

بەپشت بەستن بەپێودانگی یەکەم، دەشێت بڵێین بۆچوونەکەمان دروستە، چونکە ئەو هێزو ئامرازەی کەپرۆسەکەی ئەنجام دا (عبدالکریم قاسمو عبدالسلام عارفو لیژنەی باڵای ئەفسەرە ئازادەکان) خۆیان بەشێك بوون لەسوپای عیراقی سەردەمی فەرمانڕەواییی پاشایەتی[*].

لێکدانەوەی پرۆسەکە، لەڕوانگەی ئامانجە دیاری کراوەکانیەوە کە لەبیست ئامانج پێکهاتبوو[٩٤]، وێڕای زۆریو هەمەجۆریان، بەڵام لەناوەڕۆكو بواری جێبەجێ کردنیاندا، نەك هەر گوزارشت لەچەمکی شۆڕش ناکات، بەڵکو تەواو پێچەوانەکەیەتی، چونکە حکومەتی (قاسم) بەشێوەیەکی گشتی سەرکەوتوو نەبوو، لەبواری زاڵبوون بەسەر قەیرانەکانی سستمی فەرمانڕەواییدا (ڕەوایی، پێکەوەگونجانو ئاوێتە بوو،

---

[93] بڕوانە، د. عبدالرضا الطعان، س پ، ل ٤٣، هەر لەبارەی ماكو سروشتی پرۆژەکە: (شۆڕش)ەوە، بڕوانە، ه س، ل ل ٤٣-٦٩.

[*] لەبارەی چۆنێتیی ئەنجامدانی پرۆسە سەربازیەکەی کودەتاکە، بۆ نمونە، بڕوانە، لیث عبدالحسین الزبیدي، س پ، منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٢٨-١٣٠.

[94] لەبارەی ئامانجە دیاریکراوەکانی پرۆسەکەوە، بۆ نمونە بڕوانە، حسن العلوی، عبدالكريم قاسم رؤية بعد العشرين، منشورات دار الزوراء، لندن، ١٩٨٣، ل ل ١٢٨-١٣٠

هاوبەشی کردن)[95]. هەروەها حکومەت قۆناغی گواستنەوەی دیاری نەکردو دەستوری هەمیشەیی دانەنا کەخۆی بانگەشەی بۆدەکرد، هیچ هەولێکی راستەقینەی لەو پێناوەدا نەدا، هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی نەکرا تاوەکو لەبەر رۆشناییدا حکومەت دەستنیشان بکرێت، (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)ی لەئەندامانی لیژنەی بالای ئەفسەره ئازادەکان پێك نەهێنا تا لەبری دەسەلاتی یاسادانان کار بکات[96].

(محمود الدرة) ئاکامی دیدارو گفتوگۆیەکی خۆی لەگەڵ (قاسم)داو بیروڕا گۆڕینەوەیان لەمەڕ بارودۆخی رامیاری ولات، بەم شێوەیە هەڵی دەسەنگێنێت:

"وام بۆ دەرکەوت، کەپرۆسەی شۆڕشەکە خۆی لەخۆیدا ئامانجی راست کردنەوەی ئەو بارودۆخانە نەبوو کەگەلی عیراق بەدەستیەوە دەینالاند بەو ئەندازەیەی کەمەبەستی دەستگرتن بەسەر دەسەلاتو پاوان کردنی بوو"[97].

واتا ئامانجی پرۆسەکە گوزارشت لەکودەتا دەکات نەك شۆڕش.

هەر لەو بارەیەوە (فؤاد عارف) دەڵێت: "راستە فەرمانڕانی بوو بەکۆماری پاش ئەوەی کەپاشایەتی بوو، بەلام پشێوی بەربلاوبوو سروشتی هەرەمەکی (سەرپێی) بەسەر فەرمانڕانیدا زاڵ بوو"[98].

---

[95] بۆ زانیاریی پتر لەبارەی چەمکی قەیرانەکانی سستمی فەرمانڕانیەوە، بۆ نمونە بڕوانە، د. صادق الاسود، علم الاجتماع السياسي، اسسه وابعاده، ط١، مطبعة دار الحكمة، بغداد، ١٩٩٠، ل ل ٤٧٢-٤٨٠.

[96] بڕوانە، حسن العلوي، س پ، ل ل ١٤٦-١٤٧.

[97] محمود الدرة، س پ، ل ٢٧٢.

[98] فؤاد عارف، مذكرات فواد عارف، تقديم وتعليق، د. كمال مظهر احمد، ج١، مطبعة خەبات، دهوك، ١٩٩٩، ص ٢٠٨.

حکومەت لەبواری ڕێکخستنی ژیانی پارتایەتیدا شکستی هێنا، لەگەڵ ئەوەی کە لە(ك٢/١٩٦٠)دا یاسای پارتە رامیاریەکانی دەرکردو ژمارەیەکیان مۆڵەتی کارکردنیان وەرگرت، بەلاّم دواتر هەڵوێستی نایاسایی توندی لەدژ نواندنو "مۆڵەتی بەپارتو بزووتنەوە نەتەوەییەکان نەدا تاوەکو کاری ئاشکرا لەگۆڕەپانی عیراقدا ئەنجام بدەن"[99]، بۆ نمونە (پارتی) یەکێك بوو لەو پارتانەی کەحکومەت لەدواییدا ئەو جۆرە هەڵوێستەی لەدژ نواند[100]. وێڕای ئەوانەش لەهەڵسوکەوتی لەگەڵ پارتەکاندا سیاسەتی پەرتکەو زاڵبەو جیاکاری نەتەوەیی[101]، و هاندانیان بۆ پێکدادان لەگەڵ یەکتراو بەگژیەکتریداکردنی کوردەکانی پەیڕەو دەکرد[102].

دیارە ئەو چەشنە سیاسەتانە لەگەڵ بنەماکانی دەستوری وڵاتو یاسا کارپێکراوەکانو ئەرکەکانی حکومەت بەرامبەر بەگەل لەبواری ژیانی رامیاریو پارتایەتیداو هەروەها لەگەڵ چەمکی شۆڕشو حکومەتو سەرکردەی شۆڕشگێڕو پێشکەوتنخوازدا یەکناگرێتەوە.

سیاسەتی حکومەتەکەی (قاسم) لەبەرامبەر زۆربەی لایەنە رامیاریەکانی عیراق، کاردانەوەی جۆراوجۆری لێکەوتەوەو لەئاکامدا

---

[99] حسن العلوی، س پ، ل ١٤٨.

[100] بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٢٩٦، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨٣. مسعود بارزانی، س پ، ل ١٠٤. منذر الموصلي، س پ، ل ١٢٢. محمد احسان، س پ، ل ٣٧.

[101] بۆ زانیاری پتر لەبارەی پەیڕەوکردنی ئەو سیاسەتە لەلایەن (قاسم)ەوە بۆ نمونە بڕوانە، جلال الطالباني، س پ، ل ١٨٦.

[102] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٢٨٥. مسعود بارزانی، س پ، ل ٥٨. محمد احسان، س پ، ل٣٦. احمد فوزی، قاسم والاکراد خناجر وجبال، ط١، ب م، ١٩٦١، ص ص ١٧٩-١٨٠.

بـەبێ پشـتیوانیو لایـەنگیریی میللـی مایـەوەو لـەپارتو سـەرکردە نیشتمانیەکان داماڵراو[103]، لەئاکامدا حکومەتەکەی شەرعیەتی میللی لەدەستدا، کەمەرجێکی سەرەکی حکومەتی شۆڕشگێڕو دیموکراتیخوازە، نمونەی هەەر بەرچاوی ئەو کاردانەوانەش بریتیە لە: بەرپابونی بزووتنەوەی چەکداری نیشتمانی کورد لە (١٩٦١)دا، ئەمە وێـڕای نـاڕەزایی لـەنێو بەشـێکی زۆر لەچـینو توێـژو لایەنـە رامیاریـەکانی عـەرەبی عیراقـدا بەگشتی. هەروەها حکومەت لـەبواری چارەسـەرکردنی ریشـەیی کێشـە ئابووریەکانو ئـەنجام دانـی پرۆسـەی گەشـەپێدانی ئـابووری لەعیراقـدا شکسـتی هێنـا، بـۆ نمونـە لـەبواری کـەرتی کشـتوکاڵیدا هەرچـەندە حکومەت لە (١٠/٩/١٩٥٨) دا یاسای ژمارە (٣٠) سـاڵی (١٩٥٨) تایبەت بەریفۆرمی کشتوکاڵی دەرکرد[104]، بەڵام وەکو پێویست جێبـەجێ نەکراو لەهەندێك باردا پشتگوێ خرا، لەیاساکەدا تایبەتمەنـدێتی بـاری کوردســتان رەچـاونەکراو جیـاوازی رێوشــوێنەکانی جێبـەجێ کردنـی لەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر کێشـەی زۆری نایـەوەو لەئاکامـدا بـۆ جووتیاران بوو بەبەڵا[105]. ئەمـەش بەپێچەوانەی هەندێك لێکدانـەوەی تـر

---

[103] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانـە، حسـن العلـوي، س پ، ل ل١٢٢-١٢٤. حامد الحمـداني، بـين الـزعيم عبـدالكريم قاسـم والـزعيم مصـطفى البـارزاني، القضـية الكردية من التوافق الى الصراع، www.sotaliraq.com

[104] بڕوانـە، حسـن العلـوي، س پ، ل ١٣١. بەڵگەنامـەکانی بـەریتانیا دەرکردنـی ئـە یاسایەیان بەگرنگترین یاسا لەو قۆناغەدا ناوزەد کرد. بۆ زانیـاری زیـاتر لـەو بارەیـەوە بڕوانە، کریم مراد عاتی، س س، ل ل١٤٧.

[105] بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ل١٣٩-١٤٠. مسـعود بـارزانی، س پ، ل ل٦١-٦٣.

کەئێمە لایەنگیریی ناکەین، کەپێیان وایە حکومەت بەدەرکردنی ئەم یاسایە دەرەبەگی نەهێشتو زەوی بەسەر جوتیاراندا دابەش کرد[١٠٦].

لەبواری سامانی پترۆلیدا، هەرچەندە حکومەت چەند هەنگاوێکی نا[١٠٧]، لەرێگەی دانوستانی سێ ساڵەیدا (١٩٥٨-١٩٦١) لەگەڵ کۆمپانیا بیانیەکانی پترۆلدا، بەلاَم سەرەنجام شکستی هێنا[١٠٨]، وە نەگەیشتە رادەی خۆماڵی کردنی تەواوی ئەو کەرتە گرنگەی ئابووری لەعیراقدا.

لەبواری کەرتی پیشەسازیدا، حکومەت نەیتوانی هەنگاوی کارا بنێت بەرەو دامەزراندنی بناغەی پیشەسازی پێشکەوتوو هەروەها ئەنجام دانی پرۆسەی گەشەپێدانی هەمەلایەنیو گشتگیری لەولاتدا[١٠٩]، سەرباری ئەوەی کەرێککەوتننامەی هاوکاری ئابووری لەگەڵ یەکێتیی سۆڤێتو ولاتە سۆشیالیستیەکاندا ئەنجامداو بڕی (٥٥٠) ملیۆن رۆبلی بەقەرز لێوەرگرتن بەناوی پەرەپێدانی بوارە ئابووریو خزمەتگوزاریەکانەوە[١١٠].

هەروەها لەبواری سیاسەتی دەرەوەدا، حکومەت نەیتوانی سیاسەتێکی هاوسەنگ دارێژێتو پیادە بکات[*]، چونکە لەلایەک گرەوی لەسەر پەیوەندیەکانی لەگەڵ ولاتانی بلۆکی رۆژهەلاتدا دەکردو بەم هەنگاوەش

---

[106] بۆنمونە بڕوانە، حسن العلوي، س پ، ل١٣١.

[107] بڕوانە، ھ س، ل ١٣١.

[108] بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ١١٦.

[109] بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ل١١٩-١٢٠.

[110] بڕوانە، حسن العلوي، س پ، ل ل١٤١-١٤٢.

[*] بۆ زانیاری پتر لەسەر سیاسەتی دەرەوەی عیراق لەسەردەمی (قاسم)دا بۆنمونە بڕوانە، د. مجید خدوری، س پ، ل ل٢٤٢-٢٤٧.

دەرگای وڵاتە بـەهێزەکانی رۆژئـاوای لـەڕووی عیراقـدا داخسـتو دواتـر کێشەی بۆ حکومـەتەکەی دروست کرد، لەلایەکی ترەوە، هەرچەندە عیراق ئەندامێکی بزووتنەوەی وڵاتە بێلایەنەکان بوو، لەگەڵ ئەوەشـدا (قاسـم) نەیتوانی سـەنگو ئامـادەبوونێکی بەرچـاو بـۆ خـۆیو عـیراق لـەکۆڕە نێودەوڵەتیەکاندا بەدەستبهێنێت، ئەویش بـەهۆی سروشـتی گۆشـەگیری خۆیو هەبوونی سەرکردە مێژوویـیـەکانی بزووتنەوەکـە، نمونـەی (تیتـۆ، نەهرۆ، عبدالناصر، سۆکارنۆ)[111].

لەمەیدانی عەرەبیشدا، هەڵوێستو هەنگاوەکانی حکومەتی عیراقـی لەو سەردەمەدا لەمەڕ هەردوو بابەتی تایبەت بـەکوەیتو یـەکێتی یـان یەکبوونی عەرەبی، سەرکەوتوو نەبوو[112]، وێڕای ئەوەی کەلەگەڵ چەمکی "شۆڕش" لەلایەكو راگرتنی بەرژەوەندیە باڵاکانی عیراقدا دژبوو، چونکە داواکاری لکاندنی کوەیت بەعیراقەوە لـەژێر هـەر پاسـاوو بیانوویەکـدا بووبێت، هیچ نا، لەگەڵ دەستوری کۆمەڵەی وڵاتانی عەرەبیو دەسـتوری رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا دژ دەوەستێتەوە.

هەروەها هەڵوێستی (قاسم) بەرامبەر بە مەسەلەی یەکپارچـەکردنی عـەرەبستان خێراو یەکسەر جێگەی تێبینیو رەخنە بـوو، چـونکە تـەنها لەبارێکدا لەگەڵ ئەو جۆرە یەکگرتنەدا بوو، ئەگـەر عـیراق رووبـەڕووی مەترسی گەڕانەوەی دەسەڵاتی پاشایەتی بووایـە، "ئەمـەش مـەرجێکی هەلپەرستیو پراکماتیە"[113].

هەر لەچوارچـێوەی ئـەم خاڵـەدا، (قاسـم) دۆزی کـوردی لەعیراقـدا کردبوو بەبیانوویەكو لەهزری خۆیدا پەیوەندیـەکی نادروسـتی لـەنێوان

---

[111] بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، حسن العلوي، س پ، ل١٤٤.

[112] بڕوانە، ه س، ل ل٥٧-٦١. د. کاوس قفطان، س پ، ل ل١١٥-١١٦.

[113] بڕوانە، حسن العلوی، س پ، ل ١٣٨.

دەستەبەرکردنی لایەنگیری کورد بۆ دەسەڵاتەکەیو نەچوونە پێشەوەی بەگەرمی لەپرسی یەکگرتنی عەرەبییدا دروستکردبوو[114]، لەکاتێکدا کەدەکرا حکومەتی عیراق هەنگاو لەو بوارەدا بنێت بەبێ ئەوەی لایەنگیریی گەلی کورد لەدەست بدات، ئەگەر لەچوارچێوەی هەرچەشنە یەکگرتنێکدا مافەکانی گەلی کوردی بسەلماندایە.

هەروەها حکومەتەکەی (قاسم) لەبواری بەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانیو دۆزینەوەی چارەسەرێکی دادپەروەرانە بۆ دۆزی کورد لەعیراقدا سەرکەوتوو نەبوو[115]، چونکە هیچ هەنگاوێکی راستەقینەی بەئاراستەی بەدیهێنانی ئەو ئامانجە نەنا، هەرچەندە لەدوو ساڵی یەکەمدا پەیوەندیەکانی نێوان (قاسم)و سەرکردایەتی پارتی لەسەر بنەمای ئەندازەیەك لەلێکتێگەیشتنو هاوکاری کاتی بەندبوو، لەگەڵ ئەوەشدا هیچ پرۆژەیەکی بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد پێشکەش نەکرد[116]، هەروەها هیچی بۆ باش کردنی باری کۆمەڵایەتیو ئابووری کوردستان نەکرد[117]. هەر لەم بارەیەوە هەندێك لەتوێژەران هەر لەلێکدانەوەی هەنگاوە بەراییەکانی حکومەتەکەوە ئەو باری سەرنجەیان لەلا دروست بووە، بۆ نمونە (الموصلی) دەڵێت: "لەخوێندنەوەی یەکەمین بەیاننامەدا بۆمان ئاشکرا دەبێت کەهیچ ئاماژەیەکی بۆ کەمینە نەتەوەییەکانو ئایندەی رامیاریانو رۆڵیان لەشۆڕشدا تێدانەبوو، ئەمەش

---

[114] بۆ زانیاری پتر لەوبارەیەوە بۆنمونە بڕوانە، هـ س، ل۱۳۳.

[115] بڕوانە، حسن العلوی، س پ، ل ۱۳۲، حامد الحمدانی، بین الزعیم ....، س پ، www.sotaliraq.com

-Christiane Bird op، cit، p20.

[116] بڕوانە، هـ س، ل۱۳۲.

[117] بڕوانە، د. مجید خدوری، س پ، ل ۲۳۸، هەر بەهەمان واتا بڕوانە، احمد فوزی، س پ، ل ل۱۸۰-۱۸۱.

سەرنجی ئەوە دەبەخشێت کەسەرکردەکانی شۆڕش لەئەجیندای کورتخایەنی خۆیاندا دایان نەناوەو دێرەکانی بەیاننامەکە ئاماژەی پێنەدراوە"[118].

هەر لەبارەی بەیاننامەکەوە (العلوی) بەم شێوەیە گوزارشتی لێدەکات کە، "یەکەمین بەیاننامەی شۆڕش بڕگەیەکی روونی لەبارەی دامەزراندنی یەکێتی نیشتمانی لەسەر بنەمای دروست تێدابوو، وادیارە مەبەست لەم بنەما دروستانە بەلای عبدالکریم قاسمەوە بانگەوازەکەی ئابی ساڵی (١٩٦١) هەمووان لەپشتی سەرکردەوە) دەگەیەنێت"[119].

هەر لەو بارەیەوە لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی بابەتیانەی توێژەرێکی تر جێگەی بایەخە کەپێی وایە لەهزری (قاسم)و هاوپیشەکانیدا کە لەسەربازگەکانەوە گەیشتوونەتە دەسەلآت، هیچ دیدو بۆچوونێکی کردارەکی نەبووە بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد لەسەر بنەمایەکی یاسایی، بەڵکو هەموویان لەو بڕوایەدابوون کەکێشەکە خۆی لەنیاز پاکیدا دەبینێتەوە، دروشمەکانی برایەتیو هاوبەشێتی لەنیشتماناو یەکسانی بەسن بۆ چارەسەرکردنی دۆزەکە بەبێ بایەخدانێکی راستەقینە بەمافو خواستە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەزمانو کەلتوورو ئۆتۆنۆمیو.. هتد[120]. بەم شێوەیە وەکو (خدوری) دەڵێت: "عبدالکریم قاسم لەدوارۆژەکانی حوکمڕانییدا ئەوەندەی لەجیهانی دەرەوە دابڕا بوو ئەوەندەش لە گەلەکەی خۆی دابڕابوو"[121].

---

[118] منذر الموصلي، س پ، ل ١٠٧.

[119] حسن العلوی، س پ، ل ١٣٢.

[120] بڕوانە: علی کریم سعید، عراق ٨ شباط ١٩٦٣ من حوار المفاهیم الی حوار الدم مراجعات في ذاکرة طالب شبیب، ط١، دار الکنوز الادبیة، بیروت، ١٩٩٩، ص ٢٤٨.

[121] د. مجید خدوری، س پ، ل ٢٤٧. هەر لەو بارەیەوە بڕوانە، حامد الحمدانی، بین الزعیم...، س پ، www.sotaliraq.com

باسی سێیەم

باری یاسایی گەلی کوردو مافەکانی لە دەستوری کاتیی سالّی ١٩٥٨دا

کێشمەکێشی دەستوری‌و یاسایی بوارێکی تری بێنەوبەرەی نێوان سەرکردایەتیی کوردو حکومەتەکانی عێراق بووە. تێیدا گەلی کورد خەباتی سەربازی‌و دیپلۆماسی ئەنجام داوە لەپێناو سەلماندن‌و بەدیهێنانی مافەکانیداو لەبەرامبەردا ئەو حکومەتانە کاریان بۆ پێچەوانەی ئەوە کردووە. لەبارەی هەلّوێستی دەستوری کاتیی عێراق سالّی (١٩٥٨)* ەوە لەمافەکانی گەلی کورد، لێرەدا بەکورتی لێکدانەوە بۆ ئەو بەندانەی دەستورەکە دەکەین کە لەوانیتر بۆ کورد پتر جێگای سەرنج‌و بایەخن، کەبریتین لەبەندەکانی (٢، ٣)، لەبەندی دووەمی دەستورەکەدا هاتووە کە:

"عیراق بەشێکە لەنەتەوەی عەرەب"[١٢٢]، بەبۆچوونی ئێمە دەقەکە ئەم تێبینیانە هەلّدەگرێت:

---

* دەستورەکە لە (٢٧/٧/١٩٥٨)دا راگەیاندراو تێیدا ئاماژە بەهەلّوەشانەوەی یاسای بنچینەیی عیراقی سالّی (١٩٢٥) کراو ماوەی گواستنەوەی کارپێکردنی دەستورە نوێیەکەی دەستنیشان نەکرد، بڕوانە: د. رعد الجدة، التشريعات الدستورية في العراق، بيت الحكمة، بغداد، ١٩٩٨، ل ٦٠. ازهار عبدالكريم عبدالوهاب، الحقوق والحريات العامة في ظل الدساتير العراقية، اطروحة ماجستير غير منشورة، كلية القانون والسياسة. جامعة بغداد، ١٩٨٣ص ١٢٣.

[١٢٢] بۆ دەقی بەندی دووەم لەدەستوری کاتی عیراقدا سالّی (١٩٥٨)، بڕوانە: د. رعد الجدة، التشريعات الدستورية في العراق، بيت الحكمة، بغداد، ١٩٩٨، ل ٦١.

١-دەقەکە رەنگدانەوەی ئایدۆلۆجیای پان عەرەبیزمو شۆڤێنیزمی عەرەبییەو ئامانجی بەزۆر لکاندنو تواندنەوەی نەتەوە ناعەرەبەکانی عیراقە لەبۆتەی جیهانی عەرەبیدا.

٢-ناوەڕۆکی دەقەکە پێچەوانەی راستییە جوگرافیو مێژوویی‌و نەتەوەییەکانی عیراقەو نکۆڵی کردنە لەدانپێدانان بەکەسایەتی جیاوازی گەلی کوردو نیشتمانەکەی دا.

٣-فەرامۆش کردنو پێشێل کردنی دەستورییە بۆ پرەنسیپی مافی چارەی خۆنووسینی گەلان، چونکە رەچاوی ویستو بەرژەوەندیەکانی گەلی کوردی تێدا نەکراوە.

٤-ناوەڕۆکی بەندەکە دژ دەوەستێتەوە لەگەڵ ناوەڕۆکی بەندی سێیەمی دەستورەکەدا کەتێیدا هاتوە"... عەرەبو کورد هاوبەشن لەم نیشتمانەداو، دان بەمافە نەتەوەییەکانیان لەناو یەکێتی عیراقدا نراوە[١٢٣]. ئەمەش جگە لەناواخنە رامیاریەکەی لەبارەی مافەکانی گەلی کوردەوە، ئەوا لەڕوانگەی بنەما یاساییەکانیشەوە نەشیاوە، چونکە لەمەرجو شەقڵەکانی بنەما دەستوریەکان ئەوەیە کەیەکانگیری‌و تەواوکەری لەنێوانیاندا هەبێت، نەك هاودژی. سەبارەت بەئەم راستیەو بانگەشەکەی رۆژنامەی "الثورة"ی سەر بە (قاسم) لەمەڕ تواندنەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەبۆتەی نەتەوەی عەرەبدا، پارتی لەگوتاری (٩/١٠/١٩٦٠)[١٢٤] دا وەڵامێکی بابەتیانەی وردو راشکاوی دایەوە کەگوزارشت لەئایدیای بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی‌ی کورد لەباشورو پرۆگرامو پێڕەوی نێوخۆی پارتی لەو سەردەمەدا دەکرد، لەم

---

[١٢٣] بۆ دەقی بەندی سێیەم بڕوانە: د. رعد الجدة، س پ، ل ٦١

[١٢٤] بۆ دەقی گوتارەکە، بڕوانە: جرجیس فتح الله، يقظة الكرد، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٢، ل ٨٤١.

بارەیەوە (العلوی) دەڵێت: "مافە نەتەوەیی‌یەکانی کورد کە پاش شۆڕشی ١٤ی تەمموز زۆریان لەبارەوە وترا، نە لەبڕیارێکدا بەرجەستە کران نە لەیاسایەکداو نە لەبەیاننامەیەکداو تەنانەت لەبەیاننامەیەکی لەبابەتی بەیاننامەکەی عەبدولڕەحمان بەزازیش بەرجەستە نەکران. عەبدولکەریم قاسم واوەتر رۆیی، کاتێك ئۆپەراسیۆنەکانی سوپای لە کوردستان لەنێوان سوپای عێراقو هێزەکانی کورد بەسەرکردایەتیی بارزانی شاردەوەو رێگەی نەدا باس بکرێنو مەسەلەی کوردی نەکردە بابەتێکی باس لەئەجندەی کۆبونەوەکانی ئەنجومەنی وەزیران یا هەر کۆبونەوەیەکی‌تر. بەڵام بۆ عەبدولکەریم قاسم کارێکی قورس نەبوو کە کوردزوبانێك بدۆزێتەوەو وەك نوێنەری کورد بیکاتە وەزیر لە وەزارەتێکی خزمەتگوزاردا"[١٢٥].

هەر لەبارەی ئەو بەندەوە (الموصلی) دەڵێت: "ئەو دەقەی دەستور وەکو تێبینی دەکەین بەشێوەیەکی گشتی هاتووە، بەڵام هەنگاوێکی باشە، هەرچەندە هیچی لەبارەی دەسەڵاتدان بەحکومەت لەخۆنەگرتووە بۆ دەرکردنی بڕیاری پێویست بۆ گۆرینی ئەم رێبازە دەستوریە بەشێوەیەکی کردارەکی پراکتیکی لەمەیداندا[١٢٦]، هەرچەندە هەندێك لەهەنگاوەکانی حکومەت لەبواری مافو ئازادیە کەلتوریو پیشەییەکاندا بۆ کورد بەدەستکەوت ژمێردرا[١٢٧]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو هەنگاوانەی حکومەت لەو بارەیەوە وەکو توێژەرێك دەڵێت: شتێکی نوێی نەهێنایە

---

[١٢٥] حسن العلوي، عبدالكريم قاسم رؤية بعد العشرين، منشورات دار الزوراء، لندن، ١٩٨٣، ل ١٣٣.

[١٢٦] منذر الموصلي، القضية الكردية في العراق، البعث والاكراد، دار المختار، دمشق، ٢٠٠٠، ل ١٠٨.

[١٢٧] بڕوانە: هـ. س، ل ل ١٠٨-١٠٩.

کایەوە، چونکە "حکومەتی قاسم لەعیراق هیچ دەستکەوتێکی نوێی لەدەستکەوتەکانی دوای شۆڕشی چواردەی تەمووز پێشکەش بەگەلی کورد کەهاوولاتییە لەخاکی عیراقدا نەکرد.. زمانی کوردی پێشتر زمانێکی دانپێدانراو بوو.. دەسەلاتدارانی سەردەمی پاشایەتی لەناوچوو دانیان پێداناو خستیانە بەرنامەی خوێندنەوە"[128]، هەر لەم بارەیەوە (تالەبانی) دەڵێت: "هەرچەندە شۆڕشی ١٤ی تەمووز دانی نا بەهەبوونی نەتەوەی کوردو پرنسیپی شەریکایەتی‌ی نیشتمان لەنێوان عەرەب‌و کورداو لەمادەی سێیەمی دەستورەکەدا مافە نەتەوەییەکانی کورد سەلمێنراون .. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا پەیکەری کارگێڕی‌و دەستوریی عیراق هەر لەسەر جۆری کۆن مایەوە، یەکێتی‌ی عیراق لەڕووی کارگێڕی‌و دەستوریەوە نەگۆڕاو نەبوە یەکێتیەکی برایانەی راستەقینەی لەنێوان هەردوو نەتەوەدا ئەوەش بەهۆی بێبەشکردنی گەلی کورد لەو دامودەزگا کارگێڕی‌و روناکبیری‌و رامیاریە نەتەوەییانەی کە بەهۆیانەوە مافە نەتەوەیی‌یەکانی خۆی دەخستە کار"[129]. هەرچەندە ئەمە یەکەمین جارە کەباس لەجووت پێکهاتەی نەتەوەیی‌ی کوردو عەرەب لەعیراقداو هاوبەشیان لەنیشتماندا بکرێت، بەلام حکومەت هیچ هەنگاوێکی کردارەکی بۆ جێبەجێ کردنی ئەو بەندە نەنا، وێڕای ئەو هاودژییەی کە لەنێوان ئەو بەندەو بەندی دووەمدا هەیە[130].

سەرباری ئەو تێبینیانەی ئاماژەیان پێدرا، خودی دەستورەکەش لەچەند روویەکی ترەوەو چۆنێتی مامەڵەکردنی دەسەلاتداران لەسایەیدا چەند تێبینیەکی تر هەڵدەگرێت، گرنگترینیان ئەمانەن:

---

[128] احمد فوزی، قاسم والاكراد خناجر وجبال، بيروت، ١٩٦١، ل ل ١٨٠-١٨١.

[129] جلال الطالباني، كردستان والحركة القومية الكردية، مطبعة الجمهورية، بغداد، ١٩٦٩، ل ٢١١.

[130] لەو بارەیەوە بڕوانە: حسين جميل، العراق الجديد، بيروت، ١٩٥٨، ص ٦٠.

١-دەستورەكە كاتیی بوو، كە لەوانەیە زۆر جار مەبەستی شاراوەی پشت ئەم جۆرە هەنگاوە خۆدزینەوە بێت لەئەركی دانانی دەستورێكی هەمیشەیی كە لەسایەیدا دەستكاری كردنی بنەماكانی قورسترو ئالۆزتر دەكرێت، لەپێناو چەسپاندنو جێگیركردنیدا، بەپێچەوانەی دەستوری كاتیەوە كەبواری خراپ راڤەكردنو هەمواركردنو پێشێل كردنی پترە، هەر لەسایەی ئەو دەستورە كاتیەشدا، حكومەت هەوڵی زەمینە خۆش كردنی نەدا بۆ دانانی دەستوری هەمیشەییو دامەزراندنی دامودەزگا دەستوریەكانی وەكو "ئەنجومەنی سەركردایەتیی شۆڕش" تاوەكو ئەركەكانی دەسەڵاتی یاسادانان بگرێتە ئەستۆ[١٣١].

٢-یەكێك لەئەركە بنچینەییەكانی دەستور دەستنیشانكردنی دەستەكانی دەسەڵاتی فەرمانڕانیو پسپۆڕیو دەسەڵاتەكانی هەر یەكەیانو رێوشوێنو مەرجەكانی هەڵبژاردن یان دامەزراندنی كارمەندانێتی. كەچی دەستورەكەی ساڵی (١٩٥٨) لەبارەی ئەنجومەنی سەرورەرییەوە، كەیەكێكە لەو دوو دەستەیەی پرۆسیسكردنی دەسەڵاتیان پێسپێردراوە، هیچی لەبارەی رێوشوێنی دیاری كردنی سەرۆكو دوو ئەندامەكەو ئەو مەرجانەی كەپێویستە تێیاندا هەبێت ئاماژە پێنەدراوە، ئەمەش هێمایە بۆ ئەوەی كەدەسەڵاتی دەستنیشان كردنیان لەدەستی سەرۆكی ئەنجومەنی وەزیراندایە[١٣٢]، سەرباری ئەوەی كەدەستورەكە دەسەڵاتی روونو دیاری كراوی بەئەنجومەنەكە نەداوە[١٣٣].

---

[١٣١] بۆ نمونە بڕوانە: حسن العلوی، س پ، ل ١٤٧.

[١٣٢] بڕوانە: د. حمید الساعدی، مبادیء القانون الدستوري وتطور النظام السیاسي في العراق، دار الحكمة للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٠، ل ١٦٨.

١٣٣ بڕوانە: هـ س، ل ١٦٩.

٣-لەبارەی ئەنجومەنی وەزیرانەوە، دەستورەکە هیچ ئاماژەیەکی تێدا نیە بۆ لانی کەمی ژمارەی ئەندامەکانیو ئەو مەرجانەی کەپێویستە لەپاڵێوراودا هەبێت بۆ دامەزراندنی بەشالیار[١٣٤].

٤-جێگیرکردنی پرنسیپی جیاکردنەوەی نێوان دەسەڵاتەکان لەدەستوردا، یەکێکە لەبنەما بنچینەییەکانی سستمی فەرمانڕانی دیموکراتی، کەڕێگر دەبێت لەبەردەم دیاردەی چڕکردنەوەی دەسەڵاتەکانو دکتاتۆریەتو تاکڕەوی، بەڵام لەسایەی ئەو دەستورەدا، هەردوو دەسەڵاتەکانی یاسادانانو جێبەجێ کردنی بەئەنجومەنی وەزیران سپێردراوەو هیچ کۆتو بەندێکی دەستوریش نیە رێگر بێت لەبەردەم خراپ بەکارهێنانیدا[١٣٥].

٥-پێویستە بنەماکانی دەستور بەوردیو روونی دارێژرێتو راڤەی جۆراوجۆر هەڵنەگرێت، بەڵام لەم رووەوە بۆ نمونە وەکو (الساعدی)دەڵێت: "دانەرانی دەستوری ساڵی ١٩٥٨ لەدارشتنیدا سەرکەوتوو نەبوون، رەنگە ئەوەش بەمەبەست بووبێت بۆ ئەو نیازانەی کە لەبیری دەسەڵاتدارە نوێیەکاندا بوو"[١٣٦].

---

[١٣٤] بڕوانە: د. حمید الساعدی، س پ، ل ١٦٩.

[١٣٥] بۆ زانیاری پتر لەسەر پرنسیپی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانو رادەی رەچاوکردنی لەدەستورەکانی عیراقو پەیڕەوکردنی لەلایەن حکومەتەکانی ئەو وڵاتەوە، بڕوانە: لطیف مصطفی امین، مبدأ فصل السلطات ووحدتها وتطبیقها في الدساتیر العراقیة، رسالة ماجستیر غیر منشورة، کلیة القانون، جامعة السلیمانیة، ٢٠٠٣، سردار یاسین محمد امین، استقلال السلطة القضائیة بین النظریة والتطبیق. رسالة ماجستیر غیر منشورة، کلیة القانون والسیاسة، جامعة صلاح الدین-اربیل، ٢٠٠١، ص ٣٩ وما بعدها.

[١٣٦] د. حمید الساعدي، المصدر السابق، ل ١٦٩.

٦-رێوشوێن‌و شێوازی دانانی دەستورەکە جێگەی تێبینیە، چونکە ناچێتە خانەی هیچ کام لەو رێوشوێن‌و شێوازانەی کەباون[*] بەتایبەتی دیموکراتیەکانی، بەڵکو ئەم راستیەش رەنگدانەوەی خراپی لەسەر هەموو بوارەکانی ژیان لەعیراقدا هەبوو، لەوانەش فەرامۆش کردنی رۆڵ‌و دیدی گەلی کورد لەدانانیدا.

---

[*] رێوشوێن‌و شێوازەکانی دانانی دەستور بەسەر دوو جۆردا پۆلێن دەکرێت، نادیموکراتیەکان کەبریتین لە (پێبەخشین‌و، گرێبەست)و دیموکراتیەکانیش کە (کۆمەڵەی دامەزرێنەرو، راپرسی میللی یان دەستوری) دەگرێتەوە، بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە، بڕوانە: د. حميد الساعدي، س پ، ل ١٠٦.

بەشی سێیەم

دانوستانی کوردو حکومەتی بەعس
(١٩٦٣/٢/٨ -١٩٦٣/١١/١٨)

باسی یەکەم

سیاسەتی حکومەتی بەعس سەبارەت بە مەسەلەی کورد لەساڵی ١٩٦٣دا

لـە(٨/٢/١٩٦٣)دا بەعسـیەکان، لەڕێگـەی کودەتایـەکی سەربازیەوە کۆتاییان بەحکومەتی(قاسم) هێنـا، بەمـەش سـەرەتای فـەرمانڕانی دە مانگـەیان دەسـتی پێکـرد[١]. یـەکێك لـەهۆکارە سەرەکییەکانی رووخانی حکومەتی پێشوو بریتی بوو لەنەگرتنەبەری رێگەچارەی ئاشتیانەو دیموکراتیانە بۆ دۆزی نەتەوەیی گەلی کـوردو سوربون لەسەر بەکارهێنانی رێوشوێنی زەبـروزەنگو سـەرکوتکردنی سەربازی بەجۆرێك کە تا ساتی رووخانی ئەو حکومەتە کێشمەکێشی سەربازی لەکوردستاندا درێژەی هەبوو.

هەر لەپێش ئەنجامدانی کودەتاکەوە، جۆرێـك پەیوەنـدی لـەنێوان پـارتیو بەعسـیو ناسیۆنالیسـتەکان بـەهۆی ژیـانی هاوبەشـی زیندانیانـەوە دەسـتیپێکرد. بەعسییەکان لەڕێگـەی عەقیـد تـاهیر یەحیاوە کەماوەیەکی کەم بەر لەکودەتاکە پەیوەندی بەبەعسـەکانەوە کردبوو، پێشـتریش لەسـەر داوای بەعسـیەکان هـەوڵی رێکخسـتنی

[١] حکومەتی(قاسـم) بـۆ مـاوەی چـوار سـاڵو شـەش مـانگو بیسـتو پێـنج رۆژ فەرمانڕەوایی عێراقی کرد. بڕوانە: منذر الموصلي، القضية الكردية في العراق، دار المختار، دمشق، ٢٠٠٠، ص١٣٢. شایانی ئاماژە پێدانە کەژمارەیەك لەلایـەنگرانی پارتی بەشداریان لەسەرخستنی کودەتای بەعسیەکاندا کـرد، بەتایبـەتی ئەوانـەی لـەهێزی ئاسمانیـدا کاریـان دەکـرد، لەڕێگـەی پەکخسـتنی فڕۆکـەکانی فێرگـەی رەشیدەوە، بڕوانە: د. علی کریم سعید، عراق ٨ شباط ١٩٦٣، دار الکنـوز الادبیـة، بیروت، ١٩٩٩، ص٢٤٨.

پەیوەندی نێوانیانی لەگەڵ کورددا دابوو، ناوبراو بەمولازم(کەریم قەرەنی)دا بابەتەکەی بەسکرتێری پارتی(ابراهیم احمد) راگەیاندو بەڵێنی زارەکییان بەپارتیدا کەهاتنە سەر حوکم چارەسەری ئاشتیانەی دۆزی کورد بکەنو داخوازیەکانیان لەچوارچێوەی ناوەندێتیدا جێبەجێ بکەن بەمەرجێك لەگەڵ حکومەتی(قاسم)دا رێکنەکەونو درێژە بەشەڕ بدەنو لەگەڵ بەعسدا هاوکار بن بۆ روخاندنی ئەو حکومەتە[2].

لەسەر ئەو بنەمایە سەرکردایەتیی پارتی بڕیاریان لەسەر هاوکاریکردنیان داو(ابراهیم احمد) سکرتێری پارتی لەنامەیەکدا بۆ بەعسیەکان ئەوەیان دەربڕی کەئەو هەڵوێستەیان بەندە بەدانپێدانان بەمافەکانی گەلی کوردو چارەسەری دۆزەکەیان لەچوارچێوەی ئۆتۆنۆمیو لەیەکەمین بەیاننامەی پاش دەسەڵات گرتنەدەستدا ئەمە رابگەیەندرێ لەتەك راگەیاندنی ناوی(بارزانی) وەکو سەرۆك وەزیرانی حکومەتی ئۆتۆنۆمی کوردستان[3]

هەر لەو هەلومەرجەدا(طاهر یەحیا) لەنامەیەکیدا بۆ سکرتێری پارتی(ابراهیم احمد) داوای کرد کەناوی شەش کاندیدی خۆیان بدەن بە

---

[2] بڕوانە: شلومو نكديمون، الموساد في العراق ودول الجوار انهيار الآمال الاسرائيلية والكردية، ترجمة: بدر عقيلي، ط٢، مطبعة دار القدس، بيروت، ١٩٩٨، ص٧٩. ابراهیم جەلال، خواروی کوردستانو شۆڕشی ئەیلول بنیاتنانو هەڵتەکاندن، ١٩٦١-١٩٧٥، ط٣، چاپخانەی ژیار، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٩٣.

[3] بڕوانە: ابراهیم جەلال، س پ، ل٩٣. د. محمد عمر مولود، الفدرالية وامكانية تطبيقها في العراق، ط١، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية، أربيل، ٢٠٠٠، ص١٠٦

شایانی ئاماژەپێدانە کە(ابراهیم جەلال) پێی وایە راگەیاندنی ناوی(بارزانی) وەکو سەرۆك وەزیرانی حکومەتی ئۆتۆنۆمی کوردستان، مەرجێکی کورد بوو.

بەعسیەکان بۆ ئەوەی پاش هاتنیان بۆ سەر حوکم بەشداری حکومەتی نوێیان بکەن، هەروەها دانی بەوەدا نا کەهەڵوێستی حکومەتی نوێ لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی دەبێت[٤]، پارتی بەم شێوەیە وەڵامی نامەکەی دایەوە"دیموکراتی بۆ عێراق‌و ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان، ئەمە دروشمی ئێمەیەو سیاسەتی حزبمانە، وە ئەو ناوانەی کە پێشانیازیان دەکەین بریتین لەبابەعەلی شێخ مەحمودی حەفید، عەمید فوئاد عارف، بکر عبدالکریم، عمر مصطفی، جەلال تاڵەبانی، علی عسکری"[٥]

دواتر دوو ناوی یەکەمیان وەکو وەزیر لەکابینەی(احمد حسن بکر)دا بەرەزامەندی سەرکردایەتی پارتی دەستنیشان کران[٦]، بێ ئەوەی هیچیان لەڕووی پەیوەندی سیاسییەوە سەر بەپارتی یان بزووتنەوەی کوردایەتی بن[٧]. ئەمە وێڕای ئەوەی کە لەکۆبوونەوەی دووقۆڵی نهێنی نێوان نوێنەری هەردوو لایەن(صالح یوسفی)و(علی صالح سعدی) بەئامادەبوونی(شوکت عقراوی) کە(فوئاد عارف) رۆڵی لەسازدانیدا هەبوو، بەر لەکودەتاکە بەچوار رۆژ ئەنجام درا، بەڵێنی ئەوەیان دا کەداخوازیەکانی کورد لەچوارچێوەی ئۆتۆنۆمیدا، لەبری نا ناوەندێتی جێبەجێ بکرێت[٨]. لەوەش زیاتر(السعدی) رایگەیاند کە"نەك هەر مافی ئۆتۆنۆمیان هەیە، بەڵکو لەسەرووی ئەوەشەوە

---

[٤] بڕوانە: شلومو نکدیمون، س پ. ل٨٠.

[٥] مسعود بارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية ثورة ايلول ١٩٦١-١٩٧٥، ج٣، مطبعة وزارة التربية، اربيل. ٢٠٠٢، ص٨٤.

[٦] بڕوانە: منذر الموصلي، المصدر السابق، ص١٣٥.

[٧] بڕوانە: ابراهيم جەلال، س پ، ل٩٤.

[٨] بڕوانە: فؤاد عارف، مذكرات فؤاد عارف، تقديم وتعليق د. كمال مظهر احمد، ج١، مطبعة خبات، دهوك، ١٩٩٩، ل٢٦٣.

مـــافی چـــارەی خۆنووســـین"[٩] لـــەبارەی ئـــەم کۆبوونەوەیـــەو ئاکامەکەیـەوە(جـرجیس فـتح الله) دەڵێـت" "لـە(صـالح یوسـفی) تێگەیشتم ڕێککەوتنی نووسراو لەئارادا نەبوو بەڵکو شتێك لەبابـەتی ئەوەی پێی دەڵێن(ڕێککەوتنی جێنتلمان)ی زارەکیو هەندێك بـەڵێنی تەمومژاوی[١٠].

لەبـــەیانی(٨/٢/١٩٦٣)دا کودەتاکـــە ئـــەنجام دراو رووخـــانی حکومـەتی(قاسم) راگەیەندراو ئێوارەی ئەو ڕۆژە لەلایەن(بارزانیـیەوە) بانگەوازی ڕاگرتنی شەڕ ڕاگەیەندرا[١١]، دەسەڵاتدارانی نوێی عێـراقیش لەلایەن خۆیانەوە درێـژەیان بەشـەڕی پـێش خۆیـان نـەداو[١٢]، هـەر لـەو مـانگەدا ئەو بارە ڕێککەوتنی ئاگربەستی نێوانیانی لێکەوتەوە[١٣].

یەکەمین بەیاننامـەی بەعسیەکان لەپاش گرتنەدەسـتی دەسـەڵاتدا، جگە لەچـەند زاراوەو چـەمکێکی گشـتیو تەمومـژاوی، هـیچ چەشـنە دەستنیشانکردنو دانپێـدانانێکی روونـی بەگـەلی کـوردو مافـەکانیو سروشـــتی راســـتەقینەی دۆزەکـــەی لـــەخۆ نـــەگرتبوو، هـــەروەها لـــەو بانگەوازەی هەر لەو ڕۆژەدا ڕاگەیەنـدرا داوای لـەکورد کـرد کـەکۆتایی

---

[٩] مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٣.

[١٠] میڤان عارف عبدالرحمن البادی، الحركة القومیة الكردیة التحرریـة في كردسـتان الجنوبیة ١٤ تموز ١٩٥٨-٨ شـباط ١٩٦٣، رسـالة ماجسـتیر غـیر منشـورة، جامعـة صلاح الدین، اربیل، ٢٠٠٢، ل١١٦.

[١١] بڕوانـە: ابـراهیم جـەلال، س پ، ل٩٤. عبـدالكریم فرحـان، حصـاد ثـورة، تجربـة السـلطة في العـراق(١٩٥٨-١٩٦٨)،(المـذكرات)، ط١، دار الـبرق، لنـدن، ١٩٩٤، ل١٥٧. شلومو نكدیمون، س پ، ل٨٠.

[١٢] بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٣٥. عبدالكریم فرحان، س پ، ل١٥٧.

[١٣] بڕوانە: دیڤید ادامسنو جرجیس فتح الله، الحرب الكردیـة وانشـقاق عـام ١٩٦٤، ط٢، دار اراس للطباعة والنشر، اربیل، ١٩٩٩، ل٢٠٤.

بەبزووتنەوەکـەی باشـووری کوردسـتان بهێـنن، بـەبێ ئـەوەی هـیچ ئاماژەیەك بۆ دابینکردنی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد بکات[١٤].

هەر لەو بەیاننامەیەدا هاتبوو کە"حکومەت کار دەکات لـەپێناوی رێگەدان بەئازادییە دیموکراتییەکانو بەهێزکردنی پرنسیپی سەروەریی یاسا، وە بەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانی گەل کەپێویستی بـەهێزکردنی برایـەتی عـەرەبو کـورد دەخوازێـت، بـەجۆرێك کـە بەرژەوەندییـە نەتەوەییەکانی دابین بکات... هتد"[١٥].

هـەر لەیەکـەمین رۆژی کودەتاکـەدا بێـژەری ئێزگـەی بەغـدا داوای لە(عەمید فوئاد عارف)و(سالّح یوسفی) کـرد کـەبۆ بارەگـای ئێزگـە ئامادە بن تاوەکو پەیوەندیکردنی نێوان سەرکردایەتی پـارتیو بـەعس دابین بکەن[١٦]. ناوبراوان لەبروسکەیەکدا کـە دواتـر بڵاوکرایـەوە، واژۆی هەردووکیانی بەسـەرەوە بـوو، بـەڵام لەلایـەن(شـەوکەت عقـراوی)ـەوە دارێژرابوو بەناونیشانی(دەست لەململانێی دوو شۆڕشەکە). پیرۆزباییو پشتیوانی پارتیان لەمەڕ گۆڕانکـاری نـوێی عێـراق تێـدا خسـتە روو، هەروەها بەڵێنەکانی پێشووی بەعسیەکانیان لەمەڕ ئۆتۆنۆمی کوردان وەبیر هێنانەوە[١٧].

---

[١٤] بڕوانە: د. سعد ناجي جـواد، المسـألة الكرديـة في العـراق ١٩٥٨-١٩٧٠، لنـدن، ١٩٩٠، ل٧٨.

[١٥] فـؤاد عـارف، س پ، ل ل٢٦٢-٢٦٣. منـذر الموصـلي، س پ، ل١٣٢. ابـراهيم جـــەلال س. پ. مســـعود البـــارزاني، ب٣، س پ، ل ل٤٨١-٤٨٢، پاشـــكۆی ژمارە(١١)ی سەرچاوەکە.

[١٦] بڕوانـە: مسـعود البـارزاني، ب٣، سپ، ل٨٣، بـەراوردی بکـە لەگـەڵ منـذر الموصلي، سپ، ل١٣٤.

[١٧] بڕوانە: ابراهيم جەلال، س پ، ل٩٥. منذر الموصلي، س پ، ل١٣٤. د. علي كـريم سعيد، س پ، ل ل٢٥٠، ٣٦٧. عبدالكريم فرحان، س پ، ل١٥٧.

بەڵام رابەرانی کودەتاکە وەڵامی بروسکەکەیان نەدایەوەو هیچ چەشنە نیازپاکییەکیان بەئاراستەی رەواندنەوەی گومانەکانی رابەرانی کوردو چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد نیشان نەدا[18]

هەر لەسەرەتای فەرمانڕانی پارتی بەعسەوە، دوو رێبازی جیاواز لەمەڕ چۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵ دۆزی نەتەوەیی کورددا پەیدا بوو. یەکەمیان لەگەڵ گرتنەبەری رێوشوێنی سەربازیو زەبروزەنگ بوو بەمەبەستی ملکەچکردنی کورد، بەڵام دووەمیان لەگەڵ گرتنەبەری رێوشوێنی رامیاری بوو، لەچەشنی دانوستانو دووبەرەکینانەوە لەنێو کورددا بۆ پەرتکردنی بزوتنەوەکەیان[19]

لەبەرامبەریشدا، لەنێو سەرکردایەتی پارتیداو لەبەر رۆشنایی‌ی هەڵوێستەکانی حکومەتی بەعس لەهەفتەی یەکەمی فەرمانڕانیدا، دوو بۆچوونی جیاواز لەمەڕ چۆنێتی مامەڵەکردن لەئاست ئەم گۆڕانکاریە نوێیەدا سەری هەڵدا" لایەنگرانی درێژەدان بەرێگاچارەی سەربازی لەگەڵ حکومەتی نوێداو، لایەنگرانی راگرتنی شەڕو بواردان بەرێگەچارە دیپلۆماسیەکان[20]

---

[18] بڕوانە: د. کاوس قفطان، الانتفاضات البارزانیة صفحات من الحرکة القومیة التحرریة الكردية في النصف الاول من القرن العشرين، مطبعة سركوتن، السليمانية، ٢٠٠٢، ل٢١٤.

[19] بڕوانە: د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، وثائق عن الحركة القومية الكردية التحررية ملاحظات تأريخية ودراسات اولية، مؤسسة مكرياني للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠١، ل٢٣٠.

[20] بۆ زانیاری پتر لەسەر ناوەڕۆکی بۆچوونی لایەنگرانی هەردوو رێبازەکەی لایەنی کوردیو پاساوی هەر یەکەیان، بۆ نمونە بڕوانە: ابراهیم جەلال، س پ، ل ل٩٤ —٩٥. د. کاوس قفطان، س پ، ل ل٢١٨-٢٢١.

لەڕاستیدا دواتر دەرکەوت کەلێکدانەوەکانی لایەنگرانی بۆچوونی یەکەمیان دووربینانەتر بوو وە لەسەر بنچینەیەکی بابەتیانەتر گەڵاڵە کرابوو، رەوتی رووداوەکانی رۆژانی دواتر ئەم راستیەی سەلماند، لەم بارەیەوە پشتیوانی لەهەڵسەنگاندنەکەی(د. کاوس قفطان) لەمەڕ چوونە پێشەوەی کورد بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ بەعسیدا دەکەین بەوەی کەئاکامە خراپەکانی ئەوەندە بەهێزو کاریگەر بوون لایەنە باشەکانی داپۆشی[21].

هەر لەم بارەیەوە بیرۆی رامیاری پارتی لە(٨/٢/١٩٦٣)دا بروسکەیەکی ئاراستەی(بارزانی) کرد کەتێیدا هاتوە(...... لەو بڕوایەداین کەدەرفەت بەتەواوی لەبارە بۆ لێدانی دوژمن پێش ئەوەی شوێن پێی قایم بکات... پێویستە ئەم دەرفەتە بقۆزینەوە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی شۆڕشەکەمانو ئامانجەکانی گەلی عێراق بەگشتی"[22]

لەگەڵ ئەوەشدا پارتی لە(١٠/٢/١٩٦٣)دا لەبروسکەیەکی پیرۆزباییدا داوای لەحکومەت کرد کەدان بەمافی ئۆتۆنۆمیدا بۆ کورد بنێتو شاندێکی فەرمی بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵیاندا بنێرێت[23]، لە(١١و١٢/٢/١٩٦٣)دا بەبروسکە هێزی پێشمەرگەی لەبڕیاری

---

[21] بڕوانە: د. کاوس قفطان. س پ. ل٢١٧.

[22] هـ س، ل٢١٨.

[23] بۆ دەقی بروسکەکە بڕوانە: شازین هێرش، ب١، بەڵگەنامە: پارتی دیموکراتی کوردستان لەچەندین بەڵگەنامەی مێژووییدا، چاپخانەی ژیر، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل ل١٤٣-١٤٤.

ئاگربەستو دەستپێکردنی وتووێژی فەرمی نێوان هەردوو لایەن ئاگادار کردەوە[٢٤].

لە(١٦/٢/١٩٦٣)دا حکومەت لەچوارچێوەی راگەیاندنی بەرنامەی خۆیدا، بەڵێنیدا کەدۆزی کورد لەگەڵ سەرکردایەتی کورددا بەئاشتیانەو لەرێگەی گفتوگۆوە چارەسەر بکات[٢٥].

لە(١٨/٢/١٩٦٣)دا شاندێکی پارتی بەسەرۆکایەتی(تالەبانی)و ئەندامێتی(صالح یوسفی)و(لوقمان بارزانی) گەیشتە بەغداو لەدواترەوە زنجیرەیەك کۆبوونەوەو وتووێژیان ئەنجام دا لەگەڵ گەورە بەرپرسانی حکومەتو حزبدا، وەکو(احمد حسن البکری سەرۆك وەزیرانو طاهر یەحیا، علی صالح السعدی، حازم جواد، طالب شبیب، صالح مهدی عەماشو حردان تکریتی)[٢٦]. (الموصلي) پێی وایە کەسەردانی شاندەکە بۆ بەغدا پتر بۆ پێشکەشکردنی پیرۆزباییو تاقیکردنەوەی نیازی بەرامبەرەکەیان بوو[٢٧]. لەگەڵ ئەوەشدا شاندەکە پرۆژەی ئۆتۆنۆمیان لەژێر ناوی نا ناوەندێتیدا بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد خستە بەردەستی بەرپرسانی حکومەتی عێراق، بەلام ئەمان پرۆژەکەیان پەسەند نەکردو داوایان لەشاندەکە کرد کە داخوازیەکانیان

---

[٢٤] بڕوانە: د. کاوس قفطان، س پ. ل ل٢١٩-٢٢٠. شازین هێرش، س پ، ل ل١٥١-١٥٢.

[٢٥] بڕوانە: د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل٢٣٠.

[٢٦] بڕوانە: شلومو نکدیمون، س پ، ل٨١. ابراهیم جەلال، س پ، ل٩٦. منذر الموصلي، س پ، ل ل١٣٥-١٣٦. مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٤. د. علی کریم سعید، س پ، ل٢٤٩.

[٢٧] بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٣٥. (تالب شبیب) لەو بارەیەوە دەڵێت کۆبوونەوەکان شێوازی دانوستانی فەرمی بەخۆوە نەبینی. بڕوانە: د. علی کریم سعید، س پ، ل٢٤٩.

دوا بخەن، بەبیانووی ئەوەی کاری لەوە گرنگتریان بەدەستەوەیە کەئەوەش هەنگاونانە بۆ سەرخستنی پرۆژەی یەکێتی نەتەوەیی عەرەب کە بەیەکێتی سێ قۆڵی نێوان عێراق‌و میسرو سوریا دەست پێدەکات[28]. (دیڤید ماکداول) لەم بارەیەوە دەڵێت""..... بۆ خودی رژێم، لەکۆدا ئۆتۆنۆمی کورد، مەسەلەیەکی لاوەکی بوو: خەمە گەورەکەی رژێم- هەم ناسرییەکان‌و هەم بەعسییەکان- مەسەلەی یەکێتیی عەرەب بوو[29].

لەکاتی ئەنجامدانی کۆبوونەوەکاندا، هەڵوێستی دژ بەیەکی هەندێك لە بەرپرسانی عێراقی جێگەی سەرنجە چونکە" هەر کەوتوویژەکان دەستیپێکرد عەلی سالح ئەلسەعدی پارتی دیموکراتی کوردستانی بەهاوکاریکردنی کۆمۆنیستەکان تاوانبار کردو رایگەیاند: ئێمە نوێنەرایەتی هەموو عەرەب ناکەین، هەروەها نوێنەرانی کورد کەئامادەن نوێنەرایەتی هەموو کورد ناکەن، هەر لەبەر خودی ئەمە پێویستە بانگەشە بۆ بەستنی کۆنگرەیەکی میللی فراوان بکرێت بۆ هەڵبژاردنی کەسانی تر بۆ ئەندامێتی هەردوو شاندەکە. ئەم هەڵوێستە بەپچڕاندنی کردارەکی وتوویژەکان دانرا"[30].

---

[28] بڕوانە: ابراهیم جەلال، س پ، ل٩٦. بەڵام(طالب شبیب) لەو بارەیەوە دەڵێت لەراگەیاندنێکدا لەسەر سیستمی نا ناوەندێتی رێککەوتین، بەڵام مەترسیمان لەکاردانەوەی وڵاتانی دراوسێی عێراق‌و رای گشتی عەرەبی‌و بەعسی‌و نەتەوەیی‌و عێراقی هەبوو...هتد. بڕوانە: د. علی کریم سعید، س پ، ل٢٤٩.

[29] دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕانی ئەبوبەکر خۆشناو، چاپخانەی روون، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل٦٤٧.

[30] منذر الموصلي، س پ، ل١٣٦-١٣٧. د. کاوس قفطان، س پ، ل٢٢٢. بۆ زانیاری پتر لەبارەی هەڵوێستی دژبەیەکی بەرپرسانی عێراقەوە لەمەڕ چۆنێتی تێڕوانین‌و

هـەر لـەو دانیشـتنەدا(صـالح مهـدي عـەمماش) رایگەیانـد کەبـەعس‌و حکومـەت نیازیان هەیە بەشێوەیەکی فەرمی دان بەمافە نەتەوەییەکانی کوردو مـافی چارەی خۆنووسیندا بنێت، بەڵام(تالب شبیب) هەڕەشـەی بەکارهێنانی هێزی کرد ئەگەر(بارزانی) لەگەڵیاندا ڕێکنەکەوێت[31].

(تاڵەبانی)و(فوئاد عـارف) بەنوێنەرایەتیی پـارتی لەگـەڵ شـاندی فـەرمی حکومـەتـدا بەسـەرۆکایەتی(السعدي) لـە(٢٣/٢/١٩٦٣)دا سـەردانی قاهیرەیـان کـرد، بەبۆنـەی سـاڵیادی دامەزرانـدنی کۆمـاری عــەرەبی یــەکگرتووەوەو هاوکـات بـۆ قۆسـتنەوەی ئـەو هەلـە بـۆ وتوویـژکردن لەگـەڵ(عبدالناصـر)دا لـەبارەی یـەکێتی سـێ قـۆڵی عەرەبـەوە[32]. لـەو سـەردانەدا(تاڵـەبانیو عـارف) چـاویان بەسـەرۆکی

مـامەڵەکردنیان لەگەڵ پارتی‌و داخوازیەکانی گـەلی کـورددا، بـۆ نمونـە بڕوانـە: د. کاوس قفطان، ل ل٢٢٢-٢٢٣.

[31] بڕوانە: د. کاوس قفطان، س. پ، ل ل٢٢٢-٢٢٣.

[32] بڕوانــــە: د. علــــی کـــــریم ســــعید، س پ، ل٢٥٠. لــــەبارەی ئــــەو سـەردانەی(تاڵـەبانی)یـەوە(مسـعود بـارزانی) دەڵێـت" حکومـەتی عێـراق هـەردوو نــاوبراوانی بــۆ ئــەو ســەردانە قایــل کــرد، (تاڵــەبانی)ش بــەبێ راوەرگــرتن‌و رەزامەندی(مصطفی بارزانی) ئەو کارەی ئەنجامدا. بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٤. (فؤاد عارف) ئەندامی شاندەکە راسـتی ئـەم زانیاریـە دووپـات دەکاتـەوەو دەڵێت" "بەڕێز جەلال تاڵەبانی لەشاندەکەدا نوێنەرایەتی بزووتنەوەی کوردی کـرد. وە بـۆ مێـژوو باسـی دەکـەم کەتاڵـەبانی زۆر راڕا بـوو لـەقایلبوونی بـە بەشـداریکردن لەشاندەکەدا بەبێ وەرگرتنی رەزامەندیی پێشوەختی بارزانی، بـەڵام مـن بەپێویسـتی بەشداریکردنی قایلم کرد، وەڕوونکردنەوەی ئەو کارەم بۆ بارزانی لەدوای گەڕانەوەمان خسـتە ئەسـتۆی خـۆم. دواتـر زانـیم کـەبارزانی لەسـەرەتادا خۆشـحاڵ نـەبوو بـە بەشداریکردنی تاڵەبانی لەشاندەکەدا، بەڵام پاش ئەوەی کارەکـەم بـۆ روونکـردەوە رای گۆڕی". فؤاد عـارف، س پ، ل٢٩٦. شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٢. هەر لەبارەی ئەم

میسری بەئامادەبوونی(علی صبری) سەرۆك وەزیران کەوت‌و داوایان لێکرد کەبەڵێن لەحکومەتی عێراقی وەربگرێت ئاشتی بەردەوام بێت‌و داخوازیەکانی کورد جێبەجێ بکات[٣٣]. (عبدالناصر) دژایەتیکردنی خۆی بۆ هەر چەشنە نیازو داخوازیەکی جوداخوازی پێڕاگەیاندن‌و

سەردانەی(تاڵەبانی)ەوە، (دیڤید ماکداول) دەڵێت" "مەلا مستەفا کەخۆزگەی بەبارو پێگەی پارتی‌و سەرۆکی وەفدی نوێنەرایەتی- تاڵەبانی- دەخواست، بەئاشکرا رەخنەی لەسەفەری وەفدی کوردی بۆ قاهیرە دەگرت‌و پێگەی تاڵەبانی‌ی، وەك(نوێنەری گەلی کورد) سست کردبوو، چونکە سەرکەوتنی تاڵەبانی وەك سەرۆك وەفد بەئاشکرا بەمانای لەرزینی بارو پێگەی شەخسیی ئەو بوو". دیڤید ماکداول، س پ، ل٦٥٠.
بەپێی(ادمون غریب) بارزانی لە(٢٨/٢/١٩٦٣)دا رایگەیاند کەئەو نوێنەری خۆی بۆ دانوستان لەبەغداد ناردووە، نەك بۆ پایتەختە عەرەبیەکانی تر. بڕوانە: ادمون غریب، الحرکة القومیة الکردیة، دار النهار للنشر، بیروت، ١٩٧٣، ص٦٩.
بەبۆچوونی ئێمە لەکاتێکدا کەگەڕانەوەی هەر شاندێك بۆ وەرگرتنی رەزامەندی‌و رێنمایی نوێ لەبەر رۆشنایی پێشهاتەکان کارێکی گرنگە، بەڵام لەوە گرنگتر کارکردنی شاندەکەیە بەئاراستەی بەدیهێنانی ئامانجە بنچینەییەکانی چوونە ناو پرۆسەی دانوستانەکەوە، لەم ڕووەوە دەشێت سەردانەکەی(تاڵەبانی) بۆ قاهیرەو قۆستنەوەی هەلی بەشداربوون لەو بۆنەیەدا کە ئاکامەکانی بەڕاستەوخۆ یان ناڕاستەخۆ کاریگەری لەسەر گەلی کوردو مافەکانی بەجێدەهێشت، بەهەنگاوێکی باش لێکبدرێتەوە، هەروەها دەرفەتێکیش بوو بۆ بیرورا گۆڕینەوە لەگەڵ سەرۆکی میسرو سەرۆکی جەزائیر لەبارەی پرسە سەرەکیەکانی نێوانیان، لەبەر ئەوە لەهەلومەرجێکی لەو چەشنەدا، وەرگرتنی راو رەزامەندی دەبێتە پرسێکی رواڵەتی، بەتایبەتی ئەگەر بڕوابوون لەنێوان سەرکردایەتی‌و شاندەکەدا جێگیر بێت، ئەمە وێڕای ئەوەی کە ئەو سەردانە لەچوارچێوەی ئامانجە گشتی‌و ئایندەییەکانی شاندەکە دەرنەچووبوو.

[٣٣] بڕوانە: د. علی کریم سعید، س پ، ل٣٦٦.

پشتیوانیی خۆی بۆ مافەکانی گەلی کورد لەچوارچێوەی ئۆتۆنۆمیدا دەربڕیو ئامۆژگاری هەردوو لایەنی کرد کە ڕێگەچارەی ئاشتیانە بگرنە بەر بۆ یەکلاییکردنەوەی کێشەکانی نێوانیان[٣٤]

پاش دوو ڕۆژ لەو دیدارە(تالەبانی) چاوی بەسەرۆکی جەزائیری(احمد بن بيلله) کەوت، بۆچوونەکانی ئەمیش لەچوارچێوە گشتیەکەی بۆچوونەکانی(عبدالناصر) دەرنەچوو[٣٥]. بەگوێرەی هەندێك لەسەرچاوەکان" کاری شاندەکە شتێکی ئەوتۆی لێنەکەوتەوە

[٣٤] لەبارەی ئەو دیدارەوە بڕوانە: جلال الطالباني، حول القضية الكردية في العراق، ب م، ١٩٨٨، ص٣١. د. سعد ناجي جواد، س پ، ل٨٣. شلومو نكديمون، س پ، ل٨٢. مسعود البارزانى، ب٣، س پ، ل٨٤. منذر الموصلي، س پ، ل١٣٩. (طالب شبيب) کەئامادەی ئەو کۆبوونەوەیە بوو ئاماژە بەزاراوەو چەمکی ئۆتۆنۆمی لەقسەکانی(عبدالناصر)دا ناکات، بۆ نمونە بڕوانە: د. علي كريم سعيد، س پ، ل ل٢٥٠-٢٥١. بەلام(فؤاد عارف) کەلەگەڵ(عبدالناصر)دا کۆبووەوە، لەو بارەیەوە دەڵێت" ناوبراو پشتیوانی لەبیرۆکەی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد دەکرد، بڕوانە: فؤاد عارف، س پ، ل٢٧٢. بەلام لەدەقی کۆنووسی کۆبوونەوەکەی نێوانیان زاراوەی ئۆتۆنۆمی نەهاتووە، بۆ دەقی کۆنووسەکە بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ل٤٤٩-٥٠١. هەر لەم بارەیەوە نزیك لەڕاکەی(فؤاد عارف)ەوە(تالەبانی) دەڵێت" "زۆر باش لەیادمە کەچۆن سەرۆك جەمال عبدالناصر داوای لەشاندی بەعسی عێراق کرد لەساڵی ١٩٦٣دا کەبۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد کەڵك لەئەزموونی یەکێتی سۆڤێتو یوغسلافیا وەربگرن"، جلال الطالباني، حول القضية الكردية في العراق، ١٩٨٨، ص٣١. هەروەها هەڵوێستی(تالەبانی) لەمەڕ بیرۆکەی ناو یاداشتنامەکەی شاندی کوردی لەو سەردانەدا نێگەتیڤ بوو. بڕوانە: ه س، ل٣٢.

[٣٥] بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٣٩. فؤاد عارف، س پ، ل٢٧٢. شولومو نكديمون، س پ، ل٨٢.

کەشـــایانی باســـکردن بێـــت"[٣٦] ، بەپێچـــەوانەی رای تـــرەوە کـــەپێی وایە"سەردانی ئەم شاندە بۆ قاهیرەو جەزائیر بۆ یەکەمین جارە کەگورۆ تینێکی عەرەبیو نێودەولەتی بەدۆزی کورد بدات، بـەلام ئـەم گـورۆ تینە تەنها بەسۆزو بەبێ هـیچ رێوشـوێنو چارەسـەرێکی کردارەکـی مـایەوە"[٣٧]. بەبۆچـوونی ئێمـە بەشـداربوونی شـاندی کـوردیو ئـەو چالاکییانەی کەئەنجامیدا، وێڕای بایەخەکەی لـەبواری پڕوپاگەنـدەی راگەیاندناو پتر رونکردنەوەی خواسـتە نەتـەوەییو دیموکراسـیەکانی گەلی کورد بۆ رای گشتی نێوخۆییو عـەرەبی، دووپاتکردنـەوەی ئـەو راستیە بوو کەگەلی کوردو سەرکردایەتیەکەی فاکتەرێکی سـەرەکیە لەهاوکێشـــەی نێوخـــۆییو نێودەولـــەتی عێراقـــداو پەیوەندیـــەکی ئۆرگانیکی لەنێوان سەرگرتنی هەر پرۆژەیەکی یەکگرتنی عـەرەبیو چارەسەرکردنی ئاشتیانەو دادپەروەرانەی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورددا هەیەو ناکرێت حکومەتەکانی عێراق ئـەو راسـتیە پشـتگوێ بخـەن، ئامۆژگاریەکەی هەردوو سەرۆکی میسرو جەزائیر بۆ بەعسیەکان لەو بارەیەوە گوزارشت لەتێگەیشتنیان لەو راستیە دەکات.

لـــە(١٩٦٣/٣/١)دا حکومـــەت لـــەژێر گوشـــاری هەڕەشـــەی سەرکردایەتی کورددا بە هەلگیرساندنەوەی شەڕ، راگەیاندنێکی بـلاو کردەوە کەتێیـدا هـاتبو" "وەکـو دانپێـدانانێك بـە پەیوەندییـەکانی برایەتیو هاوڕێتی نێوان عەرەبو کوردەکان، ئەوا شۆڕشـی رەمـەزان سـورە لەسـەر نەهێشـتنی هـەموو پاشماوەکـانی حکومـەتی قـاسمی گۆڕبەگۆڕ بە بەلێندانی بەدابینکردنی مافەکانی کوردەکان"[٣٨]. دیارە

---

[٣٦] مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٤.

[٣٧] منذر الموصلي، س پ، ل١٣٩.

[٣٨] د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل٢٣٠. شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٣.

هەڵوێستی سەرکردایەتی کوردی بەرامبەر بەناوەڕۆکی ڕاگەیاندنەکە توند بوو. چونکە هیچ ئاماژەیەك بۆ تایبەتمەندی گەلی کوردو ناسنامەی نەتەوەییو داخوازییە رامیارییەکانی ناکات[39]، لەبەرامبەردا (بارزانی) داوای جێبەجێکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان کردو مۆڵەتی سێ ڕۆژی بۆ حکومەت دیاری کرد کە داخوازیەکانیان بسەلمێنێت، ئەگینا شەڕ هەڵدەگیرسێنێتەوە[40].

لە(٢/٣/١٩٦٣)دا یەکەمین شاندی فەرمی حکومەت بەسەرۆکایەتی(طاهر يحيى)و یاوەریی(بابەعەلی شێخ محمودو فؤاد عارفو علی حيدر سلێمانو عميد فتاح شاڵی) گەیشتنە گوندی کانی مارانی سەر بەناحیەی چوارقوڕنەو لەگەڵ نوێنەرانی پارتیدا بەسەرۆکایەتی (بارزانی)، کۆبونەوەیان ئەنجامدا[41]. (علی حيدر سليمان) ڕەشنووسی پڕۆژەکەی حکومەتی بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد خوێندەوە، بەڵام(بارزانی) پێی قایل نەبوو، گوتی" "پرۆژەی خۆمان هەیە، ئێمە هەر لەبنچینەوە داوای ئۆتۆنۆمیمان کردبوو"[42]. هەروەها لەدرێژەی ڕوونکردنەوەکانیدا، بەسەرۆکی شاندی حکومەتی ڕاگەیاند کەپێویستە ئۆتۆنۆمی ڕابگەیەنن وەکو مەرجێکی

[39] بڕوانە: د. سعد ناجي جواد، س پ، ل٩٠

[40] بڕوانە: د. عبدالفتاح علی يحيى البوتانی، س پ، ل٢٣١. شلومو نکديمون، س پ، ل ل٨٢-٨٣.

[41] بڕوانە فؤاد عارف، س پ، ل٢٦٤. ابراهيم جەلال، س پ، ل٩٦. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٨٤. شایانی ئاماژە پێدانە کە لەسەرچاوەی یەکەمدا ناوی عەمید(فتاح شاڵی) نەهاتووە، کەچی لەدووەمدا ناوی باڵیۆز(علي حيدر سليمان) نەهاتووە. هەروەها(الموصلی)(فؤاد عارف)ی وەکو سەرۆکی شاند ناو بردووە، بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٤٣.

[42] فؤاد عارف، س پ، ل٢٦٤.

پێشەکیمان بۆ ڕاگرتنی شەڕ[43]، دواتر داواکاریەکانی گەلی کوردی پێشکەش بەسەرۆکی شاندەکە کرد کە لەدوو بەش پێکهاتبوون" داواکاریە هەنووکەییەکانی قۆناغی یەکەمی گفتوگۆکە، بۆ دڵنیاییکردنی کوردو دەرخستنی نیازپاکی حکومەتو داخوازیەکانی قۆناغی دووەم کەخۆی لەپرۆژەی ناناوەندێتی(ئۆتۆنۆمی)دا دەنواند[44].

ناوەڕۆکی پرۆژەکە لەهەشت خاڵ پێکهاتبوو، دەکرێت بەم شێوەیە پوختی بکەینەوە:

١)دانپێدانانی دەستبەجێی حکومەت بەئۆتۆنۆمی بۆ کوردو ناردنی وێنەیەکی لەگەڵ دەستووری نوێی عێراقدا بۆ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان.

٢)دەستنیشانکردنی سنووری باشووری کوردستان.

٣)دابینکردنی مافە زمانەوانیو کەلتوریەکانی گەلی کورد.

٤)دامەزراندنی دامو دەزگای فەرمانڕانی تایبەت بەباشووری کوردستانو نوێنەرایەتیکردنی کورد لەدامودەزگاکانی حکومەتی ناوەندیدا بەڕێژەی دانیشتوانەکەی.

٥)ڕەچاوکردنی تایبەتمەندیی باری سەربازیی کورد لەناو سوپای عێراقدا.

---

[43] بڕوانە: د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ل٩٠-٩١.

[44] بۆ ناوەڕۆکی ئەو داخوازیانە بڕوانە: دیڤید ماکداول، س پ، ل٦٤٨. د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل ل٢٢٢-٢٢٣. ابراهیم جەلال، س پ، ل ل ٩٦-٩٧. لەڕاستیدا لەپرۆژەکەدا زاراوەی(ئۆتۆنۆمی) هاتووە، نەك(ناناوەندێتی)، لەم بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٨٤. منذر الموصلي، س پ، ل١٤٣. د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل ل٢٢٢-٢٢٣. فؤاد عارف، س پ، ل٢٦٥. شلومو نکدیمون، س پ، ل ل٨٣-٨٤.

٦)دامەزراندنی دامودەزگای سەربازیی کوردی لەکوردستاندا، هاوشێوەی ئەوەی لەعێراقدا هەیە.
٧)دەستنیشانکردنی پشکی کوردستان لەداهاتی نەوتی عێراقدا بەرێژەیەکی دیاریکراو.
٨)پێکهێنانی حکومەتێکی خۆیی بۆ ئەوەی رێککەوتنی تایبەت بەمافەکانی گەلی کورد مۆر بکات.

لەلێکدانەوەی ناوەرۆکی داخوازیەکاندا کە لەپرۆژەکەدا گەلاڵە کرابوو، چەند راستیەك روون دەبێتەوە، گرنگترینیان ئەمانەن:
١)پرۆژەی پارتی بۆ دانوستان لەگەڵ حکومەتدا بریتی بوو لەداخوازی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان.
٢)لەپرۆژەکەدا رەچاوی بایەخی گرەنتی نێودەوڵەتی بۆ هەڵوێستی حکومەت لەمەڕ ئۆتۆنۆمی کوردستان کراوە.
٣)لەپرۆژەکەدا سنووری جوگرافی-رامیاری ناوچەی ئۆتۆنۆمی بەجۆرێك دەستنیشان کراوە کە لەگەڵ خواستەکانی گەلی کوردو راستیە مێژوویيە- جوگرافییە-نەتەوەییەکانی ناوچەکەدا هاوجووتە.
٤)داخوازیەکانی پارتی لەمەڕ مافە زمانەوانیو کەلتوریەکان، وێڕای ئەوەی کە لەمافە بنەڕەتیەکانی مرۆڤە، مافێکی پێشتر سەلمێنراوە لەیاساو بەڵگەنامە فەرمیەکانی عێراقی سەردەمی پاشایەتیدا.
٥)داخوازیەکانی تایبەت بەدامەزراندنی دامودەزگای فەرمانڕانی ناوچە ئۆتۆنۆمیەکەو بەشداربوونی کورد لەدامودەزگاکانی حکومەتی ناوەندیدا، چەشنە داخوازیەکن کەلەسایەی ئەو جۆرە فۆرمەدا لەشوێنی خۆیدایە، چونکە چەمکی ئۆتۆنۆمی ئەوانە لەخۆ دەگرێت.

٦)داخوازیـــەکانی تایبـــەت بەپێکهاتـــەو پێگـــەی ســـەربازی کـــورد لەعێراقدا، گوزارشت لەبایەخی دامەزراندنی هێزێکـی چـەکداری تایبەت بەکوردستان لەلایەك‌و کزیی بڕوای سەرکردایەتیی کـوردی بـــەنیازو سیاســـەتەکانی حکومـــەتی عێـــراق بەرامبـــەر بـــەکورد لەلایەکی ترەوە دەکات.

٧)داخوازیـە ئابووریـەکان لـەو راسـتیەوە سەرچـاوەیان گرتـووە کـە کوردستان خاوەن سامانێکی سروشـتی زۆرو هەمەچەشـنەو مـافی یاسایی گەلی کوردستانە کەلێی بەهرەمەند بێ، ئەمە وێڕای ئەوەی کەپرەنســـیپی دادپـــەروەری وا دەخوازێـــت رێـــژە زۆرەکـــەی بـــۆ گەشەپێدانی کوردستان‌و قەرەبووکردنـەوەی دانیشـتوانەکەی بێـت لـــەبری ئـــەو زیانـــە لـــەڕادە بـــەدەرەی کـــە لـــەئاکامی سیاســـەتە کاولکاریەکانی حکومەتەکانی پێشووتری عێراقەوە لێیان کەوتووە.

٨)ســـەبارەت بـــەداخوازی پێکهێنـــانی حکومـــەتێکی خـــۆیی تـــاوەکو رێککەوتن لەگەڵ حکومەتی ناوەندیـدا مـۆر بکـات، لەڕاسـتیدا فـــۆرمی ئۆتۆنـــۆمی لەڕێگـــەی رێســـا دەســـتووریەکان‌و دواتـــر بەیاسایەکی تایبەت کە لەلایەن حکومەتی ناوەندیـەوە دەردەچـێت رێکدەخرێت‌و دامودەزگاکانی ناوچە ئۆتۆنۆمیەکە لەبەر رۆشناییدا دادەمەزرێن. لەوانەیە مەبەستی سەرکردایەتی کـوردی لـەو رووەوە بەدیهێنانی دوو ئامانج بێت، یەکەمیان دامەزرانـدنی حکومـەتی خـۆیی کوردسـتان هەرچـی زووتـرەو، دووەمیـان پێـدانی فـۆرم‌و مۆرکێکی فەرمیە بەڕێکەوتنی نێوانیان لەباری ئەنجامدانیدا.

هەر لەدانیشتنەکەی نێوانیاندا، (صالح مهدی عماش) رایگەیاند کەئەوان لەترسی(جمال عبدالناصر) ناتوانن ئەو داخوازیانە پەســەند بکەن، بـەلام(تالـەبانی) وەلامـی دایـەوە بـەوەی لـەکاتی دیـداریان لەگەڵ(عـبدالناصر)دا، نـاوبراو رەزامەنـدی خـۆی لەســەر بیرۆکـەی

ئۆتۆنـۆمی یـان هـەر چەشـنە فـۆرمێکی تـر کەهـەردوو لایـەنی پەیوەندیدار لەسەری رێککەون دەربڕی، کەچـی(عـەماش‌و السـعدي) رایانگەیاند کە(عبدالناصر) شتێکی بەئێوە گوتـووەو شـتێکی تـری بەئێمە گوتووە[٤٥]. بەڵام راگەیاندنەکەی وەزیری دەرەوەی عێراق(طالب حسین شبیب) لە(١٩٦٣/٣/٦)دا لـەبارەی داخوازیـەکانی کـوردەوە تیشکێك دەخاتە سەر ئەو بوارە، کاتێـك گـوتی: "ئـەو داخوازیانـەی بارزانی بەلای ئێمەوە پەلپ‌و بیانووگرتنە بۆ رێگـەگرتن لەئاشـتی‌و، جێگەی شك‌و گومانیشـە لـەبارزانی‌و پـارتی کەنایانـەوێ یـەکێتی عێراق‌و نەتەوەی عەرەب بپارێزن، بەتایبەتی لەم کاتەدا کەپێویسـتە چاو لەداخوازیەکانیان بپۆشن‌و پشـتگیری لەشۆڕشـی ١٤ی رەمـەزان بکەن. ئەگەر بارزانی‌و پارتی هـەر سـوربوون لەسـەر ئـەو داخوازیـە بیانووگرانەیە، ئێمە ناچار دەبـین کەبەتوونـدی دژیـان بوەسـتین، بـۆ توانـــاو دەســـەڵات‌و هێـــزی ســـوپای عێـــراقیش زۆر ئاســـانە تێکشکاندنیان"[٤٦].

لـەپاش ئـەم راگەیاندنـە، شـاندی حکومـەت یاداشـتنامەکەی سـەرکردایەتیی کوردیـان خسـتە بەردەسـت(ئەنجومـەنی نیشـتمانی سـەرکردایەتی شـۆڕش)، ئەنجومەنەکـەش پـاش تـاوتوێکردنی هەڵوێسـتی نێگـەتیڤی نوانـد، چـونکە هـەر لەبنەڕەتـەوە بـڕوای بەناوەڕۆکەکـەی نـەبوو[٤٧]، هـیچ بۆچـوون یـان بڕیـارێکی لـەبارەوە دەرنـەبڕی‌و وتووێـژەکانیش هـیچ پێشـنیازێکی یەکلایکـەرەوەی

---

[45] بڕوانە: شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٤.

[46] بڕوانە: ابراهیم جەلال. س پ، ل٩٧.

[47] فؤاد عارف. س پ، ل٢٦٥.

لێنەکەوتەوە[٤٨]. دواتریش حکومەت بەمەبەستی گوشار خستنە سەر سەرکردایەتی کوردو ناچارکردنی بۆ گۆڕینی هەڵوێستەکانی، شاندێکی میللی ڕەوانەی لایان کردو لەگوندی کانی مارانی سەر بەناحیەی چوارقوڕنە چاویان بە(بارزانی) کەوتو[٤٩]، داوایان لێکرد کەواز لەدرووشمی ئۆتۆنۆمی بهێنێت، ئەویش قایل بوو، چونکە بەلایەوە ناوەڕۆکی داخوازیەکە گرنگ بوو نەك زاراوەو چەمکەکەی[٥٠]. وە لەئەنجامی زنجیرە کۆبوونەوەکانی نێوانیان لە(٧-٨/٣/١٩٦٣)دا گەیشتنە پرۆژە ڕێککەوتنێکی بەراییو ڕێگە خۆشکەر، هەردوولایەن تاووتوێی بکەنو دواتر بخرێتە بەردەم حکومەت، ئەوەش چەند ڕاسپاردەیەکی لەخۆ گرتبوو، گرنگترینیان[٥١]:

١)دانپێدانان بەمافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەسەر بنچینەی خۆ بەڕێوەبردنو چەسپاندنی لەدەستوری عێراقدا.

٢)ڕاگەیاندنی لێبوردنی گشتیو هەڵگرتنی ئابلۆقەی ئابووری لەسەر ناوچەکەو ئەنجامدانی پاکسازی لەدامودەزگاکانی حکومەت لەو کەسانەی خراپەیان لەگەڵ کورددا کردووەو گێڕانەوەیماڵو موڵکی دەستبەسەرداگیراوی کورد.

---

48 بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٤٣.

49 شاندەکە پێکهاتبوو لە: محمد رضا الشبيبي، فائق سامرائي، حسين جميل، فيصل حبيب الخيزران، د. عبدالعزيز الدوري، زيد احمد عثمان. بڕوانە: فؤاد عارف، س پ، ل٢٦٦. مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٤.

50 بڕوانە: شلومو نکديمون، س پ، ل٨٤. ديڤيد ماكداول، س پ، ل٦٤٩.

51 بڕوانە: فؤاد عارف، س پ، ل ل٢٦٦-٢٦٧. منذر الموصلي، س پ، ل ل١٤٣-١٤٤. شلومو نکديمون، س پ، ل٨٤.

٣)کشانەوەی سوپای عێراق لەکوردستان وەکو بەڵگەی نیاز پاکیی حکومەت بۆ رێککەوتن.

شایانی ئاماژە پێدانە چەمکی خۆ بەڕێوەبردن کەسەرکردایەتی کوردی وەکو پرنسیپ پەسەندی کرد، تەواو جیاوازە لەو چەمكو فۆرمی ئۆتۆنۆمیەی لەپرۆژەکەی پارتیدا هاتبوو کە له(١٩٦٣/٣/٥)دا پێشکەش بەشاندی حکومەتی کردبوو چونکە پرۆژەکە لەرووی دارشتنو زمانو ناوەڕۆکی یاسایی داخوازیەکانەوە نەك هەر لەگەڵ چەمكو فۆرمی ئۆتۆنۆمیدا یەکانگیرە، بەڵکو لەهەندێك لەخاڵەکانیدا لەوەشی تێپەڕاندووە[52]. لەڕاستیدا بەگوێرەی هەلومەرجی ئەو سەردەمەی کوردستانو عێراق، لایەنی کوردی پرۆژەیەکی باشی گەڵاڵە کردبوو وەکو بنچینەیەك بۆ دانوستان، بەڵام بەکردەوە لەسەر چەمکی خۆ بەڕێوەبردن وەکو سەرەتایەك قایل بوو، بەبۆچوونی ئێمە ئەم هەنگاوە پاشەکشەیەکی بەرچاو بوو لەپرۆژەکەیان هەرچەندە بەبۆچوونی هەندێك لەکەسانی ئاگادار لەو بارەیەوە هەر خۆبەڕێوەبردنەکەیان بەئۆتۆنۆمی لێکداوەتەوە، لەوانە(فؤاد عارف) کەدەڵێت: "لەدیدی منەوەو لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئۆتۆنۆمییە"[53].

لەم پرۆسەیەدا، پێش ئەوەی شاندەکەی حکومەت بگەڕێتەوە. (بارزانی) ماوەیەکی سنووورداری بۆ حکومەت دیاریکرد تا وەڵامی داخوازیەکان بداتەوە، ئەگینا لەدژی حکومەت دەجەنگێتەوە[54].

---

[52] بۆ دەقی پرۆژەکە بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٨٥.

[53] فوئاد عارف، س پ، ل٢٦٧.

[54] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٨٤. عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٧. د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل٢٣١. دیڤید ماکداول، س پ، ل٦٤٨.

هەرچەندە رەوتی رووداوەکانو درێژەکێشانی هەوڵە دیپلۆماسیەکانی نێوانیان بوارو پاساوی جێبەجێکردنی ئەو هەڕەشەیەی لەو کاتەدا نەدا، لەگەڵ ئەوەشدا بەکارهێنانی هەڕەشەی پەنابردنە بەر ڕێوشوێنە نادیپلۆماسیەکان لەسەرو بەندی پرۆسەی دانوستاندا بایەخی خۆی هەیە، ئەگەر زەمینەکەی لەبار بێت.

حکومەت لەراگەیاندنێکدا لە(٩/٣/١٩٦٣)دا یەك لایەنە دانی بەمافەکانی گەلی کورد لەچوارچێوەی پرۆژەی ناناوەندێتیدا بەناوی یاسای پارێزگاکانی بلاوکردەوە[٥٥]. ئەو پرۆژەیە جگە لەباسکردنی نیوەچڵی چەند مافێکی کارگێڕیو زمانەوانی، لانی کەمی داخوازیەکانی گەلی کوردی تێدا رەچاو نەکرابوو. بەئەندازەیەك کەتەنانەت چەمکی ناناوەندێتیەکەشی لەناوەرۆکەکەی پوچەڵ کردەوە[٥٦] لەڕاستیدا پرۆژەکە نەك هەر ئۆتۆنۆمی نیە، بەڵکو لانی کەمی بنەماو خەسڵەتەکانی ناناوەندێتی کارگێڕی، یان خۆبەڕێوەبردن، یان چڕکردنەوەی کارگێڕی، تێدا نییە. بەگوێرەی پرۆژەی(ناناوەندێتیەکە):

-سنووری پەیڕەوکردنی هەموو ناوچەکانی باشووری کوردستان ناگرێتەوە.
-بەڕێوەبەرانی یەکە کارگێڕیەکانی ناوچەکە بەگشتی بەدانان دەبێت، نەك بەهەڵبژاردن لەلایەن کوردەوە.

---

[٥٥] بڕوانە: عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٧. لەبارەی خاڵەکانی ئەو پرۆژەیەوە بۆ نمونە بڕوانە: ابراهیم جەلال. س پ، ل ل٩٧-٩٨. شلومو نکدیمون، س پ، ل ل٨٤-٨٥.

[٥٦] بڕوانە: شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٥.

-قەبارەی بەشداریکردنی کورد لەدەسەڵاتی جێبەجێکردندا تەنها بەدوو شالیار دەبێت.
-دەرکردنی بڕیاری لێبوردنی گشتی بۆ زیندانیە کوردەکان بەهۆی ڕووداوەکانی کوردستانەوە. کەتێکڕا پرسی رامیاریەو لەچوارچێوەی مافە رامیاریەکانی هاوولاتیاندایەو، خۆی بەڵگەیە لەسەر ناڕەوایی بڕیاری گرتنەکەیان لەبنچینەدا، کەچی حکومەت ئەم بڕیارەی وەکو جیاوکێك پێشکەش بەکورد کرد، لەکاتێکدا پێویست بوو حکومەت دواتر کار بۆ قەرەبووکردنەوەیان لەڕووی ماددیو مەعنەوییەوە بکات لەبەرامبەر بەندکردنەکەیاندا.
-لەبارەی بژاردنەوەی زیانەکانی ناوچە کوردیەکان کە لەئاکامی سیاسەتەکانی حکومەتی(قاسم)دا کەوتۆتەوە، ئەوا پرسی جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی هەر خاڵێکی لەم چەشنە لەمافە ئاساییەکانی هاوولاتیانو ئەرکە بنچینەییەکانی حکومەت لەدەوڵەتی یاساییدا. بەم شێوەیە حکومەت دۆزی گەلی کوردو داخوازیەکانی لەچەند خاڵێکی لاوەکیدا چڕ کردەوە بەرادەیەك کە چاوەڕوانی ئەوەی لێنەدەکرا لایەنی کوردی پێی قایل بن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو هەنگاوەی حکومەت مشتومڕی پتری لەنێوان لایەنگرانی کۆتاییهێنانی گفتوگۆکانو لایەنگرانی درێژەپێدانی لەنێو ریزەکانی سەرکردایەتی پارتیدا نایەوەو هەر گروپەیان پاساوی خۆی لەو بارەیەوە دەخستە روو[٥٧]. بەبۆچوونی ئێمە لێکدانەوەی پاساوەکانی هەردووکیانو ڕووداوەکانی دواتر، دروستیی

[٥٧] بۆ وردەکاری پتر لەبارەی پاساوەکانی هەردوو لایەنەکەوە، بۆ نمونە، بڕوانە: ابراهیم جەلال، س پ، ل ل٩٨-٩٩.

بۆچـوونەکانی ئـەو گروپـەی سـەلماند کـە لەگـەڵ کۆتاییهێنـانی گفتوگۆکانو دەستپێکردنەوەی شەڕ لەدژی حکومەتدا بوو.

حکومـــەت چـــەند هـــەنگاوێکی بەئاراســـتەی هێورکردنـــەوەی بارودۆخەکە نا، لەچەشنی هەڵگرتنی ئابلۆقەی ئـابووریو دەرکردنـی بڕیـــاری لێبـــوردنی گشـــتیو دەرکردنـــی بەیاننامەیـــەك لـە(١١/٣/١٩٦٣)[٥٨]. لەخوێندنـەوەی نـاوەڕۆکی بەیاننامەکـەدا دەردەکەوێت کەجەخت لەسەر چەند تەوەرەیـەك کراوەتـەوە، پوختـەی گرنگترینیان ئەمانەن[٥٩]:

١)ئاماژەکردن بەهەڵوێستی دەسـتوری کـاتی عێـراق سـاڵی ١٩٥٨ لەمەڕ پەیوەندی نێوان هەردوو گەلی عەرەبو کورد.

٢)دانپێـدانان بـەو راسـتیەی کەسیاسـەتی زەبـروزەنگو تۆقانـدنی سەردەمی حکومەتی(قاسم) هەردوو گەلی کوردو عەرەبی گرتـەوە، ئەگەر بەجۆرو ئەندازەی جیاوازیش بێت.

٣)حکومەتی بەعس جەخت لەسەر پرنسیپەکانی ئازادیو دادپەروەری دەکاتەوە.

٤)بەعس هاوکـاریکردنی نێـوان عـەرەبو کـوردو نەتـەوەکانی تـر بەبناغەی یەکێتی عێراق دەناسێنێت.

٥)ئامـاژەکردن بەهەڵوێسـتی یەکـەمین بەیاننامـەی بەعسـیەکان لەگەلی کوردو مافەکانی.

٦)دانپێدانانی دەسەڵاتدارانی نـوێی عێـراق بەمافـە نەتەوەییـەکانی گەلی کورد لەسـەر بنچـینەی نـا ناوەنـدێتی و تۆمـارکردنی ئـەم پرنسیپە لەدەسـتوری کـاتیو هەمیشـەییدا هـەرکاتێك دابنـرێن،

---

[٥٨] بڕوانە: د. کاوس قفطان، س پ، ل٢١٦. منذر الموصلي، س پ، ل١٤٤.

[٥٩] بۆ دەقی بەیاننامەکە، بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ل٨٥-٨٦.

بەعس ئەو هەڵوێستەی بۆ دوو هۆ گێڕایـەوە: یەکـەمیان بـۆ ئـەو پرنسـیپانەی کـەدان بـەمافی گەلانـدا دەنێـت بـۆ دیـاریکردنی چارەنووس‌و پاشەڕۆژی خۆیـان!، دووەمیـان بـۆ هەڵسـەنگاندنێکی بابەتیانەی ئەو بارودۆخەی کە لەعێراقدا لەئارادا بوو[٦٠]. لەڕاستیدا تەنها ئەم پاساوەی دووەمیان دروستە، چـونکە لەلایـەك چـەمکی مـافی چارەی خۆنووسینی گەلان زۆر فـراوانترە لـەپرۆژەو چارەسـەرە نیوەچڵیەکانی حکومـەت بـۆ مافـەکانی کـورد، لەلایـەکی تـرەوە بارودۆخی ئەو سەردەمەی حکومـەت وای دەخواسـت کـە لەرێگـەی وتووێـژەوە کـات بەدەسـتبهێنێت‌و خـۆی رێکبخاتـەوەو بـەرەی کوردستان بۆ ماوەیەك ئارام رابگرێت.

٧)پێکهێنانی لیژنەی پسپۆڕ لەئاینـدەدا بـۆ دانـانی بنـەماو هێڵـە گشتیەکانی ئەو نا ناوەندێتیە.

هەرچەندە بەگوێرەی هەندێك هەڵسەنگاندن"بەیاننامەکە شتێکی ئەوتۆی تێدا نەبوو هیچ کام لەئامانجـەکانی شـۆڕش بهێنێتـە دی. وە بێنەو بەردەی نێوان حکومەت‌و سەرکردایەتی شۆڕش هیچ ئاکامێکی لێنەکەوتـەوە"[٦١]، لەگـەڵ ئەوەشـدا ئـەو بەیاننامەیـە شـایانی بەراوردکردنە لەگەڵ چەند پرۆژەیەکی تردا، بۆ نمونە، پرۆژەکەی پارتی بۆ دانوستان بریتی بوو لەئۆتۆنۆمی، بەڵام لەو رێککەوتنە بەراییـەی کـە لەئـەنجامی گفتوگۆکـانی(٧و٨/٣/١٩٦٣)دا هاتـە کایـەوە، لەسەر(خۆبەڕێوەبردن) پێکهـاتن، کەئـەو بەیاننامەیـەی حکومـەت لە(١١/٣/١٩٦٣)دا دەریکرد، جەختی لەسەر بنەمای(ناناوەندێتی) کردەوە. کەواتە هەر هیچ نەبێت لەڕووی تیۆری‌و رواڵەتیەوە، نـاوەڕۆکی

[٦٠] بڕوانە: د. کاوس قفطان، س پ، ل٢١٦.

[٦١] مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٦.

بەیاننامەکە پێشکەوتووتره لەناوەرۆکی خاڵەکانی رێککەوتننە بەراییەکەی پاش گفتوگۆکانی(٧و٨/٣/١٩٦٣). ئەوەندەی پەیوەندی بەشێوازی پێشنیازکراوەوە هەبێت بۆ جێبەجێکردنی داخوازیەکانی گەلی کورد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تەنانەت ناوەرۆکی بەیاننامەکەش زۆر جیاوازە لە پرۆژەی ئەو ئۆتۆنۆمیەی کەلایەنی کوردی لە(٥/٣/١٩٦٣)دا پێشکەش بەحکومەتی کردبوو.

لەسەر ئاستی نێوخۆیی کورد، هەڵوێستی سەرکردایەتی پارتی یەکگرتوو نەبوو، بەلای هەندێکیانەوە بەیاننامەکە وەك دەستپێك بۆ گفتوگۆکردن شیاوە. هەندێکی تریان پێیان وابوو کەشتێکی ئەوتۆی تێدا نیە پتر بێت لەوانەی حکومەتەکانی پێشووی عێراق دەریانبڕیبوو، لەبەر ئەوە بڕیاریاندا لەسەر بەستنی کۆنگرەیەکی فراوان بۆ تاووتوێکردنی بارودۆخەکەو گەیشتن بەبڕیارێکی بەکۆمەڵ کەڕای گشتی کوردستان بنوێنێت[٦٢].

کۆنگرەکە لە(١٨-٢٢/٣/١٩٦٣)دا بەسترا، کۆمیتەیەکی سیو پێنج ئەندامی دەستنیشانکرا بۆ دارشتنی پێشنیازەکان، کەدواتر پەسەند کرانو[٦٣]، لەکۆتاییدا یاداشتنامەیەك بۆ حکومەت ئامادە

---

[٦٢] بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٤٤. شایانی ئاماژە پێدانە کەژمارەیەك لەکەسایەتیە تورکمانیو عەرەبیەکان بەشداریان لەکۆنگرەکەدا کردو بۆچوونیان لەگەڵ چەمکی ناناوەندێتی کارگێڕی بوو بۆ هەموو عێراق بەو فۆرمەی کەحکومەت خستبوویە روو. بڕوانە: د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل٢٣١-٢٣٥.

[٦٣] بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل١٤٤. عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٨. شایانی ئاماژە پێدانە کەلیژنەی ناوچەی سلێمانی لە(٢٣/٣/١٩٦٣)دا پرۆژەیەکی لەژێر ناونیشانی(پرۆژەی هێڵە گشتیەکانی ناناوەندێتی لەکوردستاندا) ئامادە کرد

کرا کەبڕیارەکانی کۆنگرەی لەخۆ گرتبوو، هەروەها شاندێك بەسەرۆکایەتی(تاڵەبانی)هەڵبژێردراو گەیاندنی پرۆژەی پەسەندکراوی کۆنگرەی پێسپێردرا[٦٤].

شاندەکە لە(٣٠/٣/١٩٦٣)دا گەیشتە بەغدادو لەبەرامبەردا حکومەتیش ئەندامانی شاندی خۆی دەستنیشان کردبوو[٦٥]. لەچوارچێوەی ئامادەکاریەکانیدا بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ حکومەتدا، شاندە کوردیەکە لە(٣١/٣/١٩٦٣)دا یەکەمین کۆبوونەوەی خۆی لەماڵی(رشید عارف) ئەنجام داو تێیدا بڕیار لەسەر چەند هەنگاوێك درا، گرنگترینیان پێداچوونەوەو دەستنیشانکردنو پۆلێنکردنی ئەندامانی شاندی دانوستانکارو دەستەی راوێژکارو دەستەی رازگرێتیو رێگەدان بەراگەیاندنی ناوی ئەندامانی شاندەکەو ئەنجامدانی کۆبوونەوە لەپاش هەر دانیشتنێکی دانوستانەکە، بەمەبەستی تاووتوێکردنی دانیشتنەکەو گەڵاڵەکردنی بۆچوونێکی

کەناوەرۆکەکەی گوزارشت لەچەمکی ئۆتۆنۆمی دەکات. بۆ دەقی پرۆژەکە بڕوانە: د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل ل٢٣٢-٢٣٣.

[٦٤] بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٧. عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٨. شلومو نکدیمون، س پ. ل٨٥. ئەندامانی شاندەکە بریتی بوون لە: (جلال طالباني، صالح یوسفي، حبیب محمد کریم، شاخەوان نامق، عبدالحسین فیلی، صمد محمد، بابکر پشدەری، عەگید صدیق، شێخ حسین خانەقا، مسعود محمد، مصطفی عزیز). بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ. لە٤٨٨، پاشکۆی ژمارە(١٢-ب)ی سەرچاوەکە.

[٦٥]نوێنەرانی حکومەت بۆ دانوستانەکە بریتی بوون لە: صالح مهدی عماش(وەزیری بەرگری)، حازم جواد(بریکاری وەزارەتی ناوخۆ)، ناجی طالب، علي حیدر سلیمان، بابەعلی شێخ محمودی حفید، لەگەڵ ئەندامانی شاندە میللیەکەی پێشوو. بڕوانە: فؤاد عارف، س پ، ل٢٦٨. مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٧. عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٨.

یەکگرتوو لەبارەیەوەو رێکخستنی پرسی لێدوان بۆ کەناڵەکانی راگەیاندنو کاتی بەستنی دووەمین کۆبوونەوە[٦٦].

لەمیانی گفتوگۆکاندا بیرو بۆچوونی هەردوو لایەنەکە لەچەند خاڵێکدا یەکیدەگرتەوە، بەڵام خاڵی ناکۆکی سەرەکی نێوانیان بریتی بوو لە دەستنیشانکردنی سنووری ئەو ناوچەیەی کەیاسای کارگێڕی ناناوەندی دەیگرێتەوە[٦٧]. حکومەت سور بوو لەسەر ئەوەی شارەکانی کەرکوكو خانەقینو شەنگارو زمار لەنێو ئەو سنوورەدا نەبێت، بەجۆرێك کەگفتوگۆکان دەگەیشتنە سەر ئەو تەوەرەیە، خۆیان لەباسکردنو وەڵامدانەوەی دەدزیەوەو ئامادەی دانیشتنەکان نەدەبوون[٦٨]، یان داوای ئەوەیان دەکرد کەپێویستە لەسەرەتادا (بارزانی) بەڵێنی خۆی لەمەڕ گەڕانەوەی ئەو چەكو تەقەمەنیانەی کە لەشەڕەکاندا دەستی بەسەردا گرتووە جێبەجێ بکات[٦٩]. دیارە ئامانجەکانی حکومەت لەدانانی ئەو مەرجە بریتی

---

[٦٦] بۆ دەقی کۆنووسی کۆبوونەوەکە بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٤٨٩، پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە.

شایانی ئاماژە پێدانە کەئەندامانی شاندەکە بەم شێوەیە پۆلێن کران:

(جەلال تاڵەبانی) سەرۆکی شاندەکە، ئەندامێتی: مسعود محمد، مصطفی عزیز، محمد سعید خفاف، صالح یوسفی، رشید عارف، عەگید صدیق، ئەندامانی یەدەك هەریەك لە: هاشم حسن عقراویو حبیب محمد کریم، وەپێکهێنانی دەستەی راوێژکاری لەئەندامانی تر، دەستەی رازگرەکان لە: حبیب محمد کریم، شاخەوان نامق، صمد محمد، شوکت عقراوی. بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٤٨٩، پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە.

[٦٧] بڕوانە: فؤاد عارف، س پ، ل٢٦٨.

[٦٨] بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٨٧.

[٦٩] بڕوانە: ھ س، ل٨٧.

بوو لەداماڵینی بزووتنەوەی کورد لەتوانا سەربازیەکانی لەبارێکدا ئەگەر کورد ئەو مەرجە جێبەجێ بکات، یان تۆمەتبارکردنیان بەوەی کورد دژی رێککەوتنی ئاشتیانەیەو بەوەش رەوایی بەسیاسەتەکانی سەرکوتکردنیان بدات.

لە(١/٤/١٩٦٣)دا شاندی کورد یەکەمین کۆبوونەوەی لەگەڵ شاندێکی میللی کەحکومەت رایسپاردبوون ئەنجامداو پاش ئەوەی بۆیان دەرکەوت کەسیفەتی(نێردراوانی حکومەت) تەنیا نێوانگیریەو رێگەیان پێنەدراوە بەناوی حکومەتەوە وتووێژبکەن[٧٠]، لەبەر ئەوە پێیان لەسەر ئەوە داگرت کەپێویستە نوێنەرانی فەرمیی حکومەت ئامادەی کۆبوونەوەکە بن بۆ گفتوگۆکردن، بەلاَم شاندە میللیەکە لەگەڵ ئەوەدا بوو کەگفتوگۆو بیروڕاگۆڕینەوە ئەنجام بدرێت تاوەکو لەئاکامدا بەشێوەی پێشنیازی تێروتەسەل پێشکەش بەحکومەت بکرێت لەبەرامبەردا شاندی کوردی پێشنیازی کرد کە یان نوێنەرانی حکومەت ئامادە بن یان حکومەت فەرمانێك بەپێکهێنانی لیژنەیەکی هاوبەش دەربکات کەنوێنەری حکومەتو(شێخ محەمەد رەزا ئەلشەبیبی) ئامادەی بێت بۆ داڕشتنی هێڵە گشتیەکانی ئەو(ناناوەندێتیەی) کە لەبەیاننامەکەی(١١/٣/١٩٦٣)ی حکومەتدا هاتبوو[٧١]، لەئەنجامی لێکدانەوەی ناوەرۆکی یەکەمین

---

[٧٠] بڕوانە: شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٦.

[٧١] شاندەکەی حکومەت پێکهاتبوو لە: فائق السامرائي، حسین جمیل، فیصل حبیب الخیزران، عبدالعزیز الدوری. بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٤٩٠، پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە. هەر لەبارەی ئەو گفتوگۆیانەو شکستهێنانی بڕوانە: عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٨.

کۆبوونــەوەی نێوانیانــدا، چــەند تێبینیــەکمان لــەلا گەڵاڵــە بــوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١)هەردوو لایەنە پەیوەندیدارەکـە لـەپێش ئەنجامـدانی وتووێـژەکان، بەڕوونی لەسەر پێکهاتەو ئاستو سیفەتی ئەنـدامانی شـاندەکانی دانوسـتانکار پێکنـەهاتبوون، هەرچـەندە یەکێکـە لەمـەرجو پێداویستیە بنچینەییەکانی ئامادەکاری بۆ دانوستان.

٢)مەبەستی حکومەت لەناردنی شاندێکی لەو چەشنە لەسەرەتادا بۆ کۆکردنـەوەی زانیـاری بـوو لەسـەر شـاندی کـوردیو پرۆژەکـەیو تاقیکردنـەوەی نیازیـان، بـۆ ئـەوەی لەخولـەکانی تـری گفتوگـۆدا کەڵکی لێوەربگیرێتو بواری مـانۆڕی دیپلۆماسـی فـراوانتر بکـات. حکومەت لەم هەنگاوەیدا بەرنامەدارو سەرکەوتوو بوو.

٣)شـاندی کـوردی بـەئاگا بـوو لـەبارەی پێویسـتی پرسـیارکردنو تێگەیشـتن لـەبارەی سـیفەتی نێردراوانـی حکومەتـەوە، چـونکە دەستنیشـانکردنی ئـەو چەشـنە بابەتانـە مـەرجێکی پێویسـتە لەڕێکخسـتنی هـەر پرۆسـەیەکی دانوسـتانداو کاریگـەری لەسـەر سەرلەبەری پرۆسەکەو ئاکامەکانی بەجێدەهێڵێت.

٤)پرۆژەکەی لایەنی کوردی بۆ دانوستانەکە بریتـی بـوو لـەئۆتۆنۆمی، بـەڵام هـەر لەیەکـەمین کۆبوونـەوە لەگـەڵ شـاندێکی لـەو ئاسـتو سـیفەتە نافەرمیـەدا پێشـنیازی کـرد کەلیژنەیـەکی هاوبـەش پێکبهێنرێـت بـۆ داڕشـتنی هێڵـە گشـتیەکانی پرنسـیپی(ناناوەنـدێتی)ی حکومـەت کـە لەبەیاننامەکەی(١١/٣/١٩٦٣)دا هاتبوو. ئەم هـەنگاوەی لایـەنی کوردی لەگەڵ لۆجیكو پرنسیپە بنچینەییەکانی دانوستاندا دژەو نەرمی نواندنو پاشەکشەیەکی پێشوەخت بوو لەداخوازیەکانو دواتر

بـەقازانجی بـەهێزکردنی بـارو پێگـەی حکومـەت لـەو پرۆسـەیەدا شکایەوە.

٥)نێردراوانی حکومەت هیچ پرۆژەیـەکیان بـۆ گفتوگـۆکردن نەخسـتە روو، بەمەش دەرفەتیان لەبەردەم شاندە کوردیەکەدا تەسکتر کـردەوە بەئەندازەیەك کەنەیتوانی وەکو پێویست شتێکی ئـەوتۆ لەخواسـتو نیازی راستەقینەی حکومەت هەڵکرێنێ.

لـە(٢/٤/١٩٦٣)دا شـاندی کـوردی کۆبوونـەوەی دووەمـی خـۆی ئەنجامداو سەرۆکی شـاندەکە ئـەنجامی سـەردانەکەیانی بـۆ لای سـەرۆك ئەرکانی سوپا لیوا(طاهر یحیی) خستە روو کەتێیـدا چـەند بـەڵێنێکی دابوو لەچەشنی ئازادکردنی گیراوەکانو هەڵوەشانەوەی ئەو فەرمانانەی کە لەسەردەمی دەسەلاتی(قاسم)دا لـەبارەی دەستبەسـەراگرتنی مـاڵو موڵکی کوردەوە دەرچووبوو، هـەروەها رایگەیانـد کەشـاندە میللیەکـە لەگفتوگۆکانیدا گوزارشت لەتێڕوانینی حکومـەت دەکـاتو فـەرمانی گرتنی بۆ عـەقید روکنی خانەنشین(مصطفی عزیز) دەرنەکردووەو لـەو بارەیەشـەوە پسـوڵەیەکی دەستنەخسـتنەڕێی پێـدان، دواتـر شـاندەکە بیروڕایـان گۆڕیـەوە لەمـەڕ ئـەو کۆبوونەوەیـەی کـەبڕیاربوو هـەر ئـەو ئێوارەیە لەگەڵ شاندە میللیەکەدا ئەنجامی بدەنو لەکۆتاییدا بڕیاریـان لەسەر چەند خاڵێکدا کەناوەرۆکیان بەم شێوەیە چڕ دەکەینەوە.

١)ڕێزلێنانی شایستەی ئەندامانی شاندە میللیەکەی عێراق بەدرێژایی ماوەی پرۆسەی گفتوگۆکان.

٢)داوا لەشـاندەکە بکرێـت سـنووری ناوچـەی کوردسـتانو چـۆنێتیی بەڕێوەبردنیو پەیوەنـدی دامودەزگاکـانی ناناوەنـدێتی رامیـاری کـە لەکوردسـتاندا دادەمـەزرێت بەحکومـەتی ناوەندیـەوە دەستنیشـان بکات.

٣)بڕیــاردان لەســەر ســنووری سازشــکردنی شــاندەکە لــەبارەی پێشنیازەکەوە بـەوەی کەپێویستە دەست بەناوەڕۆکەکـەوە بگیرێـتو سـازش تـەنها لەسـەر بابەتـە ڕواڵەتیـەکان بکرێـتو ئـەوەی شـیاوی دەسـتبەرداربوون نیـە پرسـی خۆبـەڕێوەبردنی کوردسـتانو پرسـی کەرکوکە وەك بەشێکی دانەبڕاوی هەرێمی کوردستان.

٤)بڕیاردان لەسـەر پێکهێنـانی لیژنەیـەك لـە(تاڵـەبانی، محمـد سـعید خفاف، مسعود محمـد، شـێخ حسـێنی خانـەقاو هاشـم عقـراوی) بـۆ پەیوەنـدیکردن بــە بەرپرســانی حکومەتــەوە لەســەرۆك کۆمــارو وەزیرەکانو هەروەها کەسایەتیە نیشتمانییەکان. لەئاکامی سەردانی شاندەکە بۆ لای(طاهر یحیی)و گوێبیستی چەند بەڵێنێکی زارەکـیو روونکردنەوەی سیفەتی شـاندە میللیەکـە، جۆرێـك لەبەرچـاوڕوونیو ئومێدی درێژەپێـدانی گفتوگۆکـان بەهـەنگاوەکانی دواتـرەوە بـەدی دەکرا ئەو بڕیارانەی کە لەئەنجامی کۆبوونەوەی شاندەکەدا دەرکـران، ئەندازەیەك لەخۆ ڕێکخستنو بەرنامەڕێژی پێوە دیارە.

هــەر لــەئێوارەی(٢/٤/١٩٦٣)دا هــەردوو شــاندە کــوردیو میللیەکەی عێراق دووەمین کۆبوونەوەیان ئـەنجامداو[٧٢]، سـەرەتا لەسـەر پێشـنیازی(شـێخ الشـبیبی)،(تاڵـەبانی) بڕیارەکـانی کۆبوونەوەکـەی چــــوارقوڕنەی خســــتە روو بەمەبەســــتی هەڵســــەنگاندنی رادەی جێبـەجێکردنی لەلایـەن حکومەتـەوە، نـاوبراو رایگەیانـد کەهیچیـان جێبەجێ نەکراوە، جگە لەبڕیاری هەڵگرتنی ئابلۆقەی ئـابووری نـەبێت ئەویش بەشێوەیەکی نیوەناچڵی، شایانی ئاماژە پێدانە کـە گرنگترینـی

---

[٧٢] ئەندامانی شاندە میللیەکەی عێراق پێکهاتبوون لـە: فـائق السـامرائي، حسـین جمیل، فیصل حبیب الخیزران، دکتۆر عبدالعزیز الدوریو شێخ محمد رضا الشبیبـي. بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٤٩١، پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە.

ئەو بڕیارانە پرسی ناناوەندێتی بوو کەتا ئەو کاتە حکومەت هیچ روونکردنەوەو وردەکاریەکی لەبارەیەوە نەخستبووە روو.

لەسەر ئەو بنەمایە هەردوو لایەنەکە لەسەر ئەوە رێککەوتن کەداوا لەحکومەت بکەن پەلە بکات لەجێبەجێکردنیان، پاشان شاندە میللیەکە داوای هەندێك روونکردنەوەیان کرد لەمەڕ دیدو تێڕوانینی لایەنی کوردی بۆ ئەو چەمکی ناناوەندێتیەی کەخوازیارین، سەرۆك‌و دووان لەئەندامانی شاندە کوردیەکە ئەو تێڕوانینەیان لەو بارەیەوە لەدوو خاڵدا چڕ کردەوە[73]:

١)جۆری ئەو ناناوەندێتیەی خوازیارین رامیاریە، نەك کارگێڕی.

٢)دەستنیشانکردنی سنووری ناوچەی کوردنشین‌و بەجێهێنانی ئارەزووی دانیشتوانەکەی لەبەڕێوەبردنی کاروباری خۆیی ناوچەکەیان‌و دیاریکردنی جۆری پەیوەندیەکەیان لەگەڵ حکومەتی ناوەندیدا لەسەر ئەو بنەمایەی کە کاروبارەکانی بەرگری‌و دەرەوەو دراییی لەدەسەلاتی حکومەتی ناوەندیدا بێت‌و لەوەش بترازێت دەچێتە خانەی دەسەلاتی ناوچەییەوە.

هەروەها داوایان کرد کەلایەنی کوردی پرۆژەیەکی نووسراوی تێروتەسەل پێشکەش بکات تاوەکو تاووتوێی بکەن، شاندەکە رەزامەندیی لەسەر ئەو داواکاریە دەربڕی‌و دواتر لەسەر کات‌و شوێنی ئەنجامدانی کۆبوونەوەی سێیەم رێککەوتن کەتێیدا ئەو پرۆژەیەی پێشتر لەکۆنگرەکەی کۆیەدا ئامادە کرابوو پێشکەش بکرێت[74].

هەرچەندە شاندە کوردیەکە لەئامانجەکانی حکومەت لەپشت ناردنی شاندە میللیەکەوە تێگەیشتبوو، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا گرەوی

---

[73] بڕوانە: هـ س، ل٤٩٢.

[74] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل٤٩٢.

لەسەر درێژەپێدانی وتووێـژەکانی نێوانیـان دەکـرد. دیـارە بـەدگومـانی شاندەکەی کورد دەگەڕێتەوە بۆ هەستکردنی بەم راستیانەی خوارەوە:

١) حکومـەت تـا ئـەو کاتـە بـەکردەوە هـیچ هـەنگاوێکی بەئاراسـتەی جێبـەجێکردنی بـەڵێنو پابەندێتیـەکانی پێشـووی نـەنابوو، ئـەم راستیەش کاری کردە سەر رادەی بڕوای کورد بەحکومەت.

٢) چەمکی ناناوەنـدێتی لەدیـدی شـاندی کوردیـدا، هاوتـای چـەمکی ئۆتۆنۆمـی بوو.

٣) لـەو کۆبوونەوەیـەدا تێگەیشـتنێکی روون لـەبارەی دیـدو پـرۆژەی حکومەتەوە سەبارەت بە دانوستان لـەلای شـاندە کوردیەکـە گەڵاڵـە نەبوو، هۆی ئەمـەش دەگەڕێتەوە بۆ شـێوازی کـارکردنی دیپلۆماسـی حکومەت کە لەچوارچێوەی سیاسەتێکی دیـاریکراوو نهێنـی خۆیـدا هەنگاوەکانی دەنا، چونکە لەو کۆبوونەوەیەدا شاندە میللییەکە جگە لەئاراستەکردنی پرسیارو هەڵهێنجانی چەند ئـەنجامێك لەگوتـەکانی شاندە کوردیەکەدا، خۆی هیچ دیدو بیرو بۆچوونێکی روونی نەخسـتە روو.

٤) دەستنیشـانکردنی شـوێنی ئەنجامـدانی کۆبوونـەوەکان لـەدەرەوەی چوارچێوەی دامودەزگا فەرمیـەکانی دەوڵـەت، بـەقازانجی حکومـەت شکایەوە، چونکە حکومەت مەبەستی بوو گفتوگۆکان لەو قۆناغـەدا سروشـتێکی فـەرمی وەرنـەگرێت، بـەڵکو لـەقاوغـێکی بەرتەسـکدا بیهێڵێتەوەو دواتر لەبەر رۆشنایی گۆڕانی هەلومەرجەکان مامەڵـەی لەگەڵدا بکات.

٥) شاندە کوردیەکە پتر پەرۆشی‌ی بۆ گرتنەبەری رێگەچارەی ئاشتیانەی کێشەکانو گەیشـتن بەڕێککـەوتنی پێـوە دیـارە، بـە بـەراورد لەگـەڵ ئەوەی کە لەسیاسەتەکانی حکومەت بەرامبەر بەکوردو هەڵسوکەوتی ئەندامانی شاندە میللیەکەدا بەدی دەکرێت.

٦)لەم کۆبوونەوەیەدا، شاندە کوردیەکە پابەندبوونی خۆی بەبڕیارەکانی کـۆنگرەی چـوارقوڕنەوە دووپـاتکردەوەو جێبـەجێکردنی نـاوەڕۆکی بڕیارەکـانی بەسـەرەتایەکی پێویسـت بـۆ هـەنگاوەکانی داهـاتووی لەقەڵەمدا.

لە(٣/٤/١٩٦٣)دا سێیەمین کۆبوونەوەی نێـوان هـەردوو شـاندی کوردیو میللی لەزانکۆی بەغـداد ئـەنجام درا، کەتێیـدا بـیروڕا لەسـەر چەند بابـەتێك ئـاڵوگۆڕ کـراو پێشـنیاریان پێشـکەش بەیەکـدی کـرد، کەپوختەکەی بریتی بوو لەمانەی خوارەوە[٧٥]:

١)پـاش کردنـەوەی دانیشـتنەکە(مسـعود محمـد) پێشـنیازی کـرد کەپێویسـتە پێکهاتـەی شـاندی میللـی فـراوان بکرێـت لەڕێگـەی بەشـداریکردنی نوێنـەرانی نەتـەوەکانی تـرو نوێنـەری حکومەتـەوە، بـەڵام شـاندی میللـی ئـەم پێشـنیازەی بـەگونجاو نـەزانیو دەریـبڕی کەئـەوان ئامـادەی گفتوگۆکـان نـابن ئەگـەر نوێنـەرانی حکومـەت ئامادەبن، چونکە ئەو کاتە رۆڵی ئەوان کۆتایی پێدێت.

٢)جەختیان لەسەر ئەوە کردەوە کەدەستپێکردنەوەی شەڕ تاوانەو زیان بەهەدوو لایەنو پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو گەلەکە دەگەیەنێت.

٣)شاندی میللی پێی لەسەر ئەوە داگرت کەپێویستە شاندی کـوردی پێشنیازەکانی خۆی بەوردی لەسەر ناناوەندێتی پێشـکەش بکـات، بەڵام شاندی کوردی پێی لەسەر ئەوە داگـرت کەپێویسـتە سـەرەتا حکومەت بڕیارەکانی کۆنگرەی چوارقوڕنە جێبەجێ بکات، وە داوای کرد کەپێویستە پێکهاتەی شاندەکە لەسەر هەردوو ئاستی میللیو فەرمی فراوان بکرێت.

[٧٥] بۆ دەقی سـێیەمین دانیشـتنی نێوانیـان لـە(٣/٤/١٩٦٣)دا بڕوانـە: مسـعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ل٤٩٢-٤٩٣. پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە.

٤)داوایان کرد کەپێویستە حکومەت ئەوەیان بۆ روون بکاتەوە، کەهەر خۆی بڕیاری کۆتایی لەسەر پێشنیازەکانی شاندی کوردی دەدات، بەبێ پرس‌و راوێژکردن لەگەڵ هیچ لایەنێکی عەرەبی دەرەکیدا، تاوەکو زووتر بگەنە ئاکام.

٥)رەوتی گفتوگۆکانی ئەم دانیشتنە بەرەو ئاڵۆزی دەڕۆیشت، چونکە(فائق السامرائي) کۆبوونەوەکەی بەجێهێشت‌و رایگەیاند لەوانەیە ئامادەی کۆبوونەوەکانی داهاتوو نەبێت‌و، (الشبیبی) پێشنیازی دواخستنی کۆبوونەوەکەی کرد تا ئەو کاتەی پەیوەندی بەحکومەتەوە بکەن‌و پرسی جێبەجێکردنی بڕیارەکانی پێشووتری لەگەڵدا باس بکرێت‌و، بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەش(فیصل حبیب الخیزران‌و مسعود محمد)ی دەستنیشان کرد.

لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی گفتوگۆکانی ئەم دانیشتنەدا چەند سەرنجێکمان لەلا گەڵاڵە بووە، گرنگترینیان: شاندی کوردی دەستپێشخەری کرد لەپێشنیازی فراوانکردنی چوارچێوەو پێکهاتەی شاندەکەدا، بۆ ئەوەی رەوتی دانوستانەکە لەهەنگاوەکانی داهاتوودا بەرەو فەرمی بوون ببات، بەڵام شاندی میللی نەچووە ژێر باری ئەو پێشنیازەوەو پاساوی ئەوەی هێنایەوە کەسروشتی تایبەتی پێکهاتەی شاندەکەو ئەو رۆڵەی کەدەیگێڕێت لەگەڵ ناوەڕۆکی ئەو پێشنیازەدا یەکناگرێتەوە. بەم پاساوە دەیویست دوو ئامانج بپێکێت: یەکەمیان سەلماندنی بێلایەنی رۆڵی شاندەکەو دووەمیان هاوکاریکردنی حکومەتە لەبەدیهێنانی ئامانجەکانیدا کە لەپشت سیاسەتەکەیدایە بەدەستپێکردنی گفتوگۆکان سەرەتا لەڕێگای ئەو جۆرە شاندەوە.

شاندی کورد سێیەمین دانیشتنی خۆی لە(٤/٤/١٩٦٣)دا ئەنجام داو گفتوگۆ لەسەر رێوشوێن‌و شێوازی دانوستانی پەیڕەو کراو لەگەڵ شاندە میللییەکەدا کراو بەپێویستیان زانی پابەندی هەر

هەڵوێستێکی خۆیان بن کە لەو پرۆسەیەدا دەینوێنن، سەرۆکی شاندەکە پێی ڕاگەیاندن کەهەر ئەم ئێوارەیە دیداریان لەگەڵ سەرۆك وەزیراندا هەیەو پێشنیازی کرد کەلەو دیدارەدا بیرو بۆچوونەکانیان بخەنە روو[76].

هەر لەو دانیشتنەدا شاندەکە بڕیاریدا داوا لەحکومەت بکەن کەیان راستەوخۆ دانوستانی لەگەڵدا بکەن، یان دانوستان لەگەڵ هەر کەسانێکدا بکەن کەحکومەت بۆ ئەو کارەی راسپێرێت، یاخود بڕیار لەسەر پێکهێنانی ئەو لیژنەیە بدات کە لەبەیاننامەکەی(ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتیی شۆڕش) لە(١١/٣/١٩٦٣)دا لە بارەی دارشتنی پرۆژەی ناناوەندێتی ئاماژەی پێدراوە، لەکۆتایی دانیشتنەکەدا بڕیار درا کەرۆژی دواتر کۆ ببنەوە بۆ تاووتوێکردنی ئاکامی سەردانیان بۆ لای سەرۆك وەزیران[77].

لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی تەوەرەکانی ئەم دانیشتنەدا دەگەینە چەند ئەنجامێك:

١)تاوتوێکردنی شێوازی بەڕێوەچوونی گفتوگۆکان لەگەڵ شاندە میللیەکەدا کارێکی پێویست بوو، بەمەبەستی هەڵسەنگاندنیو دەستنیشانکردنی کەموکوڕیەکەیو بڕیاردان لەسەر درێژەپێدانی ئەو شێوازە یان دەستکاریکردنی یاخود گۆڕینی.

٢)جەختکردنی شاندەکە لەسەر پێویستی پابەندبوونیان بەهەر بڕیارو هەنگاوێکەوە کەدەینێن، لەلایەکەوە پەرۆشیان بۆ ڕێگەچارەی

---

[76] دەربارەی دەقی سێیەمین دانیشتنی شاندی کورد، بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٤٩٣، پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە. شایانی ئاماژە پێدانە کەهەر لەو رۆژەدا حکومەتی بەعس دەستوری(٤/٤/١٩٦٣)ی لەژێر ناوی(یاسای ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش) دەرکرد.

[77] بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٤٩٣.

دیپلۆماسی دووپات دەکاتەوەو، لەلایەکی ترەوە یارمەتیدەر دەبێت بۆ پتەوکردنی بڕوای بەرامبەر بەنیازە ئاشتیخوازانەکەی شاندی کورد.

٣)هەوڵدانی شاندی کورد بۆ ئەنجامدانی دیدار لەگەڵ سەرۆك وەزیراندا، بەمەبەستی هەنگاونان بوو بەئاراستەی گۆڕینی سروشتی گفتوگۆکان لەمیللییەوە بۆ فەرمیو پێشکەشکردنی داخوازیەکان راستەوخۆ بەناوەندەکانی بڕیاری رامیاری لەحکومەتدا. ئەم هەوڵە هەرچەندە سەری نەگرت لەبەر چەند هۆکارێك کە لەویستو توانای شاندی کوردی بەدەربوو بەڵکو پەیوەندی بەهەڵوێستی حکومەتەوە بوو وەکو پێشتر ئاماژەیان پێدرا، لەگەڵ ئەوەشدا هەنگاوێکی دیپلۆماسی دروست بوو بۆ ئامانجێکی دروست.

٤)بڕیارەکانی ئەو دانیشتنە لەمەڕ خستنە رووی چەند ئەلتەرنەتیڤێك بۆ بەردەم حکومەت تاوەکو دانوستانەکە سروشتیو شێوازی فەرمی وەربگرێت، هەنگاوێکی دیپلۆماسی دیکە بوو بەئاراستەی گەیشتن بەو ئامانجەی کە لەخاڵی پێشوودا ئاماژەمان پێداوە.

شاندی کوردی لە(٥/٤/١٩٦٣)دا چوارەمین دانیشتنی خۆی بەئامادەبوونی وەزیری دەوڵەت(فؤاد عارف) ئەنجام داو سەرۆکی شاندەکە رایگەیاند کەنەیانتوانی سەرۆك وەزیران ببینن بەهۆی سەرقاڵی خۆ ئامادەکردنیەوە بۆ سەردانی قاهیرەو بەشداربوون وەك سەرۆك شاندی عێراقی لەدانوستانەکانی تایبەت بەیەکێتی عەرەبدا، لەڕاستیدا کاتێك(تاڵەبانی) داوای کۆبوونەوەی لەگەڵ سەرۆك وەزیراندا کرد، پێی راگەیاندرا کەدانوستانەکان بۆ(٦/٤/١٩٦٣) دوا خراوە، وە پاش نزیکەی دوو کاژێر لەو هەواڵە، لەئێزگەی بەغداوە گوێبیستی هەواڵی بەرێکەوتنی(البکر) بوو بۆ قاهیرە بەمەبەستی

وتوویژکردن لەگەڵ حکومەتی میسردا[٧٨]. لەئاکامی گفتوگۆکاندا بڕیاریاندا لەسەر[٧٩]:

١)ئاراستە کردنی یاداشتنامەیەك بەناوی گەلی کوردەوە بۆ کۆنگرەی قاهیرەو تیایدا باری سەرنجی کوردی لەمەڕ یەکێتیو یەکگرتنی عەرەبی روون بکرێتەوەو وێنەی بدرێت بەهەر سێ دەوڵەتی پەیوەندیدار.

٢)سەردانی باڵیۆزی کۆماری یەکگرتووی عەرەبی بکرێت بۆ خستنە رووی تێڕوانینی شاندی کورد لەو بارەیەوە.

٣)ئاگادارکردنەوەی(بارزانی) لەدوایین ئاکامەکانی پرۆسەی دانوستانەکەو ئاگاداربوون لەبۆچوونی لەو بارەیەوە.

لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی دانیشتنەکەو ئەو بڕیارانەی کەلێیکەوتەوە دەگەینە چەند ئەنجامێك، گرنگترینیان:

١)بەشداریکردنی وەزیری دەوڵەت(فوئاد عارف) لەکۆبوونەوەکانی شاندی کوردیدا بۆ یەکەمین جار، هێمایەك بوو بۆ ئەوەی گفتوگۆکان لەسنوورێکدا قەتیس ماوەو شاندی میللیو لەپشتی ئەویشەوە حکومەت هیچ هەنگاوێکی کردارەکی نانێت بەئاراستەی بەرەوپێشبردنی گفتوگۆکان، هاوکات دەکرێت شاندەکە کەڵك لەبۆچوونو ئەزمونی ناوبراو وەربگرێت.

٢)سەرنەگرتنی دیداریان لەگەڵ سەرەك وەزیراندا بەبیانووی سەرقاڵبوونیەوە بەگفتوگۆکانی یەکێتی عەرەبیو هەروەها بڕیاردان لەسەر پرسێکی لەو چەشنە پێویستی بەپرسو راوێژکردن لەگەڵ

---

[٧٨] بڕوانە: شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٦.

[٧٩] دەربارەی دەقی چوارەمین دانیشتنی شاندە کوردیەکە، بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل٤٩٢، پاشکۆی ژمارە(١٣)ی سەرچاوەکە.

میسرو سوریاو وەرگرتنی ڕەزامەنـدی سـەرەتاییان دەکـات[٨٠]، ئـەو ڕاستیە دەردەخات کەدرێژەپێدانی گفتوگۆ لەگەڵ شاندی کوردیـداو گەیشـتن بەرێگەچـارەیەکی دیپلۆماسـیانە لەئـەرکو بایەخـە لەپێشینەیەکانی حکومـەت نـەبووەو هـەر هـەلێکی لـەباری بـۆ ڕەخسـابێت کردوێتیـە پاسـاوو قۆسـتوێتیەوە بـۆ خۆدزینـەوە لـەو پرۆسەیە، بەمەبەستی ئەنجامدانی مانۆڕی رامیاریو بەدەستهێنانی کاتی زیاتر بۆ خۆرێکخستنەوەو ئامادەباشی تـاوەکو لـەقۆناغێکی تردا گرەو لەسەر ڕێوشوێنی تر بکات بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ گەلی کوردو داخوازیەکانیدا.

٣)بڕیاری ئاراستەکردنی یاداشتنامە بۆ کۆنگرەی قـاهیرە، بەڵگەیـە لەسەر ئاگاداربوونی شاندی کورد لەڕەوتی ڕووداوەکانی سیاسـەتی ناوچەیی عـەرەبیو هـەوڵێکی دیپلۆماسـیە بـۆ قۆسـتنەوەی ئـەو بۆنەیـە بـۆ خسـتنەڕووی بۆچـوونو داخوازیـەکانی گـەلی کـوردو دەربازکردنی دۆزی کورد لەو چوارچێوە ناوخۆییـە پـەراوێز خـراوەی کەتێیدا هێڵراوەتەوەو دەستەبەرکردنی هـەر ئەندازەیـەکی ڕەخسـاو لەپشتیوانی ماددیو مەعنەوی چەند وڵاتێکی عەرەبی لەو بوارەدا، ئەمە وێڕای ئاگادارکردنەوەی ئـەو وڵاتانـە لـەو ڕاسـتیەی کەهـەر هەنگاوێکی یەکگرتن لەهەر ئاستو چەشنێکدا بێت، ڕەنگدانەوەی لەسەر مافەکانی گەلی کوردو چارەنووسـی پێکـەوە ژیـانی کـوردو عەرەب لەعێراقدا دەبێـت، لەبـەر ئـەوە لەهـەر پرۆژەیـەکی لـەو چەشنەدا، پێویسـتە نوێنـەرانی گـەلی کـورد ئامـادەبنو ڕەچـاوی داخوازیەکانیان بکرێت، ئـەگینا بەرپرسـیارێتی مێـژوویی لەهـەر دەرەنجامێـک کـە لـەئاکامی فەرامۆشـکردنی ئـەو بۆچـوونو

---

[٨٠] بڕوانە: هـ س، ل٩٠.

داخوازیانەوە دەکەوێتەوە، دەکەوێتە ئەستۆی حکومـەتی عێراقـیو وڵاتانی پەیوەندیدارەوە، نەك گەلی کورد.

٤)بڕیاری سەردانیکردنی باڵیۆزی میسری بەمەبەستی روونکردنەوەی بۆچوونی گەلی کورد لەو بارەیەوە، بایەخی تایبـەتی خـۆی هەیـە، بەرەچاوکردنی بۆچوونی سەرۆکی میسری(جمال عبدالناصر) لەمەڕ دۆزی کوردو رێگەچارەی گونجاو بۆ یەکلاکردنەوەیو پێگـەی وڵاتـی میسر لەهاوکێشەی هەر پرۆژەیەکی یەکگرتنی عەرەبیدا.

٥)بڕیاری ئاگادارکردنەوەی(بارزانی) لەدوا گۆڕانکاریەکانی تایبـەت بەرەوتی گفتوگۆکان، نیشـانەی رەچـاوکردنی شـاندی کوردیـە بـۆ بنەماو نەریتە کار پێکراوەکانی دیپلۆماسی سەردەم لـەو بـوارەداو سنوورو ئاستی دەسەڵاتی کارکردنی رێژەییو دیاریکراوی شـاندەکە لـەو پرۆسـەیەدا دەردەخـاتو پابەنـدبوونیان تـا ئـەو کاتـە بـە سەرکردایەتیانەوە دەسـەلمێنێتو هاوکـات لەئامانجەکانیانـدا بـوو کەهەنگاوەکانی داهاتوویان لەبەر رۆشنایی فەرمانو رێنماییەکانی ئەودا دیاری بکەنو لەبەرپرسیارێتی ئەنجامەکانی ئەو هەنگاوانەدا تەنیا نەبن.

لەبـــەر رۆشـــنایی‌ی چـــوارەمین دانیشـــتنی شـــاندی کـــورد لـــــە(٥/٤/١٩٦٣)دا، (تالـــەبانی)ی ســـەرۆکی شـــاندەکە لە(٦/٤/١٩٦٣)دا نامەیەکی ئاراستەی(بارزانی)ی سەرۆکی پارتی کردو چەند تەوەرەیەکی تایبەت بەرەوتی بەرێوەچوونی دانوستانەکانو هەڵوێستی حکومەتو پارتە نەتەوەیەکانی عـەرەبی عێـراق لەمـەڕ مافـەکانی گـەلی کـوردو خسـتنە رووی چـەند پێشـنیازێك بـۆ هەنگاوەکانی داهاتووی لەخۆ گرتبوو[٨١].

---

[٨١] بۆ دەقی نامەکە، بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ل٤٩٦-٤٩٨.

ناوەڕۆکی نامەکە تیشك دەخاتە سەر چەند لایەنێکی گرنگی ئەو قۆناغە، بۆ نمونە:

١) چەقبەستنی پرۆسەی دانوستانەکە، چونکە شاندی میللی. لەسەر داخوازی شاندی کوردی، داوای روونکردنەوەی لەحکومەت کرد کەسروشتی رۆڵی ئەو شاندە دەستنیشان بکات، چونکە شاندی کوردی بەپێویستی دەزانی دانوستان لەگەڵ حکومەت یان نوێنەرانیدا بکات. شاندەکە گەیشتۆتە ئەنجامێك کەحکومەت نایەوێت گفتوگۆی راستەوخۆیان لەگەڵدا بکات، یان ئەوە جۆرێکە لەدابەشکردنی رۆڵ لەنێوانیاندا یان دەیەوێت پێمان رابگەیەنێت کەداخوازیەکانی زۆرن تاوەکو دواتر ئۆباڵی دەستپێکردنەوەی شەڕ بخاتە ئەستۆی ئەوان، ئەمە وێڕای مانۆڕی رامیاریو بەدەستهێنانی کات.

٢) پابەند نەبوونی حکومەت بەئەنجامدانی کۆبوونەوە لەگەڵ شاندی کوردیدا وەك بڕیار بوو، ئەم کارەی حکومەت دروستی لێکدانەوەکانی شاندی کوردی کە لەخاڵی پێشوودا ئاماژەی پێدراوە دەسەلمێنێت.

٣) حکومەت لەم قۆناغەدا پەنای بردە بەر ئەنجامدانی پڕوپاگەندەو وروژاندنی رای گشتی عەرەبی عێراق لەدژی پرۆژەکەی کوردو ناوزەدکردنی ئەندامانی شاندەکە بەتوندڕەو، دیارە بەمەبەستی گوشار خستنە سەریان تاوەکو دەستبەرداری بەشێك لەداخوازیەکانیان بنو هاوکات پشتیوانی نێوخۆیی بۆ هەر هەنگاوێك لەدژی گەلی کوردو مافەکانی پەیدا بکات، بەمەرجێك تا ئەو کاتە شاندی کوردی پرۆژەی نووسراوی خۆی پێشکەش نەکردبوو، چونکە داخوازی بەراییان هەبوو.

٤)(تاڵەبانی) ئاماژەی بەهەڵەیەکی کورد کرد، کەحکومەت توانی بەقازانجی خۆی بیقۆزێتەوە، کاتێك کە لەکۆبوونەوەکەی چوارقورنەدا(بارزانی) دەقی پرۆژە نووسراوەکەی پێشکەش بەشاندی حکومەت کرد، هەرچەندە(تاڵەبانی) لەو کاتەدا داوای لێکرد کەئەو کارە نەکات چونکە حکومەت دەتوانێت چەند خاڵێکی ناو پرۆژەکە بۆ ئامانجی تایبەتی خۆی زەق بکاتەوە، بەوەی کورد داوای زیاتر لەفیدرالیەتیش دەکات، بۆ نمونە ئەو بڕگەیەی تایبەت بوو بەهەبوونی سوپایەکی تایبەت بۆ کوردستان، بەپێی ئەوەی کە لەسایەی ئۆتۆنۆمیدا سوپای سەربەخۆ نیە.

٥)حکومەت لەو هەلومەرجەدا داوای پرۆژە لەشاندی کوردی دەکەن، سەرۆکی شاندەکەش لەو بارەیەوە پێشنیاز دەکات بۆ(بارزانی) گوایە هەڵسەنگاندنی سیاسەتی نێودەوڵەتی ئەو سەردەمە وادەخوازێت کەپرۆژەیەك پێشکەش بکرێت کەلانی کەمی داخوازیەکانی گەلی کوردی تێدا بخرێتە روو، بۆ ئەوەی ئەگەر حکومەت پەسەندی نەکرد، بەرپرسیارێتی کۆتاییهێنانی دانوستانەکە بکەوێتە ئەستۆی ئەو.

سەرۆکی شاندەکە پێشنیاز دەکات کەداخوازیەکانیان لەگەڵ هەنگاوەکانی یەکگرتنی عەرەبیدا بگونجێنن و رەچاوی شێوازی دارشتنەکەی بکەن، بەو شێوەیە کەداوای بنەما سەرەکی و هێڵە گشتیەکانی ناناوەندێتی بکەن ئەگەر عێراق وەکو خۆی مایەوە، بەلام ئەگەر یەکێتی عەرەبی ئەنجامدا داخوازیەکانی تایبەت بەناوو ناوەڕۆکی ئۆتۆنۆمی فراوان بکەن، بەلام ئەگەر یەکبوونی هەر سێ ولاتی عەرەبی ئەنجامدرا، داوا بکەن کەکوردستان هەرێمی چوارەمیان پێکبهێنێت، هەروەها پێشنیازی کرد کەوێڕای ئەوە پێویستە باس

لەبابەتەکانی دیموکراسیکردنی سیستمی فەرمانڕانیو هەڵبژاردنو دانانی دەستورێکی دیموکراسی بۆ عێراق بکەن.
٦) لەنامەکەدا دەردەکەوێت کەهەڵوێستی پارتە نەتەوەییەکانی عێراق لەمەڕ دۆزی گەلی کورد لەدوو خاڵدا یەکدەگرێتەوە: یەکەمیان گرەوکردن لەسەر گرتنەبەری ڕێگەچارەی ئاشتیانەو خۆ دوورگرتن لەهەڵگیرسانی شەڕو دووەمیان داواکردن لەشاندی کوردی کەپێویستە داواکاریەکانیان لەسنوورێکی دیاریکراو(ناناوەندێتی) تێپەڕ نەکات. هەڵسەنگاندنی بۆچوونی(پارتی سەربەخۆیی) جێگای سەرنجە، چونکە پێی وایە حکومەتەکە بێهێزەو توانای چارەسەرکردنی نە دۆزی کوردو نەعەرەبی هەیە، لەبەر ئەوە بەپێویستی دەزانێت کەشاندەکە پرسو راوێژ لەو بارەیەوە لەگەڵ(عبدالناصر)دا بکات، دیارە رەوتی ڕووداوەکانی عێراق هەر زوو دروستیی ئەو بۆچوونەی لەمەڕ بێ توانایی ئەو حکومەتە سەلماند.
٧) سەرۆکی شاندەکە لەنامەکەیدا چەند پێشنیازێکی لەمەڕ هەنگاوەکانی داهاتوویان خستە روو کەبریتی بوون لە: پێشکەشکردنی پرۆژەی نا ناوەندێتی کەلانی کەمی داخوازیەکانی گەلی کوردی لەخۆ گرتبێتو پێشکەشکردنی پرۆژەیەکی تر بۆ قۆناغی دوای یەکگرتنی عەرەبی بەو شێوەیەی کەپێشتر روون کرایەوەو پەیوەندیکردن بە(عبدالناصر)ەوە بۆ روونکردنەوەی داخوازیەکانو هەڵوێستی کورد لەمەڕ پرسی یەکێتیی عەرەبی، بەو شێوەیەی کە لەیاداشتی شاندەکەدا پێشکەشی سەرۆکی شاندی عێراقی بۆ کۆنگرەی قاهیرە کراوەو وێنەی دراوەتە نوێنەرانی وڵاتانی بەشداربوو تێیدا.

٨)نامەکە، ئاماژەی بەدیداریان لەگەڵ باڵیۆزی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو کردووە کە لەڕێگەیەوە سڵاوی(بارزانی) یان بۆ(عبدالناصر) ناردو رایانسپارد ئاگاداری ناوبراو بکەنەوە لەو راستیەی کەحکومەتی عێراق نوێنەرایەتی کورد ناکاتو پێویستە لەبابەتێکی وەها چارەنووسسازدا پرس بەکورد بکرێت، هەر لەو دیدارەدا بۆچوونی خۆیان لەمەڕ داخوازیەکانی گەلی کورد لەباری یەکێتیو یەکبوونی عەرەبیدا بۆ روون کردەوە.

٩)لەکۆتایی‌ی نامەکەدا، سەرۆکی شاندەکە داوا لە(بارزانی) دەکات کە لەبەر رۆشنایی ناوەرۆکی نامەکە. وەڵامیان بداتەوەو رێنمایی پێویستیان بکات بۆ هەنگاوەکانی داهاتوویان. ئەم خاڵە ئەو راستیە دەردەخات کەشاندەکە ئەگەر دەسەڵاتی تەواوی لە ئەنجامدانی گفتوگۆکاندا هەبووبێت ئەوا ئەو دەسەڵاتەی لەمەڕ کۆتاییهێنانی یان درێژەپێدانی پرۆسەی دانوستانەکەدا نەبووە، وێڕای ئەوەی نیشانەی پابەندبوونی شاندەکەیە بەناوەندی رامیاری خۆیەوەو لەژێر فەرمانو رێنماییەکانیدا ئەرکەکانی ئەنجامداوە.

هەر لەبەر رۆشنایی‌ی بڕیارەکەی شاندەکەی کورد کە لەچوارەمین دانیشتنی خۆیدا لە(٥/٤/١٩٦٣) سازی دابوو، سەرۆکی شاندەکە لە(٨/٤/١٩٦٣)دا یاداشتنامەیەکی پێشکەش بەشاندنی عێراقی بەشداربوو لەکۆبوونەوەکانی قاهیرە کردو داخوازیەکانی گەلی کوردو بیرو بۆچوونی لەمەڕ پرسی یەکێتیو یەکبوونی عەرەبی تێدا خستە روو[٨٢].

---

[٨٢] بڕوانە: دیڤید ماکداول. ب٢، س پ، ل٦٤٨. شلومو نکدیمون، س پ، ل٨٦. عبدالکریم فرحان، س پ، ل١٥٨.

باسی دووەم

هەڵسەنگاندنی یاداشتەکەی ساڵی ١٩٦٣ی شاندی کورد بۆ شاندی عیراق لە کۆبوونەوەکانی قاهیرە

ناوەڕۆکی یاداشتەکە کەهاوکات وێنەی درا بەنوێنەرانی میسرو سوریا، چەند تەوەرەیەکی سەرەکیی لەخۆ گرتبوو. دەکرێت بەم شێوەیە چڕی بکەینەوە:

١-لەپێشەکی یاداشتەکەدا ئەوە روون کراوەتەوە کەشاندی کوردی راسپێردراو بۆ دانوستان لەگەڵ حکومەتی عیراقدا لەبارەی مافەکانی گەلی کوردەوە بەئەرکی خۆی دەزانێت کەشاندی عیراقی لەبیرو بۆچوونی سەرکردایەتی کوردی ئاگاداربکاتەوە لەبارەی جۆری ئەو پەیوەندیەی نێوان عیراق و هەر وڵاتێکی عەرەبی کە لەئاکامی بڕیارەکانی ئەو کۆبوونەوانەدا دێتەکایەوە، بۆ ئەوەی بڕیارەکان لەگەڵ پێگەی گەلی کوردو مافە نەتەوەییەکانیدا دژ نەوەستێتەوە. ناوەڕۆکی پێشەکیەکە سروشتێکی هۆشدارکردنەوەی ناڕاستەوخۆی تێدایە لەئاکامە خراپەکانی رەچاونەکردنی مافەکانی گەلی کورد لەهەر چەشنە پرۆسەیەکی یەکگرتنی عەرەبیدا، هاوکات شاندەکە مەبەستی بوو کە لەرێگەی ئەم یاداشتەوە ئەو راستیە بوون بکاتەوە کەگەلی کورد لایەنێکی سەرەکیە لەسەرجەم هاوکێشە نێوخۆیی‌و نێودەوڵەتیەکانی تایبەت بەعیراق، لەبەر ئەوە پێویستە حکومەتی عیراق لەداڕشتن‌و پراکتیزەکردنی سیاسەتی نێوخۆیی‌و دەرەکیدا رەچاوی بکات.

٢-شاندی کوردی ئاگادارە لەسروشتی سەراپاگیری کۆبوونەوەکانی قاهیرەو ئەو ئەگەرانەی کە لەوانەیە لێی بکەوێتەوەو کاریگەریان

لەسەر گەلی کوردو مافەکانی، لەبەر ئەوە رایدەگەیەنێت کەپێویستە رێگە بەنوێنەرانی کورد بدرێت بەشێوەیەك لەشێوەکان بەشداری لەشاندەکەی عیراقدا بکەن، چونکە پێکهاتەی ئەو شاندە بەو شێوەیەی هەیە لەگەڵ باری راستەقینەی پێکهاتەی نەتەوەیی گەلانی عیراقدا ناگونجێت.

٣-شاندەکە ئەوە رادەگەیەنێت کەگەلی کورد هیچ کاتێك کۆسپ نابێت لەبەردەم ویستی گەلی عەرەبیدا بۆ هەر جۆرە پەیوەندیەکی نێوانیان، هەروەها ئامادەی پێشکەشکردنی هەر چەشنە هاوکاریو ئاسانکاریەکن لەو پێناوەدا. دیارە دەربڕینی ئەو هەڵوێستە لەچوارچێوەی سیاسەتی دووپاتکردنەوەی هەڵوێستی نەگۆڕی گەلی کورد لەو بارەیەوە دێتو هەروەها بۆ رەواندنەوەی ئەو بارە تەمومژاویەیە کە لەئەنجامی پڕوپاگەندەی رەوتە شۆڤێنیەکانی عەرەبەوە هاتۆتە کایەوەو پێبەخشینی جۆرێك لەدڵنیاییە بەو حکومەتانە.

٤-هەر بەمەبەستی پتر روونکردنەوەو رێگرتن لەهەر ئەگەرێکی لەیەکتر نەگەیشتنو هاودژیەك لەنێوان بڕیارەکانی ئەو کۆبوونەوانەو مافەکانی گەلی کورددا، شاندەکە بیروبۆچوونەکانی لەبارەی رێکخستنی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو گەلی کوردو عەرەبیەوە لەهەموو ئەگەرو بارێکی ئایندەییدا بەسێ خاڵ خستە روو*:

أ-لەبارێکدا عیراق هەروەکو خۆی مایەوە، گەلی کورد داوای جێبەجێکردنی ناوەرۆکی بەیاننامەکەی (١١/٣/١٩٦٣)ی حکومەت دەکات کە لەسەر بنچینەی ناناوەندێتی بوو.

* لەئاکامی بەراوردکردنی نێوان ناوەڕۆکی یاداشتەکەو ئەو زانیاریانەی (لەم بارەیەوە) لەپەرتووکەکەی(شلومو نکدیمون)دا هاتووە، بۆمان دەرکەوت کەئەو زانیاریانە ورد نین. بڕوانە شلومو نکدیمون، س پ، ل ٨٦.

ب-ئەگەر عیراق چووە ناو یەکێتییەکی فیدرالیەوە، پێویستە ئۆتۆنۆمی بەگەلی کورد بدرێت.

ت-ئەگەر عیراق یەکگرتنێکی تەواوی لەگەڵ دەوڵەتێکدا یان چەند دەوڵەتێکی عەرەبیدا ئەنجام دا، گەلی کورد لەعیراقدا هەرێمێکی پەیوەست بەدەوڵەتە یەکگرتووەکەوە پێکدێنێت، بەجۆرێك ئامانج لەپاراستنی بوونی بهێنێتە دی‌و هاوکات گومانی جوداخوازی لەسەر لابەرێت‌و دەستەبەری گەشەپێدانی ئایندەیی‌و پەیوەندیی پتەوی نێوان هەردوو گەلی کوردو عەرەب بکات.

لەناوەڕۆکی ئەم سێ خاڵەدا، ڕەچاوی هەموو بارە پێشنیازکراوەکانی ئایندەو پلەبەندی خستنەڕووی داخوازیەکانی گەلی کورد بەگوێرەی هەر یەکێك لەو ئەگەرانە کراوە. بەم شێوەیە داخوازیەکان شەقڵەکانی ڕوونی‌و پلەبەندی‌و ریالیستی لەخۆ گرتووە.

بەڵام ڕێککەوتنە سێ قۆڵیەکەی نێوان میسرو سوریاو عیراق کە لە (١٧/٤/١٩٦٣)دا لەبارەی پێکهێنانی یەکێتییەکی فیدرالیەوە ئەنجام درا، هیچ ئاماژەیەکی بۆ گەلی کوردو مافەکانی تێدا نەبوو[٨٣]، ئەم کارەش گومان‌و نیگەرانی لەلای سەرکردایەتی کوردی پتر کردو کاری کردە سەر ئاراستەی وتووێژەکانی نێوانیان. شاندی کوردی پێکهاتوو لە (تاڵەبانی)و (فؤاد عارف)، لەچوارچێوەی شاندەکەی عیراقدا سەردانی قاهیرەیان کرد، دیارە بەشداربوونیان لەسەر پێشنیازی سەرۆك وەزیرانی عیراق (احمد حسن البكر)و (طاهر يحيى) بو پاش بەڵێنپێدان‌و دڵنیاییکردنیان بەوەی کەدەشێت لەوتووێژەکاندا بگەنە چارەسەرێکی گونجاو بۆ دۆزی کوردو، هەر لەو سەردانەدا سەرۆك (عبدالناصر) لە (٢٣/٤/١٩٦٣)داو لەماڵی خۆیدا

---

[83] بڕوانە: د.محمد عمر مولود، س پ، ل ١٦١.

کۆبوونـەوەی لەگـەڵ شـاندی عیراقیـدا کـردو تێیـدا بەشـێوەیەکی سەرپێیی باس لەدۆزی کوردی کـرا[84]. لـەو کۆبوونەوەیـەدا، سـەرەتا (علـي صـالح السـعدي) بـە (عبدالناصـر)ی راگەیانـد کەئـەوان دەیانەوێت دۆزی کوردی بۆ روون بکەنـەوەو ئـەم کـارەش بـە (صـالح مهدي عماش) دەسپێرێت، بەڵام ناوبراو کە بەشۆفێنیستیو دژە کورد ناسراوە لەبری ئەوەی باس لەکرۆکو ریشەی مێژوویی بابەتەکە بکـا، یەکسەر دوا رەوشەکەی خسـتە رو، وە هۆکـاری سـەرەکی وروژانـدنو پەرەسەندنی گێرایەوە بۆ سیاسەتەکانی (قاسم)و ئەوەشی روون کردەوە کەئەوان کۆبوونەوەیان لەگەڵ نوێنەری کورددا کـردووەو گفتوگۆیـان لەبارەی داخوازیەکانیانەوە لەگەڵداکردوونو لەدوا کۆبوونەوەدا لێیان تێگەیشتوون کـەئامانجیان (اسـتقلال ذاتـي)ە، وە ویسـتمان قایلیـان بکەین کە لەئایندەدا مافەکانیان دەسـتەبەر دەکـەین، بـەڵام ئـەوان داوای گرەنتـی دەکـەنو، پێمـان راگەیانـدوون کەمافـەکانیان رادەگەیەنینو ئامادەین رێککەوتنێکی نهێنیـان لەگەڵـدا ببەسـتینو قەوارەی خۆیان پێبدەین هەرکاتێك یەکگرتن لەگەڵ کۆماری عەرەبی یەکگرتوودا ئەنجام بدەین، دیارە ئەمە کێشەیەکی عەرەبییەو ناوخۆیی نیەو سیاسەتوان نینو لەوانەیـە هەڵگیرسـانەوەی شـەڕیش ئینگلیـزو کۆمۆنیسـتەکان لەناوچـەکەندا بوروژێنێـت، لەبـەر ئـەوە ئێمـە بەپێویستمان زانی کێشەکە بخەینە روو، هەروەها کوردەکـانیش داوای ئامۆژگاریتان دەکەن. هەر لەو دانیشـتنەدا (عبدالنـاصـر) جـەختی لەسەر مەترسی بەریتانیاو ئێران لەسەریان کردەوەو لـەم بارەیـەوەش

84بڕوانە، مسعود البـارزاني، س پ، ل ٩١. بـۆ دەقـی کۆنووسـی کۆبوونەوەکـەی نێوان (عبدالناصر)و شاندی عیراقیو دواتریش کـوردی بـەجیا، بڕوانـە، ه س، ل ل ٤٩٥-٥٠١.

(عماش) پشتگیری لەو بۆچوونە کرد*. جێگەی سەرنجە کەلەگەڵ ئەوەشدا (عبدالناصر) پرنسیپی ئۆتۆنۆمی بەمەترسی دەزانیو پێی وابوو کەئەو مەترسیە لەوانەیە بۆ سوریاش تەشەنە بکاتو، هەروەها (حکم محلي) یان کارگێڕی خۆجێیەتی بەچارەسەرێکی گونجاو دادەنا!

(السعدي) پاش ئەوەی بۆ (عبدالناصر)ی روون کردەوە کەنوێنەرانی کوردی بەشداربوو لەشاندەکەی عیراقدا خوازیارن کۆبوونەوەیان لەگەڵدا بکەنو هەر لەو دانیشتنەدا پاش بەیەکتری ناساندنیان، ناوبراو (١٩٦٣/٤/٢٤)ی بۆ کۆبوونەوەکردن لەگەڵیاندا دیاری کرد. لەو کۆبوونەوە تایبەتەدا بیروڕایان لەبارەی دۆزی کوردەوە گۆڕیەوە، کەدەشێت بەم شێوەیە چڕی بکەینەوە:

سەرەتا (عبدالناصر) ئامادەی گوێگرتنی دەربڕیو (فؤاد عارف)یش کورتەیەکی لەبارەی مێژووی نوێو هاوچەرخی دۆزی کوردەوە خستە روو، دواتر ئاماژەی بەو پەیوەندیکرنو رێککاریەی نێوان پارتیو ئەنجامدەرانی کودەتاکەی بەعسیەکان لەدژی (قاسم)کرد کە لەسەر بنەمای ئەو مەرجە بوو کەدەبێت لەیەکەمین یان دووەمین بەیاننامەی پاش دەسەڵات گرتنە دەستیاندا دان بەئۆتۆنۆمی بۆگەلی کورددا بنێن. دواتر (تاڵەبانی) ئاماژەی بەچەند خاڵێك کرد کەپوختەکەی بریتیە لە:

---

* لەم بارەیەوە (تاڵەبانی) دەڵێت: لەدیدارەکەی نێوان شاندی عیراقیو (عبدالناصر)و (بن بللا)دا ئاگاداریان کردینەوە لەمەترسی قۆستنەوەی کێشەی کورد لەلایەن ئێرانەوە، لەبەر ئەوە پێیان باش بوو کەحکومەتی عیراق مافی کورد بداتو کوردیش هاوکاریی شای ئێران نەکات. بڕوانە، جلال الطالباني، حول...، س پ، ل ل١٠٩-١١٠.

١-لەنێو ریزەکانی پارتیدا لەمپەڕی راستڕەوەوە بۆ ئەوپەڕی چەپڕەو هەیە.

٢-دووپاتکردنـــەوەی زانیاریەکـــەی (فـؤاد عـــارف) لـــەبارەی هاوکاریکردنی پارتیەوە لەسەرخستنی کودەتاکـەی بەعسـی بەسـەر (قاسم)داو بەردەوامبوونی ئەو هاوکاریکردنە لەقۆناغی دواتردا.

٣-حکومەتی بەعس بەڵێنی روونی بـەکورد دا کـەئۆتۆنۆمی بـۆ کوردستان بسەلمێنێ.

٤-ئاماژەی بەدەستێوەردانی یەکێتی سۆڤێت لەدۆزی کورددا کـرد کەچۆن هانیان دەدات چەك لەدژی حکومەتی بەعس هەڵگرن.

٥-ئەوەی بۆ (عبدالناصر) روون کردەوە کەنوێنەرانی کورد پێشـتر نمونـەی ئۆتۆنـۆمی چـەند وڵاتێکیـان بـۆ حکومـەت هێناوەتـەوە، لەچەشـــنی ئـــەوەی کـــەکورد خوازیـــارێتی، وەکـــو هیندســـتان، یۆگۆسـلافیاو، سویسـرا. هـەروەها داوای گرەنتـی لێکـرد بـۆ هـەر بەڵێنێك کەحکومەتی بەعس بەکوردی دەدات، لەبـەر ئـەوەی کـورد بڕوایـــان بـــەخودی (عبدالناصـــر) هەیـــە، داوای دڵنیـــاییکردنو دووپاتکردنەوەی لەلایەن خودی ئەوەوە لێکرد.

٦-لەوەڵامدا سەرۆکی میسـر پێـی راگەیانـدن کەئـەو دژی هـەر پرۆسەیەکی جوداخوازیە لەهەر وڵاتێکی عەرەبیداو، میسر بەتونـدی بەرەنگاری هەر رێبازو ئاراسـتەیەکی لـەو چەشـنە دەبێتـەوە، دواتـر داوای وەڵامی سـێ پرسـیاری لێکـردن لـەبارەی واتـای کوردسـتانو چەمکی ئەو ئۆتۆنۆمیەی کەکورد دەیخوازێتو ئـاخۆ وردەکاریـەکانی لەبەردەستانو، تا چ ئەندازەیەك ئەو بەیاننامەیەی لیژنەی کوردەکـان لەسویسـرا رایانگەیانـدووەو داخـوازی کوردەکـان لـەبارەی پـترۆلو رێگەنەدان بەسوپای عیراق بچنە کوردستانەوەو دامەزراندنی سـەرۆك حکومەتێکی کورد راستە؟ (تاڵەبانی) وەڵامی پرسیارەکانی دایـەوەو

روونی كردەوە كەكوردستان واتا شوێنێك كوردی تێدا بێتو، ئەو شوێنانەش ناسراوو دیاریكراونو، وردەكاریەكانی پرۆژەی ئۆتۆنۆمیەكە ئامادە نیە، بەلاَم بەشێوەیەكی گشتی مەبەستیان ئەوەیە كەبوارەكانی سەرۆكایەتیو دەرەوەو بەرگریو دارایی لەدەسەلاَتی حكومەتی ناوەندیدا بێتو كوردستانیش خاوەن هەردوو دەزگای یاسادانانو جێبەجێكردن بێت وەكو ئەوەی لەویلایەتەكانی هیندستاندا هەیەو ئەنجومەنی جێبەجێكردنی كوردستان بەرپرس دەبێت لەبەرامبەر بڕیارەكانی حكومەتی ناوەندیدا. وە بۆ وەلاَمی پرسیاری سێیەمیان، (تالَەبانی) روونی كردەوە كەئەو داخوازیانە دروست نینو ئەو بەیاننامەیە لەلایەن ژمارەیەك لەخوێندكارانی كۆمۆنیستی كوردەوە دەرچووە، دیارە بەدواكەوتنی چارەسەركردنی دۆزی كورد توندڕەوی پەرە دەسێنێت، كورد بەسەربەخۆیی یەكجاری ناوێت، وە داوای بەپەلە چارەسەركردنی كێشەكە دەكەین تاوەكو بارودۆخی نێوخۆیی ئالۆزتر نەبێتو رێگە بۆ دەستێوەردانی دەرەكی خۆش نەكات، هەروەها رایگەیاند كەكورد لەهەلَگیرسانەوەی شەڕ دەترسێتو ناشبێت ئەوە روو بدات، چونكە پەیوەندیە مێژوویيو ئایینیەكان هەموان بەیەكەوە دەبەستێتەوە. لەكۆتایی كۆبوونەوەكەدا (عبدالناصر) سوپاسی كردن لەسەر ئەو زانیاریانەو پێی راگەیاندن كەلەوانەیە لەدوای دیدارەكەی رۆژی دواتر لەگەلّ شاندی عیراقیدا، بتوانێت جارێكی تر لەگەلّیاندا كۆ ببێتەوە.

لەلێكدانەوەی ناوەرۆكی گفتوگۆكانی نێوان شاندی عیراقيو سەرۆكی میسریدا، چەند ئەنجامو تێبینیەكمان لەلا گەلاَلە بوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١-ئامادەبوونو بەشداربوونی شاندی كورد لەتەك شاندی عیراقدا لەو كۆبوونەوانەدا، لەسەر پێشنیازی لایەنی دووەمیان بوو، ئەو

هەڵوێستەی حکومەت بۆ دڵنیاییکردنو چەواشەکردنی شاندە کوردیەکەو نواندنی رواڵەتی نیازپاکی حکومەت لەبەرامبەریاندا بوو، هەروەها بەمەبەستی پێکەوە گرێدانی چارەنووسی وتووێژەکانی نێوانیان بەچارەنووسی پرۆسەی یەکێتیو یەکبوونی عەرەبیەوە بوو، لەکاتێکدا کەئەگەری نەهاتنەدیو سەرنەگرتنی لەهەر ئەگەرێکی تر بەهێزتر بوو، وە هەموو لایەنەکان بەگشتیو دەسەڵاتدارانی عیراق بەتایبەتی ئەو راستیەیان باش دەزانی، بەمەش حکومەتی عیراق دەیویست ئۆباڵی شکستهێنانیان لەپرۆسەی بەکگرتنەکەو وتووێژەکانیان لەگەڵ نوێنەرانی گەلی کورددا بخەنە ئەستۆی کوردو هەردوو ولاتەکەی تر، بەتایبەتیش میسر، چونکە حکومەتی عیراق راستیی هەڵوێستی دژایەتیکردنی حکومەتی سوری لەبارەی هەر مافێکەوە کە بەگەلی کورد لەعیراقدا بدرێت دەزانی، بەئەندازەیەکی کەمتریش هەڵوێستی میسر کەلانی هەرە کەمی مافو داخوازیەکانی کوردی دەسەلماند.

٢-ئامانجی شاندە کوردیەکە لەبەشداریکردنی سەردانەکەو گفتوگۆکانی قاهیرەدا، نوێنەرایەتیکردنی گەلی کوردو خستنەڕوی داخوازیەکانیو بەدەستهێنانی جۆرێك لەپشتیوانی بوو، بەتایبەتیش لەلایەن سەرۆکی میسرەوەو، هەروەها بەئاگابوون لەرەوتی گفتوگۆکانی هەرسێ ولاتی پەیوەندیدار ئەو بڕیارو ئەنجامانەی کەلێی دەکەوێتەوەو کاریگەریان لەسەر دۆزی کورد لەعیراقدا، بەلام لەئاکامدا هیچ یەکێك لەو ئامانجانە وەکو پێویست نەهاتنە دی، بەتایبەتی تێڕوانینەکانی سەرۆکی میسری، لەوانەیە هۆکارە سەرەکیەکەی بگەڕێتەوە بۆ رۆڵی شاندی عیراقی لەچەواشەکردنی (عبدالناصر)دا لەبارەی داخوازیەکانی کوردەوە، وێرای تێڕوانینو لێکدانەوەی تایبەتی ناوبراو خۆی لەسەر ئەو بابەتەو کاریگەریی

بەدەستهێنانی کورد بۆ مافی ئۆتۆنۆمی لەعیراقدا لەسەر باری رامیاری نێو سوریا، بەپێی ئەوەی کەخاوەن کێشەیەکی هاوشێوەی ئەوەی عیراقە. لەسەر ئەو بنەمایە تێبینی دەکەین کەبۆچوون‌و هەڵوێستەکانی (عبدالناصر) لەو بارەیەوە بەشێوەیەکی گشتی پتر بەقازانجی بیرو بۆچوون‌و پێگەی شاندی عیراقی شکایەوە.

٣-(عماش) بەجۆرێك بابەتەکەی وروژاند کەکاریگەریی لەسەر دیدو بۆچوونەکانی (عبدالناصر) بەجێهێشت، بەتایبەتی ئەو کاتەی کەهەڵوێستی پێشووی خۆیانی لە مەڕ مافەکانی گەلی کورد خستە روو، ئەو بابەتەی بەپرسێکی عەرەبی داناو بەپرسی سەرگرتنی پرۆسەی یەکێتی‌و یەکبوونی عەرەبی بەستەوەو لەبەرامبەر ناوبراودا خۆیانی بەناسیاسەتوان نیشان داو ئەوەشی دەربڕی کەهەڵگیرسانەوەی جەنگی کوردستان وڵاتانی وەکو بەریتانیاو یەکێتی سۆڤێت دەوروژێنێت. بە بۆچوونی ئێمە (عەماش) سەرکەوتوو بوو لەبواری وروژاندنی هەستی (عبدالناصر)دا بەقەبەکردنەوەی مەترسی دەستێوەردانی بەریتانیا لەکاروباری نێوخۆیی عیراق‌و نێوچەکەدا، بەڵام پێچەوانەکەی راستە کاتێك ئاماژەی بەمەترسی کۆمۆنیستەکان دەکات، هەر لەبەر ئەوەیە (عبدالناصر) لەوەڵامدا شاندی عیراقی لەمەترسی بەریتانیاو ئێران ئاگادار کردەوەو بەهیچ شێوەیەك ناوی یەکێتی سۆڤێت‌و مەترسی کۆمۆنیستی نەهێنا. دیارە ئەو هەڵوێستەی ناوبراو رەنگدانەوەی جۆری پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکانی میسر بوو لەو قۆناغەدا کەپەیوەندیەکی پتەوی لەگەڵ یەکێتی سۆڤێت‌و وڵاتانی کەمپی سۆشیالیستیدا هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا (عماش) نەیوەیست لەرووی (عبدالناصر) بوەستێت‌و لەئەنجامدا پشتگیری خۆی بۆ بۆچوونەکانی ناوبراو دەربڕی.

٤-دیدو بۆچوونی (عبدالناصر) بۆ شێوازی چارەسەرکردنی دۆزی کورد، نەك هەر لەگەڵ داخوازیەکانی شاندی کوردیدا یەکینەگرتەوە،

بەڵكو تەنانــەت لــەو راگەیانــدن‌و گفــت‌و بەڵێنانــەش كــەمتر بــوو كەخودی بەعس‌و حكومەتــەكانی عــێراق لەســەردەمە جیاجیاكانــدا بەنوێنــــەران‌و ســــەركردە كوردەكانیــــان داوە. حكومــــەتی عــــێراق لەهەنگاوەكانی دواتردا ئەو هەڵوێستەی (عبدالناصــر)ی بــەقازانجی خۆی‌و لەدژی گەلی كورد قۆستەوەو ئۆباڵەكەی خستە ئەستۆی ئەو.

دیدو بۆچوونەكانی (عبدالناصر) لەمەڕ دۆزی كــورد لەعێراقــداو شێوازی چارەسەركردنی، بەرهەمی ئاوێتــەبوونی ئایــدیای نەتــەوەیی خۆی‌و كارتێكردنی بۆچوونەكانی هەردوو رەوتی ناسری‌و بــەعس بــوو لەعێراقداو سەرەنجام لەچوارچێوەی فۆرمی ئایدیایــەكی شــۆڤینیزمی عەرەبیــدا دەرنەچــوو، بــە بەڵگــەی ئــەوەی زۆر بەتونــدی لــەبارەی جیابوونــــەوەی كــــورد دواو ئەوپــــەڕی ئامــــادەیی میســــری بــــۆ بەرەنگاربوونەوەی هەر هەوڵێكی كورد كــە بــەو ئاراســتەیە بــدرێت دەربــڕی بــەبێ ئــەوەی لــەهیچ بۆنــەو بــەهیچ شــێوازێك لەلایــەن سەركردایەتی‌و شاندی كوردی دانوســتانكارەوە دروشمــی ســەربەخۆیی كوردستانیان بەرز كردبێتەوە، قسەكانی (تالب شــبیب) لەم بارەیــەوە بەڵگەیە لەسەر كاریگەریان لەسەر (عبدالناصر)و تێڕوانینەكانی بۆ شــێوازی چارەســەركردنی دۆزی كــورد لەعێراقــدا، كاتێــك دەڵێــت: لەكۆبوونەوەكــــەمان لەگــــەڵ (عبدالناصــــر)دا تكامــــان لێكــــرد كەنوێنەرانی كــورد تێبگەیــەنێت گوشــار نەخەنــە ســەر حكومەتــە نوێیەكەمان بەداواكاری ناپەسەند یــان جــۆرە داواكاریــەك كەئــەمڕۆ توانای بەدیهێنانی نەبێت[٨٥].

[85] بۆ زانیاریی پتر لەو بارەیەوە، بۆ نمونە بڕوانە، د. علی كــریم ســعید، س پ، ل ل ٢٥٠-٢٥١.

بەم شێوەیە لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی کۆبوونەوەکەی نێوان (عبدالناصر)و شاندی کوردیدا گەیشتینە چەند ئەنجامێك کەگرنگترینیان لەچەند خاڵێکدا چڕ دەکەینەوە:

١-لەپاش گەڕانەوەی (بارزانی) لەیەکێتیی سۆڤیێت، ئەوە دووەمین دیداری سەرکردەو نوێنەرانی کورد بوو لەگەڵ (عبدالناصر)دا، کەپێگەو دەسەڵاتێکی بەرچاوی لەسەر ئاستی نێوچەیی و نێودەوڵەتی هەبوو، بەتایبەتیش لەسەر ئاستی وڵاتانی عەرەبی و جیهانی سێیەمدا.

٢-(فؤاد عارف) لەو دیدارە سەرکەوتوو بوو لەبارەی خستنەڕووی کورتەیەکی میژوویی دۆزی کوردو دواقۆناغەکانی پەیوەندیی نێوان سەرکردایەتی کوردیو نەیارانی پێشووی حکومەتەکەی (قاسم) بەگشتیو ناسریو بەعیسەکان بەتایبەتی.

٣-(تاڵەبانی) سەرۆکی شاندەکەش لەخستنەڕووی چەند راستیەکدا کەخزمەتی بەئامانجەکانیان لەو بەشەداربوونەدا گەیاند، ئاستێکی باشی لەتوانای دیپلۆماسیدا نواند، بۆ نمونە بابەتەکانی، هاوکاریکردنی پارتی لەگەڵ بەعسیەکاندا بۆ سەرخستنی پرۆسەی کودەتاکەو بەڵێنەکانی پێشووی سەرکردەکانی بەعس بەپێدانی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کوردو، دووپاتکردنەوەی نمونەی ئەو فۆرمە ئۆتۆنۆمیەی کەکورد خوازیارێتیو پێشتریش بۆ سەرکردەکانی بەعسیان هێناوەتەوە، هەروەها هەوڵدانی بۆ قایلکردنی (عبدالناصر) بەپشتیوانیکردن لەداخوازیەکانیانو بوونی بەگرەنتیەك بۆ هەر بەڵێنێك کەحکومەتی بەعس بەکوردی دەدات، رەتکردنەوەو بەدرۆخستنەوەی ئەو هەواڵانەی کەباس لەهەندێك داخوازی کورد دەکەن کە بەلای (عبدالناصر)ەوە زیادەڕەویو مەترسیدارن، روونکردنەوەی ئەو راستیەی کەگەلی کورد داوای

جیابوونەوەی یەکجاری لەعیراق نەکردووە، بـەڵکو داوای ئەندازەیـەك لەسەربەخۆیی نێوخـۆیی لەچوارچـێوەی عیراقـدا کـردووە، هـەروەها (تاڵەبانی) داوای چارەسەرکردنی ئاشتیانەوە بەپەلـەی دۆزی کـوردی کـرد تـاوەکو ڕێگـە بگیرێـت لەدەسـتێوەردانی دەرەکـی لـەکاروباری نێوخۆیی عیراق، ئەوەشی دەربڕی کەئەوان لەدژی هەڵگیرسانی شـەڕو کاری توندوتیژیدان.

لەگەڵ هەموو ئەو لایەنە باشانەی کە لەگوتەکانی (تاڵـەبانی)دا هـــاتبوو. بـــەڵام لەگـــەڵ ئەوەشـــدا وروژانـــدنی ســـێ بابـــەت لەروونکردنەوەکانی ناوبراودا جێگەی تێبینیو سەرنجی ئێمەیـە، ئـەو بابەتانەش بریتین لە:

١-باسکردنی ململانێی نێوخۆییی نێوان سەرکردایەتیی پـارتی، لەکاتێکدا کـەلۆجیكو بنـەماکانی زانسـتو هونـەری دانوسـتان وا دەخوازن کەهەر لایەنەو باری بەهێزیی خۆی نیشان بداتو خاڵـەکانی لاوازیو رواڵەتەکانی ناکۆکیو دووبەرەکی نێوان ریزەکانی بشارێتەوە، یـان هـەر هـیچ نـەبێت ئـەو لایەنـە خـۆی دانیپێـدا نـەنێت بـۆ بەرامبەرەکەی، بەتایبـەتی لەکاتێکـدا کـە نەلایـەنی عیراقـیو نـە (عبدالناصر) ئەو بابەتەیان نەوروژانـد، وە هـیچ بۆنـەو پاسـاوێکی روون بۆ خستنەڕووی ئەو بابەتە لەلایەن سـەرۆکی شـاندەکەوە بـەدی ناکەین.

٢-ئامـــاژەکردنی بەمـەترسـی دەسـتێوەردانی یـەکێتی سـۆڤێت لەدۆزی کوردو هاندانیان بۆ هەڵگیرسانەوەی شەڕ لـەدژی حکومـەتی بەعس. لەراسـتیدا ئەگـەر مەبەسـتەکەی نـاوبراو بـۆ خسـتنەڕووی مەترسیەکانی دەستێوەردانی دەرەکی لـەکاروباری نێوخـۆیی عـیراقو تەنانەت مەترسی گەشەسـەندنی رێبـازو رەوتـی کۆمۆنیسـتی بێـت لەعیراقدا، ئەوا تا رادەیەك کارێکی ئاساییە، بەڵام بـەحوکمی جـۆری

پەیوەندیەکانی نێوان میسرو یەکێتی سۆڤێت، لەوانەیە باسکردنی ئەگەری مەترسی دەستێوەردانی ئەو وڵاتە نەك هەر مایەی خۆشحاڵی (عبدالناصر) نەبوو بێت، بەڵکو بەپێچەوانەوە مایەی گومانکردنی بێت لەرەوتی رامیاری‌و پەیوەندیەکانی سەرکردە کوردەکان بەهەندێك لەوڵاتانی رۆژئاواوە، لەکاتێکدا کەهەنگاوی دروست بۆ راکێشانی سەرنجی بەرامبەرەکەی ئەو بوو کەمەترسی دەستێوەردانی وڵاتانی تری وەکو بەریتانیاو فەرەنساو ئەمریکاو ئێران‌و تورکیای زەقتر بخستایە روو.

٣-ئامادەنەکردنی پرۆژەیەکی نووسراو بەداخوازیەکانی گەلی کورد، تاوەکو لەکاتی پێویستیدا پێشکەش بەلایەنە پەیوەندیدارەکانی ئامادەبووی کۆبوونەوەکانی قاهیرەی بکردایە، لەراستیدا هەلی خستنەرووی پرۆژەیەکی لەو چەشنە هاتە پێشەوە کاتێك کە (عبدالناصر) داوای لێکردن، بەڵام وەڵامیان دایەوە کەهیچ پرۆژەیەکیان لەو بارەیەوە ئامادە نەکردووە!

شاندی کوردی بەشداربوو لەکۆبوونەوەکانی قاهیرەدا گەڕایەوە بەغداد بەبێ ئەوەی هیچ پێشکەوتنێك لەبواری بەئاشتی چارەسەرکردنی دۆزی کورددا بێتە ئاراوە[٨٦]. لەلایەکی ترەوە، چونکە گفتوگۆکانیان لەگەڵ شاندە میللیەکەی عیراقدا بێ ئاکام بوو، لایەنی کوردی کۆبوونەوەکردنیان لەگەڵدا بڕین‌و داوایان لێکردن کەپێویستە لەمەودوا وتووێژەکان بەفەرمی میللی ئەنجام بدرێت‌و نوێنەرانی فەرمی حکومەتیان (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) لەگەڵدا بێت[٨٧]. حکومەت بەپیر داخوازیەکەوە چوو، شاندێکی

86 بڕوانە، مسعود البارزانی، س پ، ل ٩١.

87 شاندی فەرمیی حکومەت پێکهاتبوون لە: (صالح مهدی عماش) سەرۆکی شاندو ئەندامێتی (ناجی طالب) وەزیری پیشەسازی‌و (محمود شیت خطاب) وەزیری

فـــەرمی پێکهێنـــاو شـــاندە میللیەکـــەش چـــووە پاڵیـــان، بـــەڵام پـــاش ئەنجامـــدانی کۆبوونـــەوەکانو پێشکەشـــکردنی پێشـــنیازەکانو تاووتوێکردنیان، کۆبوونەوەکان دوا خران بۆ دوای گەڕانـەوەی شـاندی فەرمی حکومەتی عیراق بۆ کۆبوونـەوەکانی قـاهیرە کەتایبـەت بـوو بەپرۆسـەی یـەکگرتنی عـەرەبی سـێ قـۆڵی، کـە بەسـەرۆکایەتی (البکر)ی سەرۆك وەزیران بوو، بەڵام ئەمجارەیان حکومەت قایل نەبوو لەسەر بەشداریکردنی نوێنەرانی کورد لەو سەردانەدا[88].

لەپاش پێنج رۆژ شاندەکەی عیراق لەقاهیرە گەڕایەوەو کۆبوونـەوەو وتووێـــژەکانی دەســـتپێکردەوەو داوایـــان لەشـــاندی کـــوردی کـــرد کەیاداشـتنامەیەکی فـەرمی بەداخوازیـەکانیان لەمـەڕ ئۆتۆنـۆمی ئامادە بکەن[89]. (الموصلي) لەبارەی ئەو یاداشتنامەیەی کـەکورد بـۆ ئـەو مەبەسـتە ئامـادەی کـرد، دەڵێـت: "داڕشـتنی یاداشـتەکە هێمنانەیە، دەربڕینی دیپلۆماسیانەیە، واتاکەی قووڵە، ئامانجەکـەی روونە، هاوسۆزە لەگەڵ خواستەکانی گەلی عەرەبـداو دوورە لـەگیانی وروژاندن یان هەلپەرستی بۆ بەدەستهێنانی دەسکەوت"[90].

شارەوانیو (حازم جواد) وەزیری ناوخۆ بەوەکالەتو (مهـدي الـدولعي) وەزیـری داد. بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٤٦.

88 بڕوانە، هـ س، ل ١٤٦.

89 نوێنەرانی حکومەت لەو کۆبوونەوەیەدا بریتی بوون لە: (علـي صـالح السـعدي) جێگری سەرۆك وەزیرانو وەزیری ناوخۆو (صـالح مهـدي عمـاش) وەزیـری بـەرگریو (حردان التكريتي) فەرماندەی هێزی ئاسمانی. بڕوانە، هـ س، ل ١٤٦.

90 هـ س، ل ١٤٨

باسی سێیەم

خستنەڕوو و لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی پرۆژە هەموارکراوەکەی شاندی کورد لە (١٩٦٣/٤/٢٤) دا

لەئەنجامی زنجیرە کۆبوونەوەکانی نێوان هەر سێ دەوڵەتە عەرەبیەکەدا، لە (١٧/٤/١٩٦٣)دا پەیمانی دەوڵەتە یەکگرتووەکەیان لەقاهیرە مۆر کرد، بەڵام نەچووە بواری کارپێکردنەوەو[٩١]، باسی کوردو مافەکانی تێدا نەکرابوو[٩٢].

لە (٢٤/٤/١٩٦٣)دا شاندی کوردی دانوستانکار لەبەغداد پرۆژەیەکی هەموارکراوی پێشنیازەکانی پێشوویان پێشکەش بەحکومەتی عیراق کرد[٩٣]. پێشەکی پرۆژەکە جەختی لەسەر چەند خاڵێك کردۆتەوە کەدەشێت بەم شێوەیە پوختی بکەینەوە:

---

[91] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٤٩.

[92] بڕوانە، دیڤید ماکداول، س پ، ل ٦٤٧.

[93] بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١٥٨. حبیب محمد کریم، تاریخ الحزب الدیمقراطي الکوردستاني-العراق (في محطات رئیسیة)، ١٩٤٦-١٩٩٣، ط١، مطبعة خەبات، دهوك، ١٩٩٨، ص ص ٢٣٩-٢٤٦. بۆ دەقی پرۆژەکە، بۆ نمونە بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ل ٣١٨-٣٢٤. شازین هێرش، س پ، ل ل ١٦٣-١٦٧. پ.د. جویس بلۆ، س پ، ل ل١٠٤-١١١. شایانی ئاماژە پێدانە کەشاندە کوردیەکە ئاگادار کرانەوە کەهەر لەو ڕۆژەدا کۆبوونەوەیان لەگەڵدا دەکرێت، بەڵام بەگەیشتنیان بۆ شوێنی کۆبوونەوەکە پێیان ڕاگەیەندرا کەسەرۆك وەزیران نووستووە!، لەبەر ئەوە شاندەکە پاش پێشکەشکردنی یاداشتنامەکەیان، بڕیاریان دا کەبگەڕێتەوە کوردستان، بەڵام لەدوای پەیوەندیکردنی (فؤاد عارف) بە (طاهر یحیی)وەو دووپاتکردنەوەی بەڵێنەکانی پێشوویان لەبارەی داواکاریەکانی کوردەوە، شاندەکە لەبەغداد مانەوە. بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ل ٨٦-٨٧.

١-یەکێتیی ئارەزوومەندانەی نێوان گەلان تەواوترین شێوازی پەیوەندی برایانەی نێوانیانە، بەپێچەوانەشەوە بەدرێژایی مێژو سیاسەتی داگیرکردنو پێکەوە لکاندنی زۆرە ملێی گەلان کێشەو مەینەتیو ململانێی پتری لێکەوتۆتەوە.

٢-یەکێتی ئارەزوومەندانە هیچ واتایەکی بابەتیانەی نابێت ئەگەر لەسەر بنەمای دانپێدانان بەمافی گەلانی ناو یەکێتیەکەو پێکەوە ژیانیانو رەخساندنی هەلومەرجی پراکتیزەکردنی ئەو مافانە نەبێت.

٣-خۆبەڕێوەبردنی نەتەوەیی تایبەتمەند، لەلایەن گەلانی ناو یەکێتیەکەو لەو چوارچێوەیەدا، باشترین گرەنتیە بۆ بەردەوامبوونی یەکێتیەکە، ئەمە وێڕای ئەوەی کەکرۆكو بنچینەی پتەوی ئەو جۆرە یەکێتیە پێکدێنێت، وەکو لەنمونەی چەند ولاتێکدا بەرجەستە بووە، کەڵکی یەکێتی ئارەزوومەندانە بەئەندازەیەکە تەنانەت لەولاتانێکدا پەیڕەو دەکرێت وەکو شێوازێکی فەرمانڕانی دیموکراسی کە لەرووی نەتەوەییەوە یەکن.

٤-بەهرەمەندبوونی گەلانی ناو یەکێتیی ئارەزوومەندانە لەپراکتیزەکردنی مافە نەتەوەییەکانیان لەرێگەی دامودەزگاکانی یاسادانانو جێبەجێکردنی تایبەت بەخۆیانەوە، لەگەڵ لۆجیکی یەکپارچەپیی دەوڵەتدا یەك دەگرێتەوەو یارمەتیدەری گەشەسەندنی دەدات.

٥-پەسەندکردنی پرۆژەکەی شاندی کورد لەلایەن حکومەتەوە بەشداریکردنێکی راستەقینە دەبێت لەبەهێزکردنی یەکێتیی عیراقو برایەتی هەردوو گەلەکەیو پاراستنی لەفاکتەرە نێوخۆییو دەرەکیەکانی بێهێزبوونی، ئەمە وێڕای ئەوەی کەئەو هەنگاوە دەریدەخات کە تا چەند حکومەت لەئاستی بەرپرسیارێتیدایە.

٦-گەلی کورد ئومێدەوارە حکومەت بەڵێنەکانی خۆی لەبارەی دانپێدانانو ڕێزگرتن لەمافە نەتەوەییەکانی، بەمافی چارەی خۆنووسینیشەوە بهێنێتە دی، چونکە ئەمە دەبێتە سەرەتای قۆناغێکی نوێ لەپەیوەندیەکانی نێوان هەردوو گەلدا.

ناوەڕۆکی پرۆژەکە، دیدو بۆچوونی سەرکردایەتی کوردی لەمەڕ پێکهاتەی دەوڵەتی عیراقو جۆری سستمی فەرمانڕانیو بنچینەی پێکەوە ژیانی هەردوو گەلە سەرەکیەکەی عیراقو بنەما یاساییەکانی ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان دامودەزگاکانی حکومەتی ناوەندیو ئەوانەی کەتایبەت دەبن بەناوچەی کوردستانو جۆرو ئەندازەی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی خستۆتە روو، کەدەشێت تەوەرە سەرەکیەکانی بەم شێوەیە چڕ بکەینەوە:

أ-کۆماری عیراق دەوڵەتێکی یەکگرتووەو لەدوو نەتەوەی سەرەکی عەرەبو کورد پێکدێت کەمافی یەکسانیان هەیەو ویستی خۆیان بۆ پێکەوە ژیان لەسەر بنەمای مافی چارەی خۆنووسین دەربڕیوە.

ب-پێویستە لەدەستوردا دەق لەسەر پەرلەمانی نیشتمانیو سەرۆك کۆمارو دەسەڵاتی جێبەجێکردن هەبێت، هەروەها بەو شێوەیەش بۆ دامودەزگا نەتەوەییەکانی تایبەت بەگەلی کورد لەکوردستاندا لەبوارەکانی یاسادانانو جێبەجێکردنو دادوەریدا.

ت-دەستنیشانکردنی ئەو بوارانەی کە لەتایبەتمەندیو دەسەڵاتەکانی حکومەتی ناوەندیدا دەبێت کە لەسیازدە خاڵدا چڕ کراوەتەوە.

پ-گەلی کورد لەرێگەی دامودەزگای ناوچەیی هەڵبژێردراوی تایبەت بەخۆیەوە مافەکانی پراکتیزە دەکاتو ئەو کاروبارانە بەڕێوە دەبات کە لەدەسەڵاتی حکومەتی ناوەندیدا نیە.

ج-دەستنیشانکردنی سەرچاوە داراییەکانی دامودەزگاکانی ناوچەی کوردستان.

ح-دەستنیشانکردنی سنووری جوگرافی-رامیاری ناوچەی کوردستان بەهەموو ئەو ناوچانەی کەگەلی کورد بەنیشتمانی خۆی دەزانێت.

خ-جێگری سەرۆك کۆمار کورد بێت و، لەلایەن گەلی کوردەوە هەڵدەبژێردرێت، هەر بەو رێوشوێنەی کەسەرۆك کۆماری پێهەڵدەبژێردرێت.

د-پێویستە دەستوری تایبەت بەدامودەزگاکانی ناوچەی کوردستان مافە جۆراوجۆرەکانی کەمینە نەتەوەیی و ئاینیی و رەگەزیەکانی ناوچەکە بسەلمێنێت و پرنسیپی یەکسانی لەماف و ئەرکەکاندا لەخۆ بگرێت.

لەتەوەرەی تایبەت بە بەندە گشتیەکاندا، پرۆژەکە چەند خاڵێکی تری گرنگی لەخۆ گرتبوو، کەلێرەدا پوختەکەی دەخەینە روو:

١-پێویستە گەلی کورد نوێنەرایەتی بکرێت لەهەموو دامودەزگاکانی یاسادانان و جێبەجێکردنی حکومەتی ناوەندیداو دامەزراندنی فەرمانبەران و وەرگرتنی خوێندکارانی کورد لەزانکۆو پەیمانگا مەدەنی و سەربازیەکانی عیراقداو ناردنیان بۆ خوێندن لەدەرەوەی وڵات لەسەر بنەمای رێژەی هاووڵاتیانی کورد لەکۆی رێژەی هاووڵاتیانی عیراقدا.

٢-یەکێك لەیاریدەدەرانی سەرۆك ئەرکانی سوپای عیراق کورد بێت و، لەباری گۆڕانی ناوی سوپای عیراق، پێویستە ناوی بەشە کوردیەکەی (فەیلەقی کوردستان) بێت و، کورد خزمەتی سەربازی لەکوردستاندا ئەنجام بدات و ئەوانەی بەهۆکاری رامیاری و نەتەوەییەوە لەسوپا دەرکراون بگەڕێندرێنەوەو، حکومەتی ناوەند بۆی هەیە لەباری دەستدرێژی یان هەڕەشەی دەرەکیدا هێزی پتر رەوانەی کوردستان بکات یان باری نائاسایی رابگەیەنێت، بەلام لەباری

ئەنجامــدانی ئەرکــە ئاســاییەکانی، پێویســتە ڕەزامەنــدیی هــەردوو ئەنجومەنی یاسادانانو جێبەجێکردنی کوردستان وەربگرێت.

٣-هــەر دەقێکــی یاســایی کەببێتــە مایــەی کــۆتکردن یــان کەمکردنەوەی مافە نەتەوەییو دیموکراتییەکانی گــەلی کــورد دەبــێ بەپوچەڵ دابنرێت.

٤-راســپاردنی یــەکێك لــەوەزیرە کوردەکــانی بــەپێکهێنانی ئەنجومەنی کاتیی جێبەجێکردن تــا کــاتی ئەنجامــدانی هەڵبــژاردنی ئەنجومەنی یاسادانان لەماوەی چوار مانگی دوای پێکهێنانیدا.

٥-قەرەبووکردنەوەی ئــەو کوردانــەی کــە بــەهۆی سیاســەتەکانی حکومەتی (قاسم)ەوە زیانیان لێکەوتووە.

٦-لەباری گۆڕینی ڕەگەزنامەی عیراقــی بــۆ عــەرەبی، پێویســتە تایبەتمەندیــەکانی هاوولاتیــانی کوردســتانو ئەوانــەی ڕەچــەڵەکیان کوردە لەبەڵگەنامە فەرمیەکاندا ڕەچاو بکرێت.

٧-لەباری گۆڕینی ئالا یان دروشمی دەوڵــەتی عیراقــەوە پێویســتە هێمایەکی گەلی کوردی بخرێتە سەر. لەلێکدانەوەی نــاوەڕۆکی پــرۆژە هەموارکراوەکەدا تێبینی دەکەین کەسەرکردایەتی کوردی لەپێناو پتر نەوروژانــدنی حکومەتــدا، چــەمکی ئۆتۆنۆمیــان بەکارنــەهێنا، هەرچەندە ناوەڕۆکی پرۆژەکە گوزارشت لــەو چــەمکە دەکــات، بــەڵام لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت وتووێژی لەسەر پرۆژەکە نەکرد[٩٤].

هەر لەکۆتاییی مانگی نیسانەوە بــەرایی نیــازی حکومــەت بــۆ گرتنەبەری ڕێوشوێنی توندوتیژی لــەبری چارەســەری دیپلۆماســیانە لــەجاران پــتر دەرکــەوتو[٩٥]، لــەدوای (١٥/٥/١٩٦٣)ەوە چــەند

---

[94] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٤٩. شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٨٤.

[95] بڕوانە، مسعود البارزاني، س پ، ل ٩٢.

ڕووداوێك كەوتەوە كەهێما بوو بۆ نیازو ئامادەكاریەكانی حكومەت بۆ ئۆپەراسیۆنی سەربازیو، لە (٢٠/٥/١٩٦٣)دا فەرمانی سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری بەسەر كوردستاندا لەلایەن فەرمانداری گشتی سەربازیەوە دەرچوو[٩٦].

پاش ئەوەی كەسستی كەوتە دانوستانەكەوە، (تاڵەبانی) داوای بینینی سەرچاوەیەكی فەرمی حكومەتی كرد، دواتر ئەو دیدارەی لەگەڵ (البكر)ی سەرۆك وەزیراندا بۆ سازبوو، ئاستەنگەكانی بەردەم شاندی كوردی لەبەغداد بۆ روون كردەوەو ناوبراو پێی راگەیاند كەداخوازیەكانیان رەوانەی میسرو سوریا كراوە بۆ ئاوێتەكردنی بۆچوونیان لەو بارەیەوە، كاتێك شاندەكە داوایان كرد كەرێگەیان پێبدرێت بەفڕۆكە بچنە قاهیرەو داواكاریەكانی گەلی كورد بۆ (عبدالناصر) روون بكەنەوە، (البكر) داواكاریەكەی پەسەند كردو[٩٧]، لەمانگی مایسدا (تاڵەبانی)و (هاشم عقراوی) سەردانی (عبدالناصر) یان كردو لەئاكامدا جۆرێك لەهاوسۆزی بۆ داواكارییەكانیان دەربڕی[٩٨]. لەگەڵ ئەوەشدا شاندی كوردی لەبەغداد هەر لەسەرەتای مانگی حوزەیرانەوە هیوایان بەگەیشتن بەرێككەوتنێك كز بوو، چونكە بۆیان دەركەوت حكومەت خۆی لەوتووێژی راستەقینە دەدزێتەوەو پاساوی جۆراوجۆری بۆ دەهێنێتەوەو ئەندامانی شاندەكەی خستۆتە ژێر چاودێریەوەو لەوانەیە لەهەر ساتێكدا بێت بەدەستگیركردنیان كۆتایی بەدانوستانەكە بهێنێتو، بۆ

---

96 بڕوانە، هـ س، ل ٩٦.

97 بڕوانە، شلومو نكدیمون، س پ، ل ٨٨.

98 بڕوانە، دانا ادمز شمیدث، س پ، ل ٣٨٠، شلومو نكدیمون، س پ، ل ٨٨. منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٠.

ئەو مەبەستەش نارەزاییــان گەیانــدە (البکــر) کــەدواتر فــەرمانیدا چاودێریان لەسەر سووك بکــەن[99]، بــەڵام بارودۆخەکــە بەگشــتی روو لــەئاڵۆزی بــوو، بەتایبــەتیش پــاش ئــەوەی دووبــەرەکی نێــوان سەرکردایەتی هەرێمایەتی حزبی بــەعس لەســەر کۆمەڵــە بابــەتێك کــەدۆزی کــورد یــەکێکیان بــوو لــەجاران تونــدتر بــوو[100]. لــەم سەروبەندەدا نامەیەکی نهێنیان بۆ سەرۆکی شاندەکەیان (تاڵــەبانی) نارد کە لەرێگەی گەڕانەوەیدا گەیشتبووە بەیروتو تێیدا ئاگاداریان کردەوە کەنەگەڕێتەوە بۆ بەغداد، لەبەر ئەوە نــاوبراو بڕیــاریدا هــەر لەوێوە بۆ ئەوروپا بچێتو درێژە بەخەباتی بدات[101].

حکومــەتی بــەعس پــاش ئــەوەی ئاراســتەی رووداوەکــانی بــەرەو ململانێــی ســەربازی بــرد، لەهــەنگاوێکی سیاســیداو بــۆ رێگەخۆشکردنو پاســاو هێنانەوەیــەك بــۆ هــەنگاوە ســەربازیەکانی داهاتووی، لیژنەیەکی لەپێنچ وەزیرو ژمارەیەك سیاسەتوان پێکهێنــا بۆ ئامــادەکردنی پرۆژەیــەك بــۆ سســتمی بــەرێوەبردنی ناناوەنــدێتی لەعیراقداو دوای ئامادەکردنی، لەلایــەن ئەنجومــەنی وەزیرانــەوە لــە (١/٦/١٩٦٣) دا پشت راست کرایەوە[102]. پرۆژەکە لەژێر ناونیشانی

---

[99] بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ٨٨.

[100] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٥٠-١٥١.

[101] بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ٨٨. منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٠.

[102] بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٣٢٥. د. علی کریم سعید، س پ، ل ٢٥٣. ئەندامانی لیژنەکە بریتی بوون لە: (فریق رکن صالح مهدی عماش وەزیری بەرگری، عمید رکن ناجی طالب وەزیری پیشەسازی، عمید رکن محمود شیت خطاب وەزیری شارەوانی، حازم جواد وەزیری ناوخۆ بەوەکالەت، مهدي الدولعي وەزیری داد، شێخ محمد رضا الشبيبي سەرۆکی پارتی بەرەی میللی هەڵوەشاوە، پارێزەر فائق السامرائي جێگری سەرۆکی پارتی سەربەخۆی هەڵوەشاوە، پارێزەر حسین جمیل

(سستمی کارگێڕیی ناناوەندی لەعیراقدا) گەڵاڵە کراو چەند تەوەرەیەکی سەرەکی لەخۆگرتبوو کەدەکرێت بەم شێوەیە پوختی بکەینەوە[103]:

لەپێشەکیەکەیدا ئەوە روون کراوەتەوە کەدەرکردنی ئەم سستمە جێیەجێکردنی ناوەرۆکی ئەوە بەیاننامە کاتیەیە کە لەلایەن (ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش)ەوە لە (١٥/٣/١٩٦٣)دا راگەیاندراوەو ئامانجەکەی دابەشکردنی کارگێڕی عیراقە بۆ چەند پارێزگایەك. دواتر باس لەپێناسەی پارێزگاو پێکهاتەکەی‌و ئەرك‌و دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی پارێزگاو سەرچاوەکانی داهات‌و بوارەکانی خەرجکردن‌و چەند بنەمایەکی گشتی کەتایبەتە بەرێکخستنی جۆری پەیوەندی یاسایی نێوان ئەنجومەنی وەزیران‌و ئەنجومەنی پارێزگاو کارکردن بەو بنەما یاساییە کارگێڕیانەی خۆجێیەتی ژمارە (١٦)ی ساڵی ١٩٤٥ کەلەگەڵ بنەماکانی یاسای نوێی بەڕێوەبردنی پارێزگاکاندا دژ ناوەستێتەوە.

پاشکۆی ژمارە (١)ی پرۆژەکە بۆ دوو تەوەرەی سەرەکی تەرخان کراوە، یەکەمیان دابەشکردنی عیراق بەسەر شەش پارێزگاداو، دووەمیان دەستنیشانکردنی رێوشوێنی بەکارهێنانی زمانی کوردی لەپارێزگای سلێمانیدا. بەڵام لەپاشکۆی ژماری (٢)دا خشتەیەك بەئەرك‌و دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی پارێزگا لەهەموو بوارە ناڕامیاریەکاندا هاتوە. لەئاکامی شیکردنەوەی ناوەڕۆکی پرۆژەکەو

سکرتێری گشتی پارتی نیشتمانی دیموکراسی هەڵوەشاوە، دکتۆر عبدالعزیز الدوری سەرۆکی زانکۆی بەغداد. علي حیدر سلیمان باڵیۆزی عیراق لەواشنتۆن. بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٣٢٥.

[103] بۆ دەقی پرۆژەکە، بۆ نمونە بڕوانە، محمود الدره، س پ، ل ل ٣٢٦-٣٣٤.

ئامانجەکانی حکومەت لەدەرکردنیدا بەشێوەی سستم، چەند ئـەنجامو سەرنجێکمان لەلا گەلاڵە بوە کەگرنگترینیان ئەمانەن:

١-لەپێکهاتەی لیژنەی فەرمیی دارشتنی پرۆژەکەدا دەردەکەوێت کـەنیوەیان کـادری سـەربازینو گۆشـکراوی لـۆجیکی دامودەزگـا سەربازیەکانن، ئەم راستیە کاریگەری خۆی لەسەر ناوەڕۆکی پرۆژەکەو جـۆری ئـەو چارەسـەرەی بـۆ دۆزی نەتـەوەیی کوردیـان خسـتە روو بەجێهێشت، هەروەها ئەم جۆرە پێکهاتەیە روویەکی جـۆری سسـتمی فەرمانڕانی لەعیراقدا روون دەکاتەوە، ئەوەش ئەوەیـە کـەدامودەزگای سەربازی جڵەوی کاروباری رامیاری وڵاتی بەدەستەوەیە.

٢-بەشداریکردنی ژمارەیـەك لەئەنـدامانی شـاندە میللییەکـەی پێشـو لەلیژنـەی دارشـتنی پرۆژەکـەدا دروسـتی ئـەو گومانـەی کەپێشووتر دەرمانبڕی لەبارەی بێلایـەن نـەبوونی رۆڵـی ئـەو شـاندە لەخولـەکانی وتووێـژەکانی پێشـووتردا دەسـەلمێنێت، وە لەراسـتیدا پێکهێنـانی ئـەو لیژنەیـە بەشـێك بـوو لەسیاسـەتو سـیناریۆی حکومەت بۆ دابەشکردنی رۆڵو ئەرکـەکان بەسـەر شـاندە فـەرمیو شاندە میللیەکەداو، بەو شێوەیەش حکومەت توانی چەند لایـەنێکی ناو عیراق بکاتە هاوڕاو هاوپەیمانی خۆی لەو پرۆسەیەداو رای گشـتی کـوردیو عیراقـیو نێودەوڵـەتی بـەوە چەواشـە بکـات کەهـەنگاوو پرۆژەکانی حکومەت لەو بارەیەوە مۆرکێکی سەرتاسـەری نیشـتمانی لەخۆ گرتووە.

٣-لەناوەرۆکی پرۆژەکـەدا ئـەو راسـتیە ئاشـکرا دەبێـت کەئـەو چـەمکی ناناوەندێتیـەی کـە لەبەیاننامەکـەی (١٥/٣/١٩٦٣)ی حکومەتدا هاتبوو لەفۆرمێکی نیوەچڵی یاسای پارێزگاکـان تێپـەڕی نەکردو حکومەت ئامادە نەبوو هیچ پرۆژەیەکی رامیاری دادپەروەرانە بۆ چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی کورد بخاتە روو، هەروەها ناوەڕۆکی

پرۆژەکە هیچ مۆرکێکی سیاسیی لەخۆ نەگرتبوو، ئەو سستەمەی کەحکومەت رایگەیاند تەنها فۆرمێکی کارگێڕی بوو، پەیوەندی بەشێوازی رێکخستنی دەسەڵاتی کارگێڕی دەوڵەتەوە هەبوو، لەقەرەی یەکێتی یاسایی یان رامیاری دەوڵەت نەکەوت[١٠٤]. بەو شێوەیە حکومەت توانی ئەو ماوەیە گەلی کوردو سەرکردایەتیەکەی بەدەمەوە بگرێتو کات بەدەست بهێنێتو بۆ خۆرێکخستنو خۆ سازدان لەهەموو رووەکانەوە کەڵکی لێوەربگرێت.

٤-ئەو سستمە فۆرمێکی رێکخستنی کارگێڕی تایبەت بەکوردستان نەبوو، بەڵکو لەسەر ئاستی هەموو عیراق بوو، لەبەر ئەوە پرۆژەکە نە چارەسەر بوو بۆ دۆزی نەتەوەیی کوردو نەهیچ تایبەتمەندیەکی نەتەوەیی گەلی کوردی تێدا رەچاو کرابوو.

٥-ئامانجی حکومەت لەدەرکردنی ئەو سستمە لەلایەك بەدەستهێنانی کاتو لەلایەکی ترەوە چەواشەکردنی رای گشتی نێوخۆییو نێودەوڵەتی بوو بەوەی کەچارەسەری گونجاوی بۆ دۆزی نەتەوەیی کورد داناوە، لەبارێکدا ئەگەر کورد پێی قایل بوون، ئەوا حکومەت بەکورتترین رێگەو کەمترین تێچوونو لەچوارچێوەی فۆرمێکی کارگێڕیدا گەورەترین کێشەی نێوخۆیی لەکۆڵ خۆی دەکاتەوە، بەڵام ئەگەر پێی قایل نەبوون، ئەوکاتە حکومەت پاساوی دەهێنایەوە بۆ گرتنەبەری هەر رێوشوێنێکی ترو بەو کارەشی رمێنی بۆ پرۆسەی سەرکوتکردنی گەلی کورد دەهێنایەوە.

٦-ئەركو دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی پارێزگا تەنها کارگێڕیو جێبەجێکردنەو ئەنجومەنی وەزیران دەسەڵاتی رەهای بەسەر ئەنجومەنی پارێزگادا هەیە.

---

[104] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٨٥.

٧-لەئـەنجامی دابەشـکردنی عـێراق بەسـەر شـەش پارێزگـادا، دەردەکەوێت کە بەلای حکومەتەوە ناوچەی کوردستان تەنها پارێزگای سلێمانی دەگرێتەوە کە لە(لیوای سلێمانی بەچەمچەماڵەوەو، لیـوای هەولێرو، لیوای دهـۆك) پێکـدێت، بەمـەش حکومـەت کـەرکوکی (جگە لەچەمچەماڵ) خستە دەرەوەی سنووری ناوچەی کوردستانەوە.

٨-هەر لەسەر بنەمای دەستنیشانکردنی سنووری پارێزگاکان بەو شـێوەیەی ئامـاژەی پێـدرا، مافـە زمانەوانیـەکانی گـەلی کـوردی بـەجۆرێك سـنووردار کـرد کـەزمانی کـوردی تـەنها لـەپارێزگای سلێمانیدا زمانی رەسمیەو خوێندن بەو زمانـە لەپارێزگاکـەدا تـەنها هەردوو قۆناغەکانی سەرەتاییو ناوەندی دەگرێتەوەو زمانی عەرەبیش وەکـو دووەمـین زمـان دەخوێنـدرێت، بـەلام لەهـەموو قۆناغـەکانی سەرووتردا خوێندن تێیدا تەنها بەزمانی عەرەبی دەبێت.

هاوکـات حکومـەت هـەر لەدرێـژەی سیاسـەتەکانیدا بـۆ ئـالۆزترکردنی دۆخەکـەو ئاراسـتەکردنی رەوشـەکە بـەرەو رووبەرووبونەوەی سەربازی، هـەر لـە(٦/٦/١٩٦٣)ەوە بەتایبـەتیش لەشەوی (٩-١٠/٦/١٩٦٣)دا نمایشو ئۆپەراسیۆنی سەربازی ئەنجام داو پاشان لەکردەوەیەکی رەشەکوژیدا ژمارەیـەکی زۆری هاووڵاتیـانی کوردی سیڤلی تەمەن جیاوازی لەشاری سلێمانیدا گـرتو (٨٦)ی لێ زیندەبەچـاڵ کـردن[١٠٥]. لـە (٦/٦/١٩٦٣)دا شـاندی کـوردی بەسەرۆکایەتی (صـالح یوسـفی) بەوەکالـەتو لەسـەر داوای خۆیـان چاویان بە (البکر)کەوتو هەولی دلنیاییکردنـەوەی شـاندەکەی داو

---

[105] بڕوانـە، مسـعود البـارزانی، س پ، ل ٩٦، دیڤیـد مـاکـداول، س پ، ل ٦٥٠. ابراهیم جلال، س پ، ل ١٠٦. د. علی کریم سعید، س پ، ل ل ٢٦٥-٢٦٦. شلومو نکدیمون، س پ، ل ل٨٨-٨٩.

پێشنیازی نوێی پێڕاگەیاندن، بەڵام حکومەت سووربوو لەسەر ئەوەی کەپێویستە (بارزانی) لەم پێشنیازە ئاگادار بکەنەوە، لەبەرامبەردا (یوسفی)پێی ڕاگەیاندن سەرکردایەتی کورد ڕایسپاردوون پێشنیازەکانی پێشووی حکومەت ڕەت بکەنەوەو، ئەم پێشنیازە نوێیەش شتی نوێی تێدا نیە[١٠٦]. لە (١٩٦٣/٦/٨)دا کۆبوونەوەیەکی تر ئەنجام دراو ڕادەیەك گەشبینی بە(یوسفی) بەخشیو، داوای لەحکومەت کرد کەرێگەی سەردانی (بارزانی) پێبدەنو، لەو ئێوارەیەدا (طاهر یحیی) بەڵێنی دا کە بەفڕۆکە شاندەکە بەرێ بکەنو، لە (١٩٦٣/٦/٩) دا بەفڕۆکە شاندەکەیان بۆ زیندان نەك بۆ کوردستان گواستەوە[١٠٧]!. هاوکات حکومەت لەبروسکەیەکی هەڕەشە ئامێزدا داوای چەکدانانو خۆ بەدەستەوەدانی بێ مەرجی سەرکردایەتیو هێزی پێشمەرگەی کوردستانی لەماوەی بیستو چوار کاژێردا کردو[١٠٨]، لەدواتردا حکومەت بەناوی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)ەوەو لەبەیاننامەیەکی سەربازیدا داوای چەکدانانی بزووتنەوەی کوردی کردو هاوکار دەستپێکردنی ئۆپەراسیۆنە سەربازیەکانی سوپای عیراق، واتە جەنگی جینۆسایدی لەدژی گەلی کورد ڕاگەیاندو[١٠٩]، تێیدا بڕیار لەسەر ئەوە درا

---

106 بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ل٨٨-٨٩.

107 بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ٨٩. منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٢. مسعود البارزاني، س پ، ل ٤٨٨. د. عبدالفتاح علی یحیی البوتاني، س پ، ل ٢٢٣. دیڤید ماکداول، س پ، ل ٦٥٠. د. کاوس قفطان، س پ، ل ٢٣٠.

108 بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ٢٣٠.

109 بۆدەقی بەیاننامەکە بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١٥٩. بۆ زانیاری پتر بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل٨٥.

کەهەموو ناوچەکانی کوردستان بەناوچەی جموجوڵی راستەقینەی سەربازی دانرا[110]. حکومەت بۆ رەواییدان بەو هەنگاوەی، تۆمەتی ئەنجامدانی چەند پیشێلکاریەکی خستە پاڵ سەرکردایەتی کوردو هێزی پێشمەرگەی کوردستان[111]. لێکدانەوەی حکومەت بۆ هەلومەرجەکە لەم قۆناغەدا، گەیاندیە ئەو بڕوایەی کەتەرازووی هێزەکان بەئەندازەیەکی یەکجار گەورە بەلای خۆیدا شکاوەتەوەو دەرفەتی لەباری بۆ رەخساوە کە لەرێگەی پەنابردنەبەر رێوشوێنی سەربازی کۆتایی بەکێشەی کورد بهێنێت، بەرادەیەك کە (عماش) لەلێدوانێکیدا بە لەخۆباییبوونەوە ئۆپەراسیۆنی سوپای عیراقی لەکوردستاندا بەسەیرانێکی نیشتمانی ناوبرد[112]. حکومەت لەهەنگاوێکی تریداو بەمەبەستی پەرتکرنی ریزەکانی سەرکردایەتیی کورد، هەر یەك لە(مسعود محمدو شێخ حسینی خانەقاو صمد محمدو بابکر پشدەری) ئازادکردو رایسپاردن کەنامەیەکی حکومەت بگەیەننە دەستی هەندێك لەسەرۆك عەشیرەتەکانو بیرۆی رامیاری پارتی، لەبارەی ئارەزووی حکومەت بۆ وتوویژکردن لەگەڵیاندا بەبێ (بارزانی)، بەڵام ئەندامانی تری شاندەکەی لەزیندانەدا هێشتەوەو دوچاری ئەشکەنجەدانی کردن هەتا رۆژی ئازادکردنیان لەدوای

---

110 بڕوانە، مسعود البارزانی، س پ، ل ل ٩٦، ٥٠٦، پاشکۆی ژمارە (١٥)ی سەرچاوەکە، د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل ٢٢٣.

111 بڕوانە، دیڤید ماکداول، س پ، ل ٦٥٠. لەبارەی ئەو پێشێلکاریانەی کە لەبەیاننامەکەدا هاتووە، بۆ نمونە بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٣٨-٣٤٠.

112 بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ٩٠. د. کاوس قفطان، س پ، ل ٢٤٣. مسعود البارزانی، س پ، ل ٩٦.

ڕێککـەوتنی ئاگربەسـتەکەی (١٠/٢/١٩٦٤)ەوە[113]. ئـەو شـێوازە ڕەفتارەی حکومەت لەگەڵ شاندە کوردیەکەدا، وێـڕای ئـەوەی کـەدژە لەگـەڵ بنـەماکانی یاسـاو نـەریتی دانوسـتاندا، ئاراسـتەی پەیوەندیەکانی نێوانیانی لەریشەوە گۆڕیو ڕێوشوێنەکانی سـەربازی بەتەواوی جێگەی ڕێوشوێنە دیپلۆماسیەکانی گرتەوە.

جەنگی کوردسـتان بەدرێـژایی مـاوەی نێـوان (١٠/٦/١٩٦٣-١٨/١١/١٩٦٣)ی بـەردەوام بـوو بـەبێ ئـەوەی حکومـەت ئـەو سـەرکەوتنە سـەربازیە یەکلاکەرەوەیـەی کـەخۆی پێشـبینی دەکـرد بەدەست بهێنێتو، لەئاسۆشدا هیچ هێمایەك بۆکۆتاییهـاتنی شـەڕو دەستپێکردنەوەی وتووێژەکان بەدی نەدەکرا[114]. هەر لـەدووەمین ڕۆژی ئـەو جەنگـەدا (عبدالسـلام عـارف)ی سـەرۆك کۆمـار سـەردانی کەرکوكو هەولێری کردو گوتەیەکی لەبەردەم سوپادا پێشکەش کردو تێیـدا ڕایگەیانـد کـەخۆی لەبـەرەکانی پێشـەوەی جەنگەکـەدا سەرکردایەتی ئۆپەراسیۆنە سەربازیەکان دەکاتو هەموو تواناکانیش لەو بوارەدا دەخرێتە گەڕ[115].

جەنگەکە بەئەندازەیەك فـراوان بـوو کەرێـژەی (٨٠٪)ی سـوپای عیراقیو هەزاران چەکداری تری نـانیزامی تێیـدا بەشـدار بـوون[116]، ئەمە وێڕای ئـەوەی کەسـوپای سـوریاش بـە (٥٠٠٠) پێـنچ هـەزار

---

[113] بڕوانە ،مسعود البارزاني، س پ، ل ٤٨٨.

[114] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٣. بۆ وردەکاریەکانی ئەو جەنگە، بۆ نمونە بڕوانە، مسعود البارزاني، س پ، ل ل ٩٩-١٢١.

[115] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٣.

[116] بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ٢٥٦.

چەکداری فـەوجی یـەرموك بەشـداری تێـدا کـردو[117]، لـەوەش پـتر گەلەکۆمــەکێی نێودەوڵــەتیی ئێــرانو تورکیــاو ســوریاو عــیراقو ئــەمریکاو وڵاتــانی تــری پــەیمانی ســەنتۆ لەتــەمووزی ١٩٦٣دا لەچوارچێوەی (پرۆسەی دیجلـە)دا چوارچـێوەی جەنگەکـەی فـراوانتر کردو بەو شێوەیەش رەهەندی عەرەبیو نێودەوڵەتیی لێکەوتەوە[118].

حکومــەت لەگەرمــەی جەنگەکــەدا دوو هــەنگاوی بەئاراســتەی جیاوازو بۆیەك مەبەست نا، یەکەمیان پێکهێنانی (ئەنجومەنی باڵای بەرگری هاوبەش) لەگەڵ سوریا لە (١٩٦٣/٩/٢٢)دا وەکـو پێشـتر ئاماژەمان پێداو، دووەمیان داوای ئاگربەستی لەسەرکردایەتی کـورد کردو لەو بارەیــەوە لەبروســکەیەکی (لیــوای روکـن ابـراهیم فیصـل الانصاري) فەرماندەی تیپی دووەمدا کە بۆ (طاهر یحیی) ی ســەرۆك ئەرکانی سوپای نارد پێشنیازی رێگەچارەی ئاشتی کـرد، نـاوبراویش رەزامەندی دەربڕیو (الانصاري) راسپارد کەپەیوندی بە (شـێخ احمـد بارزانی)ەوە بکاتو لەهەڵوێستی ئەو تێبگات. (الانصاري) لەرێگەی نامەیەکەوە بە (اسعد شێتنە)دا ناردی کەیــەکێك بــوو لــەئاغاکانی رەواندوز، داوای لە (شـێخ احمـد) کـرد کەنوێنــەریان بــۆلای خــۆیو پارێزگاری هــەولێر بنێرێـت بــۆ وتووێــژکردن لــەو بارەیــەوە، (شــێخ احمــــد)یــــش پــــاش بیروراگۆڕینــــەوە لەگــــەڵ (بــــارزانی) لــــە (١٩٦٣/٩/٢٣)دا بەنامەیــــەكو نــــاردنی ســــیان لەئەنــــدامانی بنەماڵەکەیان. وەڵامی (الانصاري) یان بەئەرێی دایــەوە، بەمــەرجێك حکومەتیش لەلایەن خۆیەوە ئاگربەست بکاتو هێزەکانی لەناوچـەی

---

[117] بڕوانە، د. سعد نـاجی جـواد، س پ. ل ٨٤. د. کـاوس قفطـان. س پ، ل ٢٥٩. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٩٧-٩٨.

[118] بڕوانە، منذر الموصلي، س س، ل ١٥٦.

بارزان بکێشێتەوە! لەئاکامــدا لەســەر ئاگربەســتو کشــانەوەی ئــەو هێزانە هەنگاو بەهەنگاو لەناوچەی بارزان، رێك کەوتنو لەناوەڕاستی مــانگی تشرینی یەکەمدا پرۆســەی کشــانەوەکە ئــەنجام دراو هێمنــی تەنها ناوچەی بارزانی گرتــەوە[١١٩]. ئەمــەش ئــەو راســتیە دەردەخــات کەمەبەســتی (بــارزانی) لــەو هەنگاوەیــدا بــەدیهێنانی ئامــانجێکی کــاتییو تــاکتیکی بــوو، بەبــەراورد لەگــەڵ ئامــانجو دروشمــە راگەیاندراوەکانی بزووتنەوەکەدا.

لەبارەی هاوکاریکردنی رامیاریو سەربازی سوریاوە بۆ عیراق لــەو سەردەمەدا لەو راستیەوە سەرچاوە دەگرێت کە لەهــەردوو وڵاتەکــەدا پارتی بــەعس فــەرمانڕانی دەکــردو پێشــتریش لــەبواری هاریکــاری سەربازیدا دوو هەنگاویان نابوو، یەکەمیان پێکهێنانی (ئەنجومــەنی باڵای بەرگری هاوبەش) لە (٢٢/٩/١٩٦٣)داو دووەمیــان بەســتنی رێککەوتننامەیــــەکی ســـــەربازی هاوبــــەشو پێکهێنـــــانی ســــەرکردایەتیەکی هاوبەشــــی ســــوپای هــــەردوو وڵاتەکــــە لــــە (٩/١٠/١٩٦٣)دا[١٢٠]. بــــە بۆچــــوونی (الموصــــلي) بڕیــــاری بەشداریکردنی سوپای سوریا لــەو جەنگــەدا بڕیــارێکی مەترســیدار بوو، وە ئاکامەکانی بــەوردی لێکنــەدرابۆوەو هەڵەیــەکی تــاکتیکی گەورە بوو[١٢١].

شایانی ئامــاژە پێدانــە کــە (عبدالسـلام عــارف) پێشــترو هــەر لەکۆتایی مانگی ئابەوە هەتا ناوەڕاســتی تشــرینی یەکــەمی ســاڵی (١٩٦٣)دا لەهەنگاوێکی نهێنــیو بــەبێ ئاگــاداریی بەعســیەکانو

---

[119] بۆ ئەو زانیاریانــەو دەقــی نامەکــەی (شــێخ احمــد بــارزانی) بڕوانــە، مســعود البارزاني، س پ، ل ١١٧.

[120] بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٤.

[121] بڕوانە، هـ س، ل ل ١٥٤-١٥٥.

بەشـێوەیەكی ناڕاسـتەوخۆو لەڕێگـەی عەمیـد (عبـدالرزاق محمـود عمر)ی پارێزگاری سلێمانیەوە پەیوەندیان بەپارتیەوە كـرد لەڕێگـەی (نوری احمد طه)ی ئەندامی لیژنەی ناوەندیـەوە، بـەو شـێوەیە نامـە گۆڕینەوە لەنێوان هەردوو نوێنەردا ئـەنجام درا، بـەڵام سـەرەنجام ئـەو پەیوەندیانـە هـیچ ئاكامێكیـان لێنەكەوتـەوە[122]. ئـەوەی جێگـەی تێبینی‌یە ئەوەیە كەئەم هەنگاوەی هەردوو لایەن لەو بـوارەدا نایـان، لەپاش شكستهێنانی ئەزموونی وتووێژە دوورودرێـژەكانی نێوانیـانو دواتر قووڵبوونەوەی ململانێ سەربازیەكانی نێوانیانو گەیشـتنی بـە ئاستێكی ترسناك ئەنجام درا. دیارە هۆكاری سەرەكیی ئەو هەنگاوەیان دەگەڕێتەوە بۆ كاریگەریی جەنگەكە لەسـەر توانـای هەمەلایەنـەیی هەردوو لایەنیان، بەتایبەتیش لەرووی توانای سەربازیەوە، لەبەر ئەوە مەبەستیان ڕەخساندنی دەرفەتێك بـوو بـۆ وچـانو خۆسـازدانەوە بـۆ خولێكی تری جەنگو توندوتیژی، هەروەها حكومەت ئەوەی بەهـەل زانی تاوەكو قورسایی‌ی سەربازی خۆی بخاتە سەر بەرەكانی تـر. هـەر بەو شێوەیەش سەركردایەتی‌ی كورد پێویستی بەناوچەیەكی دەرەتـان هەبوو بۆ مانەوەو بەرگریكردن لـەناو كوردسـتاندا، بەتایبـەتی لـەو هەلومەرجە دژوارەدا كەژمارەیەك لـەوڵاتانی وەكـو سـوریاو ئێـرانو توركیاو یەكێتی سۆڤێتو بەریتانیاو ئیسپانیاو پاكستان پشتیوانیان لەحكومەتی عیراقی دەكردو پێداویستیەكانیان لەكەرەستەی جەنگی بۆ دابین دەكرد، چ بەفرۆشتن بێـت یـان پێبەخشـین وێـڕای یارمەتیـە هەواڵگری‌و لۆجستیەكان[123].

---

[122] بڕوانە، د. عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، س پ، ل ٢٢٣. بۆ دەقـی نامـەكان بڕوانە، هـ س، ل ل ٢٢٤-٢٢٦.

[123] لەبارەی ئەو هاوكاریە سەربازیانەوە، بۆ نمونە بڕوانە، مسعود البارزانی، س پ، ل ل ٩٧-٩٩. عبدالكریم فرحان، س پ، ل ١٥٨. د. علـی كـریم سـعید، س پ، ل

سەبارەت بەهەڵوێستی میسریش لەسەردەمی (عبدالناصر)دا، وا دیارە کەسیاسەتێکی دووفاقی پەیڕەو دەکرد، لەلایەك داوای دوورکەوتنەوەی لەجەنگو گرتنەبەری ڕێگەی دیپلۆماسی دەکردو لەزۆر بۆنەدا ئەوەی بۆ هەردوو لایەنی عیراقیو کوردی دەربڕیوەو[124]، لەلایەکی ترەوە بەنهێنی داخوازیەکانی ئەو کاتەی وەزیری بەرگری عیراقی لەمەڕ چەكو تەقەمەنی پێویست بۆ جەنگی دژە کورد بەجێهێنا[125]. هەر لەو بارەیەوە (نکدیمون) دەڵێت (عبدالناصر) لەکۆبوونەوەی جوداییدا لەگەڵ هەریەك لەو دوو لایەنەدا راو بۆچوونی جیاوازی دەربڕیوە[126].

هەر لەبارەی هەڵوێستی ئەو وڵاتانەی ئاماژەمان پێدان راو بۆچوونی جیاواز هەیە، بۆ نمونە (تالب شبیب) دەڵێت: "حکومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەدژی شەڕەکە بوو، هەروەها یەکێتی سۆڤێتیش، حکومەتی بەریتانیا تەحەفوزی کرد، ئێرانو تورکیا بەپەرۆش بوون بۆ بەردەوامبوونی"[127]. لەراستیدا هەڵوێستی یەکێتی سۆڤێتیش لەبارەی جەنگی عیراقەوە لەدژی گەلی کورد دووفاقی بوو، لەلایەکەوە زۆر بەچاکی سوپای عیراقی بەچەكو

---

٢٦١. شلومو نکدیمون، س پ، ل ٩٠. بەراوردی بکە لەگەڵ، لازەرێڤ، کوردو کوردستان (فاکتەرەکانی پەیدابوونو گەشەسەندنی مەسەلەکە، بەشێکە لەکتێبی (چەند وتارێکی کوردناسی: کۆمەڵێ نوسەری رووسی، و: ئەنوەر قادر محەممەد، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ل ١٢٢-١٢٧.

[124] بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١٦٠. د. علی کریم سعید، س پ، ل ٢٦١.

[125] بڕوانە، د. علی سعید، س پ، ل ل ٢٥٨-٢٥٩.

[126] بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ٨٤

[127] د. علی کریم سعید، س پ، ل ل ٢٥٩-٢٦٣.

تەقەمەنی سۆڤێتی چەکدار کرابوو، لەلایەکی ترەوە حکومەتی عیراقی بەباندی پیاوکوژو پیلانگێڕی نازیو فاشیست ناو دەبردو لەبەیاننامەیەکیدا پشتیوانی خۆی بۆ مافەکانی گەلی کورد دەربڕیو هەڵسوکەوتی حکومەتی عیراقی لەبارەیانەوە بەخیانەتکردن لەسەر شێوازی هیتلەریو، بەربەریانەو فاشستیانە ناوزەد کرد[128]. (د. قفطان)دەڵێت: سۆڤێت هەوڵی وروژاندنی دۆزی کوردیدا لەرێکخراوەی نەتەوەیەکگرتووەکاندا ئەویش لەرێگەی مەنگۆلیاوە، بەڵام پاشان لەو کارەی پاشگەز بووەوە[129]، هەروەها لەبارەی هەڵوێستی وڵاتانی ترەوە دەڵێت: ئەمریکا لەدژی شەڕی کوردستان نەبوو، بەڵکو هاوکاری عیراقی کردو، بەریتانیا تەحەفوزی نەکرد، بەڵکو هاوکاری هەمەچەشنی پێشکەش بەحکومەتی عیراقی کرد[130]، ئەمەش بەپێچەوانەی بۆچوونەکەی (شبیب)ەوەیە کەئاماژەمان پێدا. وێڕای هەموو ئەو یارمەتیدانو پشتگیریە نێودەوڵەتیەی کە لەعیراق دەکرا، بەڵام لەسەر ئاستی نێوخۆیی نێوان بەرپرسانی عیراقی تەباییو یەکڕیزی بەدی نەدەکرا، چونکە درێژەکێشانی جەنگەکە لەبەرەکانی تری کوردستاندا گرژیو

---

128 بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ، ل ٩٠.

129 بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ل ٢٥٢-٢٥٣. شایانی ئاماژە پێدانە کەکورد هەوڵێکی لەو چەشنەی لەگەڵ وڵاتانی رۆژئاواشدا ئەنجام دا، وەکو (لەیزەر) دەڵێت: "دوای یاخیبوونی ساڵی ١٩٦١ی کوردەکان لەعیراق، رێبەرایەتی کوردی چاوی بڕیە رۆژئاوا تا داواکەی لەرێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بخاتە روو- بەڵام ئەم هەوڵە ئەنجامێکی لێنەکەوتەوە". بڕوانە، شری لەیزەر، کوردستانی بەر ئاگرباران، و: ئەبوبکر خۆشناو، چ١ ک، چاپخانەی روون، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ١٢٥.

130 بڕوانە، د. کاوس قفطان، س پ، ل ل ٢٥١-٢٥٣.

ئالۆزیەکانی نێوان سوپای عیراق‌و (پاسەوانی نەتەوەیی) قوولتر کردەوە[131]، هەروەها لەسەر ئاستی سیاسیش سەرکردایەتی عیراق بوون بەدوو باڵەوە، باڵی (عبدالسلام عارف)و ژمارەیەك لەگەورە ئەفسەران‌و باڵی (احمد حسن البکر)و سەرکردەکانی (پاسەوانی نەتەوەیی)و ژمارەیەك لەئەفسەران‌و کادرانی بەعس‌و، ئەگەری پێکدادانی چەکدرای لەنێوانیاندا هاتە کایەوە[132].

لەئاکامی ململانێی نێوخۆیی هەردوو باڵەکەی پارتی بەعسی فەرمانڕەواو ئەمان‌و ڕەوتی ناسری‌و دەستێوەردانی (سەرکردایەتی نەتەوەیی بەعس) لەکاروباری سیاسەتی نێوخۆیی عیراقدا بەبیانووی چارەسەرکردنی کێشەکان[133]، زەمینەی ئەنجامدانی کودەتایەکی سەربازی بۆ (عارف) پتر لەهەر کاتێك ڕەخساندو سەرەنجام لە (١٨/١١/١٩٦٣) ژمارەیەك لەئەفسەرانی بەعس‌و ناسری بەپشتیوانی ناوبراو کودەتاکەیان ئەنجام داو بەسەر پاسەوانی نەتەوەییدا سەرکەوتن‌و[134]، کابینەی نوێی حکومەتیان بەسەرۆکایەتی (طاهر یحیی) پێکهێناو پاسەوانی نەتەوەییان هەڵوەشاندەوە[135].

---

131 بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ل ١٠٣-١٠٤ شایانی ئاماژەپێدانە کە (پاسەوانی نەتەوەیی) لەلایەن (عبدالسلام البکر عماش)ەوە پشتیوانی دەکران‌و تەنانەت ئەو ناوبراوەی پێشەوەیان چوونە ریزەکانی ئەو هێزەوەو بەشداری ڕەمزییان تێدا کرد. بڕوانە، هـ س، ل ١٠٤.

132 بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل١١٥.

133 بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٨. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٢٣.

134 بڕوانە، محمود الدرة، س پ، ل ٣٧٤.

135 بڕوانە، منذر الموصلي، س پ، ل ١٥٨. عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١١٤.

هەرچەند حکومەتی بەعس لەرێگەی بەڵێنە زارەکیەکانی بەرپرسانیو بەیاننامەو پرۆژەکانیەوە بۆ وتووێژکردن لەگەڵ سەرکردایەتی کورددا، زاراوەکانی مافی چارەی خۆنووسینو ئۆتۆنۆمیو ناناوەندێتیان بەکار دەهێناو پرۆژەو فۆرمی ناناوەندێتیان بەدەستپێشخەریو داهێنانێکی خۆیان لەقەڵەم دا[١٣٦]، بەلاّم لەراستیدا هیچ هەنگاوێکی راستەقینەیان بەئاراستەی سەلماندنو دابینکردنی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی لەرووی کردارەکیو یاساییەوە نەنا، بەڵکو بەپێچەوانەوە پەنایان بۆ سیاسەتی سەرکوتکردنو تواندنەوەی نەتەوەییی کورد برد[١٣٧]. لەبەر ئەوە پرۆسەی وتووێژەکانی نێوانیان هیچ رێککەوتنێکی گشتگیریو چارەسەرێکی ریشەیی بۆ ململانێی نێوانیان لێنەکەوتەوە، چونکە جیاوازی بنچینەییان لەئایدیاو تێڕوانینیان بۆ پرسە چارەنووس سازەکانی نێوانیان هەبوو، لەبەر ئەوە دەبینین وتووێژەکانی نێوانیان زەمینەو مەرجەکانی دانوستانی سەرکەوتووی تێدا نەبوو.

---

136 بۆ نمونە بڕوانە، بۆچوونی (منذر الموصلي)، س پ، ل ل ١٣٨-١٣٩.

137 بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ل ٨٥-٨٦.

باسی چوارەم

باری دەستوریی گەلی کورد لەدەستوری کاتیی عیراقی ١٩٦٣/٤/٤ دا

ئەنجامـــدەرانی کودەتاکـــە لەیەکـــەمین بەیاننامەیانـــدا لـــە (١٩٦٣/٢/٨)دا، رووخانـــدنی حکومـــەتی کۆمـــاری یەکـــەمو پێکهێنـــانی حکومـــەتێکی نوێیـــان بەســـەرکردایەتی (ئەنجومـــەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش) راگەیاند[١٣٨].

لەبەیاننامـــەی ژمـــارە (١٥)ی (١٩٦٣/٢/٨)دا هـــاتووە کـــە (ئەنجومـــەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش) دەســـەڵاتی بـــاڵا لەکۆماری عیراقدا پیادە دەکات بەدەسەڵاتی یاسادانانو دەسەڵاتەکانی سەرکردەی گشتی هێزە چەکدارەکانو هەڵبـژاردنی سـەرۆك کۆمـارو پێکهێنانی حکومەتەوە، لەو بەیاننامەیە بترازێت تا دەرکردنی یاسای ژمارە (٢٥)ی ساڵی (١٩٦٣)، واتە دەستوری (١٩٦٣/٤/٤) هـیچ رێکخستنێکی دەستوریی تر بۆ وڵات دەرنەچووە[١٣٩].

لەلێکدانـــەوەو هەڵســـەنگاندنی نـــاوەڕۆکی دەســـتورەکەداو بەپشتبەســـتن بەپرنســـیپە گشـــتیەکانی یاســـای دەســـتوریی، چـــەند تێبینیو رەخنەیەکی ئاراستە کراوە، گرنگترینیان بریتیە لە[*]:

---

[138] بڕوانە، د. رعد الجدة، س پ، ل ٦٧.

[139] بڕوانە، د. حميد الساعدي، س پ، ل ١٧٠، بۆ دەقی یاسای ژمارە (٢٥)ی ساڵی ١٩٦٣ بڕوانە، الوقائع العراقية، ع ٧٩٧ في ١٩٦٣/٤/٢٥. د. رعد الجدة، س پ، ل ٦٧.

[*] دەسەڵاتدارانی نـوێی عـیراق بەیـەکێك لـەدوو رێگـە نادیموکراسیانەکە جڵـەوی دەســـەڵاتیان گرتـــە دەســـت، ئـــەویش بەرێگـــەی کودەتـــای ســـەربازی (لـــەبارەی رێوشوێنەکانی دەسەڵات گرتنە دەستەوە، بۆ نمونە بڕوانە، د. حميدالسـاعدی، س پ،

ل ل ٨٨-٩٩)، هـــەر بـــەو شـــێوەیەش شـــێوازی دانـــانی دەســـتورەکە (دەربـــارەی ڕێوشوێنەکانی دانانی دەستور، بـۆ نمونـە بڕوانـە، ه س، ل ل ١٠٤-١٠٧) ناچـێتە خانەی ڕێوشوێنو شێوازە ئاسـاییە باوەکانـەوە، بـەڵکو ڕێوشـوێنێکی تایبەتمەنـدە. (بڕوانە، ه س، ل ١٧٢).

-لەدەرکردنی یاساکەدا واژۆی سەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیرانو وەزیرەکانی لەسەرە، لەکاتێکدا کەئەنجومەنەکە خۆی دەسەڵاتی یاسادانانی هەیە، ئەم کارە بەهەڵەیەکی هونەری لەیاسادانانەکەدا دەژمێردرێت (بڕوانە، د. رعد الجدة. س پ، ل ٦٧).

-لەبەندی (١٨)دا هاتووە کەئەم یاسایە یاسای دەستوریە، لـەم بارەیـەوە (د. منـذر الشاوي) پێی وایە دانانی ئەو بەندە پێویست نیە، چونکە بەبێ ئەو ئاماژەپێدانـەش یاساکە هەر دەستوریە، چونکە پرۆسێسـکردنی دەسـەڵاتی رامیـاری ڕێـك دەخـات، ئەوەش ئەرکی دەستورە (بڕوانـە، د. رعـد الجـدة. س پ، ل ٦٧)، بەبۆچـوونی ئێمـە (الشاوي) لەبۆچوونەکەیدا پشت بەپاساوەکانی لایەنگرانی ڕێبازی بابەتی لەیاسـای دەستوریدا دەبەستێت، بەو پێودانگە تێبینیەکەی دروسـتە، بـەلام لەگـەڵ ئەوەشـدا دەکرا ئـەو بابەتـە لەریشـەوە چارەسـەر بکرێـت لەڕێگـەی ناونـانی یاسـاکەوە بـە (دەستور)، هەروەکو چۆن لەم بارەیەوە ئەم تێبینیـەی خسـتۆتە سـەر تێبینیەکـەی پێشووی، کاتێك دەڵێت ناونانی دەستورەکە بـەناوی یاسـای ئەنجومـەنی نیشـتمانی سەرکرایەتی شـۆڕش ناونـانێکی ورد نیـە، چـونکە یاسـاکە جگـە لەڕێکخسـتنی دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنەکە، باسی سەرۆکایەتی کۆماریشی کردووە (بڕوانـە، ه س، ل ٦٧).

-یاساکە لەڕووی پەیکەری داڕشتنەکەیەوە. جێگـەی تێبینیـە، چـونکە بەنـدەکانی بەشێوازی دەروازەو بەشو.... هتد ڕێك نەخراوە، هـەروەها یاسـاکە چـەند بەنـدێکی لەخۆگرتووە، کەپێویست بوو لەپەیڕەوی ناوخۆییدا تۆمار بکرێت (بڕوانـە، ه س، ل ٦٨)، یان بەندێکە هیچ پەیوەندیەکی بەناوەرۆکی یاساکەوە نیە، بـۆ نمونـە بەنـدی (٢٠) (بڕوانە، د. حميد الساعدي، س پ، ل ١٧٢).

١-ياسـاكه بـههيچ شـێوهيهك ئامـاژهى بـهجۆرى ئايـديۆلۆجياو پرنسيپه رامياريهكان نهداوه[١٤٠]، واته "هيچ بهرنامهيهكى راميـارىو كۆمهلأيهتى لهخۆ نهگرتبوو"[١٤١]، لهراستيدا ئهمـه كهموكوڕيـهكى بنچينهييه لهياساكهدا، چونكه دهستور بيرۆكـهى ياسـاى پـهيڕهوكراو لهدهولّهتـدا دادهمـهزرێنێتو فهلسـهفهى راميـارىو كۆمهلأيـهتى سستمى فهرمانڕان ديارى دهكاتو چوارچـێوهى ياسـايى بـۆ هـهموو چهشنه چالاكيهكانى ناو دهولّهت دادهنێت[١٤٢].

٢-بهبۆچوونى ئێمـه ياسـاكه. لـهبوارى رێكخسـتنى دهزگاكـانى فـهرمانڕانىو چـۆنێتى دابهشـكردنى پسـپۆرىو دهسـهلأتهكانياندا پرنسيپى يهكخستنى دهسـهلأتهكان دهنـوێنىٚ، وهكـو لـهو بهندانـهى كهتايبهتن بهدهسهلأتهكانى ئهنجومهنهكهوه دهردهكـهوێت[١٤٣]. لـهبارهى دهسهلأتهكانى ئهنجومهنهكهوه (د. الساعدي) دهلّێـت: "فـهرمانڕهواى راستهقينه لـهدواى بـهرپابوونى شۆڕشـهكه ئهنجومـهنى نيشـتمانيى سـهركردايهتيى شـۆڕش بـووهو بهياننامـهى ژمـاره (١٥) هـهموو دهسهلأتهكانى پێسپارد، ههرچى دامودهزگاكانى تريشه (سهرۆكايهتى

-ياساكه هيچ دهقێكى لهسهر شێوازو رێوشوێنهكانى ههمواركردنى بهندهكانىو ئهو لايهنهى كهئهو دهسهلأتهى ههيـه دانـهناوه (بڕوانـه، د. رعـد الجدة، س پ، ل ٦٨)، دياره دانانى بهندى تايبهت بهو بواره گرنگى تايبهتى خۆى ههيـه لهھـهردوو رووى روالّهتىو بابهتيهوه.

[140] بڕوانه، هـ س، ل ٦٨.

[141] شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٨١.

[142] بڕوانه، د. حميد الساعدي، س پ، ل ١٢١.

[143] لـــهبارهى دهســـهلأتهكانى ئهنجومـــهنى نيشـــتمانى ســـهركردايهتى شۆڕشـــهوه لهبوارهكانى ياسادانانو جێبهجێكردنو دادوهريهوه، بڕوانـه، دهقـى ياسـاكه لـه: د. حميد الساعدى، س پ، ل ل ١٧٢-١٧٤. د. رعد الجدة، س پ، ل ل٦٩-٧٢.

کۆمار، سەرۆکایەتی وەزیرانەوە ئەنجومەنەوە سەرچاوەی گرتووەو سەر بەئەویشە..."[144]. لەسەر ئەم بنچینەیە، لەو بڕوایەداین ئەو جۆرە دەستورانەی کەدیاریکردنی دەسەڵاتەکانی دامودەزگاکان فەرمانڕانیان لەسەر بنچینەی پرنسیپی یەکخستنی دەسەڵاتەکان ڕێك خستووە، لەئاکامدا سستمی فەرمانڕانی ئیستبدادی بەرهەم دەهێنێت.

٣-یاساکە هیچ بەندێکی لەسەر مافو ئازادیە بنچینەییەکانی مرۆڤ دانەناوە، بەمەش یاساکە هیچ ڕێکخستنێکی یاسایی بۆ ئەو بوارە بۆ گەلی کوردو گەلانی تری عیراق لەخۆ نەگرتووە.

٤-یاساکە هیچ بەندێکی لەسەر پێکهاتەی نەتەوەیی گەلانی عیراقو زمانی فەرمی دەوڵەت دانەناوە، لەکاتێکدا دیاریکردنو ڕێکخستنی ئەم بوارە لەئەرکە سەرەکیەکانی دەستورە، بەم شێوەیە یاساکە خۆی لەدانپێدانان بەگەلانی عیراق بەگشتیو بەگەلی کورد بەتایبەتی دزیوەتەوە.

٥-هەر لەبەر ڕۆشنایی‌ی ئەو ڕاستیانەی کە لەهەردوو خاڵی پێشوودا ئاماژەمان پێدا، یاساکە هیچ ڕێوشوێنو چارەسەرێکی بۆ ڕێکخستنی دەستوریی گەلی کوردو مافو ئازادیەکانیو ڕێگەچارەی یاسایی دۆزە نەتەوەییەکەی دانەناوە، لەسەر ئەم بنەمایەش بەپشتبەستن بەو بێدەنگیو ئاماژە پێنەدانەی بەندەکانی یاساکە بەگەلی کوردو مافو ئازادیەکانی، دەشێت بارە دەستوریەکەی بەباری دانپێدانەنان بەڕاستی هەبوونی ئەو گەلە بژمێرێن.

---

[144] د. حميد الساعدي، س پ، ل ل١٧١-١٧٥.

باسی پێنچەم

هەڵسەنگاندنی وتووێژەکانی سەردەمی فەرمانڕەوایی‌ی بەعس

(١٩٦٣/٢/٨-١٩٦٣/١١/١٨)

لەئاکامی لێکدانەوەی پەیوەندیەکانی نێوان سەرکردایەتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کوردو حکومەتی بەعس لەعیراق لەساڵی (١٩٦٣)داو رەوشی چالاکیە رامیاری‌و دیپلۆماسی‌و سەربازیەکانی نێوانیان، گەیشتینە چەند ئەنجامێك گرنگترینیان ئەمانەن:

١-لەدەستوری (١٩٦٣/٤/٤)دا بەهیچ شێوەیەك ئاماژە بەبوونی گەلی کوردو مافەکانی نەدراوە.

٢-پارتی بەعس دەستپێشخەریی کرد بەرامبەر بەپارتی لەبارەی ئەنجامدانی جۆرێك لەپێکهاتن‌و رێککاری دەربارەی ئەو قۆناغەی کەبەعس پرۆسەی کودەتاکەی بەسەر (قاسم)دا ئەنجام دەدات. بەعسیەکان بەڵێنی زارەکیان بەسەرکردایەتی کورد دا، کەچی پارتی بەنووسراو رەزامەندیی دەربڕی، بەم شێوەیە حکومەت خۆی لەهەر پابەندێتیەکی نووسراو بوارد، بەپێچەوانەی سەرکردایەتی‌ی کوردەوە.

٣-بەعسیەکان هیچ شتێکیان لەبارەی رێوشوێن‌و کاتی ئەنجامدانی پلانی کودەتاکەوە بەپارتی رانەگەیاند، ئەمە چەند راستیەك روون دەکاتەوە کەپارتی لەدیدی بەعسدا نەهاوپەیمانێکی باوەڕپێکراو بوو، نەلایەنێکی سەرەکی بوو لەهاوکێشەکەدا، بەڵکو پێگەو رۆڵی لاوەکی هەیەو دەکرێت بۆ ئامانجێکی کاتی کەڵکی لێوەربگیرێت، گرنگترینیان بریتین لە:

أ-دەستەبەرکردنی لایەنگیری پارتی، یان هەر هیچ نەبێت بێلایەنکردنی لەپرۆسەی کودەتاکەدا.

ب-دەستکرانەوەیان لەپرۆسەی لەناوبردنی نەیارەکانیان‌و کۆنترۆڵکردنی سوپادا.

ت-مسۆگەرکردنی شوێنی دالّدەدان لەکاتی سەرنەگرتنی هەوڵی کودەتاکەیاندا.

پ-خۆتەرخانکردن لەپاش دەسەڵات گرتنە دەست‌و لەناوبردنی کۆمۆنیست‌و دیموکراتیخوازەکان، بۆ رووبەڕووبوونەوەی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد.

٤-لەئاکامی بەراوردکردنی نێوان پرۆژەکانی پێشکەش کراو بۆ دانوستان لەلایەن هەردوو لایەنی پەیوەندیدارەوە، دەردەکەوێت کەجیاوازیەکی تەواو هەیە لەو بنچینە فیکری‌و رامیاریەی کەهەر لایەنێکیان پرۆژەکەی خۆی لەسەر گەڵاڵە کردووە، هەروەها لەرووی چەمکی یاسایی‌و رامیاری‌و شوێنەوارەکانیەوە لەگەڵ یەکدیدا تەواو جیاوازن، چونکە پرۆژەکەی شاندی کورد بریتی بوو لەناناوەندێتی رامیاری بەفۆرمی ئۆتۆنۆمی، بەڵام پرۆژەکەی حکومەت بریتی بوو لەچەمکی خۆبەڕێوەبردن‌و دواتر یەکلایەنە لەفۆرمی یاسای پارێزگاکاندا رایگەیاند. لەبەر ئەم جیاوازییە ریشەییە لەدیدو تێڕوانینی هەردوو لایەنەکەدا، پرۆسەی دانوستانەکە سەری نەگرت. چونکە لایەنی کەمی خاڵەکانی هاوبەشیان تێدا نەبوو کەهاندەر بێت بۆ رێککەوتن.

٥-ناشێت پرۆسێسی گفتوگۆو دانوستانەکان لەیەك جۆرو لەیەك ئاستدا پۆلێن بکرێت، چونکە یەك رەوت نەرۆیشت، بەڵکو بەپێی قۆناغ‌و گۆڕانی هەلومەرجەکان جیاوازیان تێدا بەدی دەکرێت، لەبوارەکانی کات‌و شوێنی دانیشتنەکان، ئاستی شاندەکانی بەشداربوو لەگفتوگۆکانداو رادەی دەسەڵاتیان لەو بوارەداو شێوازو

ناوەرۆکی پرۆژەو داواکاریەکان کە لەهەندێك باردا لەسەر دوو ئاستی هاوتاو، هەندێك جاری تر لەدوو ئاستی زۆر ناهاوتادا ئەنجام دراوە.

٦-بەپێوەری تەرازووی هێزەکان، ئەو فاکتەرانەی کەباری حکومەتی عیراقیان لەململانێ رامیاری‌و سەربازیەکەدا بەهێز دەکرد بریتی بوون لە:

أ-توانای بەگەڕخستنی هەموو ئەو توانا رەخساوەی کە لەعیراقدا هەبووە.

ب-کەڵك وەرگرتن لەپشتیوانی‌و هاریکاری هەمەلایەنەی نێوچەیی‌و نێودەوڵەتی.

لەبەرامبەردا دوو فاکتەری سەرەکی کاریگەریان لەسەر لاوازکردنی توانای حکومەت لەو بوارەدا هەبوو کەبریتین لە:

أ-ململانێی توندی نێوان باڵەکانی ناو حکومەت لەلایەك‌و نێوان حکومەت‌و گروپ‌و لایەنە نەیارەکانی دەرەوەی حکومەت لەلایەکی ترەوە.

ب-گرەوکردنی حکومەت لەسەر سیاسەتی ناواقیعبینی‌و زەبروزەنگ‌و خۆسەپاندن‌و فریودانی بەرامبەر، کەدواتر ئاکامەکەی بەپێچەوانەوە بەسەریدا شکایەوە.

سەبارەت بەلایەنی کورد، سێ فاکتەری سەرەکی یارمەتیدەر بوون بۆ راگرتنی بارەکەی:

١-رەوایی‌ی دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردو ئامادەیی ئەو گەلە بۆ رووبەڕووبوونەوەی هەموو ئەگەرەکان لەپێناو گەیشتن بەئامانجەکانی بزوتنەوەکەیدا.

٢-واقیعبینی‌ی رێژەیی لەناوەڕۆکی ئەو پرۆژانەی کەبۆ دانوستان پێشکەش کراون، چونکە پاساوو دەرفەتی بەرگریکردن لێیان بەهێزە.

٣-ئەندازەیەكی پەسەند لەیەكبوونی ناوەندی بڕیار لەناو سەركردایەتی بزووتنەوەكەدا لەم قۆناغەدا بەدی دەكرا، بەجۆرێك كەتوانرا ئەم بارە هەر هیچ نەبێت لەو قۆناغەداو هەتا شكستهێنانی یەكجاری پرۆسەی دانوستانەكە لەئاستێكدا بپارێزرێت، ئەمە سەرباری ئەو جیاوازیانەی كە لەنێوان دیدو بۆچوونەكانیاندا بەدی دەكرا.

لەبەرامبەردا دو فاكتەری سەرەكی كاریگەریی خراپیان لەسەر تێكڕای تواناكانی كورد لەو بوارەدا بەجێهێشت:

أ-سنورداریی پێكهاتەكانی هێزو توانای خۆیی گەلی كورد لەڕوی رامیاری، ئابوری، سەربازی، تەكنەلۆجی‌و.... هتد، بە بەراورد لەگەڵ ئەوەی كەبۆ حكومەت رەخسابوو.

ب-بێبەشبوونی گەلی كوردو بزوتنەوەكەی لەهەموو جۆرە پشتیوانی‌و هاریكارییەكی نێودەوڵەتی راستەقینە كەشیاوی پشت پێبەستن بێت.

لەئاكامی لێكدانەوەو هەڵسەنگاندنی وتووێژەكانی ئەم قۆناغەی نێوانیاندا لەهەموو رووەكانیەوە، دەشێت بەدەستپێكی شێوازێكی پێشكەوتووتری كاری رامیاری‌و دیپلۆماسی كوردی لەباشووردا لەقەڵەم بدەین، بەپشتبەستن بەئامادەكرنی بەرنامەی تایبەت بەدانوستانەكەو جۆری مامەڵەی سەركردایەتی كورد لەگەڵ بارودۆخ‌و پێشهاتەكان‌و خودی پرۆسێسی دانوستانەكەداو پێكهاتەو رێكخستنی شاندەكەو ناوەرۆك‌و شێوازی ئەو پرۆژەو داواكاریانەی پێشكەش بەحكومەت دەكران‌و هەوڵدان بۆ رەچاوكردنی بنەما سەرەكیەكانی تایبەت بەو بوارەو، نووسینەوەی كۆنووسی كۆبوونەوەكان‌و... هتد.

بەم شێوەیە دەردەكەوێت كەهەردوو لایەنەكە كەڵكیان لەپرۆسێسی دانوستانەكە وەرگرت، حكومەت توانی ئەو دەرفەتە بۆ

سەرکوتکردنی نەیارەکانیو قایمکردنی پێگەی دەسەڵاتە نوێیەکەی بقۆزێتەوە، هاوکات سەرکردایەتی کورد لەو ماوەیەدا کاری بۆ خۆڕێکخستنو خۆسازدانەوە لەهەموو رووەکانەوە کرد.

بەشی چوارەم

دانوستانی نێوان کوردو حکومەتی

عەبدولسەلام عارف (١٩٦٣/١١/١٨-١٩٦٦/٤/١٣)

باسی یەکەم
کودەتای ١٨ تشرینی دووەمی ١٩٦٣و دەستپێکردنەوەی وتووێژی نێوان کوردو حکومەتی عێراق

لەئەنجامی درێژەکێشانو توندبونی ململانێی نێوان بەعسو ناسریەکانو سەرکردەکانی سوپاو سەرکردەکانی پاسەوانی نەتەوەییو دواتر لەنێوان بەعسیەکان خۆیاندا لەلایەکو درێژەکێشانی جەنگی حکومەت لەدژی گەلی کوردو رەوتە دیموکراتیخوازەکانی تری عێراق لەلایەکی ترەوە، هەلێکی لەبار بۆ (عارف) رەخسا تاوەکو لە (١٨/١١/١٩٦٣)و لەرێگەی کودەتایەکەوە کۆتایی بەدەسەلاتی بەعسیەکان بهێنێتو تەواوی دەسەلاتی حکومەت بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوەو[1]، پۆستی سەرۆك وەزیران بە (طاهریحیی)ی سەرۆك ئەرکانی سوپا سپێردراو (السعدي) جێگری سەرۆك وەزیران لەحکومەتەکەی پێشوودا بۆ دەرەوەی ولات دوور خرایەوە[2].

لەبارەی هەلوێستی کودەتاچییەکان لەجەنگی حکومەت دژ بەگەلی کورد، هەر لەسەروبەندی خۆسازدانیان بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە وەکو (عبدالکریم فرحان) دەلێت، یەکێك لەئاستەنگەکانی بەردەمیان بریتیبوو لەچۆنێتی "درێژەپێدانی کاروچالاکی لەدژی

---

[1] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە بروانە، عبدالکریم فرحان، حصاد ثورة: تجربة السلطة في العراق (١٩٥٨-١٩٦٨)، دار البرق، لندن، ١٩٩٤، ل ل ١١٢-١١٨، ١٤٨.

[2] بروانە، س. ج. ادموزندز، کرد وترك وعرب، ترجمة جرجیس فتح الله، بغداد، ١٩٧١، ل ١٤.

شۆڕشــگێڕە کوردەکــانو نەنوانــدنی هــیچ جــۆرە بێهێزییــەك یــان نەرمییەك یان ساردبوونەوەیەك"[3]. لەسـەر ئـەو بنچـینەیە لـەدوای سەرکەوتنی کودەتاکە حکومەت درێژەیدا بەپرۆسیسە سەربازییەکانی لەچەند بەرەیەکی کوردستاندا، بەڵام هیچیان سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا[4].

دەستپێکردنی وتووێژەکان

لـــەئاکامی گۆڕانکارییـــە رامیارییـــەکانی عـــێراق لـــە (١٨/١١/١٩٦٣) بەدواوەو سەرنەگرتنی رێگە چارەی سـەربازی بـۆ مامەڵەکردن لەگـەڵ دۆزی نەتـەوەیی گـەلی کـورددا، هـەروەها بـۆ چەسپاندنی دەسـەڵاتی خـۆیو بنبڕکردنـی دەسـەڵاتی بەعسـیەکانو کپکردنی یەکێك لەدووبەرەکەی شەڕ، تەنانەت ئەگـەر بەشـێوەیەکی

---

[3] عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١١٣.

[4] بڕوانە مسعود البارزانی، ب٣، البارزاني والحركة التحررية الكردية، ج٣، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٢، ل١٢٣، هەر لەم بارەیەوە (محمود الـدرة) دەڵێت: "لـەو کاتەدا حکومەتی نوێ جڵەوی فەرمانڕەوایی‌ی گرتە دەست، کە کردارە سەربازییەکان بۆ کۆتایهێنـانی بـە بـەرگریکردنی شۆڕشـگێڕە کوردەکـان کەتێکشـکێندرابوونو لەناوچەیەکی بەرتەسکدا گەمارۆ درابوون درێـژەی هـەبوو". محمـود الـدرة، القضـية الكرديـة، ط٢، دار الطليعـة، بـيروت، ١٩٦٦، ل ٣٥١، هـەر بـەو واتایـە، بڕوانـە: عبدالکریم فرحـان، س پ، ل ١٥٩. کەچـی ابـراهیم جـلال لـەم بارەیـەوە دەڵێـت: "هێرشو پەلاماری سوپای عیراق بۆ سەر کوردستان خاوبووەوە، ئەو تووندو تیژییەی پێشووی نەما، رژێمی نوێی عیراق لەبارودۆخێکی خراپدا بوو..."، ئیبراهیم جەلال، خوارووی کوردستانو شۆڕشی ئەیلول بنیاتنـانو هەڵتەکانـدن ١٩٦١-١٩٧٥، چ ٣، چاپخانەی ژیار، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ١٢٣.

کـــاتیش بێـــت[٥]، حکومـــەت ناچـــاربوو رێگەچـــارەی ئاشـــتیانەو دەستپێکردنەوەی وتووێژەکان بگرێتە بەر، ئەوەش وەکـو هـەنگاوێکی تەکتیکی بەمەبەستی بەدەسـتهێنانی کـاتو رەخسـاندنی زەمینـەی خۆسازدانەوە بۆ خـولێکی تـری جـەنگی کوردسـتانو بـەکارهێنانی رێوشوێنو ئامرازەکانی توندو تیژیو سەرکوتکردن. لەبەرامبەریشدا، بارودۆخی کوردسـتان بەگشـتیو نـاو سـەرکردایەتی بزووتنەوەکـەی بەتایبـەتی فاکتـەرێکی هانـدەربوو تـاوەکو بەهـەمان ئاراسـتەی حکومـەتی نوێـدا بیربکەنـەوە، چـونکە "کوردسـتانیش هەرچـەندە لەڕووی تینو توانای پێشـمەرگەو کـاری پێشـمەرگەییەوە لـەبارێکی خراپدا نەبوو، بەڵام لەڕووی سیاسـیو ئابووریـیـەوە تووشـی تـەنگو چەڵەمە هاتبوو"[٦].

لەسەر ئەو بنچینەیەو لەسەر بانکهێشتی حکومەت، (شێخ بابـا عەلی) چاوی بەسەرۆك وەزیرانو سەرۆك کۆمار کەوت، هـەردووکیان ئامادەیی تەواویان بـۆ گرتنەبـەری رێگەچـارەی ئاشـتیانە دەربـڕیو رایانسپارد کە (بارزانی) لەو بارەیەوە ئاگادار بکاتەوە، ناوبراویش لە (٢١/١٢/١٩٦٣)دا راســـپاردەکەی بەنامەیەکـــداو لەرێگـــەی (ئەســـکەندەر)ی هاوڕێیانـــەوە گەیانـــدە (بـــارزانی)، ئـــەمیش لـــە (٢٦/١٢/١٩٦٣) لەنامەیەکدا وەڵامی حکومەتی دایەوەو ئامادەیی خۆیانی بۆ دەستپێکردنی گفتوگۆو پێشوازیکردنی شاندی حکومـەت لەرانیە دەربڕی[٧]، بـەڵام حکومـەت داواکارییەکـەی خـۆی لەرێگـەی

---

[٥] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٢٣.
[٦] هـ س، ل ١٢٣.
[٧] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٢٤-١٢٥. دەقی هەردوو نامەکە لە (هـ س)دا هەیە، ل ١٢٥.

(عمیـد عبـدالعزیز حمیـد الجلبـی) فەرمانـدەی هێـزی فـائزەوە دووپاتکردەوە، بەوەی کەشاندێکی کورد سەردانی بەغداد بکەن، بەڵام وەڵامی سەرکردایەتی کورد بەنەرێی بوو[8]، چونکە هێشـتا ژمارەیـەك لەئەندامانی پێشووی شاندی کوردی تا ئـەو کاتـە هـەر لەزیندانـدا مابوون، هاوکات لایەنی کوردی ئامادەیی خۆیان بـۆ پێشـوازیکردنی هاتنی شاندی حکومەت بۆ کوردستان دووپاتکردەوە[9].

لە (١٩/١/١٩٦٤)دا سەرکردایەتیی کورد بیروڕای لەمەڕ ئـەو داخوازیانەی کەپێشکەشی شاندی حکومەتی کردبوو گۆڕیەوەو دواتـر (بارزانی) ئاگـادار کرایـەوە کـە لـە (٣٠/١/١٩٦٤)دا شـاندێکی حکومــەت دەگاتــە رانیــە[10]. شـاندەکە بەسـەرۆکایەتی پارێزگـاری سلێمانی (عمید عبدالرزاق محمود) بوو، (شێخ احمد بارزانی)شیان بۆ نێوانگیری لەگەڵ خۆیاندا هێنابوو، لـەکاتی دیـاریکراودا گەیشـتنە رانیەو شاندنی کوردیش لەپێشوازیاندا بـوو[11]، وتووێـژەکان تـا رۆژی

---

[8] بڕوانە، شلومو نکدیمون، الموساد فی العـراق ودول الجـوار انهیـار الامـال الکردیـة والاسرائیلیة، ط٢، ترجمة بدر عقیلـي، مطبعـة دار القـدس، بیروت، ١٩٩٨، ل١٠٦. (محمود الدرة) لـەم بارەیـەوە دەڵێـت:" حکومــەت فـەرمانیدا بـەڕاگرتنی کـردەوە سـەربازییەکان، وەپەیوەنـدی راسـتەوخۆی لەگـەڵ سـەرکردەکانی شۆڕشـدا بـەپێی سیاسەتی نوێی خۆی ئەنجام دا" محمود الدرة، س پ، ل ٣٥١.

[9] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٢٦.

[10] بڕوانە: هـ. س، ل ١٢٦.

[11] شاندەکەی حکومەت پێکهاتبوو لـە: پارێزگـاری سـلێمانی، عمیـد عبـدالعزیز الجلبی فەرماندەی هێزی فائز، عقید سالم فەرماندەی سـەربازگەی سـلێمانی، بـەڵام شاندەکەی کورد پێکهاتبوو لە: نـوری صـدیق شـاوەیس، جـەلال تاڵـەبانی، عقیـد عبدالکافي النبـوي، مسعود محمد، عباس مامەند ئاغا، بڕوانە: مسعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٢٦-١٢٧.

مۆرکردنی ڕێککەوتنی ئاگر بەستی نێوانیان لە (١٠/٢/١٩٦٤)دا درێژەی هەبوو[١٢]، لە ووتوێژەکاندا خاڵی ناکۆکی سەرەکی نێوانیان لەسەر ناوەڕۆك و دارِشتنی ئەو بڕگەیە بوو کەپەیوەندیی بەجۆری مافەکانی گەلی کوردەوەیە کەبڕیار بوو لەدەستوری کاتییدا جێگیر بکرێت، حکومەت پێی لەسەر ئەوە دادەگرت کەدارِشتنی بڕگەکە بەم شێوەیە بێت"، دەوڵەت دان بەمافە نەتەوەییەکانی کوردەکاندا دەنێت"، بەبێ ئەوەی جۆری ئەو مافە نەتەوەییانە دەستنیشان بکات لەئاکامدا حکومەت بەبۆچوونەکەی شاندی کوردی قایل بوو، ڕێککەوتنەکە مۆرکراو ئاگربەست ڕاگەیاندرا[١٣]. بەپێی هەندێك سەرچاوە لەلایەنی کوردەوە خودی (بارزانی) دانوستانەکانی ئەنجام دەداو لەو بارەیەشەوە لەگەڵ (عبدالسلام عارف)دا ڕێککەوتبوو، ڕێککەوتنەکەی بەناوی خۆیەوە ئیمزا کرد نەك وەکو سەرۆکی پارتی[١٤]

---

[١٢] بڕوانە: س، ج. ادمونز، س پ، ل ١٤.

[١٣] مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٢٧-١٢٨. لەم بارەیەوە (الموصلی) دەڵێت:"یەکەمین کارێك کەحکومەتی نوێ بەسەرۆکایەتی طاهر یحیی ئەنجامیدا راگرتنی شەڕبوو لەباکووردا بەپێی ڕێنمایی هەردوو سەرۆك عبدالناصر، بن بیللا"، منذر الموصلي، القضية الكردية في العراق: البعث والاكراد، دار المختار، دمشق، ٢٠٠٠، ل ل ١٧٠. محمد احسان لەم بارەیەوە دەڵێت:"عبدالسلام عارف گوێڕایەڵی عبدالناصر بوو، هەروەها بارزانی لەلایەن وڵاتانی وەکو ئەمریکاو یەکێتیی سۆڤێت و میسرەوە بۆ ڕێکەوتن ڕێنوێنی کرا". محمد احسان، کوردستان ودوامة الحرب، منشورات دار آراس للطباعة والنشر، اربیل، ٢٠٠١، ل ٤٣. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٢٦.

[١٤] بڕوانە: د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ١٠٥.

حکومەتو بارزانی لەم بارەیەوە بەجیا بەیاننامەیان راگەیاند[١٥]، کەلێرەدا تەوەرە سەرەکیەکانی بەیاننامەکەی حکومەت پوخت دەکەینەوە:

-دانپێدانان بەمافە نەتەوەییەکانی (برا) کوردەکانو جێگیرکردنی لەدەستوری کاتیدا.

-ئازادکردنی زیندانییە رامیارییەکانو دەرکردنی لێبوردنی گشتیو گێڕانەوەی ماڵو موڵکی دەستبەرسەرداگیراوی کوردان.

-گێڕانەوەی دامودەزگاکانی کارگێڕی خۆجێیەتی بۆ ناوچەکانی باکوور.

-گێڕانەوەی فەرمانبەران بۆ سەر کارەکانیان.

-هەڵگرتنی ئابڵوقەی ئابووری لەسەر ناوچەکە.

-دەستکردن بەئاوەدانکردنەوەی ناوچەکە.

-قەرەبووکردنەوەی ئەو هاووڵاتیانەی کەزیانیان پێگەیشتووە لەئاکامی دروستکردنی هەردوو بەنداوی دوکانو دەربەندیخاندا.

-حکومەت ئەو رێوشوێنانە دەگرێتە بەر کەئاسایشو هێمنیی ناوچەی باکوور دەستەبەر دەکاتو هاووڵاتیان بگەڕێنەوە سەر ژیانی ئاسایی خۆیانو کورد لەوە دڵنیا دەکرێنەوە کەحکومەت مافە رەواکانیان وەکو هاووڵاتیانی تری عیراق دابین دەکات، لەکۆتاییدا

---

[١٥] بۆ دەقی هەردوو بەیاننامەکە بڕوانە، شازین هێرشو نزار محەمەد، بەڵگەنامە، پارتی دیموکراتی کوردستان (باڵی مەکتەبی سیاسیو باڵی بارزانی) لەچەندین بەڵگەنامەی مێژوویيدا ١٩٦٤-١٩٧٠، (کۆکردنەوەو ئامادەکردن)، ب٢، چ٢، ئۆفسێتی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل ل ٢١-٢٣. محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٥١-٣٥٣. منذر الموصلي، س پ ، ل، ١٧١. د. سعد ناجی جواد، المسألة الكردية في العراق ١٩٥٨-١٩٧٠، لندن، ١٩٩٠، ل ل ١٠٥-١٠٦.

هاتووە کەپێویستە وەزارەتەکان هەنگاو بنێن بۆ جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی بەیاننامەکە.

لەدوای ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنی ئاگربەستی (١٠/٢/١٩٦٤) چاوەڕوانی ئەوە دەکرا کەئەوە زەمینە بۆ دانوستانو خستنەڕووی پرۆژەی تەواو بۆ چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی کورد بڕەخسێنێت بەڵام بەدواکەوتنی ئەو بابەتە، گومانو نیگەرانی لەوە پەیدابوو کەلەوانەیە ڕێککەوتنەکە بەندی نهێنی تێدابێت، چونکە ناوەڕۆکی ڕێککەوتنەکە پتر بۆ ئاگربەستو هێورکردنەوەی بارودۆخەکە بوو، هیچ پرۆژەیەکی تەواوی لەبارەی چارەسەرکردنی ریشەیی پرسەکەوە لەخۆنەگرتبوو، بەلام (بارزانی) لەڕوونکردنەوەکەیدا ئەمەی رەتکردەوەو گوتی" بەر لەمە بەئاژانسی دەنگوباسی عیراقیم گوتبوو کەرێککەوتنی ئاگروەستاندنو گێڕانەوەی ئاشتی بۆ ناوچەکانی نیشتمان هیچ بەندێکی نهێنی تیا نییە، وائێستەش هەمان قسە بۆ ئاژانسی ناوبراو دووپات ئەکەمەوە.. لەپاشان ئەوانەی وتم دووپاتیان ئەکەمەوەو دەڵێم ئێمە بەدڵێکی پاکەوە چوینەتە ئاشتیو ڕێکیەوەو باوەڕیشمان وایە کەخێرویستیو نیازپاکی بەرامبەری لەوانەن کەهەموو لێکدانەوەیەکی خراپ ڕاست بکەنەوە بەئیزنی خوا"[١٦].

ڕێککەوتنی (١٠/٢/١٩٦٤) پەیوەندییەکانی نێوان سەرکردایەتیی پارتی بەرەو ئاڵۆزیی پتر برد[١٧]، ناکۆکیو رەخنەکانی

---

[١٦] شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ٢٤.

[١٧] شلومۆ نکدیمون دەڵێت: "لێکترازانی ریزی کوردەکان زیادی کرد.. ئیبراهیم ئەحمەد، تاڵەبانی لەگەڵ مستەفا بارزانیدا لەسەر شێوازی بەڕێوەبردنی کوردەکان ناکۆك بوون..."، شلومو نکدیمون، س پ، ل ١٠٦.

بـــاڵی بـــیرۆی رامیـــاری لەســـێ تـــەوەری ســـەرەکیدا بـــوو، وەکـــو لەبەیاننامەکەی (١٩/٤/١٩٦٤)یاندا دەردەکەوێتو بریتیە لە[١٨]

یەکەم: شێوازو رێوشوێنی ئەنجامدانو مۆرکردنی رێککەوتنەکە.

دووەم: ناوەڕۆکی خاڵەکانی رێککەوتنەکەو کاریگـەرییان لەســەر چارەنووسی گەلی کوردو مافەکانی لەعیراقدا.

سێیەم: ناکۆکی لەسەر جێبەجێکردنی رێککەوتنەکە.

سەبارەت بەتەوەرەی یەکەمیان:

١-رەخنەیان لەبارزانی گرت کەرێککەوتنەکـەی بـەناوی خۆیـەوە مۆرکرد رەزامەندیانی لەو بارەیەوە وەرنەگرتووە[١٩].

٢-بارزانی پەلەی کـرد لـەمۆرکردنی رێککەوتنەکـەو چـاوەڕێی ئاکـامی دەستپێشـخەرییەکی ســەرۆك (عبدالناصـر) نـەکرد بـۆ ناوبژیوانی لەگەڵ حکومەتدا[٢٠]. واتا لەدەســتدانی کـارتێکی گـرنگ هـــەر بـــۆ گرەنتـــی یـــان شـــایەتحاڵیبوون بەســـەر مـــۆرکردنی رێککەوتنەکـەوە، لەکاتێکـدا کـە(بـارزانی) پێشـتر داوای گرەنتـی نێودەوڵەتی یان هەر هیچ نەبێت عەرەبی لە (عبدالسلام) کردبوو.

تەوەرەی دووەم سەرجەم ئەو رەخنەو تێبینیانە دەگرێتەوە کە لەسەر ناوەڕۆکی هەردوو بەیاننامەکەی(عـارف)و (بـارزانی)دا هـاتووە، بـۆ نمونە:

١-بەیاننامەکەی حکومەت دان بەگـەلی کـوردو نیشـتمانەکەیو مافە نەتەوەییەکانیدا نانێتو لەبری ئەوە، زاراوەکانی، براکوردەکـان،

---

[١٨] بۆ دەقی بەیاننامەکە بڕوانە: شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل ٢١-٥١.

[١٩] بڕوانە، هـ س، ل ٤٣.

[٢٠] بڕوانە، هـ س، ل ٤٣.

باکووری عیراق، مافی هاونیشتمانێتی گشتیو یەکسانی بەرامبەر بەیاسای بەکارهێناوە[21].

دیارە ئەمە لەلایەك لەگەڵ واقعو راستییە مێژووییەکاندا دژەو لەگەڵ ئامانجەکانی بزووتنەوەی نەتەوایەتی گەلی کورددا یەکناگرێتەوە.

٢-ناوەڕۆکی بەیاننامەکە لەگەڵ ئامانجو دروشمەکانی بزووتنەوەکەدا لەمەڕ پێکهێنانی سستمی فەرمانڕەوایی‌و ژیانی رامیاری فرە پارتایەتی‌و دەستەبەرکردنی ئازادییەکان لەعیراقدا یەکناگرێتەوە، چونکە هیچ ئاماژەیەکی لەو بارەیەوە لەخۆنەگرتووە، بەڵکو بەپێچەوانەوە، دواتریش سەرۆك کۆمار لەراگەیاندنەکانیدا زۆر بەتووندی لەدژی ئەو پرسە دەدوا[22].

٣-رەخنەگرتن لەو بەندانەی کەباس لەئازادکردنی بەندکراوەکانو قەرەبووکردنەوەیانو فەرمانڕەوایی یاساو دابینکردنی ئاسایشو ئارامی‌و رێگەدان بەحکومەت تاوەکو هەنگاوەکانی ئاساییکردنەوەی دۆخەکە ئەنجام بدات، کەبەشێکیان تۆمەتی ناراستەوخۆن بۆ گەلی کوردو بزووتنەوەکەی‌و بەشەکەی تری پاساو هێنانەوەیە بۆ سیاسەتەکانی دواتری حکومەت لەکوردستاندا[23].

---

[21] بڕوانە، شازین هێرش‌و نزار محەمەد، س پ، ل ٢٦. شایانی ئاماژەپێدانە (بارزانی) لەبەیاننامەکەیدا لەبری (گەلی کورد)و (کوردستان)وشەی (براکانم)و (هەرێم)ی بەکارهێنا، بڕوانە، هـ س، ل ٢٦، پەراوێزی ژمارە (١)ی سەرچاوەکە.

[22] بڕوانە، ه س، ل ٢٧-٢٩.

[23] بۆ وردەکارییەکانی بڕوانە، ه س، ل ل ٢٩-٣١.

٤-حکومەت لەبەیاننامەکەداو لەچوارچێوەی پاساو هێنانەوە بۆ مۆرکردنی ڕێککەوتنەکە، بزووتنەوەکەی کوردو سەرکردایەتییەکەی بەیاخیبوونو هەلپەرستو خائینو داروودەستەی کۆلۆنیالیزمو دوژمنی ئیسلام لەقەڵەم داو بەهۆکارێکی سەرەکی خوێنڕشتنی بێتاوانانی ناوزەدکرد[٢٤].

حکومەت قایل نییە کەداخوازیو مەرجەکانی سەرکردایەتی پارتی بەڕادەیەك بێت کەخۆی بەشێوەی لاواز یان بەزیوو ژێرکەوتوو بێتە پێش چاو، لەم بارەیەوە (بارزانی) بەدیهێنانی ئەو خواستەی حکومەتی بەکارێکی پێویست زانی، هەر لەبەرئەوە ناوەڕۆکی هەردوو بەیاننامەکە نە ئۆتۆنۆمیو نە ناوەندێتی لەخۆ نەگرتبوو!.

سەبارەت بەتەوەرەی سێیەم کەتایبەتە بەهەڵسەنگاندنو بەراوردکردنی رادەی جێبەجێکردنی پابەندێتییەکانی حکومەتو لایەنی کوردی بەپێی بەندەکانی ڕێککەوتنەکە، دەشێت لەچەند خاڵێکدا پوختی بکەینەوە[٢٥]:

١-(بارزانی) دیلەکانی حکومەتی ئازادکرد، بەڵام حکومەت لەبەرامبەر ئەوەدا بەنیوە ناچڵی زیندانیو گیراوەکانی کوردی ئازادکرد[٢٦].

---

[٢٤] بڕوانە، هـ س، ل ل ٤٧-٤٨.

[٢٥] بۆ تێکڕایی ئەو رەخنانەی کە لەبەیاننامەکەدا هاتووە، بڕوانە، هـ س، ل ل ٣١-٣٦.

[٢٦] شایانی ئاماژە بۆکردنە کە لەکۆبونەوەیەکی (ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش)ی عیراقدا کە (عقید عبدالرزاق محمود)ی پارێزگاری سلێمانی ئامادەی بوو، گلەیی لەحکومەت کردو رەخنەی لێگرت، چونکە داخوازیەکانی (بارزانی)

٢-حکومەت ویستی دامودەزگاکانی میری بگێڕێتەوە بۆ کوردستان. لەم بارەیەوە (بارزانی) جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کەپێویستە لەلایەن کوردەوە هەموو ئاسانکاریەکی بۆ بکرێت، تەنانەت بەچۆڵکردنی ناوچە ئازادکراوەکانیش ئەگەر حکومەت داوای بکات، بەبێ هیچ مەرجێكو نابێت شەڕ لەگەڵ حکومەتدا هەڵگیرسێتەوەو ئەگەر پێویستی کرد دەبێت پێشمەرگە لەچەند شوێنێکی دیاریکراو بکشێتەوە.

٣-حکومەت نەك هەر چارەسەری کێشەی ئاوارەو زیانلێکەوتووەکانی کوردی نەکردوە بەڵکو پرۆسەکانی راگواستنی کوردو بەعەرەبکردنی کوردستان لەسەردەمی بەعسەوە درێژەی هەبوو[٢٧].

٤-دڵنیایی لەئەندازە بەدەرو بڕوای پتەوی (بارزانی) بەرامبەر بەنیازپاکی حکومەت!، بەپێچەوانەی تێڕوانینی حکومەت بوو بۆ سەرکردایەتی پارتی بەخودی (بارزانی)شەوە[٢٨].

شاندێکی شەش ئەندامی باڵی بیرۆی رامیاریو کۆمیتەی ناوەندی سەردانی (بارزانی)یان کردو دیدو بۆچوونو نیگەرانی خۆیان لەو بارەیەوە خستەڕوو، بەڵام ناوبراو لەسەر هەڵوێستی خۆیو جێبەجێکردنی بێ مەرجی پابەندێتیەکانی خۆی بەخاڵەکانی

جێبەجێ نەکردووە، بەڵام لەسەر ئەو هەڵوێستە سەرزەنشت کرا، بەتایبەتی لەلایەن (عبدالکریم فرحان)ەوە، بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ل ١٥٩-١٦٠.

[٢٧] بڕوانە، شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل٣٠، ٣٩-٤٠.

[٢٨] بۆ وردەکارییەکانی دیدو بۆچونەکانی هەردوو لایەنەکەی ناو سەرکردایەتی پارتی، بڕوانە، هـ س، ل ل ٣٤-٣٥.

ڕێککەوتنەکەوە لەگەڵ حکومەتدا سوربوو[29]. (بارزانی)هۆکارەکانی مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکەی بۆ دوو خاڵ گێڕایەوە[30]:

١-گەلی کورد تاقەتو توانای شۆڕشی نەماوە.

٢-حکومەتیش تواناو تاقەتی نەماوە.

لەبەرامبەردا شاندەکە پشتگیریی لەپاساوەکانی (بارزانی) نەکردو بۆچوونی پێچەوانەی خستەڕوو، بەتایبەتیش لەبارەی خاڵی یەکەمیانەوە، هەروەها جەختیان لەسەر قۆستنەوەی بێهێزی حکومەت کردەوەو قایل نەبوونی خۆیان بەرێککەوتنێکی لەو چەشنە لەگەڵ حکومەتدا دەربڕی، بەتایبەتی کەحکومەت لەبارێکدایە توانای هێرشکردنی بۆ سەر کوردستان نەماوە.

لەئاکامی ئەو دیدارەدا شاندەکە پرۆژەیەکی هەموارکراوی خستە بەردەم (بارزانی) تاوەکو پێشکەش بەحکومەتی بکاتو دانوستانی لەسەر بکرێت، بەڵام ناوبراو بەوە قایل نەبوو، لەبەرئەوە شاندەکە بێ ئەنجام گەڕایەوە شوێنی خۆی[31].

لەئاکامی لێکدانەوەی ناوەڕۆکی بەیاننامەکەی حکومەتدا کەبەواژۆی سەرۆك کۆمار (عارف) بوو چەند تێبینیەکمان لەلا گەڵاڵە بوو، کە سەرلەبەری لەبەرژەوەندی حکومەتدابوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١-ئاماژە بەبوونی گەلی کوردو مافە نەتەوەییەکانی وەکو گەلێکی جیاواز لەعەرەب نەکرا، هەروەها ناوی کوردستان نەهاتووە،

---

[29] بڕوانە، شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ٣٥.

[30] بڕوانە، هـ س، ل ٣٥.

[31] بڕوانە، شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ٣٦، ٥٠-٥١.

بەوەش حكومەت خۆی لەدانپێدانان بەتایبەتمەندی نەتەوەیی گەلی کوردو مافەکانیو نیشتمانەکەی بورد.

٢-لەجێگیرکردنی برگەی تایبەت بەگێرانەوەی دامودەزگاکانی حکومەت بۆ کوردستان، بەتایبەتی ئەوانەی سروشتیو ئامانجی سەربازیو رامیاریو هەوالگریان هەیە ئامانجێکی سەرەکی خۆی پێکا، بەجۆرێك کەهەرگیز لەرێگەی شەرەوە ئەوەی بۆ بەدەست نەدەهات.

٣-شەرعیەتدان بەحکومەتو دەستکرانەوەی بۆ هەر رێوشوێنو هەنگاوێك کەبیگرێتەبەر بۆ کۆنترۆلکردنی ناوچەکانی کوردستانو خۆقایمکردن تێیداو چەکداماڵینی کوردو ساردکردنەوەی گیانی بەرەنگاریو خۆبەختکردن لەناویاندا، لەژێر پاساوی دابینکردنی ئارامیو ئاسایشی ناوچەکەدا، لەکاتێکدا ئەو ئامانجەی بەرێوشوێنی نادیپلۆماسیانە بۆ بەدینەهات.

٤-بەلێنی حکومەت بەدابینکردنی مافەکانی گەلی کورد وەکو هاوولاتیانی تری عیراق، واتا مافەکانی هاوولاتیبوون، لەلایەك نکۆلیکردنە لەمافە تایبەتیەکانی هاوولاتیانی کوردو، لەلایەکی ترەوە گوزارشتکردنە لەو بروایەیان بەجۆرو ئەندازەی مافەکانی کورد کەپێشتر لەوتوێژەکانیاندا لەگەل شاندی کوردیدا جەختیان لەسەر دەکردەوە بەوەی کەدەولەت دان بەمافی هاوولاتیبوونی کوردانـدا دەنێت.

٥-بەیاننامەکە هیچ چوارچێوەیەکی زەمەنی بۆ جێبەجێکردنی هەموو برگەکانی لەخۆنەگرتبوو، لەبەرئەوە جێبەجێکردنەکەی لەژێر رکێفی حکومەتو بەپێی بەرژەوەندییەکانی خۆی دەبوو.

هەر بەو شێوەیەی پێشوو، دەشێت گرنگترین تەوەرەکانی بەیاننامەکەی سەرکردایەتیی کوردی کەبەواژۆی (بارزانی) بوو لەچەند خاڵێکدا پوخت بکەینەوە:

١-بۆ بەدەنگەوە هاتنی ئارەزووی سەرۆك کۆمار لەبەدیهێنانی یەکڕیزی نیشتمانیو ڕێگرتن لەخوێنڕشتنو کۆتاییهێنان بەشەڕی براکوژیو سەلماندنی نیازپاکیی حکومەت، بڕیارماندا کە دەستپێشخەری لەئاگربەست بکەینو داوا لەبراکانمان بکەین کەبچنەوە لای ماڵو کاروکاسبی خۆیان.

٢-ئەم هەنگاوەی کورد بوار بۆ حکومەت دەرەخسێنێت کەهەنگاوبنێت بۆ گێڕانەوەی ژیانی ئاساییو هێمنیو ئاسایش بۆ ناوچەکەو دەرفەت دەرەخسێنێت بۆ دانپێدانانی حکومەت بەمافە نەتەوەییەکانی هاوولاتیانی کورد لەچوارچێوەی گەلی عیراقو یەکێتی نیشتمانیدا، چەسپاندنی برایەتی عەرەبو کوردو سەروەری یاساو دابینکردنی ئاسایشو سستم لەناوچەکەدا هەموو کێشەیەکی ئالۆز چارەسەر دەکات.

لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی بەیاننامەکەی لایەنی کوردیدا چەند تێبینیەکمان لەلا گەلاڵەبوو، گرنگترینیان بریتین لەمانە:

١-سەرلەبەری ناوەڕۆکی بەیاننامەکە دانپێدانانە بەنیازپاکیو کارچاکی سەرۆك کۆمار لەمەڕ پاراستنی یەکێتی ریزەکانی گەلو ڕێگرتن لەخوێنڕشتنی بێتاوانانو شەڕی براکوژی، کەواتا پێچەوانەکەشی ڕاستە، بەو شێوەیە سەرکردایەتی کورد لەو رووەوە خۆی تاوانبار کردو حکومەتی وەکو خاوەن ماف نیشاندا.

٢-(بارزانی) بەمەبەستی دەربڕینی نیازپاکیو ئاشتیخوازیی گەلی کورد دەستپێشخەری لەئاگربەستدا کرد، لەکاتێکدا وا پێویست بوو کەهەنگاوێکی لەو چەشنە لەلایەن حکومەتەوە بنرێت.

٣-یەکگرتنەوەی ناوەڕۆکی داواکاریی هەردوو لایەنەکە لەمەڕ دەستبەرداربوونی پارتی لەخەباتی چەکداریو دوورکەوتنەوە لەژیانی رامیاری، لاسەنگ کردنی تای تەرازووی هێزەکانی بەقازانجی حکومەت دەگەیاند، بەبۆچوونی ئێمە ئەو هەنگاوەی سەرکردایەتی پارتی بۆ ئەو هەلومەرجە دروست نەبوو، وەپێگەی کوردی لەدانوستانەکەدا بێهێزتر کرد، چونکە هێزی چەکداری کورد لەسەر ئاستی نێوخۆیی عیراق فاکتەری سەرەکی بوو، لەپاڵ هۆکاری تری دەرەکیدا، کەحکومەتەکانی عیراقی ناچارکردووە بەگرتنەبەری رێگەچارەی دیپلۆماسیانە.

٤-سەرکردایەتی پارتی لەبەیاننامەکەدا بەناراستەوخۆ خەباتی چەکداری گەلی کوردی بەئاستەنگ لەبەردەم گێڕانەوەی ژیانی ئاساییو ئارامیو ئاسایشی ناوچەکە خستەڕوو، نەك سیاسەتەکانی حکومەت لەدژی گەلی کورد! بەتایبەتیش شالاوە سەربازییەکانی بۆ سەر کوردستان تا ئەو کاتەش هەر درێژەی هەبوو. لەبەر ئەوە دروست وابوو کەبەیاننامەکە جەخت لەسەر پێچەوانەی ئەوەی کەدەربڕیبوو بکاتەوە. بەوەش رەوایی بەخەباتی رامیاریو چەکداری گەلی کوردو ناڕەوایی بەسیاسەتەکانی حکومەت لەدژی ئەم گەلە دەدا.

٥-لەبەیاننامەکەدا، هاوشێوەی بەیاننامەکەی حکومەت، ناوی گەلی کوردو نیشتمانی کوردستان نەهاتووە، بەڵکو هەر ئەو زاراوەو چەمکانەی کە لەبەیاننامەکەی حکومەتدا هاتبوو بەکارهێناوەتەوە. بەوەش ئەو جۆرە دەربڕینە دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردی هێنایەوە ناو چوارچێوەی ئەو چەمکی هاوولاتیبوونەی کە لەبەیاننامەکەی حکومەتدا هاتبوو، نەك مافی نەتەوەیی گەلێکی جیاواز.

٦-سەرکردایەتی پارتی سەروەری یاساو دابینکردنی ئاسایش‌و سستمی لەناوچەکەدا بەکلیلی چارەسەرکردنی سەرجەم کێشەکان دەزانی، بەهەرە ئاڵۆزە کەشیانەوە، کەچی دروست وابوو کەسەرکردایەتی‌ی کورد لەپێشدا گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتدا بکات لەبارەی جۆری ئەو دەستورو یاساو بڕیارانەی کەفەرمانڕەوایی عیراقی بەکوردستانیشەوە پێدەکرێت‌و لەسەر باشترینیان ڕێککەوتنی لەگەڵدا بکات، ئەو کاتە جێی خۆی بوو کەبۆچوونی لەو چەشنە بخاتەڕوو، چونکە سەرلەبەری ئەو یاسایانەی کەفەرمانڕەوایی گەلانی عیراقیان پێدەکرا، ڕەواییان نەبوو، نەڕەوایی میللی‌و نەڕەوایی دەستوری.

لەئاکامی ڕێککەوتنەکەدا، هەردوولایەنەکە چەند هەنگاوێکیان بەئاراستەی هێورکردنەوەی بارودۆخەکە، لەچەشنی ئازادکردنی گیراوەکانی یەکتری* و قەرەبووکردنەوەی زیانلێکەوتووانی دروستکردنی هەردوو بەنداوەکەی کوردستان لەلایەن حکومەتەوە[٣٢]، لەگەڵ

---

* لەڕاستیدا هەنگاوەکانی هەردوو لایەنەکە لەبارەی ئازادکردنی بەندو گیراوەکانەوە لەیەك ئاستدا نەبوو، بۆ نمونە (بارزانی) لەبروسکەی ژمارە (٣٤)ی (٢١/٢/١٩٦٤)دا جەخت لەسەر جێبەجێکردنی بەپەلەی ئەم بابەتە دەکاتەوەو دەڵێت:"هەموو ئەو بەندە میریانەو ئەهلی‌یانەی بەهۆی شۆڕشەکەمانەوە گیراون بەر بدرێن بەبێ قەیدو شەرت وەرامی جێبەجێکردنی ئەم بروسکەیە بدەنەوە دەست بەجێ"، شازین هێرش‌و نزار محەمەد، س پ. ل ٣٢. بەڵام بیرۆی رامیاری‌ی پارتی لەگەڵ ئەوەدا نەبوو کەئەو هەنگاوە بەوشێوەیە جێبەجێ بکرێت، چونکە بەڕای ئەوان" هێشتا حکومەت نیوەی ژمارەی ئەوانی لەهەزارەها گیراوە بێ تاوانەکانی کوردستانی بەرنەدابوو" هـ س، ل ٣٢.

[٣٢] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٢٨-١٢٩.

ئەوەشدا حکومەت لەچوارچێوەی سیاسەتەکانی خۆیدا بۆ ئەو قۆناغە جەختی لەسەر جێبەجێکردنی ئەو بەندانەی رێککەوتنەکە دەکردەوە کەبەلای خۆیەوە زۆر گرنگبوون، وەکو پەلەکردن بۆ گێڕانەوەی دامودەزگاکانی حکومەت بۆ کوردستان* و گێڕانەوەی ئەو چەکە قورسانەی کە لەشەڕەکاندا دەست پێشمەرگە کەوتبوون، وەکو لەنامەیەکی حکومەتدا لەو بارەیەوە دەردەکەوێت**، هەر بۆ ئەو مەبەستەش حکومەت دووجار شاندی خۆی لەرۆژانی (١١/٣/١٩٦٤)و (١/٥/١٩٦٤)دا ناردە لای سەرکردایەتیی پارتی[٣٣]، (تاڵەبانی) لەم کۆبونەوەیەدا پرۆژەکەی بیرۆی رامیاری

---

* مایەی تێبینیە کە (بارزانی) بەشێوەیەکی نائاسایی‌و بەبێ بەستنەوەی ئەو هەنگاوەی بەهەنگاوەکانی حکومەتەوە لەبەرامبەردا، ئاسانکاریی نواند، هەر بۆ نمونە لەبروسکەی ژمارە (٨٧)ی (٢/٣/١٩٦٤)دا هاتووە، "بروسکەتان ١٣٨ رۆژی ١/٣، (١) هێزی حکومەت ئەگەر ویستی بگەڕێتەوە ئەو شوێنانەی کەئێوە تێیدان داواتان لێ ئەکەم کەماوەیان بدەن. (٢)لەکاتی هاتنی هێزی حکومەتا بۆ ناوچەکەتان پێویستە شوێنەکانی خۆتان بەربدەن‌و بکشێنەوە دواترەوە..٣) ئەگەر شوێنتان تەنگە هێزەکانتان بکشێننەوە بۆ لای من. ٤) هەڵگیرسانی شەڕ لەبەینی ئێوەو حکومەتا ئەبێتە هۆی هەڵگیرسانی شەڕ لەبەینی من‌و ئێوەشا. بەپەلە لەوەرگرتن‌و جێبەجێکردن ئاگادارمان بکەن". شازین هێرش‌و نزار محەمەد، س پ، ل ٣٣.

** بۆ دەقی نامەکە بڕوانە، هـ س، ل ٤٠.

[٣٣] شاندی یەکەم پێکهاتبوو لە: عمید رەشید موسڵح وەزیری ناوخۆ، لیوا عبدالرحمن عارف بریکاری سەرۆك ئەرکانی سوپاو ابراهیم فیصل الانصاری فەرماندەی تیپی دووەم‌و سعید قحطان فەرماندەی تیپی چوارەم‌و عبدالرزاق محمود پارێزگاری سلێمانی، بەڵام شاندی دووەم پێکهاتبوو لە: عبدالرحمن عارف‌و ابراهیم فیصل الانصاری‌و یاوەرەکانیان، بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٣٠.

خستەبەردەم نوێنەرانی حکومەت، بەڵام (طاهر یحیی) بەبیانووی جوداخوازیو دروستکردنی دەوڵەتی کوردییەوە پرۆژەکەی رەتکردەوەو (بارزانی)ش هەر لەچوارچێوەی ناکۆکیو دووبەرەکی نێوانیاندا رایگەیاند کە ئەوە پرۆژەی ئەوو میللەت نییە![٣٤]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا(طاهر یحیی)داوای لە(بارزانی) کرد کەپارتی هەڵوەشێنێتەوەو چەك دابنێنو ئەفسەرە هەڵاتووەکانی ناو سوپای عێراقی کەسەر بەپارتی کۆمۆنیستی عێراق بوون بدەنەوە دەست حکومەت، بەڵام (بارزانی) بەو داواکارییە قایل نەبوو، هەرچەندە بەتووندیش بەرپەرچی نەدانەوە[٣٥]، هەر لەدرێژەی هەوڵە دیپلۆماسیەکاندا شاندێکی حکومەت بەسەرۆکایەتی سەرۆك وەزیران (طاهر یحیی) لە (٢/٦/١٩٦٤)دا گەیشتە رانیەو لەگەڵ شاندی کوردیدا وتووێژیان لەبارەی دەستوری کاتیی عێراقەوە کرد کە (٤/٥/١٩٦٤) بڵاوکرابووەوە بەتایبەتی لەبارەی هەڵوێستی دەستورەکەوە لەمافەکانی گەلی کورد بیروڕایان گۆڕیەوەو لەئاکامدا (طاهر یحیی) بەڵێنی هەمووارکردنی دەستورەکەیدا بەجۆرێك بەراشکاوی باس لەبوونی گەلی کوردو مافەکانی بکات، بەڵام بەڵێنەکەی نەبردە سەر[٣٦].

---

[٣٤] بڕوانە: ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٥٧.

[٣٥] بڕوانە: ه س، ل ل ١٥٧-١٥٨

[٣٦] شاندەکەی حکومەت پێکهاتبوو لە: طاهر یحیی ی سەرۆك وەزیران، عمید رشید مصلح وەزیری ناوخۆ، ابراهیم ئەڵئەنساری فەرماندەی تیپی دووەم، هادی خماس بەڕێوەبەری هەواڵگری سەربازیو عبدالرزاق سید محمود پارێزگاری سلێمانی، شاندی کوردی پێکهاتبوو لە: مصطفی بارزانی، ئیبراهیم احمد، جەلال تاڵەبانی، وەژمارەیەك لەسەرۆك خێڵەکان، بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٣٠-١٣١.

لەو هەلومەرجەدا هەر وەکو چۆنو وتووێژەکانی نێوان حکومەتو سەرکردایەتیی کوردی ئومێد بەخش نەبوون، هەر بەو شێوەیەش باری سەرکردایەتیی کوردیو ناکۆکی نێوان هەردوو باڵەکەی پارتی بەڕادەیەك بوو کەلێکترازانە مێژووییەکەی ناو سەرکردایەتیی پارتی ساڵی (١٩٦٤)ی لێکەوتەوە[٣٧]. بەبۆچوونی ئێمە گرنگترین هۆکارەکانی روودانی ئەو لێکترازانە بریتین لەم خاڵانە:

١-جیاوازیان لەڕووی ژینگەو پەروەردەی کۆمەڵایەتیو باری روناکبیریو ئایدۆلۆجیەوە.

٢-جیاوازیان لەتێگەیشتنیان بۆ ژیانی پارتایەتیو رۆڵی پارت لەبزووتنەوەی نەتەوەیی گەلی کورددا.

٣-جیاوازیان لەدیدو بۆچووندا لەبارەی چۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵ سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق بەرامبەر بەگەلی کوردو شێوازی هەڵسوڕاندنی سەرکردایەتیی کورد بۆ کاروباری بزووتنەوەکەی بەگشتیو پرۆسەکانی دانوستانکردن لەگەڵ حکومەتدا بەتایبەتی.

٤-ململانێ لەپێناو سەرکردایەتی کردنو دەسەڵاتداو، نزمی ئاستی هەستکردنیان بەبەرپرسێتیی مێژوویی لەبەرامبەر ناسکی قۆناغەکەدا.

پرۆژەکەی حکومەت کەوتووێژی لەسەرکرا لەپێنج خاڵ پێکهاتبوو، بۆ دەقی پرۆژەکە بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٢٥٨-٢٥٩.

[٣٧] لەبارەی وردەکارییەکانی تایبەت بەو لێکترازانەی ناو پارتی بۆ نمونە بڕوانە، دیڤید ادامسن وجرجيس فتح الله، الحرب الكردية وانشقاق عام ١٩٦٤، ط٢، دار اراس للطباعة والنشر، اربيل، ١٩٩٩. منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٧٦-١٧٨، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ل ١٤٣، ١٨٣.

٥-رۆڵی نێگـەتیڤی فاکتـەری دەرەکـی، بەتایبـەتیش سیاسـەتی حکومەتـەکانی عـێراق و ئێـرانو تورکیـاو سـوریاو دەسـتێوەردانیان لەکاروباری ناوخۆیی بزووتنەوەکەو هاندانی هەردوو لایەنە ناکۆکەکە بەئاراستەی ئاڵۆزترکردنی پەیوەندییەکانی نێوانیان.

شـایانی ئاماژەپێدانـە کەناکۆکییـەکان هـەر لەسـەرەتای سـەرهەڵدانیەوە تـا دوا قۆناغـەکانی پەرەسـەندنی کاریگـەری نێگـەتیڤیان لەسـەر بـاری نـاوخۆیی گـەلی کـوردو بزوتنەوەکـەیو سەرکردایەتیەکەی بەجێهێشت، هەر بەو شـێوەیەش لەسـەر تێکـڕای هاوکێشەی ململانێکەیان لەگەڵ حکومەتەکانی عیراقداو لەوێشـەوە لەسەر بارو پێگەی دانوستانکاری کـورد لەبەرامبـەر دانوسـتانکاری حکومەتی عیراقدا. لـەو بارەیـەوە دەشـێت گـرنگترین وێسـتگەکانی پەیوەندییـەکانی نێـوان دووباڵەکـەی پـارتی بـەم شـێوەیە پوخـت بکەینەوە:

١-لە (١٧/٣/١٩٦٤)دا وتووێـژی چـڕوپڕ لـەنێوان (بـارزانیو ابراهیم احمدو عزیز شەمزینیو عمر مصطفی) لەبارەی رێککەوتنی ئاگربەسـتەکەی (١٠/٢/١٩٦٤) ئـەنجام دراو بـەپێی هەنـدێك سەرچاوە لەئاکامدا پێکهاتن لەسەر قایل بـوون بـەو رێککەوتنـە[٣٨]،

---

[٣٨] لەراسـتیدا پێناچـێت کـەگفتوگۆکانی نێوانیـان بـەپێکهاتن لەسـەر رێزگـرتن لەرێککەوتنی ئاگربەستەکەی رۆژی (١٠/٢/١٩٦٤) کۆتـایی هاتبێـت، چـونکە لەگەڵ ئەو زانیاریانەی کەباڵی بیرۆی رامیاری پارتی لەبارەی ئاکامی سـەردانەکەی (ابراهیم احمدو یاوەرانی) بۆ لای (بـارزانی) خسـتوویەتیە روو، یەکناگرێتـەوە، بـۆ نمونە لەوبارەیەوە هاتووە:"لەبەرئەوەی کەمەلا مانـەوەی وەفدەکـەی قـەلاَدزێ لـەژێر چاودێری خۆیا خراپ بەکارئەهێنا بـۆ هاویشـتنی گـەلێ هـەنگاوی تێکدەرانـەی وا کەبۆ بەجێ گەیاندنی بەڵێنـەکانی حکومـەت پێویسـتن. وە لەبەرئـەوەش بـارزانی

بەڵام هێشتا (بارزانی) هەر بەچاوی بڕواو متمانەوە نەیدەڕوانییە (ابراهیم احمد).

لەدرێژەی ئەو بەد گومانییەدا، دواتر (بارزانی)، بڕیاریدا لەسەر لابردنی ژمارەیەك لەفەرماندەكانی پێشمەرگە كە لایەنگری باڵی بیرۆی رامیاری بوون، لەبەرامبەریشدا (ابراهیم احمد) كۆنفرانسی پارتی (كۆنفرانسی شەشەمی ماوەت)ی لە (٤/٤/١٩٦٤) دا بەستو تێیدا بڕیار لەسەر هەڵپەساردنی سەرۆكایەتییەكەی (بارزانی) بۆ پارتی دراو هاوكات شاندێكیان ناردە لای (بارزانی) بۆ نێوانگیریو دۆزینەوەی رێگەچارەیەكی مام ناوەنجی، بەڵام هەوڵەكە بێ ئەنجام بوو.[٣٩]

٢-بیرۆی رامیاری لەبەیاننامەكەیدا كە لە(١٩/٤/١٩٦٤)دا بەناوی (رێكەوتنەكەی مشیر- بارزانی خۆبەدەستەوەدانە یان ماف وەرگرتنە؟!) بڕیارەكانی كۆنفرانسەكەی بلاوكردەوە، كەتێیدا بەتوندی لەدژی رێككەوتنەكەو هەڵوێستی (بارزانی) لەو بارەیەوە وەستا[٤٠].

قبوڵی نەكرد كەئەو پرۆژە چاككراوەیەش بەحكومەت بدات كەوەفدەكە پێشكەشی كرد، بۆیە بەناچاری قەلادزێی بەجێهێشتو گەڕایەوە بۆ ئەو شوێنەی كۆنفرانسەكەی پارتی لێكرابوو تاوەكو داستانی رێككەوتنەكەی مشیر-بارزانیو فرمانەكەی خۆی بۆ بگێڕێتەوە.." شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ٣٦.

[٣٩] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٣٦-١٣٨. منذر الموصلی، س پ، ل ١٧٨.

[٤٠] بۆ دەقی بەیاننامەكە بڕوانە، شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل ٢١-٥١.

لەبەرامبەریشــدا (بــارزانی) داوای بەســتنی کــۆنگرەی پــارتیی لەماوەیەکی دیاریکراودا کرد[41].

٣-لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا لێکترازان روویداو کاریگەری لەسـەر بارودۆخی گشتی لەکوردستاندا بەجێهێشت.

دواتر لە (١٩٦٤/٤/٢٤)دا هەوڵە خۆماڵییەکانی ناوبـژیوانیو پێکهێنانەوەیان بەشـێوەیەکی کـاتیی سـەری گـرتو لەسـەر چـەند خاڵێك رێککەوتن، بەڵام سـەرەنجام جێبـەجێ نـەکران[42]، بـووە هـۆی ئەوەی کەگرژیو ئاڵۆزیەکانی نێوانیان درێـژە بکێشـێتو (بـارزانی) کۆنگرەی شەشەمی پارتی لـەرۆژانی (١-٩/٧/١٩٦٤) دا بەسـتو چەند بڕیارێکی لێکەوتەوە کەگرنگترینیان بریتیبوون لـە: درێـژەدان بەئاگربەستو وتووێژکردن لەگەڵ حکومەتـدا، دەرکردنـی (ابـراهیم احمد)و سیازدە ئەندامی تر، هەڵبـژاردنی سـەرۆكو ئەنـدامانی تـری لیژنەی ناوەندی پارتی[43]. بەڵام لایەنگرانی باڵی بیرۆی رامیاری دانیان بەدروستیو رەواییی کۆنگرەکـەو بڕیارەکانیـدا نـەنا[44]، تووشـی بـێ هیـوایی بـوون لەپێکهاتنـەوە لەگـەڵ (بـارزانی)دا[45]. بـەو شـێوەیە

---

[41] لەبارەی تێکڕای هەڵوێستی (بارزانی) لەبارەی بڕیارەکانی کۆنفرانسی ماوەتـەوە، بۆ نمونە بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٣٨.

[42] لەبارەی ئەو خاڵانەی کە لەسەری پێکهاتن، بڕوانە، مسـعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٤٠-١٤١.

[43] بۆ دەقی بڕیارەکانی کۆنگرەی شەشەمی پـارتی، بڕوانـە، شـازین هێـرشو نـزار محەمەد، س پ. ل ل ١٩٧-٢٠٠. ئیـبراهیم جـەلال، س پ، ل ل ١٦٢-١٦٣، منـذر الموصلی، س پ، ل ١٧٨.

[44] بڕوانە: ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٦٤، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٤٤.

[45] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٦٣.

زەمینەی رووبەڕووبونەوەی چەکداری لەنێوانیاندا لەجاران سازتربوو، کەسەرەنجام بەئاودیوبوونی لایەنگرانی باڵی بیرۆی رامیاری پارتی بۆ ناو خاکی ئێرانو خۆبەدەستەوەدانیان بۆ دەسەلاتدارانی ئەو وولاتە لەماوەی نێوان (٢٤/٧-٢/٨/١٩٦٤)دا شکایەوە[٤٦].

لەو هەلومەرجەدا هەریەکە لەحکومەتەکانی ئێرانو عێراق لەلایەن خۆیانەوە بەجیا هەوڵیان دەدا ئەو دەرفەتە بقۆزنەوە، بەتایبەتیش پاش ئەوەی سەرەتای سەرهەڵدانی کاری چەکداری لایەنگرانی باڵی بیرۆی رامیاری لەدژی هێزەکانی پارتی سەر بە(بارزانی) لەسەر سنوورەکانی کوردستانەوە دەرکەوت، حکومەتی ئێران سیاسەتێکی دووفاقی لەبەرامبەریان پەیڕەو کرد، لەلایەکەوە بڕێك پشتگیریو یارمەتی پێشکەش بەباڵی بیرۆی رامیاری کردو لەلایەکی ترەوە هەوڵی سازشکردنو بەدەستهێنانی دۆستایەتی لەگەڵ پارتیدا دەدا، هەر لەو سەرو بەندەدا (بارزانی) هەڕەشەی ئاراستەی حکومەتی ئێران کرد کەپشتیوانی لەنەیارەکانی نەکات[٤٧].

---

[٤٦] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٤٦، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٠٧، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ل ١٦٧-١٧٧.

[٤٧] لەوبارەیەوە بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٧٧. مسعود البارزانی. ب٣، س پ، ل ل ١٤٢-١٤٣، ١٤٨. لەبارەی هاوکاری ئێرانەوە بۆ لایەنە کوردیەکان لەو قۆناغەدا (عبدالکریم فرحان) دەڵێت: لەکۆبوونەوەیەکدا کەسەرۆك کۆماری عێراق ئامادەی بوو پێشنیازم کرد کەوەزیری دەرەوە سەردانی ئێران بکات، پاش ئەوەی کەدڵنیابووین لەپشتیوانیکردنی شۆڕشگێرە کوردەکانو چەکدارکردنیان لەلایەن ئێرانەوە. بڕوانە: عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١٦٠.

باسی دووەم

باری دەستوریی گەلی کورد لەسایەی یاسای ژمارە ٦١ی ساڵی ١٩٦٤ی ئەنجومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش

لەگەڵ ئەنجامدانی کودەتای سەربازی بەسەر بەعسیەکاندا لە (١٨/١١/١٩٦٣)دا، ئەنجومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش بەواژۆی سەرۆکەکەی (عبدالسلام عارف) بەیاننامەی ژمارە (١)ی دەرکرد[٤٨].

ناوەرۆکی بەیاننامەکە فەرمانڕەوایی تاکڕەوی ڕەهای لەرووی دەستوری و کردارەکییەوە بۆ (عبدالسلام) جێگیر کردو بوو بەدەروازەیەکی فەرمی بۆ دیکتاتۆریەت لەسەردەمی نوێدا[٤٩].

ئەمە وێڕای ئەوەی کەفەرمانڕەواکان ڕێوشوێنی نادیموکراسیان گرتەبەر بۆ گرتنە دەستی دەسەڵاتو، دانانو هەموارکردنی دەستورەکە. بەپشتبەستن بەیەکەمین بەیاننامە، دەستوری (٢٢/٤/١٩٦٤) کە لەئامادەکردنو بڕیار لەسەردانو پەسەندکردنی سەرۆك کۆمارو ئەنجومەنی وەزیران بوو دەرچوو[٥٠].

---

[٤٨] بۆ دەقی بەیاننامەکە بڕوانە، الوقائع العراقیە، ژمارە (٨٩٢)، لە (١٥/١٢/١٩٦٣)دا. ئەم بەیاننامەیە تەنها ڕاگەیاندنێکی ڕامیاری بەگۆڕانی حکومەتو جێگرتنەوەی لەلایەن حکومەتێکی نوێوە نەبوو، بەڵکو ڕێکخستنی چەند کاروبارێکی لەخۆ گرتبوو کەسروشتی دەستورییان هەیە. بڕوانە د. رعد الجدة، س پ، ل ٧٥.

[٤٩] بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٨٦.

[٥٠] بڕوانە، د. رعد الجدة، س پ، ل ٧٥. دەقی دەستورەکە لە (الوقائع العراقیە)، ژمارە (٩٤٨)ی (٩/٥/١٩٦٤)دا بڵاو کرایەوە. دەرکردنی دەستورەکە لەلایەن

دەسەڵاتدارانی عیراق لە (١٨/١١/١٩٦٣) تا دەرکردنی دەستوری (٢٢/٤/١٩٦٤)، هیچ هەنگاوێکیان نەنا بۆ رێکخستنێکی باری دەستوری وڵات، جگە لەدەرکردنی یەکەمین بەیاننامەی رۆژی یەکەمی کودەتاکە[51].

دەستورەکە جگە لەبنەما یاساییە دەستوریەکان، بنەمای یاسای ئاسایی لەخۆ گرتبوو وەکو بەندی (٩، ١٠)، کەدەکرا لەچوارچێوەی یاسا ئاساییەکاندا، یان فەرعەیەکاندا رێکبخرێت[52].

لەبارەی مافە دەستوریەکانی گەلی کوردەوە، لەراستیدا نە ئەم دەستورەو نە بەیاننامەکانی پێشووتری حکومەتو نە لێدوانەکانی بەرپرسانی، هیچ ئاماژەیەکی بۆ گەلی کوردو مافەکانی لەخۆ نەگرتبوو[53].

سەرۆك کۆمارو ئەنجومەنی وەزیرانەوە دژە لەگەڵ ئەرکو دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕشدا کەدەسەڵاتی یاسادانانەو گرنگترین دەسەڵاتەکانی بریتیە لەیاسادانان. بڕوانە، د. حمید الساعدي، س پ، ل ١٧٦.

[51] بڕوانە، د. رعد الجدة، س پ، ل ٧٥.

[52] بڕوانە، هـ س، ل ٧٥.

[53] بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٨٧.

باسی سێیەم
باری دەستوریی گەلی کورد لەسایەی دەستوری کاتیی (١٩٦٤/٤/٢٩)ی عیراقدا

بەمەبەستی پڕکردنەوەی ئەو کەموکوڕیانەی کە لەدەستورەکەی (١٩٦٤/٤/٢٢)دا هاتووەو[54] کارکردن بەئاراستەی جێبەجێکردنی ڕێککەوتنی نێوان هەردوو سەرۆك کۆماری میسرو عیراق لەسەر پێویستی ڕێکخستنەوەی سستمی دەستوری لەمیسرو عیراقدا پێش ئەنجامدانی هیچ هەنگاوێکی پێکەوە گرێدانی هەردوو دەوڵەتەکە[55]، پرۆژەی دەستوری کاتیی عیراق لە (١٩٦٤/٤/٢٩) لەلایەن لیژنەیەکی حکومەتەوە بەسەرۆکایەتی سەرۆك کۆمار دارێژراو ئەنجومەنی وەزیران ڕەزامەندی لەسەر دەربڕی‌و پاشان سەرۆك کۆمار پەسەندی کردو دەریکردو، تا ڕۆژی دەرکردنی دەستوری (١٩٦٨/٩/٢١) کاری پێکرا[56]. ئەم دەستورە دەسەڵاتی فراوانی بەسەرۆك کۆماردا، دەسەڵاتی ئاسایی‌و لەئاسایی بەدەر، بەجۆرێك کەدامودەزگاکانی تری حکومەت ڕۆڵی پەراوێزییان بۆ مایەوە[57].

---

[54] بڕوانە، د. رعد الجدة، س پ، ل ٨٣.

[55] بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٨٨.

[56] بڕوانە: د. حميد الساعدي، س پ، ل ل ١٧٨-١٧٩.

[57] بڕوانە، ه س، ل ل ١٨٠-١٨١، ١٨٣. شایانی ئاماژە پێدانە کە بۆ پتر چەسپاندنی دەسەڵاتی تاکڕەوی سەرۆك کۆمار، لەڕۆژی (١٩٦٥/٩/٨)دا هەڵوەشانەوەی یاسای (ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش) ڕاگەیەندراو دەسەڵاتەکانی دران بەئەنجومەنی وەزیران!؟، بڕوانە، ه س، ل ١٨٣.

(عبدالسلام عارف) یەکێك بوو لەسەرۆکە توندڕەوەکان کە لەگەڵ گرتنەبەری ڕێگەچارەی سەربازی بوو بۆ یەکلاکردنەوەی دۆزی کورد[٥٨]، تەنانەت بەدەربڕینی ئامادەیی خۆی بۆ بەشداریکردنی ڕاستەوخۆ لەشەڕدا[٥٩] ئەوەی سەلماند، لەگەڵ ئەوەشدا ئامادەیی ئاگربەستو ئەنجامدانی وتووێژی دەربڕی لەگەڵ سەرکردایەتیی پارتیدا، بەمەبەستی بەدەستهێنانی کاتو چەسپاندنی پێگەی دەسەڵاتەکەیو خۆسازدانەوە بۆ خولێکی تری ململانێی سەربازی، سەرەنجام ڕێککەوتنی ئاگربەستی (١٠/٢/١٩٦٤)ی لێکەوتەوەو بڕگەی یەکەمی بەیاننامەکەی سەرۆك کۆمار باس لەجێگیرکردنی مافە نەتەوەییەکانی کورد لەدەستوری کاتی عیراقدا دەکات[*].

بەڵام حکومەت بەڵێنەکانی خۆی لەم بارەیەوە بەجێ نەهێنا، بەجۆرێك کە لەدەستوری (٢٩/٤/١٩٦٤)دا جگە لەبەندی (١٩) کە لەچوارچێوەی دەروازەی سێیەمی تایبەت بەمافو ئەرکە گشتیەکانداو بەشێوەیەکی تەمومژاویو سەرپێیی ناوی کوردو مافە نەتەوەییەکانی هێناوە[**]، هیچ بەندێکی تایبەتی بۆ گەلی کوردو

---

[58] بڕوانە، د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ١٠٤.

[59] بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ل ١٦٠-١٦١.

[*] دەقی بڕگەی یەکەم: "دانپێدانان بەمافە نەتەوەییەکانی برا کوردەکانمان لەچوارچێوەی گەلی عیراق لەیەکێتییەکی نیشتمانی برایانەداو جێگیرکردنی ئەمە لەدەستوری کاتیدا"، بۆ دەقی ئەم بڕگەیە، بڕوانە، حبیب محمد کریم، س پ، ل ٢٤٧. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٢٨.

[**] بەندی نۆزدە: "عیراقییەکان لەمافو ئەرکە گشتییەکاندا یەکسانن بەبێ جیاکاری بەهۆی ڕەگەز یان ڕەسەن یان زمان یان ئایین یان هەر هۆیەکی ترەوە. ئەم دەستورە دان بەمافە نەتەوەییەکانی کوردەکاندا دەنێت لەناو گەلی عیراقدا

مافەکانی تەرخان نەکردووە، کەئەمەش پاشەکشەیە لەدەسکەوتە دەستورییەکانی پێشووتری کورد، بۆ نمونە بە بەراوردکردن لەگەڵ بەندی سێیەمی دەستوری کاتی عیراقی ساڵی (١٩٥٨)دا[٦٠].

سەرکردایەتی‌ی کورد لەبەیاننامەکەی (١١/١٠/١٩٦٤)دا کەپێشکەش سەرۆك کۆماریان کرد داوای هەموارکردنی بڕگەی کۆتایی بەندی (١٩)یان کرد کەتێیدا بەدەقی ئاشکرا دان بەمافەکانی گەلی کورددا لەسەر بنەمای ئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی عیراقدا بنێت، بەلاّم حکومەتی عیراق لەپاش شکستهێنانی ڕێوشوێنی سەربازی، لە (٨/٩/١٩٦٥)داو لەچوارچێوەی پرۆسێسی هەموارکردنی دەستورەکەدا، بەندی (١٩)ی بەشێوەیەکی نیوەچڵی هەموار کرد[٦١].

لەیەکێتییەکی نیشتمانی برایانەدا". بڕوانە: د. رعد الجدة، س پ، ل ٨٦. ئەم بەندە هەموار کرا بەپێی بەندی یەکەم لەدووەمین هەموارکردن لە (٨/٩/١٩٦٥)دا. بڕوانە، هـ س، ل ٨٦.

[60] بڕوانە، شۆرش حسن عمر، س پ. وە بۆ دەقی بەندی سێیەمی دەستوری کاتی (١٩٥٨)ی عیراقی، بڕوانە، د. رعد الجدة، س پ، ل ٦١.

[61] بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٩٧. لەسەرەتادا دوا بڕگەی دەقەکە بەم شێوەیە بوو: "ئەم دەستورە دان بەمافە نەتەوەییەکانیان لەناو یەکێتی عیراقدا دەنێت". بەلاّم دوای هەموارکردنی بەم شێوەیە داڕێژرایەوە: "عیراقییەکان لەماف‌و ئەرکە گشتییەکاندا یەکسانن بەبێ جیاکاری بەهۆی توخم یان رەسەن یان زمان یان ئایین یان هەر هۆیەکی ترەوە، ئەم دەستورە دان بەمافە نەتەوەییەکانی کوردەکان دا لەناو گەلی عیراقدا لە یەکێتییەکی برایانەدا دەنێت". د. رعد الجدة، س پ، ل ٨٦. لەراستیدا تەنانەت ئەم هەموارکردنەش لەئاستی ماف‌و خواستەکانی گەلی کورددا نەبوو، چونکە "داڕشتنە نوێیەکی ئەو بەندە لەپاش هەموارکردنی بەکردەوە کوردی

وێـڕای بەنـدی (١٩)، ژمارەیـەکی تـری بەنـدەکانی دەسـتورەکە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاریگەریی نیگەتیڤیان لەسەر گەلی کـوردو مـافەکانی بەجێهێشـتووە، گرنگترینیـان بەنـدەکانی (١، ٢، ٣، ٧٨، ٧٩) کە بەم شێوەیەیە:

لەبەندی یەکەمـدا*، بەشـێوەیەکی دەسـتوریو بەچـەند جۆرێـك نکۆڵی لەگەلی کورد کراوەو مافەکانی پێشێل کراوە، لەوانـە دانـانی کـەلتوری عـەرەبیو گیـانی ئیسـلامی بەبناغـەی ئـەو دەوڵەتـەی کەدیموکراتو سۆسیالیستی دەبێـت، وێـڕای ئـەوەی کەدامەزرانـدنی دەوڵەتێکی لەو چەشنە ئاستەمە لەسایەی سستمێکی فـەرمانڕەوایی تاکڕەو کەپشت بەسسـتمی تـاك پـارتی (یـەکێتیی سۆسیالیسـتی) دەبەستێتو هەروەها دەستورێکی لەو چەشـنەی کـەئاماژەی پێکـرا،

لەهەموو مافێکی نەتەوەیی سەربەخۆ داماڵی، چونکە دانی بەمافە نەتەوەییەکانی کورددا نا بەبێ ئەوەی دەستنیشانی مـاکی ئـەو مافانـەو بنـەما یاسـاییەکانی بـۆ ڕێکخستنی پرۆسێسکردنەکەی لەواقیعدا بکات، چ لەسەر بنچینەی نـا ناوەنـدێتی هەرێمی یان ئۆتۆنۆمی یان فیدرالیدا بێت..." شۆڕش حسن عمـر، س پ، ل ل ٩٧-٩٨. بۆ دەقی یاداشتنامەکە بڕوانە، شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل ٢٤٠-٢٤٤. مسـعود البـارزانی، س پ، ل ل ٥١٩-٥٢٦. س ج. ادمـونز س پ، ل ل٣٨-٥٠.

* بەندی یەکەم: "کۆماری عیراق دەوڵەتێکی دیموکراسـی سۆسیالیسـتیەو ڕیشـەی دیموکراسیەتەکەیو سۆسیالیسـتیەکەی لەکـەلتوری عـەرەبیو گیـانی ئیسـلامەوە سەرچاوە دەگرێت. گەلی عیراق بەشـێکە لەنەتـەوەی عـەرەبو ئامـانجی یـەکێتیی گشتگیری عەرەبیەو حکومەت پابەندە بەکارکردن بۆ بەدیهێنانی لەنزیکترین کاتـدا کە بەیەکگرتن لەگەڵ کۆماری یـەکگرتوی عەرەبیـدا دەسـت پێـدەکات". د. رعـد الجدة، س پ، ل ٨٥.

پشتبەستن بەکەلتوری عەرەبی و ئیسلامی لەبارەی دیموکراسیەوە بۆ خۆی جێگەی پرسیارە، ئەمە سەرباری ئەوەی کەفەرامۆشکردنی ئایین و کەلتوری گەلانی تر لەعیراقدا. بەهەمان شێوە ئەو بڕگەیەی کەجەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کەگەلی عیراقی بەشێکە لەنەتەوەی عەرەبی و ئامانجی بەدیهێنانی یەکێتی عەرەبی سەرتاسەرییە، کەئەمەش نە لەگەڵ راستیيە مێژووییەکان و نە لەگەڵ باری ئێستای پێکهاتەی ئیتنیکی لەعیراق و ئاوات و ئامانجی گەلانیدا یەك دەگرێتەوە[62]. سەرکردایەتی کوردی لەبڕگەی چواردەمینی یاداشتنامەکەی (١١/١٠/١٩٦٤)دا پێشنیازی کرد کەدەقی ئەو بڕگەیە بەم شێوەی دابڕێژێتەوە "گەلی عەرەبی لەعیراقدا بەشێکە لەنەتەوەی عەرەب"[63]. پێشنیازی زیادکردنی بەندێکی کرد لەبارەی پەرەپێدانی نەتەوەی کوردەوە لەهەموو رووەکانەوە بەهەمان ئەندازەی پەرەسەندنی نەتەوەی عەرەب[64]، هەروەها دابینکردنی مافەکانی ئەو کوردانەی کە لەدەرەوەی سنوری ویلایەتی کوردستاندا دەژین و[65]، جێبەجێکردنی داخوازیەکانی گەلی کورد لەباشوور لەباری هاتنەکایەوەی هەر چەشنە یەکگرتنێکی عەرەبیدا[66].

---

[62] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە، بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٩٢.

[63] دەقی یاداشتنامەکەی رۆژی (١١/١٠/١٩٦٤)ی سەرکردایەتی کوردی، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٥١٩-٥٢٦، پاشکۆی ژمارە (٢٠)ی سەرچاوەکە.

[64] بڕگەی شازدەیەمینی یاداشتنامەکە، بڕوانە، ه س. ل ٥٢٦.

[65] بڕگەی شازدەیەمینی یاداشتنامەکە، بڕوانە، ه س. ل ٥٢٦.

[66] بڕگەی حەڤدەمینی یاداشتنامەکە، بڕوانە، ه س، ل ٥٢٦. بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ٩٣.

بەنـدی دووەم بـاس لەیەکپارچـەیی‌ی خـاکی عـێراق دەکـات[*].
ناوەرۆکی ئەم بەندە بیانوو گرتنە بۆ سەرکوتکردنی کوردو هەڕەشـەی کورد بۆ سـەر یەکپارچـەیی‌ی خـاکی عـێراق، گوایـە جیاکردنـەوەی باشـووری کوردسـتان ئامـانجی دروشمـی راگەیەنـدراوی بزوتنـەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی‌ی کوردە، لەکاتێکـدا کـورد هەمیشـە پـرۆژەو داخوازییەکانی لەچوارچێوەی دەوڵەتی عیراقدا خستۆتە روو[67].

بەندی سێیەم باس لەئایینی دەوڵەتو زمانی فـەرمی دەکـات[**]، ناوەرۆکی ئەم بەندە چەند تێبینیەك هەڵدەگرێ گرنگترینیان ئەمانەن:

١-دانانی ئیسلام بەئایینی فەرمی دەوڵەتو بنـەمای بنچـینەیی دەستورەکەی، نکۆڵی کردنە لەئایینەکانی تـری نـاو عـێراقو، هـیچ رۆڵێکیـان لەبنـەما دەسـتوریو یاسـاییەکاندا نابێـت، ئەمـەش پێشێلکردنی مافی بڕوادارانی ئایینەکانی ترە، وێڕای ئـەوەی لەگـەڵ بنەماکانی دەوڵەتی دیموکراتیو عەلمانیدا دژ دەوەستێتەوە، بەتایبەتی لەگەڵ ئامانجو دروشمەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورددا.

٢-دانانی زمانی عەرەبی بەتاکە زمانی فەرمی دەوڵەت، نکـۆڵی کردنـە لەهـەبوونی زمانـەکانی تـری وەکـو کـوردیو پێشـێلکردنی مافێکی یاسایی پێشتر سەلمێندراوی گەلی کوردە. ناوەرۆکی ئەم بەندە گوزارشت لـەزاڵبوونی رەوتـی شۆڤێنیێسـتی دەسـەڵاتدارانی عـەرەبی

---

[*] دەقـی بەنـدی دووەم: "کۆمـاری عیراقـی دەوڵـەتێکی خـاوەن سـەروەری تـەواوەو دەستبەرداربوون لەهیچ بەشێك لە خاکەکەی ناکرێت". د. رعد الجدە، س پ، ل ٨٥.

[67] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ل ٩٣-٩٤.

[**] دەقـی بەنـدی سـێیەم: "ئیسـلام ئـایینی دەوڵەتـەو بنـەمای سـەرەکی دەستورەکەیەتیو زمانی عەرەبی زمانـە فەرمیەکەیـەتی". د. رعـد الجـدە، س پ، ل٨٥.

عیراق لەو قۆناغەدا دەکات، بەمەبەستی خۆسەپاندنو سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیی گەلانی تری عیراق بەگشتیو گەلی کورد بەتایبەتی. ئەم هەنگاوە نکۆڵی کردنو پاشەکشەکردنە لەلایەن حکومەتەوە لەبەڵگەنامە یاساییو دەستورییەکانی پێشووتری دەوڵەتی عیراق، بۆ نمونە[٦٨]:

-بەندی (١٧)ی یاسای بنچینەیی عیراقی ساڵی ١٩٢٥.
-یاسای زمانە ناوچەییەکان لەعیراقدا ساڵی ١٩٣١.
راگەیاندنی عیراقی لە ١٩٣٢/٨/٣٠.
-دەستوری عیراق ١٩٥٨/٧/٢٧.
-بڕگەی یەکەمی بەیاننامەی حکومەت لە (١٩٦٤/٢/١٠)دا.

سەبارەت بەبەندی (٧٨و ٧٩) کەتایبەتن بەسوپای عیراقو پێکهاتە سەربازیو نیمچە سەربازییەکان لەوڵاتدا[*]، لەراستیدا پرسێکی ئاساییو بەڵکو چارەنووسسازە لەوڵاتێکدا کە لەبارێکی ئاساییداو لەسایەی سستمێکی فەرمانڕانی دیموکراسیدا دەژیتو دەستەبەری سەرجەم مافە رامیاریو مەدەنیەکانی گەلەکەی بەهەموو پێکهاتە جیاوازیەکانیەوە کردووە، کەخاوەنی یەك سوپای نیشتمانی بێتو رێگە بەدروستبوونی پێکهاتەی سەربازیو نیمچە سەربازی تر نەدرێت، بەڵام ئەم راستیە لەباری دەوڵەتی عیراقدا بەدی ناکرێت، لەبەر ئەوە لەگەلی کورد چاوەڕوان نەدەکرا کەدەستبەرداری هێزی

---

[68] بۆ وردەکاریەکانی بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ل ٩٥و دواتری

[*] دەقی بەندی (٧٨): "تەنیا دەوڵەت هێزە چەکدارەکان دادەمەزرێنێت کەسوپاو پۆلیسو ئاسایشو دەرەك لەخۆ دەگرێت". وە دەقی بەندی (٧٩): "بۆ هیچ دەستەیەك یان گروپێك نییە پێکهاتەی سەربازی یان نیمچە سەربازی دامەزرێنێت". د. رعد الجدة، س پ، ل ٩٢.

چەکداری تایبەت بەخۆی بێت، مەگەر تایبەتمەندییەکانی لەناو سوپای عێراقدا پارێزراو بێت هەتا ئەو کاتەی مافەکانی دەستەبەر دەکاتو ئامانجەکانی بزوتنەوەکەی بەدی دەهێنێت، هەر لەبەر ئەم هۆیە سووربوونی حکومەتەکانی عێراق لەوتووێژەکاندا لەسەر هەڵوەشانەوەی هێزی پێشمەرگەی کوردستانو قایل نەبوونی سەرکردایەتیی کوردی بەو داخوازییە، هەمیشە یەکێك بووە لەخاڵە ناکۆکییە سەرەکییەکانی سەرنەگرتنی وتووێژەکانی نێوانیان.

لەبەرامبەر ئەوەدا حکومەتی عێراقی بۆ قۆستنەوەی ئەو بارودۆخە لەدژی حکومەتی ئێرانو تێوەگلاندنی گەلی کورد لەشەڕێکی گەورەتردا، شاندێکی خۆی نارده لای (بارزانی) لەچوارتاو ئامادەیی حکومەتیان بۆ هاوکاریکردنی ناوبراو لەدژی دەستێوەردانی ئێران دەربڕی[٦٩]. لەو هەلومەرجەدا سەرکردایەتیی پارتی هەنگاوێکی نا بەئومێدی پتر سەلماندنی نیازپاکی خۆیان بۆ حکومەت لەبارەی ئامادەییان بۆ وتووێژکردنو گرتنەبەری ڕێگەچارەی ئاشتیانە لەنێوانیاندا، لەڕێگەی بڕیارێکی کۆمیتەی ناوەندییەوە لە (١٥/٨/١٩٦٤)دا بەدەستهەڵگرتن بەشێوەیەکی کاتیی لەدروشمی (ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانو دیموکراسییەت بۆ عێراق)[٧٠].

---

[69] شاندەکە پێکهاتبوو لە: سەرۆك ئەرکان، فەرماندەی تیپی دووەم، بەڕێوەبەری هەواڵگری سەربازی، وەپارێزگاری سلێمانی، بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ١٤٨.

[70] بڕوانە: محمد احسان، س پ، ل ل ٤٣-٤٤.

-هەر لەچوارچێوەی هەوڵەکاندا بۆ ڕێکخستنەوەی پارتیو هێزی پێشمەرگەو کاروباری ناوچە ئازادکراوەکان لەداوی کشانەوەی دەزگا کارگێڕییەکانی حکومەت لە (٤/١٠/١٩٦٤)ەوە، لەلایەن سەرکردایەتیی پارتییەوە چەند هەنگاوێك نرا، لەوانە، بڕیاردان هەر لەو ڕۆژەدا لەسەر پێکهێنانی (ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش) (بڕوانە: ه س، ل ٤٤، لەبارەی وردەکاریەکانی ئەنجومەنەکەو بیرۆی جێبەجێکردنەکەوە،

بڕوانــە: مســعود البــارزاني، ب٣، س پ، ل ل ١٤٩-١٥٠. شــایانی ئاماژەپێدانــە کەئەنجومەنەکە لەرۆژانی (٧-١٧/١٠/١٩٦٤)دا زنجیرەیەك دانیشتنی ئەنجامداو چەند بڕیــارێکی لێکەوتــەوە کــەدواتر لەبەیاننامەکــەی پارتیــدا لــە (٢٥/١٠/١٩٦٤)دا راگەیەندرا، بۆ دەقەکەی بڕوانە: شازین هێرش‌و نزار محەمەد، س پ، ل ل ٢٥٢-٢٥٣)، و بیرۆی جێبــەجێکردن‌و دەرکردنــی (دەســتوری ئەنجومــەنی ســەرکردایەتی‌ی شۆڕشــی کوردســتانی عــیراق) لــە (٩/١٠/١٩٦٤)دا ((بــۆ دەقــی "دەســتور"ەکــە پــاش دەســتکاریکردنی لەچــوارەمین کۆبوونــەوەی ئەنجومەنەکــەدا لــە (٢٣/٩/١٩٦٣)دا، بڕوانە: مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ل ٥٠٢-٥١٦. شـایانی ئاماژەپێکردنــە کــە (ادمون غریب) بەهەڵە ناوی ئەنجومەنەکەو لیژنــەی راپەڕاندنەکــەی بــە (پەرلــەمان‌و ئەنجومەنی وەزیــران بــردووە). لــەو بارەیــەوە بڕوانــە: ادمــون غریــب، س پ، ل ٨٨)).

گرنگترین تەوەرەکانی دەستورەکە لەچەند خاڵێکدا چڕ دەکەینەوە:

١-دەستورەکە لەپێشەکییەك‌و بیست‌و شەش بەند پێکهاتووە.

٢-گەلی عیراق لەهەردوو گەلی ســەرەکی عــەرەب‌و کــوردو کەمینــەکانی تورکمــانی‌و ئاشــوری‌و ئەرمــەنی‌و هــی تــر پێکــدێت، پێویســتە کۆمــارێکی دیموکراســی دوور لەچەوساندنەوەی نەتەوەیی دابمەزرێت، دان بەمافە نەتەوەییەکانی گەلی کورددا لەســەر بنچــینەی ئۆتۆنــۆمی بنرێــت. مەبەســتیش لــەدامودەزگاکانی تایبــەت بەناوچــەکە نەدامەزراندنی دوو دەسەڵاتییە لەکوردستانداو نەجیاکردنەوەیەتی لەعیراق.

٣-لەبارێکدا هەر پرۆسەیەکی یەکبوون یان یەکگرتنی عەرەبی بێتە کایەوە، پێویســتە پرس بەگەلی کورد بکرێت‌و رێوشوێنەکانی گەشەسەندنی نەتەوەیی بەهاوشێوەی ئــەوەی نەتەوەی عەرەب بۆ دابین بکرێت، ئەگینا بەناچاری رێوشوێنی دەستەبەرکردنی ئازادی‌و پێشکەوتنی خۆی دەگرێتەبەر.

٤-گەلی کورد پشتیوانی لەکەمینــەکانی کوردســتان دەکــات‌و ئــەم دەســتورە دان بەمافــە کەلتوری‌و کارگێڕی‌و ئازادییە دیموکراتییەکانیان هاوشێوەی هاوڵاتیانی کورد دادەنێت.

٥-ئامــانج لــەدەرکردنی دەســتورەکە رێکخســتنی دەســەڵاتەکانە بەچەشــنێك کــەبتوانێت راپەڕاندنی ئەرکەکانی سەرکردایەتی‌ی بزووتنەوەکەو دەرکردنی یاساو سستم بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری کوردستان لەهەموو بوارەکاندا بگرێتە ئەستۆ.

٦-ناوەرۆکی دەستورەکە تەرخانکراوە بۆ رێکخستنی دەستوریی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی‌ی شۆڕش) لەرووی پێکهاتەو پسپۆری‌و دەسەڵاتەکانی‌و رێکخســتنی دامودەزگــاو کاروبارەکــانی تری کوردستان لەڕووی رامیاری‌و سەربازی‌و کارگێڕی‌و دارایی‌و دادەوە.

باسی چوارەم
دوایین هەوڵە دیپلۆماسییەکانی پێش هەڵگیرسانی شەڕی بەهاری ساڵی (١٩٦٥)

(ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش) لەدەستپێکی چالاکییە دیپلۆماسییەکانیداو بەواژۆی سەرۆکەکەی (بارزانی)، لە (١١/١٠/١٩٦٤) دا یاداشتێکی ئاراستەی سەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیران کردو لەرێگەی نێردراوەکانییەوە (عەگید صدیقو شوکت عقراوی) گەیندرانە دەستی سەرۆك وەزیران[٧١]. یاداشتەکە لەچەند خاڵێکدا پوخت دەکەینەوە:

١-نزیکەی ساڵێکە وتووێژەکان درێژەیان هەیەو حکومەت هیچ هەنگاوێکی کردارەکی بۆ جێبەجێکردنی خواستەکانی گەلی کورد نەناوەو رادەی بڕوا بەیەکتری نەبوون فراوانتربووەو گەلی کورد هەست بەپیادەکردنی شێوەیەك لەشێوەکانی سیاسەتی ئەپارتاید دەکات، بڕی بودجەی تەرخانکراو بۆ ئاوەدانکردنەوەی کوردستان بەهیچ شێوەیەك لەگەڵ قەبارەی وێرانکاریو پێداویستیەکانی گەشەپێدانیدا یەکناگرێتەوە.

٢-لەسایەی رێککەوتنەکەدا پرۆسەکانی راگواستنی کوردو بەعەرەبکردنی کوردستان درێژەی هەیە.

---

[71] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٥٢. شلومونکدیمون، س پ، ل ١٠٩. (الموصلی) ناوی (صالح یوسفی)ش دەهێنێت، بڕوانە: منذر الموصلي، س پ، ل ١٧٩. وەبۆ دەقی یاداشتەکە بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٦٠-٣٧١. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٥١٩-٥٢٦. شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل٢٤٠-٢٤٤. س ج. ادموندز، س پ، ل ل١٤، ٣٨-٥٠.

٣-حکومەت سیاسەتی پاوانکردنی دەسەلاٌتو چالاکی پارتایەتیو دوورخستنەوەی گەلی کورد لەبەشداریکردنی ئازادانە لەو بوارانەدا پەیڕەو دەکات، ئەو سیاسەتە ئەوە دەگەیەنێت کەدەبێت کورد ببێت بەعەرەب، کوردبوونی خۆی لەدەست بدات.

٤-هەرچەندە لەماوەی ئاگربەستەکەدا تا ئەوساتە، وتووێژی نێوانیان درێژەی هەبووە، بەلاٌم لەو دواییەدا سەرۆك وەزیران چارەسەری دۆزی نەتەوەیی کوردو دانپێدانان بەمافە سەلمێندراوەکانیدا بەمافی ئۆتۆنۆمیشەوە، بەهاتنەکایەوەی پەرلەمانێکی هەلٌبژێردراوەوە بەستۆتەوە، ئەو هەنگاوەش خۆدزینەوەیە لەچارەسەرکردنی کێشەکان، بەچەشنێك خۆدزینەوە بۆتە ڕێبازی حکومەت.

٥-پێویستە حکومەت داخوازی بەپەلەی گەلی کورد کەئۆتۆنۆمییە لەچوارچێوەی کۆمارێکی عیراقی دەستوری دیموکراسیدا جێبەجێ بکات، بەهاوشێوەی ئەو دەولٌەتانەی کەفرە نەتەوەن.

٦-فەرامۆشکردنی ناوەڕۆکی یاداشتەکە، گومان پتر دەکاتو پەیوەندییەکانو بارودۆخەکە بەرەو ئاقارێك دەبات کە لەبەرژەوەندیی گشتیی گەلانی عیراقدا نابێت.

٧-ئومێد دەخوازین کەحکومەت شاندێکی دەسەلاٌت پێدراو ئامادە بکات بۆ وتووێژکردن لەگەلٌ شاندی کورددا، بەمەبەستی گەیشتن بەچارەسەرێکی یەکجارەکی کێشەکان.

یەکەم: داخوازییەکانی کوردو لێکدانەوەو هەلٌسەنگاندنمان

تەوەرەیەکی سەرەکی یاداشتەکە بۆ خستنەڕووی داخوازییەکانی تایبەت بەمافەکانی گەلی کورد تەرخانکرابوو، کە لەچەند خالٌێکدا چڕیان دەکەینەوە:

١-هەمواركردنی دوابڕگەی بەندی نۆزدەی دەستوری کاتیی عیراق‌و دارشتنەوەی بەم شێوەیە: "ئەم دەستورە دان بەمافەکانی گەلی کورددا دەنێت لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی یەکێتیی عیراقدا". لەراستیدا ئەم داواکارییە کرۆکی ئامانج‌و دروشمی بزوتنەوەکەیەو لەزۆربەی وتووێژەکاندا جەختی لەسەرکراوەتەوە.

٢-پێکهێنانی ولایەت یان پارێزگای کوردستان لەو ناوچانەی کەکورد بەنیشتمانی خۆی دەزانێت‌و دامودەزگای یاسادانان‌و جێبەجێکردن‌و دادوەری تایبەت بەخۆی هەبێت‌و دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی ناوچەکەیان هەبێت لەو سنوورەی کەلەگەڵ دەستوری ولاتدا دژ نەوەستێتەوە، ئەم داخوازییە بۆ بەرجەستەکردنی چەمکی ئۆتۆنۆمی کوردستانە لەبواری دامودەزگاکانی‌و دەسەڵاتەکانییەوە.

٣-دەسەڵاتەکانی دامودەزگاکانی ئۆتۆنۆمی هەموو ئەو بوارانە دەگرێتەوە کە لەدەسەڵاتی حکومەتی ناوەندیدا نییە.

٤-چارەسەرکردنی بەپەلەی کێشەی راگواستن‌و بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان.

٥-داخوازییەکانی تایبەت بەکاروباری دارایی‌و کارگێڕی‌و مافە کەلتوری‌و زمانەوانییەکانی گەلی کورد.

٦-داخوازییەکانی تایبەت بەئازادکردنی زیندانیانی رامیاری‌و دەرکردنی لێبوردنی گشتی.

٧-هەڵوەشاندنەوەو چەککردنی ئەو چەکدارانەی کەحکومەت پشتگیریان دەکات.

٨-هەمواركردنی بەندی یەکەمی دەستوری کاتیی عیراق کەتێیدا هاتووە، "گەلی عیراق بەشێکە لەنەتەوەی عەرەبی "گۆڕینی بۆ" گەلی عەرەبی لەعیراقدا بەشێکە لەنەتەوەی عەرەب".

٩-زیادکردنی بەندێك لەدەستورەکەدا تایبەت بێت بەگەشەپێدانی نەتەوەیی کورد بەهەمان ئاستی گەشەسەندنی نەتەوەیی عەرەب لەعیراقدا لەهەموو رووەکانەوە.

١٠-دابینکردنی مافی یەکسانی بۆ ئەو کەمینە کوردیانەی کە لەدەرەوەی سنووری ویلایەتی کوردستاندا دەژین.

١١-لەباری بەشداربوونی عیراق لەهەر پرۆسەیەکی یەکگرتنی عەرەبیدا، کوردستان دەبێتە هەرێمێکی یەکسان بەهەرێمەکانی تری ناو یەکێتییەکە لەڕووی ئەرك‌و مافەکانەوە بەناوی هەرێمی کوردستانەوە.

حکومەتی عیراقی لەسەردەمی یەکەمین کابینەی (طاهر یحیی)دا هەڵوێستێکی ئەوتۆی لەبارەی یاداشتنامەکەی (١١/١٠/١٩٦٤)ی سەرکردایەتی‌ی پارتی دەرنەبڕی*، بەڵام لەسایەی دووەمین کابینەیدا

---

* لەم بارەیەوە (ئەدمۆندز) دەڵێت: "حکومەت وەڵامی ئەمەی لەمانگی یازدەدا دایەوە بەداواکردنی هەڵوەشاندنەوەی هێزە چەکدارەکان‌و، دانوستانەکان بچڕان‌و.." س ج. ادموندز، س پ، ل ١٤. لەراستیدا حکومەت لەمانگی دوازدەداو لەرێگەی ناردنی شاندێکەوە بۆ لای (بارزانی) هەڵوێستی خۆی دەربڕی، وەکو دواتر دەیخەینە روو. (نکدیمون) لەبارەی هەڵوێستی (طاهر یحیی)وە دەڵێت، ناوبراو پاش بوونی بەسەرۆك وەزیران هەوڵیدا بۆ ئاوەدانکردنەوەی باکوور بەپێی رێککەوتنەکە، بەڵام هەر زوو دەرکەوت کەنیازەکان بەئەندازەی پێویست راستەقینە نین‌و تا وای لێهات دەنگی بخاتە پاڵ ئەوانەی کەدەیانگوت کوردەکان بەوەندە واز ناهێنن کەپێیان دەدرێت، بەڵکو داوا لەحکومەت دەکەن کەزیاتریان بداتێ. بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٠٩.

هەر لەم هەلومەرجەدا لێکترازانی ریزەکانی پارتی‌و دابەشبوونی بۆ دووبەرەی دژ بەیەك، باری کوردی لەدانوستانەکاندا بێهێزتر کرد، وەکو دواتر روون دەبێتەوە،

نامەیەکی لە (٣/١٢/١٩٦٤)دا کە بەناوی (صبحی عبدالحمید) وەزیری نێوخۆوە بوو، بەشاندێکی حکومەتدا بۆ (بارزانی) ناردو لە (٧/١٢/١٩٦٤)دا شاندەکە وتووێژیان لەگەڵدا ئەنجام داو چەند خاڵێکیان خستەڕوو[72]، کرۆکی نامە رەخنەئامێزەکەی سەرۆك وەزیران لەچەند خاڵێکدا چڕ دەکەینەوە:

١-حکومەت هۆکاری سەردانی نەکردنو بەسەرنەکردنەوەی کوردستانی گێڕایەوە بۆ ئەو بارە ناجێگیرو نائارامیو پێشێلکاریانەی کەپێشمەرگە لەکوردستاندا هێناویەتیە کایەوە.

٢-حکومەت سەرکردایەتیی کوردی بەوە تاوانبار کرد کە لەپاش تێپەڕبوونی دە مانگ بەسەر رێککەوتنی ئاگربەستەکەدا، هێشتا

چونکە لەو ماوەیەدا بەکردەوە دوو (پارتی دیموکراتی کوردستان) بەدیدەکرا، یەکەمیان بەسەرۆکایەتی (بارزانی)و دووەمیان بەرابەرایەتی بیرۆی رامیاری، بڕوانە: ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ١٧٩.

ئەو دووبەرەکییە کۆمەڵێك دیاردەی ناشیرینو ترسناکی بەدوای خۆیدا هێناو دواتر وەکو نەریتێکی بەردەوام درێژەی کێشا، بۆ نمونە، پەنابردنە بەر یارمەتی وەرگرتن لەداگیرکەرانی کوردستان بۆ یەکلاکردنەوەی ململانێی نێوان، و هاندانی پێشمەرگە بۆ بەگژداچوونی هاوولاتیانی کوردو ئەنجامدانی رەفتاری نابەجێ لەگەڵیانداو تیرۆرکردنی رامیاری، و بەکارهێنانی وشەو رستەی نابەجێو ناوو ناتۆری داتاشراو لەململانێی رامیارییاندا، بڕوانە: ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ل ١٨٤-١٩٠.

[72] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٥٢-١٥٣. محمود الدرة، س پ، ل ٣٧٢. منذر الموصلي، س پ، ل ١٨٢، د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ١١٧. وەبۆ دەقی نامەکەی (طاهر یحیی) بۆ (بارزانی) بروانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٧٢-٣٨٤. مسعود البارزانی، س پ، ل ل ٥٢٩-٥٣٣.

هەر پابەندنەبوونە بەو خاڵەی کەتایبەتە بەچەکدانانی پێشمەرگەو گەڕانەوەیان بۆ سەر ژیانی ئاسایی خۆیان.

٣-بەرپرسانی حکومەت ئامادەن دیدار لەگەڵ (بارزانی)دا بکەن هەر کاتێك ناوبراو مەرجەکانی ڕێککەوتنەکە جێبەجێ بکات.

٤-حکومەت زۆرێك لەخاڵەکانی بەیاننامەکەی سەرۆك کۆماری جێبەجێکردەوەو جێبەجێکردنی خاڵەکانی تریش بەندە بەپابەندبوونی لایەنی کوردییەوەو ڕەخساندنی بارودۆخی ئارامی لەکوردستاندا.

٥-پێویستە وتووێژەکانی نێوان حکومەتو سەرکردایەتیی کورد لەچوارچێوەی ڕێککەوتننامەکەی (١٠/٢/١٩٦٤)دا دەرنەچێت، هەروەها پێویستە یاداشتنامەی وا نەنێرن کەداواکاری لەتوانابەدەری لەخۆ گرتبێت. هەروەها داواکاری خۆبەڕێوەبردن لەبەیاننامەکانی تایبەت بەئاگربەستدا نەهاتووە، لەبەرئەوە باسکردنی ئەو جۆرە بابەتانە یارمەتیدەر نابێت بۆ هیچ گفتوگۆیەکی لۆجیکیانە.

٦-حکومەت پابەندبوونی خۆی بۆ هەردوو بەیاننامەکەی (١٠/٢/١٩٦٤)ی هەردوو لایەن دووپاتدەکاتەوەو داوای جێبەجێکردنی پابەندێتی لایەنی کوردی بەهەڵوەشاندنەوەی هێزی پێشمەرگە دەکات.

لەلێکدانەوەی ناوەرۆکی ئەو نامەیەدا وادەردەکەوێت کەمەبەستی حکومەت لەو قۆناغەدا بریتی بێت لە:

١-تۆمەتبارکردنی لایەنی کوردی بەجێبەجێ نەکردنی پابەندێتیەکانی ئەستۆی بەپێی ڕێککەوتنەکەی (١٠/٢/١٩٦٤)، وەبانگەشەکردن بۆ پابەندبوونی حکومەت لەوبارەیەوە، بەمەبەستی گوشارخستنەسەر کوردو لاوازکردنی باروپێگەی لەدانوستانداو ناچارکردنی بۆ کەمکردنەوەی داخوازیو مافەکانی.

٢-هەڵوەشاندنەوەی هێزی پێشمەرگەی کوردستانو دامالینی بزووتنەوەی کوردی لەباڵە سەربازییەکەی تاوەکو لەکاتی ئاشتیدا پێگەو هەڵوێستی کورد لەدانوستاندا بێهێز بکات، هەروەها لەکاتی ململانێی چەکداریشدا بەئاسانترین شێوە کوردستان کۆنترۆڵ بکاتەوەو گەلی کوردو بزووتنەوەکەی ملکەچ بکات.

هەر لەو سەردانەدا، شاندەکە چەند خاڵێکیان وەك بۆچوونو پێشنیازی حکومەت خستەڕوو، کەپوختەکەی بریتییە لە[73]:

١-دانپێدانان بەنەتەوەی کورد وەکو راستییەکی چەسپاو، وەپابەندبوون بە بەعەرەب نەکردنی کوردەوە، رێگەدان بەخوێندن بەزمانی کوردی تا قۆناغی ناوەندی لە ناوچانەی کورد تێیدا زۆرینەن.

٢-بەشداریکردنی کورد لەفەرمانڕەواییدا بەهەمان شێوەی پێش ساڵی (١٩٦١) دەبێت بەبێ خۆکۆتکردن یان پابەندبوونێك.

٣-لەکاروباری دامەزراندندا، پرنسیپی یەکسانی پەیڕەو دەکرێتو، ئەنجومەنی راژە بەرپرسە لەو بوارەو رێگر نییە کەئەندامی کوردی تێدابێتو کارێکی ئاساییە کەوەزارەتەکان بۆ دامەزراندنی فەرمانبەران پتر بایەخ بەخەڵکی ناوچەکە بدەن.

٤-زمانی عەرەبی تاکەزمانی فەرمییە لەوڵاتدا.

---

[73] شاندەکەی حکومەت پێکهاتبوو لە: (صبحی عبدالحمید) وەزیری ناوخۆ، فەرماندەی تیپی دووەم، موتەسەریفی سلێمانی. بۆ دەقی پێشنیازەکانی حکومەت بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٧٦-٣٧٧. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٥٣٢-٥٣٣.

٥-پێویسته هێزی پێشمەرگە هەڵوەشێتەوەو رێوشوێنی بژێوی‌و گوزەرانیان بۆ دابین بکرێت.

٦-حکومەت قەرەبووی زیانلێکەوتووەکان دەکاتەوە.

٧-چەکداماڵینی ئەو چەکدارانەی کە حکومەت یارمەتییان دەدات بەندە بەئاساییبوونەوەی بارودۆخی ناوچەکەوە.

٨-(بارزانی) ژمارەیەك کەسایەتی‌ی کورد دەستنیشان بکات تاوەکو حکومەت ژمارەیەکیان هەڵبژێرێت بۆ ئەندامێتی (ئەنجومەنی شورا) کەبڕیار بوو بەم زووانە پێکبهێنرێت.

لەئاکامی لێکدانەوەی ناوەڕۆکی ئەم چەند خاڵەدا چەند سەرنجێکمان لەلا گەڵاڵە بوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١-پاشەکشێ‌و نکوڵیکردنی حکومەت دەگەیەنێت لەهەموو ئەو پرۆژەو بەڵێنانەی کە لەسەردەمی فەرمانڕەوایی بەعسەوە تا ئەو ساتە بەسەرکردایەتی‌ی کورد درابوو، بەهەمان شێوەش بەرامبەر بە بزووتنەوەی گەلی کوردو ئەو هۆکارانەی کە لەپشت بەرپابوونییەوە بوو.

٢-پێشنیازی حکومەت بۆ چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی‌ی کورد لەچوارچێوەی سەلماندنی نیوەچڵی چەند مافێکی زمانەوانی‌و کارگێڕی لاوەکی‌و بەڵێنی بەشداریکردنێکی رەمزی لە (ئەنجومەنی شورا)دا دەرناچێت، بەو شێوەیە حکومەت لەباسکردنی چەمکەکانی ئۆتۆنۆمی‌و ناناوەندی پاشگەزبووەوە.

٣-پێداگرتنی حکومەت لەسەر هەڵوەشاندنەوەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان‌و هاوکات پاساو هێنانەوە بۆ جێبەجێنەکردنی داخوازیی سەرکردایەتی‌ی پارتی بەهەڵوەشاندنەوەی ئەو میلیشیا

چەکدارانەی کەحکومەت پشتیوانییان لێ دەکاتو بۆ دژایـەتیکردنی کورد بەکاریان دەهێنێ.

پرۆژەکەی حکومەت لانی هەرە کەمی مافو داخوازییەکانی گەلی کـوردی لەخۆنـەگرتبوو، لەبـەر ئـەوە چـاوەڕوان نـەدەکرا ببێتـە بنچـینەیەکی پتـەو بـۆ ڕێککـەوتن، لەسـەر ئـەو بنەمایـەش سەرکردایەتیی پـارتی لەبەرامبـەر ئـەوەدا لـە (١٠/١/١٩٦٥)دا لەرێگەی ناردنی شاندێکی کوردیەوە بـۆ بەغـداد کـەپێکهاتبوو لـە (حبیب محمـد کـریم، هاشـم عقـراوی، و عەگیـد صـدیق ئامێـدی) بۆچوونەکانی لەچەند خالێکدا خستـەڕوو کەپوختـەی ناوەڕۆکەکـەی بریتیە لە[٧٤]:

١-دیاریکردنی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەسـەر بنـەمای ڕێککەوتنەکەی (١٠/٢/١٩٦٤)دا.

٢-سـەلماندنی پرەنسـیپی بەشـداریکردن لەفـەرمانڕەواییداو پێویستە ڕێوشوێنەکانی دەستنیشان بکرێت.

٣-داواکردنەوەی مافە زمانەوانیو کارگێڕیو داراییەکانی پێشوو.

٤-قایـل بـوون بـەوەی کەکۆمیتەیـەکی هاوبەشـی هەمیشـەیی حکومـەتو کـورد سەرپەرشـتی جێبـەجێکردنی پرەنسـیپی

---

74 لەبارەی دەقی ئەو خالانەوە بڕوانە: محمـود الـدره، س پ، ل ل ٣٧٧-٣٧٨. منـذر الموصلي، س پ، ل ١٨٣. مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ٥٣٣، پاشـکۆی ژمـارە (٢٢)ی سەرچـاوەکە، شـایانی ئاماژەپێدانـە کـەپارتی لـەپێش ئـەو هەولـەداو لەبەیاننامەکەی (٢٣/١٢/١٩٦٤)دا بەناونیشانی (لەبارەی پلانی حکومـەت بـۆ ئاوەدانکردنەوەی باکوور)، ئاماژەی بـەدوو راسـتیدا، ١-حکومـەت هێشـتا رارایـە لەبارەی ناوهێنانی دۆزی کورد بەناوی راستەقینەی خۆیەوەو سورە لەسەر ناوهێنـانی بەکێشەی ئاوەدانکردنەوەی باکوورو ئەو بابەتانەی کەپەیوەندیدارن پێوەی.

بەشداریکردن لەدەسەڵاتداو سەرپەرشتیکردنی ناوچەی کوردی بکات، و دەشێت بارەگای لەپایتەخت بێت.

٥-گەڕانەوەی عەرەبە هاوردەکانی سەردەمی بەعسو رێگەدان بەهاتنەوەی کوردەکان بۆ شوێنەکانی خۆیان.

٦-دامەزراندنی بەشێك لەهێزی پێشمەرگە لەبواری پۆلیسو پاسەوانی سەرسنووردا.

٧-هەڵوەشاندنەوەو چەکداماڵینی میلیشیاکانی هاوکاری حکومەت.

لەلێکدانەوەی ناوەرۆکی ئەو پێشنیازانەی لایەنی کوردیدا، چەند تێبینیو ئەنجامێکمان لەلا گەڵاڵە بوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١-سەرکردایەتی‌ی پارتی گەڕانەوەی بۆ بڕیارەکانی رێککەوتننامەی ئاگربەستی (١٠/٢/١٩٦٤)ی نێوانیانی بەبنچینەی دیاریکردنی مافەکانی گەلی کورد دەزانیّ.

٢-سەرکردایەتی‌ی پارتی لەژێر فشاری حکومەتو هەلومەرجەکەدا بەگشتی، وەبەمەبەستی درێژەدان بەوتووێژەکانو رێگرتن لەهەڵگیرسانەوەی جەنگ، داخوازییەکانی خۆی لەئۆتۆنۆمیو ناناوەندێتییەوە گۆڕی بۆ پرنسیپی بەشداریکردن لەفەرمانڕەواییدا.

٣-پرۆسەی راگواستنی کوردو بەعەرەبکردنی کوردستان درێژەی هەبووەو کۆتاییهێنان بەو پرۆسەیەو سڕینەوەی شوێنەوارەکانی داخوازییەکی سەرەکی سەرکردایەتی‌ی پارتی بووە.

٤-دەستبەرداربوون لەداخوازی مانەوەی هێزی پێشمەرگە وەك یەکەیەکی تایبەت یان سەربەخۆ، قایل بوون بەدامەزراندنیان لەبواری پۆلیسو پاسەوانی‌سنووردا، کەئەمەش پاشەکشەیە لەداخوازیو هەڵوێستەکانی پێشووتر لەوبارەیەوە.

شاندی کوردی لەبەغداد لەنامەیەکیدا کە لە(١٦/١/١٩٦٥)دا بۆ (بارزانی) ناردبوو دواهەنگاوەکانی پرۆسەی وتووێژەکانی نێوانیانی روونکردەوە، کەلێرەدا پوختەکەی بەم شێوەیە دەخەینە روو[٧٥]:

١-شاندی کورد لـە (١١/١/١٩٦٥) دا کۆبوونـەوەو وتوویـژیان لەگەڵ وەزیری ناوخۆ (صـبحی عبدالحمیـد)دا ئەنجامـداو گەیشـتنە چەند ئەنجامێك:

أ-فەرمانبـەرانی ناوچـەی کوردنشـین لەموتەسـەریف بـەخوارەوە لەکورد دەبن.

ب-بەشێوەیەکی گشتی گواستنەوەی فەرمانبەران هەر لـەناوخۆی ناوچەکەدا ئەنجام دەدرێت.

ت-بەشداریکردنی کورد لەپۆستە حکومییەکاندا لەوەزیرو بـەرەو خوار بەرێککەوتن لەسەر رێژەیەکی دادپەروەرانە دەبێت.

پ-هـەمواركردنی دەسـتوری کـاتیی عـێراق لەسـەر بنـەمای دانپێدانان بەمافـە نەتەوەییـەکانی گـەلی کـورد لەسـەر بنچـینەی پرنسیپی بەشداریکردن لەفەرمانڕەواییدا)، هەروەها لەسەر بنچینەی ئەوەی (گەلی عەرەبی لەعێراقدا بەشێکە لەنەتەوەی عەرەب).

ج-سەلماندنی زمانی کوردی وەك زمانی فەرمی لەدامودەزگاکانی ناوچەکەدا، خوێندنیش بەزمانی کوردی تا قۆناغی دواناوەندی دەبێت.

ح-سەبارەت بەباری پێشمەرگەش، ئەوانەی لەبواری پۆلیسـدابوون لەدامودەزگاکانی ناوچەکەدا بـەکاربخرێن، ئەوانـەی لەسـوپادا بـوون بچنە ناو تیپی دووەمەوەو ئەوانیتر بچنەوە سەرکاری پێشوویان.

---

75 بۆ دەقی نامەکە بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٥٢٧-٥٢٨.

خ-سەبارەت بەرێکخستنی رامیاری گەلی کوردیش، دواتر لەسەری رێکدەکەون.

د-حکومەت لەبارەی هەڵوەشاندنەوەی میلیشیاو نەهێشتنی راگواستنو بەعەرەبکردنو قەرەبووکردنەوەی زیانلێکەوتووەکانەوە، نیازی هەیە هەنگاوبنێتو ئەو کارەش بەپرسێکی کۆتایی هاتوو دەژمێردرێت.

ژ-چارەنووسی ناوچەکان لەسەر بنچینەی رێژەی دانیشتوان یەکلادەکرێتەوەو پێشنیازکراوە بۆ پێکهێنانی (وەزارەتی کاروباری کوردی) کە کاروبارەکانی کارگێڕیو کەلتوریو فێرکردن لەکوردستاندا بگرێتە ئەستۆ.

هەردوو لایەنەکە رێککەوتن لەسەر ئەوەی کەهیچیان دەسەلاتی بڕیاردانی کۆتاییان نیە، بەڵکو دەسەڵات لەلای سەرکردایەتی هەردوو لایانەو مەبەستیش لەو وتووێژانە تەنها راگۆڕینەوەیە.

هەر لەنامەکەدا هاتووە کەوەزیری ناوخۆ پاش سڵاوی بۆ سەرکردایەتیی پارتی، داوا دەکات کەپێویستە بەهەموان رێگە بەدرێژەکێشانی کاری سەرپێچیکردنو وروژێنەر نەدەنو حکومەتیش لەلایەن خۆیەوە کاری پێویست لەو بارەیەوە ئەنجام بدات.

٢-لە (١٦/١/١٩٦٥)دا شاندەکە سەردانی سەرۆك وەزیرانیان هەر بۆ دیدەنی کرد، و ناوبراویش پاش ناردنی سڵاو بۆ سەرکردایەتیی پارتی، بەڵێنیدا کەهەموو توانایەکی خۆی بخاتە گەڕ بۆ چارەسەرکردنی یەکجارەکی دۆزی کورد.

هەر لەنامەکەدا هاتووە کەئەنجومەنی وەزیران لەکۆبوونەوەی (١٧/١/١٩٦٥)ی خۆیدا گفتوگۆ لەسەر ئەو بابەتە دەکاتو، هەروەها لەبەرنامەدایە کە لەسێ شەممەدا کۆبوونەوە لەگەڵ

کۆمیتەیەکی وەزاریدا ئەنجام بدرێت کە لە(صبحی عبدالحمید)و دوو وەزیری تر پێکهاتووە بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی وردتر بابەتەکە تاوتوێ بکەن، لەکۆتاییدا ئاماژە بەوەکراوە کەشاندەکە بەرێککاری لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارەکاندا کاردەکەن.

لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی ئەو نامەیەدا چەند راستییەك ئاشکرا دەبێت کەدەکرێت بەم شێوەیە بیانخەینە روو:

١-وتووێژەکانی نێوانیان بۆ چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد لەباشووردا لەچوارچێوەی پرنسیپی بەشداریکردن لەفەرمانڕەواییدا ئەنجامدراو سەرەنجام گەیشتنە جۆرێك لەلێکتێگەیشتن لەسەر پرنسیپە گشتییەکان، کە بەبەراورد لەگەڵ پێشنیازەکانی پێشووی حکومەتدا کە لە (١٧/١٢/١٩٦٤)دا پێشکەشی کردبوو، لەچەند تەوەرێکیدا. بەگۆڕانێکی رێژەیی لەهەڵوێستەکانی حکومەتدا دەژمێردرێت، بۆ نمونە لەبواری داخوازی هەموارکردنی چەند دەقێکی دەستورەکەدا، کەراستەوخۆ پەیوەندیان بەمافەکانی گەلی کوردەوە هەیە، وێڕای مافە رامیاریو زمانەوانیو کارگێڕییەکانو پێودانگی دیاریکردنی ناوچە کوردییەکان، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێت بەسەرکەوتنی حکومەتی لەقەڵەم بدەین، چونکە توانی پرنسیپی بەشداریکردن لەفەرمانڕەواییدا لەبری ئۆتۆنۆمیو ناناوەندێتی بەسەر کورددا بسەپێنێت، ئەو چەمکەی کەهەر لەسەردەمی فەرمانڕەوایی (قاسم)ەوە وەکو فۆرمێك بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد خرابووە روو.

بەلام لەخاڵی تایبەت بەچارەنووسی هێزی پێشمەرگە، هەڵوێستی حکومەت نەگۆڕبوو، لایەنی کوردییش نەرمی زۆری نواند، سەرباری ئەوەش هێشتا حکومەت چارەنووسی سێ بابەتی بەهەڵپەسێردراوی

هێشتەوەو شاندی کوردی بەشێوەیەکی بەرایی پێی قایل بوو، کەبریتی بوون لە: باری رێکخستنی رامیاری گەلی کوردو هەڵوەشاندنەوەی میلیشیاکانو پێکهێنانی وەزارەتێك بەناوی وەزارەتی کاروباری کوردییەوە لەبری ناوی وەزارەتی کاروباری باکوور.

٢-سەردانەکەی شاندی کوردی بۆلای سەرۆك وەزیران تەنانەت ئەگەر بۆ دیدەنیش بووبێت، بایەخی رامیاریو دیپلۆماسی خۆی هەیە، چ بۆ پێشبینیکردنو خوێندنەوەی نیازو باری سەرنجی بەرامبەر بێت، یان بۆ بەدەستهێنانی دۆستایەتیو هاوسۆزی بێت بۆ گرتنەبەری رێگەچارەی ئاشتیانە.

٣-لەئاکامی گەیشتنی هەردوو شاندەکەدا بەو ئەنجامە، تاوتوێکردنی بابەتەکە گەیشتە ئاستی ئەنجومەنی وەزیران، دیارە بایەخی ئەو کارەش لەوەدا دەبێت ئەگەر ئەنجومەنەکە بەجۆرێك بڕیار لەسەر بابەتەکە بدات کە بەئاراستەی چارەسەری ئاشتیانەو دادپەروەرانەی کێشەکە کۆتایی بێت، بەڵام ئەگەر هەڵوێستی حکومەت بەپێچەوانەوە بێت، ئەو کاتە ئامانجو سیاسەتەکانی حکومەت لەوبارەیەوە بەشێوەیەکی روونتر بۆ سەرکردایەتیی کوردیو رای گشتی ئاشکرادەبێت.

٤-هەر لەمیانەی ئەو پرۆسەیەدا، نیازی دووبارەکردنەوەی دانیشتنەکان لەگەڵ وەزیری ناوخۆو فراوانترکردنی چوارچێوەکەی بەبەشداریکردنی دوو وەزیری تر. لەدوای کۆبوونەوەکەی ئەنجومەنی وەزیرانەوە، هێمایەکە بۆ بەردەوامبوونو بەرەو پێشچوونی پرۆسەکە.

لە (١١/٢/١٩٦٥)دا وەزارەتی ناوخۆ نووسراوێکی ئاراستەی موتەسەریفی سلێمانی کردو رای حکومەتی لەبارەی چارەسەری

دۆزەکەوە تێدا خستەڕوو، کەدەکرێت ناوەرۆکەکەی بەم شێوەیە پوخت بکەینەوە[٧٦]:

١-ئاگادارکردنی (عەگید صدیق) لەڕای حکومەت لەبارەی ئەو کێشەیەوە کەهەر بەو شێوەیەیە وەکو پێشتر لەپازدە خاڵدا پێشکەش بەشاندی کوردی کرابو، بۆ ئەوەی لەلایەن خۆیەوە بیگەیەنێتە (بارزانی).

٢-هەروەها ئاگادار بکرێتەوە کەداخوازییەکەیان لەبارەی زیادکردنی وەزارەتێك بەناوی وەزارەتی کاروباری کوردییەوە کەهەموو لیواکانی باکووری لەهەموو رووەکانەوە پێوەببەسترێتەوە، پەسەند نییە، بەڵکو پێویستە هەر بەناوەکەی پێشوویێت‌و بارەگاکەی لەبەغداد بێت. رێگە نادرێت بەدامەزراندنی لیوای نوێ یان بچراندنی قەزایەك‌و لکاندنی بەلیوایەکی ترەوە، هەروەها هێشتنەوەی یاخیبووە چەکدارەکان (هێزی پێشمەرگە) وەکو هێزێکی سێیەم بەهیچ شێوەیەك پەسەند نییە.

لەلێکدانەوەی ناوەرۆکی نووسراوەکەی وەزارەتی ناوخۆدا، سێ تێبینیمان لەلا گەڵاڵە بوو:

١-تێنەگەیشتنی حکومەت لەناوەرۆکی پرۆژەکەی شاندی کوردی کەپێشتر پێشکەشی کردبوو، راستتر بڵێین خراپ لێکدانەوەی پرۆژەکە، بەپێچەوانەی رووە راستەقینەکەی خۆیەوە، ئەوەش بەمەبەستی

---

[76] بۆ دەقی نامەکە بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٨٣-٣٨٤. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ٥٣٦. هەروەها بۆ دەقی پازدە خاڵەکەی حکومەت بڕوات: محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٨٠-٣٨١، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ٥٣٤.

سەپاندنی گوشاری زیاتر بۆ سەر لایەنی کوردیو ملکەچکردنیان بـۆ قایل بوون بەمەرجەکانی حکومەت.

٢-قایـل نـەبونی حکومـەت بەپێبەخشـینی هـیچ چەشـنە کەسایەتییەکی یاسایی یان وێژەیی رامیاری یان تەنانەت کارگێڕیش بەکوردستانو دامودەزگاکانی.

٣-سوربوونی حکومەت لەسەر بەدیهێنانی ئامـانجێکی سـەرەکی خـۆی لەپرۆسـەی دانوسـتانەکاندا کەبریتییـە لەهەڵوەشـاندنەوەو چەکداماڵینی هێزی پێشمەرگەی کوردستان.

لەبەر ئەو هۆیانە سـەرکردایەتیی پـارتیو شـاندی دانوسـتانکار بەپرۆژەکەی پێشـووی حکومـەتو نـاوەرۆکی نوسـراوەکەی وەزارەتـی نێوخۆ قایل نەبوون.

(الموصـلی) لـەم بارەیـەوە دەڵێـت: "کوردەکـان بەپێشـنیازەکانی حکومەت قایل نەبوونو لەوتووێـژەکانی داهاتوویانـدا سـوور بـوون لەسەر ئەو داخوازییانەی کە لەیاداشتنامەکەدا هاتبوو"[٧٧].

---

[77] منذر الموصلي، س پ، ل ١٨٣.

شایانی ئاماژەپێدانە کە (ئەنجومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی کوردسـتانی عـیراق) لـەدووەمین کۆبوونەوەیـدا لـە (١٣-١٧/٢/١٩٦٥)دا چـەند بڕیـارێکی لـەبارەی دەستوورو یاسای ئەنجومەنەکەوە دەرکرد کە بەشێوەیەکی گشتی بۆ دەوڵەمەنـدکردنی ناوەرۆکەکەی بوو، هەروەها گوزارشـتی لەتونـدکردنی هەڵوێسـتی سـەرکردایەتیی پارتی دەکـرد لەرێگـەی سـەرلەنوێ بەرزکردنـەوەی ئاسـتی داخوازیـەکان لـەڕووی ناوەڕۆکەوە بۆ ئاسـتێکی بـاڵاتر، بەبـەراورد لەگـەڵ داخوازییـەکانیان کـە لـەدوای رووخانی حکومەتی بەعسـەوە هەمیشـە لەداکشـاندابوو، لێـرەدا پوختـەی چـەند خاڵێکیـان دەخەینـەڕوو: "پێویسـتە کۆمـارێکی عیراقـی بـەبێ هـیچ شـێوە چەوساندنەوەیەکی نەتەوایـەتی پێکبهێنرێـتو دان بەمافـە نەتەوەییـەکانی گـەلی

هەر لەسەر ئەو بنچینەیە (بارزانی) لە (١٨/٢/١٩٦٥)دا نامەیەکی لەو بارەیەوە ئاراستەی موتەسەریفی سلێمانی کردو تێبینییەکانی خستەڕوو، کەلێرەدا ناوەڕۆکەکەی پوخت دەکەینەوە[٧٨]:

١-ئەو پێشنیازو داخوازیانەی کە لەرێگەی شاندی کوردییەوە پێشکەش بەحکومەت کران، شتی واقعیو کردارەکینو هیچ زیادەڕەوییەکیان تێدا نییەو لایەنی کەمی ئامانجەکانی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، یان هەر بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی تر لەجیهاندا بەرجەستە ناکات.

٢-شاندی کورد داوای دامەزراندنی وەزارەتێکی بەناوی وەزارەتی کاروباری کوردییەوە نەکردووە کەهەموو لیواکانی باکووری لەهەموو رووەکانەوە پێوە بەندبێت، بەڵکو داوای گۆڕینی ناوی وەزارەتی کاروباری باکوور کراوە کە بەناوی وەزارەتی کاروباری کوردییەوە دەبێت ئەرکی سەرپەرشتیکردنی کاروبارەکانی کارگێڕیو رووناکبیری لەناوچەی کوردیدا بگرێتە ئەستۆ، لەبەر ئەوە پێویستە حکومەت جیاوازی نێوان هەردوو دەربڕینەکە رەچاو بکات.

٣-ئەو خاڵانەی کەحکومەت بۆ چارەسەرکردنی (کێشەی باکوور) دایناوە، زەحمەتە بتوانین پێی قایل بین، چونکە پابەندێتییەکانی بۆ

کورددا لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی بنرێت.. وەبوونی سوپای شۆڕشگێری کوردستان گرەنتییەکی پێویستە بۆ مانەوەی کورد کەهەڕەشەی لەسەرە.. وەلەباری ئەنجامدامی هەریەکبوونو یەکێتییەکی نێوان عیراقو هەر وڵاتێکی تردا، گەلی کورد خۆی بڕیار لەسەر چارەنووسی خۆی دەدات. "بۆ دەقی بڕیارەکانی ئەنجومەنەکە، بڕوانە: شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل ٢٧٠-٢٧١. بەڵگەنامەی ژمارە (٣٧)ی سەرچاوەکە.

[78] بۆ دەقی نامەکە بڕوانە: محمود الدرة، س پ، ل ل ٣٨٤-٣٨٥. منذر الموصلي، س پ، ل ل ١٨٣-١٨٤.

ئێمە پتر لەمافەکان، لەبەرئـەوە هەوڵـدان بـۆ سـەپاندنیان بەسـەر ئێمـەدا جۆرێکـە لەئەسـتەمیو زیـادڕەوی کەپێشـتر بەرپرسـانی حکومەت سەرکردایەتی کوردیان پـێ تۆمـەتبار دەکـرد، لەبەرئـەوە کـورد خوازیـارە کەحکومـەت چـاو بەپێشـنیازو داخوازییەکانیـدا بخشێنێتەوە بەجۆرێك لانی کەمی داخوازییەکانی بزووتنەوەکەی کورد دابـین بکـاتو شـکۆی دەوڵـەت بپارێزێـتو یـەکێتیی نیشـتمانی بچەسپێنێت.

کەواتە ئامانج لەناردنی ئەو نامەیە روونکردنەوەی سـێ تـەوەرەی سەرەکی بوو:

١-گەلی کورد لانی کەمی داخوازییـەکانی خسـتۆتە روو، لەبـەر ئەوە چیتر بواری دەستبەرداربوونی مافی تر نەماوە.

٢-روونکردنەوەو راستکردنەوەی چەواشـەکارییەکانی حکومـەتو رێگرتن لەپتر قۆستنەوەی لەلایەن حکومەتەوە بۆ چەواشـەکردنی رای گشـتیی نـاوخۆیی، بەتایبـەتیش لـەنێو رەوتـە شۆڤێنیسـتو توندڕەوەکانی سوپاو حکومەتدا.

٣-سـەرکردایەتیی کـورد ناچـێتە ژێـر بـاری پێشـنیازەکانی حکومەتو هەوڵەکانی سەپاندیان بەسەریدا، لەبـەر ئـەوە پێویسـتە لەسەر حکومەت کە بەسیاسەتو پێشنیازەکانیدا بچێتەوە.

بەم شێوەیە دەردەکەوێت کەسەرکردایەتیی پارتی لـەو نامەیـەدا دەرگای لەسەر وتووێـژکردن لەگـەڵ حکومەتـدا دانەخسـت، بـەڵکو سنوورو چوارچێوەی گشتی هەڵوێستی بزووتنەوەکەی لەمەڕ ناوەرۆكو شـێوازی چارەسـەرکردنی ئاشـتیانەی کێشـەی نێوانیـان دیـاریکردو سنوورەکانی سازشکردنی رونتر خستەروو.

حکومــەت وەڵامــی نامەکـەی نەدایـەوە، بـەڵکو لـەبری ئـەوە نامیلکەیەکی بەناونیشانی (حکومەتی نیشتمانیو کێشەی بـاکوور)

بلاوکـــــردەوە، کـــــە لـــــەبری راوبۆچـــــوونی فـــــەرمی خـــــۆی خســـتیەروو[*] ،کەســـەرلەبەری نکـــۆڵی کردنـــە لەگـــەڵی کـــوردو نیشتمانەکەیو مافە رەواکانیو تۆمەت خســتنە پــاڵ بزووتنەوەکــەو ســەرکردەکانێتی بــەجوداخوازیو بــەکرێگیراوی دوژمنــانی عــەرەبو ئاژاوەگێڕیو ...هتد.

هەر لەمانگی ئازاردا پــێش هەڵگیرســانەوەی شــەڕی کوردســتان، (تاهیر یەحیا)ی ســەرۆك وەزیــران نامەیــەکی بــە(مســعود محمــد)ی وەزیری دەوڵەتدا بۆ (بارزانی) ناردو تێیــدا ئــارەزووی حکومــەتی بــۆ ئاشــتی دەربــڕی، لەبەرامبــەردا (بــارزانی) لەنامەیەکیــدا کــە لــە (١٢/٣/١٩٦٥)دا بە (شفیق ئاغا)و (ســردار حەمــە ئاغــا)دا بــۆ نــاوبراوی نــارد، پێشــنیازەکانی لایــەنی کــوردی لــەبارەی پرنســیپی بەشداریکردن لەفەرمانڕەواییدا خستەڕوو، دیارە ئەمە دواهەوڵی خۆ دوورگرتن بوو لەرووبەرووبوونەوەی سەربازی لەگەڵ حکومەتدا[٧٩].

---

[*] (الموصلي) لــەبارەی ئــەو نامیلکەیــەوە دەڵێــت: "تــەنها ئاماژەپێــدان بەچــەند بڕگەیەکی بەسە بۆ خستنەرووی بیرۆکەیەك لەسەر ناوەرۆکەکەیو سروشتی ئاڵۆزیی بارودۆخەکەو چۆنێتی مامەڵەکردنی حکومەت لەگەڵ مەسەلەکاندا بەهەڵوێســتی دژبەیەكو وروژێنەرو دوور لەنەرمی نواندنو راستگۆیی لەچارەسەرکردنی دۆزێکــی هەستیاری وەکو ئەمەدا.." منذر الموصلي، س پ، ل ١٨٤

[79] بڕوانــە: مســعود البــارزاني، ب٣، س پ، ل ٥٣٤. پــارتی لەبروســکەی ژمــارە (٥٢٦)ی (١٢/٣/١٩٦٥)دا دوابــــاری پەیوەندییــــەکانی لەگــــەڵ حکومــــەتو هەڵوێستی هەندێك لەولاتان لەم بارەیەوەو رێنماییەکانی پارتی بۆ ئەندامانی تێــدا رونکــردەوەو، لێــرەدا نــاوەرۆکی چــەند خــاڵێکی هەڵبــژاردەی پوخــت دەکەینــەوە: "لەهەموو کاتێکدا شەڕ مومکینە دووبارە ببێتەوە.. تــا ئێســتا ٤-٥ شــەڕ بــووە.. وەزیری دفاعی ئەمریکیش تصریحی داوە کەپێویستە قضیە ی کوردی بەسلمی حــەل بکرێتو.. ئێستا ضغط هەیە لەسەر عیراق لەلایەن سۆڤێتو جمهوریــەتی عــەرەبی

دەکرێت لێرەدا پوختەی پێشنیازو داخوازییەکان کە لەدەقی نامەکەی بارزانیدا هاتبوو لەچەند خاڵێکدا بخەینەروو[80]:

١-دووپاتکردنەوەی داخوازیەکانی پێشووی سەرکردایەتی کوردی کە لەچەندین بۆنەی تردا دەربڕیبوو، لەبارەی مافە کارگێڕییەکانو کاروباری فەرمانبەرانی کوردو بەشداریکردنی کورد لەدامودەزگاکانی حکومەتی ناوەندیداو مافە زمانەوانییەکانو گەڕانەوەی دامودەزگاکانی کارگێڕی خۆجێییەتیو قەرەبووکردنەوەو ئازادکردنی زیندانییە رامیارییەکانو دەرکردنی بڕیاری لێبوردنی گشتیو هەڵوەشاندنەوەی میلیشیاو چارەسەرکردنی کێشەی بەعەرەبکردنو چارەنووسی هێزی پێشمەرگەی کوردستانو پێکهێنانی لیوای دهۆك.

٢-مافی گەلی کورد لەپێکهێنانی رێکخراوی سیاسیی تایبەت بەخۆیو هاوکاریکردن لەگەڵ رێکخراوە عەرەبییە مۆڵەتدراوەکاندا.

٣-هەموارکردنی دەستوری کاتیی عیراق ساڵی (١٩٦٤) لەسەر بنچینەی ئەوەی کەتەنها گەلی عەرەبی لەعیراقدا بەشێکە لەنەتەوەی عەرەبو دەستورەکە مافە نەتەوەییەکانی کورد لەسەر بنچینەی بەشداریکردنی راستەقینە لەفەرمانڕەواییدا لەچوارچێوەی یەکێتیی عیراقدا بسەلمێنێت.

متحدەو هەندێك دەوڵەتی تر بۆ حەلکردنی مەسەلەکە بەشێوەی سلمیو شەڕ نەکەنەوە لەگەڵ کورد.. پێویستە پارتیمان بەو جۆرە ئیش بکات کەشەڕ دەبێتەوە" و.. هتد. بۆ دەقی بروسکەکە بڕوانە: شازین هێرشو نزار محەمەد، س پ، ل ل ٢٦٧-٢٦٨، بەڵگەنامەی ژمارە (٣٥)ی سەرچاوەکە.

[80] بۆ دەقی نامەکەی (بارزانی) بۆ (طاهر یحیی) لە (١٢/٣/١٩٦٥)دا، بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٥١٧-٥١٨، پاشکۆی ژمارە (٢٠)ی سەرچاوەکە.

٤-دیاریکردنی ناوچەی کوردەکان لەسەر بنچینەی سنووری جوگرافیایی کوردستانی عیراق.

٥-سەرکردایەتی‌ی کورد کاردەکات لەپێناوی دۆزینەوەی رێگەچارەی ئاشتییانەو ئەم پێشنیازە بەبنچینەیەکی واقعی‌و پەسەند بۆ ئەو مەبەستە دەزانێت.

ئەوەی لەناوەرۆکی ئەم نامەیەدا تێبینی دەکرێت پێداگرتنی سەرکردایەتی کوردییە لەسەر ئەو داخوازی‌و پێشنیازانەی کە لەماوەیەکی نزیکی بەر لەم نامەیەدا پێشکەشی حکومەتیان کردبوو، بەلاّم حکومەت پەسەندی نەکرد، هەرچەندە لایەنی کورد لەو نامەیەدا داخوازی ئۆتۆنۆمی، یان ناناوەندێتی نەکردبوو، لەگەلّ ئەوەشدا هێشتا حکومەت ئامادەی سەلماندنی ئەو ئاستە نزمەی ماف‌و خواستانەی گەلی کوردی نەبوو، لەبەرامبەریشدا سەرکردایەتی‌ی پارتی ئامادەیی سازشکردنی لەوە پتری نەنواند، چونکە ئەنجامدانی کارێکی لەو چەشنە بزووتنەوەکەی لەکرۆکی ئامانجە سەرەکییەکانی دادەمالّی، لەبەرئەوە لەدوای ئەم هەنگاوانەوە، کۆتایهاتنی پرۆسەی وتووێژەکان‌و هەلّگیرساندنەوەی شەڕ لەلایەن حکومەتەوەو جارێکی‌تر بەلاوەنانی رێوشوێنە دیپلۆماسییەکان‌و گرەوکردنی لەسەر بەکارهێنانی هێزی سەربازی بۆ سەپاندنی مەرجەکانی خۆی بەسەر بزووتنەوەی کورددا کارێکی چاوەڕوان کراوبو لەلایەن سەرکردایەتییەکەیەوە، هەرلەبەر ئەو هۆیەبوو، لێرە بەدواوە بەگەرمی ئامادەکاریان بۆ بەرگریکردن لەدژی شالاّوەکانی سوپای عیراقی دەستپێکرد.

بەم شێوەیە ئەو راستییە دەردەکەوێت کەناوەندی دەسەلاّت‌و بڕیار لەحکومەتی عیراقدا بڕوای بەسەلماندنی مافە رەواکانی گەلی کورد نەبوو، هەر لەبەرئەوەیە ئامادەیی ئەوەی تێدانەبوو هیچ پرۆژەیەك یان

هەنگاوێکی کردارەکی بۆ چارەسەرکردنی ئاشتیانەو دادپەروەرانەی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد ئەنجام بدات، لەبەرامبەریشدا سەرکردایەتیی پارتی پابەندبوو بەسازش نەکردن لەسەر پێشنیازەکانی خۆی کەلانی کەمی مافو داخوازییەکانی گەلی کوردی دەنواند، ئەوەش لەسەر بنچینەی ئەو راستییەی کەخاڵەکانی جیاوازی نێوان دیدوبۆچوونو پرۆژەکانی هەردوولایەن بەرادەیەك قووڵ بوو کەهیوای دانیشتنەوە لەسەر مێزی وتووێژ جارێکی تر لەئارادا نەمابوو، تا خولێکی تری ململانێی نێوانیان ئەو هەلومەرجە بەبارێکی تردا نەگۆڕێت، ئەو خولەی کەماوەی نێوان مانگی (٣/١٩٦٥-٢٩/٦/١٩٦٦)ی خایاند، کەرۆژی راگەیاندنی بەیانی رێککەوتنەکەی نێوانیان بوو.

باسی پێنجەم
جەنگی حکومەت لەدژی کوردو شوێنەوارە سیاسییەکانی

لەئەنجامی بەبنبەست گەیشتنی وتووێژەکانی سەرکردایەتی‌ی کوردو حکومەتی عیراقەوە بەهۆی هاودژیانەوە لەڕووی ئایدیاو بەرژەوەندی‌و هەڵوێستەوە، شەڕی نێوانیان جارێکی‌تر لەمانگی شوباتی ساڵی (١٩٦٥)ەوە هەڵگیرسایەوە[81]، چونکە لەو ماوەیەی رابردودا حکومەت هیچ هەنگاوێکی یاسایی‌و رامیاری راستەقینەی بەئاراستەی دانپێدانان‌و بەدیهێنانی لانی کەمی ئامانج‌و داخوازییەکانی کورد نەنا، دیارە ئەوەش لەبڕوای نەگۆڕی دەسەڵاتدارانی ناوەندی بڕیار لەحکومەتەکانی عیراقەوە سەرچاوەی گرتووە، کەهەمیشە گرەو لەسەر بەکارهێنانی رێگەچارەی سەربازی دەکەن بۆ سەرکوتکردنی گەلی کوردو بێبەشکردنی لەمافە نەتەوەییەکانی.

لەو هەلومەرجەدا حکومەتی ئێران هەوڵیدا بارەکە بەبەرژەوەندی خۆی بقۆزێتەوە بەمەبەستی پتر فشار خستنە سەر حکومەتی عیراق‌و بێهێزترکردنی هەردوو لایەنە ناکۆکەکەی ناو عیراق، لەبەرئەوە نێردراوی خۆی رەوانەی لای (بارزانی) کردو دواتر بڕێک چەک‌و

[81] بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦١. بۆ وردەکارییەکانی تایبەت بەشەڕەکانی ساڵی (١٩٦٥)ی نێوان حکومەت‌و کورد، بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٥٥-١٨٣. محسن دزەیی، احداث عاصرتها، ج٢، ط٢، مطبعة وزارة التربیة، منشورات دار ئاراس، اربیل، ٢٠٠٢، ص ص ١٠٢-١١٣.

تەقەمەنی پێشکەش کردو ڕێگەی بەچارەسەرکردنی برینداره‌کانی کورددا لەنەخۆشخانەکانی ئێراندا[82].

بەلام لەبەرئەوەی گەلی کوردو بزووتنەوەکەی ئاشتیخوازەو هاوکات بارودۆخەکەش لەزۆربەی رووەکانەوە بۆ کوردو باری هەلگیرسانەوەی شەڕ لەبارنەبوو، (بارزانی) لەمیانەی هەولەکانیدا بۆ ڕێگرتن لەبەرپابوونی شەڕو تەشەنەنەکردنی، نامەی بۆ دەسەلاتدارانی میسرو سوریا نارد بۆ ئەوەی نێوانگیریان لەگەلْ حکومەتدا بکەن[83]، بەلام ئەو هەولەی بێ ئاکام بوو.

لەسەرەتای مانگی تەمموزی سالی (١٩٦٥)دا گۆڕانکارییەکی ڕێژەییو کاتیی بەئاراستەی یەکخستنەوەی سەرکردایەتیی بزووتنەوەی کوردی روویدا، بەپێکهاتنەوەی (بارزانی)و ئەندامانی تری سەرکردایەتیی پارتی، (ابراهیم احمد)ی سکرتێری پێشووی لێدەرچێت کە لەئێران مایەوە[84]، بەلام هەر لەسەرەتای سالی (١٩٦٦)ەوە جارێکی تر خۆیان لەدوو بەرەی دژبەیەکدا بینییەوە.

لەبەرامبەردا دووبەرەکیو ململانێی نێوان بالە رکابەرەکانی حکومەتی عیراقیدا لەپەرەسەندندابوو، بەتایبەتی لەنێوان (عبدالسلام عارف)ی سەرۆك کۆمارو (طاهر یحیی)ی سەرۆك وەزیراندا کەسەرەنجام لە (١٩٦٥/٩/٣)دا ناچارکرا دەست

---

[82] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٥٥-١٥٦. بەلام لەکاتی شەڕەکانی مانگی کانونی دووەمی سالی (١٩٦٦)دا جۆرێك لەساردی کەوتە پەیوەندییەکانی نێوانیانەوە، و (بارزانی) حکومەتی ئێرانی بەوە تۆمەتبار کرد کەرێککەوتنی نێوانیانی جێبەجێ نەکردووە. بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٦٨.

[83] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٥٦.

[84] بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٦٦.

لەكاربكێشیێتەوەو لەبری ئەو (عمید روكن عارف عبدالرزاق) لە (٦/٩/١٩٦٥)دا دانراو پێكهێنانی حكومەتیان پێسپارد[85]، بەڵام ناوبراو لەئاكامی هەوڵێكی كودەتای سەرنەكەوتوودا كە لە (١٦/٩/١٩٦٥)دا ئەنجامیدا، بۆ میسر هەڵهات[86].

لەبەرئەوە لە (٢١/٩/١٩٦٥)دا (عبدالرحمن بزاز)یان لەبری ئەو راسپارد بۆ پێكهێنانی حكومەت[87].

(خدوری) لەوبارەیەوە دەڵێت: "لەوانەیە ئارەزوی عارف بۆ تێكشاندنی گروپی یەكێتیخوازەكان لەناو سوپاداو دواتر چەسپاندنی دەسەڵاتی تاكرەوی خۆی پاڵی پێوەنابێت بۆ دامەزراندنی فەرمانڕەواییەكی مەدەنی لەوڵاتدا"[88].

سەرۆك كۆمار لەو نووسراوەیدا كەبۆ ئەو مەبەستە بۆ (بزاز)ی نارد، ئامانجەكانی حكومەتی نوێی بەچەند خاڵێك دەستنیشانكرد*.

---

85 بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٢٣-٣٢٥. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٦٨-١٦٩.

86 بڕوانە: محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٣. د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٣٥، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل١٦٩.

87 بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل١٦٩.

88 هـ س، ل ٣٣٨.

* پوختەی خاڵەكان بریتییە لە: ١-بوژاندنەوەی باری گەل لەسایەی (سۆشیالیستیەكی عەرەبی ژیرانە)دا. ٢-چاكسازی لەبواری سستمی دەستوریو یاسای هەڵبژاردنو دامەزراندنی سستمێكی پەرلەمانی. ٣-سەروەریی یاسا. ٤-پارێزگاریكردن لەیەكپارچەیی خاكی عیراق وەك هەنگاوێكی پێویست بەرەو یەكێتیی نەتەوەیی عەرەب. ٥-كاركردن بەئاراستەی دانانی (یەكێتیی سۆشیالیستی عەرەبی) بەبناغەیەكی نیشتمانی بۆ كۆكردنەوەی هەموو هێزە

سیاسەتی حکومەتەکانی عێراق کەبەبیانووی کارکردنیان بۆ بەدیهێنانی ئەو چەشنە ئامانجانە پیادە دەکرا، هەمیشە نیگەرانیان لەلای گەلی کوردو سەرکردایەتییەکەی دروستکردووە.

بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاریگەریان لەسەر گەلەکەو مافەکانی بەجێهێشتووە، چونکە لەژێر پاساوی ئەو ئامانجانەدا هەر چەشنە داخوازیەکی کوردیان بۆ ئۆتۆنۆمی یان ناناوەندێتی رامیاری یان کارگێڕی بەئامانجی جوداخوازیو هەوڵی پارچەپارچەکردنی عێراق لێکداوەتەوە، لەچوارچێوەی چەمکی سەروەری یاساو یەکسانیبوونی هاوولاتیاندا تایبەتمەندی نەتەوەیی گەلی کوردو مافەکانی فەرامۆش کراوە، لەژێر ناوی کۆکردنەوەی هێزو توانا نیشتمانییەکاندا هەوڵی سەپاندنی سستمی فەرمانڕەوایی تاکڕەویو تاکپارتیو رەتکردنەوەی چەمکی ژیانی سیاسیی فرەیی دراوە، بانگەشەی بەهێزکردنی سوپای عیراق، لایەك ئەگەرەکانی بەکارهێنانەوەی بەگوڕتری لەجاران لەدژی گەلی کورد بەهێزتر دەکرد، وەلەلایەکی ترەوە دەبووە ئاستەنگێك لەبەردەم بەدیهێنانی داخوازییەکانی سەرکردایەتیی کوردی لەبارەی پێویستی پاراستنی تایبەتمەندی هێزی پێشمەرگەی کوردستان لەچوارچێوەی سوپای عیراقدا، هەر بەهەمان شێوەش لەبارەی هەر هەنگاوێکی عیراقەوە کە بەئاراستەی هەرچەشنە یەکگرتنێکی عەرەبی بێت. ئەگەر لەپێشدا باروپێگەی یاسایيو سیاسیی گەلی کوردی تێدا رەچاو نەکرێت.

نیشتمانیەکان. ٦-پەرەپێدانی توانا سوپاییەکانی عیراق. ٧-پابەندبوون بەراگەیاندنەکەی (٢٥/٥/١٩٦٥) لەبارەی سەرکردایەتیی رامیاری یەکگرتووی نێوان میسرو عیراقەوە. بۆ دەقی ئەو خالانە بڕوانە: هـ س، ل ل ٣٣٨-٣٣٩.

حکومەتەکەی (بزاز) لەسەر ئاستی نێوخۆدا جەختی لەسەر بەدیهێنانی ئارامیو حوکمی یاسا دەکردەوەو بەڵێنی گێڕانەوەی ژیانی پەرلەمانی بۆ وڵات دەدا[89]. و هاوکات کۆتایهێنان بەجەنگی کوردستان یەکێك بوو لەو بابەتە سەرەکیانەی کەجێگەی بایەخی ئەو حکومەتەبوو، لەبەرئەوە لەوبارەیەوە بەڵێنی ئەوەیدا کەحکومەت چی لەتوانادا بێت بیکات بۆ "گێڕانەوەی ئاشتی تەواوەتی بۆ هەموو ناوچەکان لەعێراقداو دابینکردنی یەکپارچەیی خاکەکەی"[٩٠]. هەر لەبارەی کوردەوە حکومەت رایگەیاند، "لەکاتێدا کەحکومەت دان بەمافە نەتەوەییەکانی برا کوردەکانماندا دەنێت، ئەو مافانەی کە لەدەستوری کاتیدا دەقی لەسەرداوە، ئەوا حکومەت بەراستگۆییو دڵسۆزییەوە ئارەزووی کارکردنی هەیە بەپێی دەقەکانی دەستورەکە.. یاسای نوێی کارگێڕی ناوچەیی ناسنامەی نەتەوەیی کوردی دەسەلمێنێتو هاووڵاتیانمان لەباکور بەهرەمەند دەکات لەپارێزگاریکردنی زمانو کەلتوری روناکبیریان، و ئەنجامدانی چالاکی ناوچەییان کەلەگەڵ یەکێتی وڵاتدا دژ ناوەستێتو بەهیچ شێوەیەك رێگە بۆ لەدەستدانی هیچ بەشێك لەخاکی نیشتمان خۆش

---

[89] بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٤٠. (محسن دزەیی) لەم بارەیەوە دەڵێت: "بەزاز تاکە مەدەنی بوو کەپۆستی سەرۆك وەزیرانی لەدوای ساڵی ١٩٥٨ گرتەدەستو بیروبۆچوونی بەبەراورد لەگەڵ سەرکردەکانی سوپادا دیموکراسیو لیبرالی بوو، وەسیاسەتەکەی بەلای گەلی عیراقەوە بەگشتی پەسەند بوو". محسن دزەیی، س پ، ل ١٣١. بەبۆچوونی ئێمە ئەم هەڵسەنگاندنە یەك لایەنەیەو پشت بەرووکەشی کەسایەتی بەزازو سیاسەتە راگەیەندراوەکەی بەستراوە، نەك نێوەرۆكو ئامانجو رووی راستەقینەی ئەو سیاسەتە وەکو دواتر تیشکی دەخەینە سەر.

[90] د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٤٠.

ناکات"[91]. هەرچەندە لەناوەرۆکی ئەم دەربڕینەدا ئاماژە بەدانپێدانانی حکومەت بە (مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد)دا کراوە، بەلاّم لەراستیدا راگەیاندنەکە لەچوارچێوەیەکی بەرتەسکی فۆرمی مافە کارگێڕیو زمانەوانیو کەلتورییەکان دەرنەچوو، هیچ ئامانجو ناوەرۆکێکی یاساییو رامیاری لەخۆ نەگرتبوو کەگوزارشت لەرووی راستەقینەی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد لەباشووردا بکات.

هێشتا جەنگی حکومەت لەدژی گەلی کوردستان درێژەی هەبوو، کاتێك (عبدالسلام عارف) لە (١٣/٤/١٩٦٦)دا بەهۆی رووداوی کەوتنە خوارەوەی ئەو هیلیکۆپتەرەی کە لەقورنەوە بەرەو بەسرەی دەبردن، گیانی سپارد[92].

[91] د. مجید خدوری، س پ، ل ل ٣٤٠.

[92] بڕوانە: ه س، ل ل ٣٤٩-٣٥٠.

-History. www.Findarticles.com.

-Iraq،History. www.infoplease.com.

بەشی پێنجەم

دانوستانی کوردو حکومەتی عەبدولرەحمان عارف

١٩٦٨/٧/١٧ – ١٩٦٦/٤/١٧

باسی یەکەم
سیاسەتی حکومەت بەرامبەر بەگەلی کوردو هەڵوێستی کورد بەرامبەر بەو سیاسەتە(١٩٦٦/٤/١٧-١٩٦٦/٦/٢٩)

له (١٩٦٦/٤/١٧)دا (عبدالرحمن عارف)ی برای (عبدالسلام عارف) لەکۆبوونەوەیەکی هاوبەشی نێوان ئەنجومەنی وەزیرانو ئەنجومەنی بەرگریی نیشتمانیداو لەپرۆسەی هەڵبژاردنێکی رواڵەتیدا کە لەنێوان سێ پاڵێوراودا بۆ سەرۆك کۆماری عیراق ئەنجامدرا، هەڵبژێردرا[١].

(بزاز) لە (١٩٦٦/٤/١٨) دا داوای دەست لەکارکێشانەوەی پێشکەش بەسەرۆك کۆماری نوێ کردو هەر لەو رۆژەدا ئەویش (بزاز)ی بۆ پێکهێنانەوەی حکومەت راسپارد[٢]، و لەکۆنگرەیەکی رۆژنامەنووسیدا داوای لەکورد کرد کەپارێزگاری لەیەکپارچەیی وڵات بکەنو هاوکاری برا عەرەبەکانیان بن لەدابینکردنی سەلامەتی نیشتمانو بەرزکردنەوەی ئاستی هەموو توێژەکانی گەل[٣]. هەروەها هەر یەك لەسەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیران بەیاننامەیان ئاراستەی

---

[1] بڕوانە: محسن دزەیی، س پ، ل ل ١٣٨-١٣٩. د. مجید خدوری، س پ، ل ل ٣٥٢-٣٥٣. پاڵێوراوەکان بریتی بوون لە: (عبدالرحمن عارف)ی سەرۆك ئەرکانی سوپا، (عبدالرحمن بزاز)ی سەرۆك وەزیران، (عبدالعزیز العقیلی) وەزیری بەرگری، لەیەکەمین پرۆسەی دەنگدانەکەدا دوو پاڵێوراوەکەی یەکەم، دەنگیان یەکسان بوو، بەڵام دواتر (بزاز) کشایەوە، یان ناچار کرا کەبکشێتەوەو بەو شێوەیە (عارف) بوو بەسەرۆك کۆمار. بڕوانە: محسن دزەیی، س پ، ل ل ١٣٨-١٣٩.

[2] بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٢. محسن دزەیی، ص پ، ل ١٣٩.

[3] بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٢. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٧٣.

گەلی عـیراق کـردو لـە (٢٠/٤/١٩٦٦)دا بەیاننامەکـەی سـەرۆك کۆمار لەئیزگەوە راگەیەندراو تێیدا دەربڕی کەبڕوای بەو پرنسـیپانە هەیە کەپێشتر براکەی بانگەشەی بـۆ دەکـرد. بەتایبـەتی سـەروەریی یاساو یـەکێتیی نـاوخۆییو خۆشـگوزەرانی کۆمەڵایـەتی[٤]. سـەرۆك وەزیران لەو کۆنگرە رۆژنامەنووسـییەی کـە لـە (٢٣/٤/١٩٦٦)دا ئەنجامیـدا، جـەختی لەسـەر گوتـەکانی سـەرۆك کۆمـار لـەبارەی پێویستی هاوکاریکردنو پارێزگاریکردن لەیـەکێتی ریزەکـانی گـەل کـردەوەو رایگەیانـد کەهـەموو داخوازییـەکانی کـورد، تـەنها جیابوونەوەی لێدەرچێت دێنە دی![٥].

لە (٢٨/٤/١٩٦٦)دا سەرۆك کۆمار لەرێگەی راسپاردنی (زەید احمد عوسمان)ەوە داوای لە (بـارزانی) کـرد کەوتووێـژ ئـەنجام بـدەن، لەبەرامبەردا (بارزانی) ئەو بیرۆکەیەی بـەلاوە پەسـەند بـوو[٦]، بـەڵام

---

[4] بڕوانـە: د. مجیـد خـدوری، س پ، ل ٣٥٤. لەراسـتیدا سـەرۆکی کۆچـکردو (عبدالسلام عارف) بەدرێژایی ساڵانی فەرمانڕانی خۆی هـیچ بەڵگەیـەکی لەسـەر بڕوابوونی بەو پرنسیپو ئامانجانە پێشکەش نەکرد، هیچ هەنگاوێکی کردارەکی بـۆ بەدیهێنانیان پێشکەش نەکرد، هیچ هەنگاوێکی کردارەکی بـۆ بـەدیهێنانیان نـەنا کەشایەنی ئاماژەپێدان بێت، لەبەرئەوە ئـەو دەربڕینـەی (عبـدالرحمن عـارف)یـش لەوبارەیەوە جێگەی ئومێدو بایەخی کورد نەبوو، بـەڵکو رادەیـەکی کـەم هیوایـان لەسەر رێبازی سەرۆك وەزیران هەڵچنیبوو، وەکو رووداوەکانی دواتر دەریانخست.

[5] بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٢.

[6] بڕوانە: مسـعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٧٣-١٧٤. دیـارە سـێ فاکتـەری سەرەکی لەپشت قایل بونی (بارزانی)ەوە بوو بەپرنسیپی وتووێژکردن کەبریتین لـە: ١-قووڵتربوونەوەی دووبەرەکی نێوان سەرکردایەتی پارتی کە لەدوو سـەنگەری دژ بەیەکدا دەجەنگانو (بارزانی) بەئومێدبوو کە لەو رێگەیەوە دەستکراوەتر بێـت بـۆ لەناوبردنی نەیارەکانی بەشێوەیەك لەشێوەکان.

دواتــر هــەر (عــارف) خــۆی لــەژێر فشــاری بــاڵی تونــدڕەوی نــاو دامــەزراوەی سەربازیدا وتووێژکردنی ڕەتکــردەوەو پلانــی ســەربازیی ئامادەکراوی بــۆ داگیرکردنــەوەی کوردســتان پەســەند کــردو پاشــان بەکردەوە پرۆسەکانی لەژێر ناوی (پشــتم بــەخوا بەســت) ئەنجامــدا[7]، کــەتا ڕاگەیانــدنی بەیاننامەکــەی ڕۆژی (١٩٦٦/٦/٢٩) درێــژەی هەبوو.

ب-خراپتربوونی باری ئــابووریو گــوزەرانی دانیشــتوانو پێشــمەرگە لەکوردســتاندا لەئاکامی ئەو جەنگە وێرانکەرەی حکومەتدا.

ت-لەو بارودۆخەدا کە (بارزانی) چاوەڕوانی ســەرکەوتنێکی یەکلاکــەرەوەی بەســەر سوپای عیراقدا نەدەکرد کەتەرازووی هێزەکان بەیەکجاری بگۆڕێت.

[7] بڕوانە: جمال نەبەز، کوردستانو شۆڕشەکەی، وەرگێڕانــی لەئەڵمانییــەوە: کــوردۆ، بنکەی چــاپەمەنی ئــازاد، ســوید، ١٩٨٥، ل ٢٦٥. مســعود البــارزانی، ب٣، ل ل ١٧٣-١٧٤. محسن دزەیی، س پ، ل ١١٦، د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ١٢٨. لەم هەلومەرجــە ناســکەدا ســەرکردایەتیی پــارتی تووشــی بەهەڵــە لێکدانــەوەو هەڵسەنگاندنی دۆخەکەو سیاســەتی ڕاســتەقینەی حکومــەتی عــیراق لەبەرامبــەر کورددا بوو، (مســعود بــارزانی) لــەم بارەیــەوە دەڵێــت: "ســەرکردایەتیی شــۆڕش زانیاریی وردی دەسکەوت لەبارەی نیازی حکومەتەوە بۆ هێرش بردنە ســەر هــەردوو ناوچەی بارزانو باڵەك لەیەك کاتدا، لەگەڵ ئەوەشــدا بۆچــوون وابــوو کەحکومــەت لەجێبــەجێکردنی پاشــگەز بووبێتــەوە بــەهۆی مردنــی (عــارف)و هەوڵــدانی بــۆ ئەنجامدانی دانوستان، لەبەر ئەوە شۆڕش ئامادەکاری تەواوی ئەنجام نەدا". مســعود البارزانی، ل ١٧٥. هەروەها (محسن دزەیــی)ش هــەمان نــاوەڕۆکی ئــەو زانیاریانــەو بەهەڵە لێکدانەوەی سەرکردایەتییەکەی پارتی دەخاتە ڕوو. بڕوانە: محسن دزەیی، س پ، ل ل ١١٦-١١٧.

باسی دووەم
دانوستانی نێوان کوردو حکومەتی عیراق و بەیاننامەکەی ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦

حکومـەتی عـیراق پـاش ئـەوەی لـەوە دڵنیـابوو کەنـەك هـەر ئامانجەکانی خـۆی لەپرۆسیسـە سـەربازییەکاندا نـەپێکاوە، بـەڵکو لەهەندێك بەرەشدا شکستی گەورەی هێناوە وەکـو شـەڕەکانی چـیای هەندرێن[*]، پەنای بردەوە بـەر رێوشـوێنە ئاشـتییەکان، بەمەبەسـتی خاوکردنـەوەی گـرژیو ئـاڵۆزیی بارودۆخەکـەو سـەرلەنوێ هەڵسەنگاندنەوەو دارِشـتنەوەی هاوکێشـەی ململانێکـە، هـەر لـەم روانگەیەوە بۆ وتووێژکردن "بەگەرمی روویان کردەوە بیرۆی رامیـاری لەولاشەوە پەیوەندیان بە بارزانییەوە کرد بۆ هەمان مەبەست.. هتد"[٨].

لـە (١٩٦٦/٦/٩)دا (تالـەبانی) لەگـەڵ (عـارف)ی سـەرۆك کۆمار کۆبووەو ناوبراو بەڵێنیدا کەیاسایەك دەربکات مافەکانی کورد لەخۆ بگرێت[٩].

سەرەتا حکومـەت لەگـەڵ سـەرکردایەتیی پـارتی بـاڵی بـیرۆی سیاسیی پێشوو لەسەر پرۆژە دوازدە بەندییەکەی (بزاز) پێکهاتبوو و چاوەڕێی هاتنی نوێنەری (بارزانی) بوون تا ئەویش پێی قایـل بێـتو دواتر رابگەیەندرێت[١٠].

---

[*] بۆ وردەکارییەکانی شەڕەکان بڕوانە: محسن دزەیـی، س پ، ل ل ١١٦-١٢١، ١٢٤. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٧٤-١٨٣. حوسێن محەمـەد عـەزیز، کـوردو شۆڕش و هەلی مێژوویی، چ٢، ب ش، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل ٢٠٣.

[8] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢١٤. شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٤.

[9] بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٨. جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٧٠.

[10] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢١٥.

حکومــــەت لـــە (١٩٦٦/٦/١٥)دا دەســـتەیەکی لەچـــەند کەسایەتییەکی کوردی لەبەغدادەوە رەوانــەی لای (بـارزانی) کـرد*، وەك هەنگاوێکی بەرایی بۆ ناردنی شـاندێکی میللـی فـراوانتر دوای ئەوە.

لە (١٩٦٦/٦/١٦)دا سەرکردایەتیی پارتی باڵی بیرۆی سیاسیی پێشوو لەگەڵ حکومەتـدا لەسـەر پرۆژەکـەی (بـزاز) رێککـەوتنیان مـۆرکردو دواتـر راگەیەنـدرا[11]. لـە (١٩٦٦/٦/١٨)دا حکومـەت شاندێکی میللیی لەعەرەبو کوردو تورکمان نـاردە لای (بـارزانی) لەگەڵاڵە، و ئەوەیان دەربڕی کەحکومەت ئامادەی وتووێژە بۆ گەیشتن

---

* ئەندامانی ئەو دەستە نێردراوە لەم کەسایەتیانە پێکهاتبوون: عەمیدی خانەنشین مجید علی، احمد کمال، اکرم جاف، زید احمد عثمان، بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٤.

شایانی ئاماژەپێدانو بەراوردکردنە کە (ئیبراهیم جەلال) لەم بارەیەوە دەڵێـت: "لـە (١٩٦٦/٦/١٣)دا وەفدێکی بارزانی بەسەرۆکایەتی سکرتێری پارتی (حبیب محمد کریم)و ئەندامەتی نافذ جلال، صالح یوسفیو محسن دزەیـی چوونە بەغدا. وەفدەکەی بارزانی دەیانویست ٣ خاڵی تـر بخرێتـە سـەر ١٢ ماددەکـەی (بـزاز).. حکومـەتی عیراقی بەو (٣) خاڵەی وەفدی بارزانی قایل نـەبوو". ئیـبراهیم جـەلال، س پ، ل ل ٢١٥-٢١٦، بەراوردی بکە لەگەڵ: مسعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٤. دیـارە ناوهێنانی (محسن دزەیـی) وەکو ئەنـدامێکی ئـەو شـاندە لەچـەند سەرچـاوەیەکدا بەهەڵە هاتووە، بۆ نمونە لەوانە: ئیـبراهیم جـەلال، س پ، ل ل ٢١٥-٢١٦، حبیـب محمد کریم، س پ، ل ١٠٨. (محسن دزەیی) خۆی دەڵێت: ئەو ئەنـدامی ئـەو شـاندە نەبوو، بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٠.

[11] بڕوانــە، ئیــبراهیم جــەلال، س پ، ل ٢١٦. بــەپێی (نکــدیمون): (تالــەبانی) لەوکاتەی کەپەنای بۆ ئێران برد، پەیوەندی لەگەڵ (بزاز)ی سەرۆك وەزیراندا بەست. بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٨. جەمال نەبەز، س پ، ل ل ٢٧٠-٢٧١.

بەرێگەچارەیەکی ئاشتیو پێشنیازیان کرد کەشاندێکی کورد سەردانی بەغداد بکەن[١٢].

(بارزانی) ئارەزووی بەدەنگەوە هاتنی پێشنیازەکەی حکومەتی لەو بارەیەوە بەناردنی شاندێك بۆ بەغدادو گفتوگۆکردن لەگەڵیاندا دەربڕی[١٣]. شاندەکە لە (٢٢/٦/١٩٦٦)دا سەردانی بەغدادیان کردو لەماوەی سێ رۆژی مانەوەیاندا بیروڕایان لەگەڵ گەورە بەرپرساندا گۆڕیەوەو دیدو بۆچوونی سەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیرانیان لەو بارەیەوە بۆ (بارزانی) هێنایەوە،[١٤] پاش ئەوەی کەپلانێکی تەواویان لەبارەی ئاشتبوونەوەو ئاشتی پێشکەش بەحکومەتی عیراقی کرد[١٥].

بەپێی (ابراهیم جلال) راگەیاندنی رێککەوتنی (١٦/٦/١٩٦٦) کەپێشتر ئاماژەی پێدرا، مەترسیی لەلای (بارزانی) دروستکردو جۆرێك لەباری پشێوی لەناو ریزەکانی لایەنگرانیدا هێنایەکایەوە، لەبەر ئەوە دیسان شاندەکەی ناردەوە بەغدادو قایل بوونی خۆی

---

[12] شاندە میللیەکە پێکهاتبوو لە (لیوای خانەنشین ابراهیم الراوی) (دکتۆر کاظم شبر)، (باڵیۆزو شالیاری پێشوو علی حیدر سلیمان)، (ئەندازیارو دواتر شالیار احسان شێرزاد)، (رؤوف احمد قادر)، (دکتۆر محمد صالح محمود)، (نورالدین الواعظ)، و وەزیر(حسن عبدالرحمن). بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٤. هەروەها بەشداربوونی (زید احمد عثمان)و (لیوای خانەنشین عبدالمجید علی). بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٢٤. جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٧٠.

[13] بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ل ١٢٧-١٢٨.

[14] شاندەکە پێکهاتبوو لە: (حبیب محمد کریم) سەرۆكو ئەندامێتی (نافذ جلال)و (صالح یوسفی)و (علی عبدالله)، بڕوانە: مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٥. محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٠. شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٥.

[15] بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٨.

بەپرۆژەکەی (بزاز) ڕاگەیاند![16] بەو شێوەیە دوای قایل بوونی هەردوو لایەنە کوردییەکە (بیرۆی ڕامیاریو بارزانی) بەو پرۆژەیە، لە (٢٩/٦/١٩٦٦)دا بەیاننامەی ڕێککەوتنەکە مۆرکراو ئاگربەستی لەگەڵ سوپادا لێکەوتەوە[17]، کار بۆ ئاسایی کردنەوەی دۆخەکە کرا، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە کەپێش بڵاوکردنەوەی پرۆژەی چارەسەرکردنەکە بەهاوبەشی، (بزاز) یەك لایەنە بەیاننامەکەی وەك

---

[16] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢١٦ (فواد عارف) ئاماژە بە بەشداریکردنی (ادریس بارزانی) لەوتووێژەکانی ساڵی (١٩٦٦)دا دەکات، بڕوانە، فواد عارف، س پ، ل ٢٧٨. وەهەروەها لەبارەی پرۆژەکەی (بزاز)ەوە دەڵێت: لەکۆبونەوەیەکدا کە لەبارەگای ئەنجومەنی نیشتمانیو لەسەر بانگهێشتی (بزاز) بوو، هەریەك لە (فتاح شاڵیو مجید علیو احمد کمالو زید عثمان و عبدالرحمن مفتی) تێیدا بەشداربووین، پێشنیازم کرد کەپرۆژەکە بۆ سەرکردایەتیی بزووتنەوەی کورد بنێردرێت بۆ ئەوەی تاوتوێی بکات، چونکە ئەو دەتوانێت بڕیار بدات پێی قایل بێت یان نەبێت. بڕوانە، ھ س، ل ل ٢٧٩-٢٨٠. ئەو پێشنیازەی ناوبراو دەرەنگ شوێنی خۆی گرت، کاتێك (بابەعلیو زید احمد عثمان) لەبارەی بەیاننامەکەوە سەردانی (بزاز)یان کردو دواتر (زید احمد عثمان) بۆ ئەو مەبەستە سەردانی (بارزانی) کرد. بڕوانە، ھ س، ل ل ٢٨١-٢٨٢. محسن دزەیی، س پ، ل ١٢٨.

[17] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٤. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢١٦. جەمال نەبەز، س پ، ل ل٢٧٠-٢٧١. د. سعد ناجی جواد، س پ، ل ل ١٣٠-١٣١. شایانی ئاماژەپێدانە کە (ئێران) بەوردی چاودێری پرۆسەی دانوستانەکەی دەکردو داوای لە (بارزانی) کرد کەشەڕ لەدژی حکومەتی عیراقی هەڵگیرسێنێتەوە، یان هیچ نەبێت پرسو ڕای لەگەڵدا بکەن لەبارەی ئەو هەنگاوانەی کەنیازی هەیە ئەنجامی بدات، دەسەڵاتدارانی ئێران بەردەوام بوون لەسەر فشار خستنە سەر (بارزانی) لەو بارانەوە. بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٨-١٧١.

بەشێك لــەپرۆگرامی حکومـەتەکـەی خـۆی راگەیانـد. وەکـو دواتـر دەردەکەوێت.

بــەپێی (نکــدیمون)، (بــارزانی) پــاش ئــەوەی کــەزۆری لەگــەڵ بەرپرسانی عیراقدا گووت لەبارەی ئەوەی کەئەو تاکـە لایەنـە مــافی دانوســتانکردنی لەگەڵیانــدا هــەبێت و ئــارەزووی ئەوەشــی دەکــرد (تاڵەبانی) بەیەکجاری لەناو بەرێت[١٨].

جێی سەرنجە کەهەرچەند راگەیانـدنی بەیاننامەکـە ئاگربەسـتی لەگەڵ سوپای عیراقیدا لێکەوتەوە، بەڵام دووبەرەکیو شەڕی نێوخۆیی نێــوان باڵــەکانی ســەرکردایەتیی کــورد (بــارزانی-تاڵــەبانی) بەشێوەیەکی تووندوتیژتر لەجاران تەشەنەی کرد[١٩].

---

[18] بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٨.

[19] لەبارەی وردەکارییەکانی ئەو قۆناغەوە، بۆ نمونە بڕوانە، ئیبراهیم جـەلال، س پ، ل ل ٢٢١-٢٢٨. مسعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٨٤، ٥٤٨. ئـەوەی مایـەی سەرنجە کە (بـارزانی) چـەکداماڵینی بەمــەرجێکی سـەرەکی رێککـەوتن لەگـەڵ حکومـەتدا دانا، و حکومـەتیش لەســەرەتادا بەشـێوەیەکی بـەرایيو زارەکـی قایـل بوونی خۆی لەسەر ئەو داخوازییە دەربڕی، بەڵام لەدوازدە خاڵەکـەی بەیاننامەکـەدا جێگیر نەکرا، بەڵکو لەیەکێك لەسێ بەندە نهێنییەکەدا هات کەدواتر سەرلەبەریان جێبــەجێ نــەکران. بەبۆچـوونی ئێمـە پێداویسـتییەکانی سـەرکەوتن لــەململانێ ســەراپاگیرییەکەدا بەگشــتیو بــەهێزکردنی پێگــەی کــورد لەدانوســتانەکانداو رەچاوکردنی بەرژەوەندییە باڵاکانی گەلی کـورد بەتایبــەتی وای دەخواسـت کـەگرەو لەســەر سیاســەتی پێکهاتنــەوەو کۆکردنــەوەی هــەموو هێــزو تواناکــانی کــوردو ئاراستەکردنیان بەرەو ئامانجە دیاریکراوەکان بکرێتو رێگـە لەحکومــەت بگیرێـت کەئەو باری دووبەرەکییەی نێو ریزەکانی گەلی کوردو سەرکردایەتیی بزووتنەوەکـەی بەقازانجی خۆی بقۆزێتەوەو لەپێگەیەکی بەهێزەوە دانوستان لەگەڵ کـورددا بکـاتو هەروەها لەهەموو رووەکانەوە واباشتربوو کە (بارزانی) زۆر بابەتی تـر وەك مــەرجی سەرەکی لەسەر حکومەت دابنێت، هەر بۆ نمونە وەك بـەدیموکراتیزەکردنی سسـتمی

لەبەر رۆشنایی بەیاننامەکەدا، لیژنەیەکی هاوبەش بەناوی (لیژنەی باڵای کاروباری باکوور)ەوە پێکهات بۆ جێبەجێکردنی ئەو بەیاننامەیەو لەوبارەیەوە چەند هەنگاوێکی بەراییان ناو، کارەکانی زۆر بەسستی بەڕێوە دەچوو[20]، بەڵام لەژێر کاریگەریی فشاری رەوتی

فەرمانڕەوایی‌و ژیانی رامیاری لەوڵاتداو دانانی دەستوری هەمیشەیی‌و سەلماندنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان‌و دیاریکردنی پشکی بەشداریکردن‌و دەسەڵاتی کورد لەحکومەتی ناوەندیداو راگرتنی پرۆسەی راگواستن‌و بەعەرەبکردنی کوردستان‌و دیاریکردنی پشکی کورد لەداهاتی نەتەوەیی عیراق بەگشتی‌و داهاتی پترۆل بەتایبەتی‌و.. هتد. ئەوەی لەو هەنگاوەی (بارزانی)دا تێبینی دەکرێت پتر زاڵبوونی گیانی تۆڵە سەندنەوەو پەراوێزکردنی بەرامبەر بوو بێت، نەك هەنگاوێکی لۆجیکی‌و نەخشە بۆکێشراو لەسەر بنەمای باری راستەقینەی بزووتنەوەی کوردو پێداویستییەکانی ئەو قۆناغەی خەباتی رامیاری‌و پێشمەرگەیی.
لەبەرامبەریشدا سەرکردایەتی پارتی-باڵی بیرۆی رامیاری پێشوو، لەبری ئەوەی لێکدانەوەیەکی وردتری هەبێت بۆ هەلومەرجەکەو ئاکامە هەمەلایەنەییەکانی باری لێکترازانی ریزەکانی گەلی کوردو سەرکردایەتی بزووتنەوەکەی، و رەچاوکردنی سروشتی کەسێتی (بارزانی)و دیدگاکانی بۆ سەرکردایەتی کردن‌و ژیانی رامیاری‌و پارتایەتی لەکوردستانداو رۆڵی پارت لەو بوارەدا، و قایل بوون بەو سەرکردایەتییە بەهەموو کەموکورییەکانییەوە لەبواری سەرکردایەتیکردن‌و ئاراستەکردنی بزووتنەوەکەوە، و پێکهاتنەوە لەگەڵیدا بەهەر نرخێك بێت، کەچی لەپێگەیەکی بێهێزەوە رێگەی وتووێژکردن‌و پێکهاتنی لەگەڵ حکومەتدا گرتەبەر. بەوەش سەرەنجام تێکڕایی کاریگەرییە نێگەتیڤەکانی هەڵوێستەکانی هەردوو لایان، بەقایل بوونیان بەپرۆژە لاوازەکەی (بزاز) بۆ چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد شکایەوە!.
[20] لیژنەکە پێکهاتبوو لە: (لیوای روکن کمال مصطفى عەلەمدار) سەرۆکی لیژنەکە، (عمید رکن عبدالمنعم المصرف) پارێزگاری هەولێر، عمید روکن (زکی

شـۆفێنیزمو تونـدڕەویی نـاو حکومــەتو سـوپادا، سـەرۆك وەزیـران ناچارکرا کە لە (٥/٨/١٩٦٦)دا دەست لەکارکێشـانەوە پێشـکەش بکات، وەك لەنووسراوی دەسـت لەکارکێشـانەوەکەدا هـاتووە کەئـەو کـارەی لەســەر داوای ســەرۆك کۆمـــاربوو[٢١]، بــۆ ئــەوەی رێگــە لەجێبــەجێکردنی کارنامــەی حکومــەتی (بـزاز) بەگشــتیو دەقــی بەیاننامەکە بەتایبەتی بگرن، فشارەکەیان بۆ سەر (عــارف) پــەرەی سەند تاوەکو سنوورێك بۆ هەوڵەکانی (بزاز) لـەو بارەیـەوە دابنێـت، ئەو کارەیان بەچەشـنێك سـەریگرت کـەناوبراو خۆیشـی چـووە پـاڵ بۆچوونی ئەوانی ترو بەو شێوەیە دەرفەت بۆ جێبەجێکردنی بەرنامەی حکومەتەکەی (بزاز) لەوبارەیەوە نەڕەخسا[٢٢].

شایانی ئاماژەپێدانە کە(بزاز) لەپاش دەست لەکارکێشانەوەکەیو هەر لەئاکامی درێژە کێشانی فشارەکانی پێشووتردا بۆ سەری، ئەستۆ پاکی لەبارەی پرۆژەکــەوە بــۆ خــۆیو تەنانــەت حکومەتەکــەی دوای

حسن حلمی) سەرکردەی تیپی یەکەمو (نافذ جلال)و (محسن دزەیی). بڕوانــە: محســن دزەیـی، س پ، ل ل ١٣٦-١٣٧. مسعود البارزاني، ب٣، س پ، ل ل ١٨٤-١٨٥.

[21] بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٨. بـەپێی (د. محمـد المشـهداني) نـاوبراو لــە (٦/٨/١٩٦٦) دەست لەکارکێشانەوەی ئەنجامدا، ل ل ٢٨٤-٢٨٥.

[22] بڕوانە، شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ١٠٠. محسن دزەیی، س پ، ل ١٣١. د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٥. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٢٣. شـلومونکدیمون، س پ، ل ١٧٣. عبدالکریم فرحان، س پ، ل ل ١٨٨-١٨٩ (فواد عــارف) لــەبارەی پێگــەی (بــزاز)و بەرنامەکەیــەوە دەڵێــت: (بــزاز) ئــەوەی رەچــاونەکرد کــەراگرتنی شــەڕ لەکوردستاندا لەبەرژەوەندی ژمارەیەك لەبەرپرسانی سوپادا نەبوو، لەبەرئەوە لــەکار خرا، چونکە پێگەی لەکۆی پێگــەی هــەموو بەرپرســە ســەربازییەکانی ســەردەمی (عبدالسلام عارف) لاوازتر بوو. بڕوانە، فواد عارف، س پ، ل ٢٧٨.

خۆیشی هێنایەوە کەهیچ ڕێککەوتننامەیەك لەنێوان حکومەتەکەی ئەوو کورددا نەبووەو بەرنامەی حکومەتەکەی هیچ بڕگەیەکی نهێنی تێدا نەبووە[23]، کاتێك کەرایگەیاند ئەوە پرۆژەی حکومەتەکەی ئەو بوو، حکومەتەکەی (ناجی طالب) سەرپشکە لەخۆپابەندکردنو جێبەجێکردنی پرۆژەکە یان پێچەوانەکەی[24].

هەرچەند ئەو پاساوە لەڕووی یاساییو کردارەکییەوە دروستە، چونکە بەرنامەی هەر حکومەتێك نەك بۆ حکومەتی دوای خۆی، بەڵکو تەنانەت بۆ خودی حکومەتەکەش پابەندێتی نییەو شیاوی هەموارکردن یان پاشگەزبوونەوەیە لێی[*]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گومانێکی ڕەوا دەخاتە سەر نیازی حکومەتەکەی (بزاز) هەر لەسەرەتاوە سەبارەت بەوەی کەرێککەوتنەکەی وەك بەشێك لەبەرنامەی حکومەتەکەی بۆ سڕکردنی بارودۆخەکە لەکوردستاندا ڕاگەیاند، نەك وەك ڕێککەوتنێکی سەربەخۆو تایبەتمەند بەو بوارە، چونکە بنەماو شوێنەوارەکانی ڕێککەوتننامە لەهەموو ڕووەکانییەوە جیاوازە لەبەرنامەی حکومەت.

---

[23] بڕوانە، جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٨١.

[24] لەو بارەیەوە بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٢٤. محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٢. جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٨٠.

[*] هەر لەڕووی دەستنیشان کردنو گونجاندنی یاسایی بەیاننامەکەوە (محسن دزەیی) بەجۆرێك باسی دەکات کە لەگەڵ پاساوەکەی (بزاز)دا لەوبارەیەوە یەکانگیرە، ئێمەش هەمان لێکدانەوەمان بۆی هەیە وەکو لەسەرەوەدا ئاماژەمان پێداوە، بەڵام لەگەڵ ئەو بۆچوونەی (دزەیی)دا نین کەپێی وایە (بزاز) بەراستی بوو بەیاننامەکە جێبەجێ بکات، چونکە هیچ بەڵگەو ئاماژەیەك بۆ ئەو نیازەی بەدیناکرێت، بەپێچەوانەوە سەرلەبەری مەسەلەکە پتر دابەشکردنی ڕۆڵە بەسەر سەرکردە عیراقییەکاندا یاخود لانی کەم ڕەنگدانەوەی جیاوازیی دیدو شێوەی کارکردنە لەنێوانیاندا بۆ هەمان مەبەستی دیاریکراو.

باسی سێیەم
لێکدانەوەی بۆچونەکان دەربارەی بەیاننامەی ٢٩ی حوزەیران و باری سەرنجمان

بەیاننامەکە لەپێشەکییەك و دوازدە خاڵ پێکهاتووە[٢٥]، وێڕای سێ بڕگەی تری نهێنیٛ کەشاندی کوردی پێی لەسەرداگرت و حکومەت پێی قایل نەبوو[٢٦].

لەبارەی بەیاننامەکەوە بیروڕای جۆراوجۆر گوتراوە، هەر بۆ نمونە، (مەلا بەختیار) لەوبارەیەوە دەڵێت: "پرۆژەکە زۆر لەئۆتۆنۆمی کەمترو زیاتریش کوردستانی لەقاڵبی عیراق و نەتەوەی عەرەبیش دەدا، بۆ تەسکینی دەروونیش، باسی (کوردستان) و (شۆڕش و پارتی)" نەکراوە.."، بەلێکدانەوەی (محسن دزەیی)" بەیاننامەکە

---

[25] بۆ دەقی بەیاننامەکە بڕوانە، جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٧١-٢٧٢. د. مجید خدوری، س پ، ل ل ٣٦٢-٣٦٥. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ٥٤٨-٥٥٠. وە بۆ پوختەی چەند بەندێکی بەیاننامەکە بڕوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٦٥.
-History of Iraq، op، cit، www.Findarticles.com.

[26] ئەو سێ بڕگە نهێنییەی کەدواتر لەمانگی تەمووزی ساڵی (١٩٦٨)دا بڵاوکرانەوە بریتی بوون لە: ١-ئازادکردنی هەموو زیندانییە رامیارییەکان. ٢-سەلماندنی مافی کارکردنی ئاشکرا بۆ پارتی. ٣-لکاندنی ئەو قەزایانەی کەلیوای موسڵ پێکدەهێنن بەلیوای نوێی دهۆکەوە. بڕوانە: شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ١٠٠ بەراوردی بکە لەگەڵ ئیبراهیم جەلال کەبەم شێوەیە سێ خاڵەکەی خستۆتەڕوو: "١-ناوەندی ئۆتۆنۆمی لەدهۆك بێت. ٢-تەنیا پارتی دیموکراتی کوردستان باسکی بارزانی لەکوردستاندا بەشێوەی قانونی بناسرێ. ٣-پارتی دیموکراتی کوردستان باسکی جەلالی لەکوردستاندا هەڵوەشێنرێتەوەو هەموو چەکدارەکانیشیان چەك بکرێن". ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢١٦.

چەند بەندێکی تێدابوو کەهەندێك لەداخوازییەکانی کوردی بەگوێرەی ئەو هەلومەرجە دابین کرد، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا لانی کەمی ئەو داخوازیانەی بەرجەستە دەکرد.. لانی کەمی مافە نەتەوەییەکانی کوردی لەخۆ نەگرتبوو، بەلاّم بنچینەیەکی خراپ نەبوو لەو قۆناغەداو دەکرا پەرەی پێبدرێت بەتایبەتیش هەمووان پێشوازیان لەهەر ئاگربەستێك دەکرد"[27]. (فؤاد عارف) راگەیاندنی بەیاننامەکە بەهەنگاوێکی روونو باشو بەرەوپێشەوە بۆ هەردوو لایەن هەلّدەسەنگێنێت، چونکە پێویستیان بەئاگربەستو پشوویەك هەبوو. هەروەها سەرکردایەتیی کوردی دەیویست دەرفەتێك بۆ سەرۆکی نویّ برەخسێنێت تاوەکو چارەسەری دۆزی کورد بکات، و دواتر وتوویژەکان بەیاننامەکەی لیّکەوتەوە[28]. بەرِای هەندێك لەتوێژەران کەئێمەش پشتگیرییان لیّ دەکەین، بەیاننامەکە لەبەرنامەیەکی کار کەکۆمەلّێك بەلّێنی لەخۆگرتووە تێپەڕ ناکاتو هیچ بایەخێکی لەڕووی یاساییەوە نیەو بەکارێکی یاسادانان ناژمێردرێت، و حکومەت هیچ یاسایەکی بۆ جێبەجێکردنی برگەکانی دەرنەکرد[29]. هەروەها لیّکدانەوەکەی (نکدیمون) لەمەڕ دیدو بۆچوونی (بزاز) لەبارەی شێوازی مامەلّەکردنی لەگەلّ دۆزی کورددا جێگەی بایەخە کەدەلّێت: (بزاز) کەشوێنی (طاهر ییحی)ی گرتەوە برِوای بەوە هەبوو کەئەستەمە بەیەك گورز کۆتایی بەکێشەی کوردی بهێنرێت، لەبەرئەوە هەولّیدا کە لەگەلّیاندا رێککەوێت[30].

---

[27] محسن دزەیی، س پ، ل ١٣١.

[28] برِوانە، فواد عارف، س پ، ل ل ٢٧٨-٢٧٩.

[29] برِوانە. د. محمد عمر مولود. س پ، ل ١٦٧.

[30] برِوانە، شلومونکدیمون، س پ، ل ١٤٦.

(جمال نەبەز)یش لەو بارەیەوە دەڵێت پرۆگرامەکە هیچی لەو مافە سەرەتاییانە زیاد نەکردووە کەکورد لەسەردەمی پاشایەتیدا هەیبوو[31].

بەرەچاوکردنی ئەو لێکدانەوەیەی (نکدیمون)و هەڵوێستی (بزاز) لەدوای دەست لەکارکێشانەوەکەی لە (٦/٨/١٩٦٦)دا لەبارەی جێبەجێنەکردنی بەیاننامەکەوە، دەردەکەوێت کەجیاوازییەکی ریشەیی لەدیدوبۆچوونو هەڵوێستی ناوبراودا لەبارەی گەلی کوردو دۆزە نەتەوەییەکەیەوە نییە لەگەڵ بەرپرسانی تری حکومەتەکانی عیرقیدا، بەڵکو جیاوازییەکە تەنها لەشێوازو رێوشوێنی مامەڵەکردنەکەدایە، بۆ گەیشتن بەهەمان ئامانجی دیاریکراو کەخۆی لەسەرکوتکردنو پەراوێزکردنی گەلی کوردو مافو خواستە نەتەوەییو دیموکراسییەکانیدا دەبینێتەوەو ناچارکردنێتی بەقایل بوون بەلانی هەرە کەمی ئەو مافانە*.

لەکاتێکدا حکومەت لەرێگەی مۆرکردنی رێککەوتنی ئاگربەستەکەو راگەیاندنی بەیاننامەکەوە توانی ئامانجەکانی خۆی لەراگرتنی شەڕی کوردستانو بەدەمەوەگرتنی سەرکردایەتیی کوردیو بەدەستهێنانی کاتو توانای پێویست بۆ خۆسازدانەوە بۆ خولێکی تری ململانێی رامیاریو سەربازی بپێکێت، کەچی هەردوولایەنە کوردییەکە لەو هەلومەرجەدا درێژەیان بەشەڕی یەکتریداو سەرەنجام وەك قەوارەیەکی بێهێز لەبەرامبەر حکومەتدا

---

[31] بڕوانە، جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٧٢.

* بەراوردی بکە لەگەڵ رای (فواد عارف)دا کە لەو بارەیەوە دەڵێت: بزاز"... بەشێوەیەکی زۆر بابەتیانە لەدۆزی کوردی گەیشتبوو، بە بەراورد لەگەڵ کەسایەتییە سیاسییەکانی عیراق لەو ماوەیەدا..". (فواد عارف)، س پ، ل ٢٧٨.

دەرکەوتن‌و لانی کەمی مافەکانی گەلی کوردیـان بەدەسـت نـەهێنا. هەر لەدرێژەی ململانێی نێوانیاندا هـەردوو لایەنەکـە (کـۆنفرانس، کۆنگرە)یان بەست*، و لەبڕیارەکانی ئەو کارەیان ئەوە بەدی دەکرێـت کەجگـــە لەجەختکردنـــەوەیان لەســـەر داواکـــردن لەحکومـــەت کەبڕگەکانی بەرنامەکەی (بزاز) جێبەجێ بکات[32]، و پێشکەشکردنی یاداشتنامە بۆ سەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیران[33]، تـەنها سـووربوونی خۆیان لەسەر درێژەپێدان بەسیاسەتی ناوزڕاندن یان لـەناوبردن، یـان دەرپەڕاندن، یان بەچۆکدادانی یەکتری دەربڕی[34].

بەو شێوەیەی شەڕی نێوانیان بەشـێوەیەکی توندوتیـژتر لـەجاران تاســەرەتای ســالّی (١٩٦٩) درێــژەی کێشــا، لەکاتێکــدا کـــە لەراگەیاندنی رێککەوتنی ئاگر بەسـتەکەی (٢٩/٦/١٩٦٦)ەوە تـا سەرەتای سالّی (١٩٦٩) بەکردەوە شـەڕی نێـوان کـوردو حکومـەتی عـیراق راوەسـتا![35] هەولّـەکانی پێشـووتری حکومـەت لەوبارەیـەوە لەپێناو هێنانەکایـەوەی بـارێکی لـەو چەشـنە لـەنێوان کوردەکـان

---

* ســەرکردایەتیی پــارتی بــالّی بــیرۆی رامیــاری پێشــوو لــەرۆژانی (٢٨/٨-٢/٩/١٩٦٦) کۆنفرانســی بەســتو ســەرکردایەتیی پــارتی بــالّی (بــارزانی)ش لەرۆژانی (١٥-٢١/١١/١٩٦٦)دا کۆنگرەی حەوتەمینی بەست. بڕوانە: ئیـبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٢٦. محسن دزەیـی، س پ، ل ١٤٤. مسـعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٨٧-١٨٨.

[32] بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٤٤.

[33] بۆ دەقی یاداشتنامەکە بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل٥٥٥-٥٥٩.

[34] بۆ بڕیارەکانی (کۆنفرانس، کۆنگرە)ی هەردوو لایەنی کوردی، بڕوانـە، ئیـبراهیم جەلال، س پ، ل ل ٢٢٥-٢٢٧. مسعود البارزانی، ب٣،س پ، ل ل ١٨٧-١٨٨.

[35] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٢٧.

خۆیاندابوو، سەرەنجام پەیڕەوکردنی ئەو سیاسەتی پەرتکەو زاڵبەیەی بەرامبەر بەکورد بەکاری هێنا سەری گرت. هەر لەئەنجامی ئەو دووبەرەکییەی نێوانیاندا، تا دەهات وابەستەییان بەهێزەکانی ترەوە پتر دەبوو، وەرەنگدانەوەی لەسەر ئەو پەراوێزی سەربەخۆییەی کەپێشتر لەسیاسەت‌و بڕیارەکانیاندا بەدی دەکرا، روونتر لەجاران دەرکەوت، ئەو بارە پتر خۆی لەجۆری پەیوەندی نێوان پارتی باڵی (بارزانی) لەگەڵ ئێران‌و پارتی باڵی بیرۆی رامیاری پێشوو لەگەڵ عیراقدا دەنواند.

لەپاش دەست لەکارکێشانەوەی (بزاز)، پێکهێنانی کابینەی نوێی حکومەت بە (عمید رکن ناجی طالب) سپێردرا، لەکوردەکاندا (احمد کمال قادر) بەوەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری ئاوەدانکردنەوەی باکوور دامەزرێنرا، بەلاّم هەر لەو قۆناغەدا بەیاننامەکە هەڵپەسێردراو هیچ هەنگاوێك بۆ جێبەجێکردنی نەنرا[36]، هەربەهەمان شێوەش سەبارەت بەسێ بەندە نهێنییەکە[37]. لەم بارەیەو (خدوری) دەڵێت: سەرۆك وەزیرانی نوێ پێی گوت کە "کێشەی کورد تەنها کێشەیەکی عیراقی نییە، بەڵکو کێشەیەکی هەرێمیشە. مەلا مستەفا کە بەناوی نەتەوەی کوردەوە دەدوێت نوێنەرایەتی هەموو کوردەکان ناکات لەبەرئەوەی زۆربەی سەرۆکە کوردەکان لەدژین"[38].

هەر لەبارەی بەرنامەی حکومەتەکەی (بزاز)ەوە (ناجی طالب) ئەوەی دەربڕی کەئەو رێزی لێدەگرێت پاش ئەوەی سەرۆك وەزیرانی

---

[36] بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٨. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٥.

[37] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ ل ٥٥٩، پاشکۆی ژمارە (٢٧)ی سەرچاوەکە.

[38] د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٥.

خۆیاندابوو، سەرەنجام پەیڕەوکردنی ئەو سیاسەتی پەرتکەو زاڵبەیەی بەرامبەر بەکورد بەکاری هێنا سەری گرت. هەر لەئەنجامی ئەو دووبەرەکییەی نێوانیاندا، تا دەهات وابەستەییان بەهێزەکانی ترەوە پتر دەبوو، وەرەنگدانەوەی لەسەر ئەو پەراوێزی سەربەخۆییەی کەپێشتر لەسیاسەتو بڕیارەکانیاندا بەدی دەکرا، روونتر لەجاران دەرکەوت، ئەو بارە پتر خۆی لەجۆری پەیوەندی نێوان پارتی باڵی (بارزانی) لەگەڵ ئێرانو پارتی باڵی بیرۆی رامیاری پێشوو لەگەڵ عیراقدا دەنواند.

لەپاش دەست لەکارکێشانەوەی (بزاز)، پێکهێنانی کابینەی نوێی حکومەت بە (عمید رکن ناجی طالب) سپێردرا، لەکوردەکاندا (احمد کمال قادر) بەوەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری ئاوەدانکردنەوەی باکوور دامەزرێنرا، بەڵام هەر لەو قۆناغەدا بەیاننامەکە هەڵپەسێردراو هیچ هەنگاوێك بۆ جێبەجێکردنی نەنرا[36]، هەربەهەمان شێوەش سەبارەت بەسێ بەندە نهێنییەکە[37]. لەم بارەیەو (خدوری) دەڵێت: سەرۆك وەزیرانی نوێ پێی گوت کە "کێشەی کورد تەنها کێشەیەکی عیراقی نییە، بەڵکو کێشەیەکی هەرێمیشە. مەلا مستەفا کە بەناوی نەتەوەی کوردەوە دەدوێت نوێنەرایەتی هەموو کوردەکان ناکات لەبەرئەوەی زۆربەی سەرۆکە کوردەکان لەدژین"[38].

هەر لەبارەی بەرنامەی حکومەتەکەی (بزاز)ەوە (ناجی طالب) ئەوەی دەربڕی کەئەو رێزی لێدەگرێت پاش ئەوەی سەرۆك وەزیرانی

---

[36] بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٣٨. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٨٥.

[37] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ ل ٥٥٩، پاشکۆی ژمارە (٢٧)ی سەرچاوەکە.

[38] د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٥.

پێشـــوو رایگەیانــدوە. بــەڵام لەڕاســـتیدا هــیچ هــەنگاوێکی بــۆ جێبــەجێکردنی نــەنا، بەهــەمان شــێوەش لــەبارەی تــەواوکردنی رەشنووسی پـرۆژەی یاسـای پارێزگاکانـەوە کـە لەبنچـینەدا (بـزاز) ئامادەی کردبوو[39].

پاش ئەوەی ئاماژەمان بەچەند نمونەیەك کـرد لـەبارەی بۆچـوونی توێژەران لەســەر بەیاننامەکـەی (١٩٦٦/٦/٢٩)ی حکومەتەکـەی (بــزاز)، بەپێویســـتی دەزانــین کــەلێرەدا پوختـــەی بەیاننامەکـــەو لێکدانەوەو باری سەرنجی خۆمان لەبارەیەوە بخەینەروو.

لەپێشەکییەکەیدا ئاماژە بۆ هۆکارەکانی راگەیانـدنی دەکـات، و لەو بارەیـەوە چـەند سـەرنجێکمان لا دروسـت بـووە کـەگرنگترینیان ئەمانەن:

١-دەرکردنو راگەیاندنی بەیاننامەکە لەسەر ئارەزووی حکومەت بوو، نەك لەئەنجامی رێککەوتن لەگەڵ سەرکردە کوردەکاندا.

٢-بزووتنەوەی کورد لەباشووردا بـە (بـارودۆخی نائاسـایی) نـاو دەبات، لەبری ناوی کوردستان وشەی (باکور)ی بەکارهێناوە.

٣-بەیاننامەکـە بەشـێکە لــەپرۆگرامی حکومەتەکـەی (بــزاز)و پشتی بەستووە بەبڕگەی چوارەمی نوسـراوی پێسـپاردنی پێکهێنـانی حکومەت لەلایەن ناوبراوەوە کەجەخت لەســەر یەکپارچــەیی خــاکی عیراق دەکاتەوەو پێی وایە کەپەیوەندییەکانی نێوان عەرەبو کورد وا دەخوازێت بەراستگۆییو لێبڕاوانە بۆ بەرژەوەندیی نیشتمان کار بکەن.

---

[39] بڕوانە: د. مجید خدوری، س پ، ل ٣٦٥. هەر بـەپێی ئـەو سەرچـاوەیە هـاتووە، هەرچەند هەر چوار حکومەتەکەی دوای حکومەتی (بزاز) هاتنە سەر حوکم ئەوەیان دەربڕی کەئەوان رێز لەبەرنامە دوازدە بەندیەکەی حکومەتەکەی (بزاز) دەگرن، بلاّم هیچیان دەرفەتی جێبەجێکردنیان نەبوو. بڕوانە، هـ س، ل ل ٣٦٥-٣٦٦.

لەراستیدا حکومەت لەبەرنامەکەیدا ئامانجی سەلماندنی هەبوونی گەلی کوردو مافەکانی نەبوو، بەڵکو پێچەوانەکەی دروستە، چونکە ئاماژەیەکی ناراستەوخۆی داوە بەوەی بزووتنەوەی کورد مەترسی سەرەکییە لەسەر یەکپارچەیی عیراق و یەکێتیی نیشتمانی گەلەکەی.

هەر لەپێشەکییەکەدا جەخت لەسەر ئەوە کراوەتەوە کەحکومەت لێبڕاوانە سورە لەسەر پابەندبوون بەو بەرنامەیەو جێبەجێکردنی وەکو خۆی لەنزیکترین دەرفەتدا کەبۆی بڕەخسێت.

سەبارەت بەناوەڕۆکی دوازدە خاڵەکەی بەیاننامەکە، دەکرێت بەم شێوەیە بیخەینەڕوو:

١-لەخاڵی یەکەمدا هاتووە کەحکومەت لەدەستوری کاتیی هەموارکراودا بەتەواوی دانی بەنەتەوەی کورددا ناوەو ئامادەیە ئەو راستییە لەدەستوری هەمیشەیشدا دوپات بکاتەوەو.. هتد. شایانی ئاماژەپێدانە کەهەرچەند لەتەواوکەری ئەو بڕگەیەدا باسی لەپێکهاتەی نەتەوەیی کردووەو گەلی کوردی بەیەکێك لەدوو گەلە سەرەکییەکەی عیراق ناوبردووە، هەروەها ئاماژەی داوە بەیەکسانی نێوان کوردو عەرەب لەماف و ئەرکەکاندا. بەڵام لەگەڵ بایەخی ئەو دانپێدانانەشدا لەبواری راگەیاندندا، هێشتا ئەو رستەیەی کەتایبەتە بەگەلی کوردو مافە نەتەوەییەکانیەوە هەر لەڕووی زمانەوانیی و داڕشتنیشەوە واتای تەواوی بەدەستەوەنەداوەو پچڕانی تێکەوتووە، کەناکرێت ئەستۆپاکی نیازی حکومەت لەو بارەیەوە بکرێت، چونکە لەگەڵ ئەو پرنسیپە چەسپاوەدا دژە کەدەڵێت (یاسادانەر هەڵەناکات).

٢-حکومەت بەدیهێنانی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی کە لەخاڵی یەکەمدا ئاماژەیان پێدراوە لەچوارچێوەی یاسای پارێزگاکاندا کە لەسەر بنچینەی ناناوەندێتی دەبێت خستۆتەڕوو. دیارە ئەو

میکانیزمە جگە لەپەیڕەوکردنی نیوەچڵی سستمی ناناوەندێتی کارگێڕی هیچ جۆرە ناوەرۆکێکی رامیاری لەخۆناگرێت، و لەوەش زیاتر پرۆژەی یاسای پارێزگاکان بۆ هەموو عیراق بوو، نەك تەنها بۆ بەشێك لەناوچەکانی باشووری کوردستان، لەبەر ئەوە لەکاتی جێبەجێکردنیشدا هیچ تایبەتمەندییەکی یاسایی‌و رامیاری بۆ گەلی کورد تێدا دەستەبەر نەدەبوو.

٣-لەبارەی مافە زمانەوانییەکانەوە، تێیدا هاتووە کەحکومەت دان بەزمانی کوردی وەك زمانێکی فەرمی لەپاڵ زمانی عەرەبیدا دەنێت لەو ناوچانەی کەزۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن، هەروها خوێندنیش بەهەردوو زمانەکە دەبێت بەو شێوەیەی کەیاساو ئەنجومەنی شارەوانییەکان دیاری دەکەن.

پێمان وایە کەئەم خاڵە دوو تێبینی هەڵدەگرێت:

أ-هەڵوێستی حکومەت لەو بارەیەوە شتێکی نوێ‌و پۆزەتیڤی تێدا نەبوو، بەڵکو تەنها دووپاتکردنەوەی هەڵوێستە یاسایی‌و رامیاریەکانی حکومەتەکانی پێشووتری عیراقە هەر لەسەردەمی فەرمانڕەوایی پاشایەتیەوە.

ب-ئەندازەو ئاستی خوێندنی بەزمانی کوردی دیاری نەکردو بەڵکو لەو بارەیەوە یاساو ئەنجومەنی شارەوانییەکانی سەرپشك کرد. لەسەر ئەو بنچینەیە وای دەبینین کەدارشتنی دەقەکە بەو شێوەیەی کەهاتووە بواری خراپ راڤەکردن‌و بەکارهێنانی داوە. لەگەڵ ئەوەی کەلانی کەمی مافە زمانەوانی‌و کەلتورییەکانی گەلی تێدا رەچاو نەکردووە. دیارە بەحوکمی پێکهاتەی دەزگای دەسەلاتی یاسادانان‌و ئەنجومەنی شارەوانییەکان لەو سەردەمەدا نەدەکرا چاوەڕوانی هەڵوێست‌و کاری باشیان لێبکرایە.

٤-نیـــازی حکومـــەت بـــۆ هێنانەکایـــەوەی ژیـــانی دیمـــوکراتیو ئەنجامدانی هەڵبـــژاردنی پەرلـــەمانیو بەشـــداریکردنی کـــورد تێیـــدا بەرێـــژەی دانیشـــتوانەکەی، دەکرێـــت وەك پرنســـیپ بەهەڵوێســـتێکی پۆزەتیڤ لەقەڵەم بدرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەرەچـاوکردنی چـەند راستییەك سەرلەبەری پرسەکە بێ ناوەرۆك دەمێنێتەوە، کەبریتین لە:

أ-جـــۆری سســـتمی فـــەرمانڕانی تـــاکڕەوی لەعیراقـــداو شـــێوازو رێوشوێنی دەسەڵات گرتنە دەســـتەکەی کەدرێژەپێـــدەری کودەتاکـــەی سەرۆك کۆماری پێشوو (عبدالسلام) بوو.

ب-فەرمانڕەواییکردن لەسایەی دەستورێکی کاتییو نادیموکراسی لەڕووی ناوەرۆكو شێوازی دانانیەوە.

جـ-نەبوونی پایەکانی تری سەرکەوتنی پرۆسەیەکی لـەو چەشـنە وەك دەستەبەربوونی مافو ئازادییە گشتییەکانو فرەپارتیو ئازادییە رامیارییەکان، ئەمەش لەئەنجامی کاریگەریی ئـەو فاکتەرانـەی کـە لەهەردوو خاڵەکەی پێشوودا ئاماژەمان پێدا.

د-لەبارێکدا تەنانەت ئەگەر پرۆسەی هەڵبژاردن بەپشـت بەسـتن بەیاسای هەڵبژاردنێك ئەنجام بدرایە، ئەوا لەسایەی ئەو جۆرە سستمی فەرمانڕەواییەدا ئومێدی ئـەوە نـەدەکرا کەیاسـایەکی دیموکراسـیانە بێتو کۆتو بەندی جۆراوجۆر لەسەر مافی بەشداربوونی هاووڵاتیـان دانەنێت، بەرادەیەك کە لەئاکامدا هەر تەنها ئامـانجو خواسـتەکانی دەستەی فەرمانڕەوای بەدیدەهێنا، نەك گەل[*].

---

[*] مەرجـــەکانی هەڵبـــژاردن ئەوانـــەن کـــەبۆ مەبەســـتی رێکخســـتنی پرۆســـەی هەڵبژاردنەکان لەناو یاسای هەڵبژاردنەکاندا دەستنیشـان دەکـرێن، بـەبێ بوونیـان پرۆسەکە بەشێوەیەکی رێکوپێك ئەنجام نادرێت، کەچی کۆتو بەندەکانی هەڵبژاردن ئەوانەیـە کەلەیاسـاکەدا دادەنرێـت بەمەبەسـتی بێبـەش کردنێکـی نارەوایانـەی

٥-بەیاننامەكە ئاماژەی بەمافی كورد كرد لەبارەی بەشداریكردن لەپۆستە گشتییەكانو بوارەكانی خوێندنی باڵادا، كە لەراستیدا ئەو مافانە لەسایەی ئەو هەلومەرجەدا نەهیچیان جێبەجێكراو نەئومێدی ئەوەیان لێدەكرا كەجێبەجێ بكرێن. ئەوەی لەم بارەیەوە جێگەی سەرنجە دەقی دوابڕگەی شەشەمی بەیاننامەكەیە كەباس لەوە دەكات، زانكۆی بەغداد پرۆژەیەك لەباكووردا دەكاتەوە هەر كاتێك دارایی پێویست بۆ ئەو كارە دەستەبەربێت، چونكە لەلایەكەوە ناوەرۆكو سیماو ئامانجەكانی ئەو پرۆژەیەی روون نەكردۆتەوە، لەلایەكی تریشەوە حكومەت پرسی توانای دارایی كردە مەرجێكی سەرەكی ئەنجامدانی پرۆژەكە! لەكاتێكدا كەحكومەت هەمیشە ئەو توانایەی لەبەردەستدابووە بۆ درێژەپێدان بەپرۆسە سەربازیەكانی لەكوردستاندا لەشەڕەكانی بەر لەرێككەوتنی ئاگربەستەكەو هەروەها لەدوای جێبەجێنەكردنی بەیاننامەكەوە، لەكاتێكدا كەجیاوازیی نێوان تێچوونی ئەو دوو مژارە شیاوی بەراوردكردن نییە.

٦-لەكاتێكدا بەیاننامەكە ئاماژەی بەمافی كوردان كرد لەبارەی ئەوەی كەفەرمانبەرانی كوردستان كورد بن، بەڵام گەلی كورد لەسایەی سیاسەتەكانی حكومەتو ئەو بارودۆخەی تێیدا دەژیان توانای بەرهەمهێنانی رێژەی پێویستی لەفەرمانبەران بۆ ناوچەكەیان

رێژەیەكی هاووڵاتیان لەپرۆسەكەدا، بەبیانووی هەمەجۆری وەكو نەتەوەیی، ئاینی، ئاینزایی، توانای دارایی، پلەی زانستی، رەنگی پێست، و توخم. بەو شێوەیە دیاریكردنی مەرجەكان پرسێكی رێكخستنیو كارگێڕی پێویستە، بەڵام دانانی كۆتو بەند لەیاساكەدا پرسێكی رامیارییە. بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بڕوانە: د. حمید الساعدی، س پ، ل ل ٨٩-٩٢. د. غالب علي الداودي واخرون، القانون الدستوري، دار الكتب للطباعة والنشر، بغداد، ب س، ل ل٣٣-٣٩.

نەبوو، بەتایبەتیش کەحکومەت تا ئەو کاتە تەنانەت یەك زانکۆشی دانەمەزراندبوو، لەبەر ئەوە لەو بارەیەوە چاوەڕوانی ئەوە دەکرا کەرێژەیەکی بەرچاو لەو فەرمانبەرانەی کەبۆ ناوچەکە دادەمەزرێندرێن لەکورد نەبن، بەتایبەتی دوابڕگەی حەوتەمین خاڵی بەیاننامەکە پاساوی بۆ ئەو بارە هێناوەتەوە کەدەڵێت لەناوچەکەدا فەرمانبەران لەکورد دەبن‌و جگە لەئەوان بەکەسی تر نادرێت مەگەر بەرژەوەندی ناوچەکە وابخوازێت!.

٧-خاڵی هەشتەم ئاماژە بەوە دەکات کەژیانی پەرلەمانی ئەوە دەخوازێت کەرێکخراوی رامیاری دیاریکراو دامەزرێنرێت‌و رۆژنامە ئازادبێت لەدەربڕینی خواستەکانی گەل‌و کوردەکانیش لەسنوری یاسادا بەشداری لەم مافانەدا دەکەن‌و، بەپێی داخوازییەکان رۆژنامەکان لەناوچە کوردیەکان بەزمانی کوردی یان عەرەبی دەبێت.

لەلێکدانەوەی ناوەڕۆکی ئەو بڕگەیەدا بۆمان دەردەکەوێت کەلەگەڵ ئەوەی فرەیی رامیاری‌و ئازادی رۆژنامەنوسی دووپایەی گرنگن بۆ ژیانی دیموکراسی‌و پەرلەمانی لەولاتدا، بەلام حکومەت بەراشکاوی دانی بەدیاردەی فرەپارتی لەولاتدا نەنا، کەپێویست بوو لەبەر رۆشنایی‌ی دەستورو لەچوارچێوەی یاسای پارتەکاندا رێکخرێت، تەنانەت لەبەکارهێنانی زاراوەی (پارت) خۆی دوورگرتوو، و بەشێوەیەکی تەمومژاوی ئاماژەی بەدامەزراندنی رێکخراوی رامیاری کرد.

٨-بەیاننامەکە لەخاڵی نۆیەمداو لەسێ بڕگەدا بەڵێن دەدات کە لێبوردنی گشتی پاش نەمانی توندوتیژی دەر بکات، بۆ هەموو ئەو کەسانەی کەپەیوەندیان بەبارودۆخی (باکوور)ەوە هەبووە، هەروەها گێڕانەوەی فەرمانبەران‌و کرێکاران بۆ سەر کارەکانیان.

هەرچەند ئەنجامدانی ئەو هەنگاوانە لەو هەلومەرجەدا، لەڕووی ڕواڵەتییەوە بەهەڵوێستێکی پۆزەتیڤ دێتە بەرچاو، بەڵام ئازادکردنیان نەبەواتای گێڕانەوەی ئیعتبارو قەرەبووکردنەوەی ئەو زیانانەی کەلێیان کەوتووە دەگەیەنێت‌و نەبەڕاشکاوی یان بەناراستەوخۆ دان پێدانانە بەوەی کەئەوان بەشێکن لەبزووتنەوەیەکی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی‌ی گەلێك، بەڵکو پتر واتای ئەوە دەبەخشێت کەئەوانە تاوانبار بوون وەك هەر تاوانبارێکی ترو حکومەت لێیان خۆش بووە.

٩-حکومەت داوای ئەوە دەکات کە لەماوەی دوومانگدا هەموو ئەوانەی پێشتر لەسوپادا یان لەپۆلیسدابوون یان سیڤل بوون‌و بەشداریان لەبزووتنەوەکەدا کردووە، بەخۆیان‌و چەك‌و تەقەمەنییەکانەوە پەیوەندی بەشوێنەکانی خۆیانەوە بکەنەوەو بەپێی پلانی حکومەت بۆ ئەو بوارە هەڵسوکەوت بکەن، هەرکاتێك ئاشتی هاتەکایەوە (هێزی فرسان) بەپێی پلانی حکومەت ڕەوانەی شوێنەکانی خۆیان دەکرێنەوەو چەکەکانیان لێوەردەگیرێتەوە. دیارە ئامانجی سەرەکی حکومەت لەدانانی ئەو مەرجەدا بێهێزکردنی پێگەی سەربازی بزوتنەوەکە بو بەجۆرێك کەدواتر بتوانێت لەبواری ململانێی سەربازی‌و رامیاری‌و دیپلۆماسیدا پێگەی خۆی بەهێز بکات‌و لەو روانگەیەوە مامەڵە لەگەڵ پێشهاتەکاندا بکات.

ئەوەی جێگەی سەرنجە کەسەرکردایەتی‌ی کورد هەرتەنها بەراگەیاندنی بەیاننامەیەك بەو ناوەڕۆکە کرچ‌و کاڵەوە کەئاماژەمان پێدا، بەو مەرجە پێشوەخت‌و مەترسیدارەی حکومەت قایل بوو، لەکاتێکدا کەئەو چەکدارانە لەڕووی ژمارەیان‌و شارەزایی سەربازییەوەو ئەو چەکانەی کەلەگەڵ خۆیاندا هێنابوویان جێگەی بایەخ بوو، لەبەر ئەوە دامالینی بزووتنەوەکە لەوان، کەلێنێکی

فرەلایــەنی دروســت دەکــرد ئاکــامی نێگــەتیڤی هەمەچەشــنەی لێدەکەوتــەوە، شــایانی بەراوردکردنــە کەحکومــەت بــۆ پرســی مامەڵەکردن لەگەڵ (هێزی فرسان)دا کەهاوکاری حکومـەت بـونو لەژێر فەرمانی ئـەودا کاریـان دەکـرد، بەهــەمان ئـەو گـوڕو تینـە ئامادەیی چـەکداماڵینی ئـەوانی تێـدا نـەبوو، بـەڵکو ئـەو کـارەی لەچوارچــێوەی پلانــی خــۆیو رەچــاوکردنی بەرژەوەندییەکانیــداو هاتنەکایەوەی ئاشتییەوە گرێدا.

١٠-حکومــــەت بــــەڵێنی دا کەدەســــتەیەکی تایبــــەت بــــۆ ئاوەدانکردنەوەی ناوچە کوردییەکان دابمەزرێنێتو بودجەی بۆ تەرخان بکاتو چەند هەنگاوێکی تری چاکسازی لەبوارەکانی کۆمەڵایـەتیو رووناکبیریو شـارەوانیدا بنێـت، لـەم برگەیـەدا ئـەوە دەردەکـەوێت کەحکومەت لەبوارەکانی ئاوەدانکردنەوەو گەشـەپێدانی کوردسـتاندا جگــە لەبــەڵێنی تەمومــژاوی هــیچ بەرنامەیــەکی روونو پشــت بەستوو بەتوێژینەوەو ئامــاری دروسـتی لـەو بارەیـەوە نەخسـتەڕوو، تەنانــەت ئامــادەیی ئەوەشــی نیشــان نــەدا کەدەزگایــەك لەئاسـتی وەزارەتدا بۆ ئەو مەبەستە تەرخان بکات.

وێڕای هەموو ئەوانەش، لەبارێکدا ئەگەر بەڵێنەکانی حکومـەت لەم بارەیەوە بەڕاست لێکبدەینەوە، بەڵام هێشتا لەسایەی سسـتمێکی فەرمانڕەواییی رامیاریو ئابووریو کارگێڕی لەو چەشنەدا چـاوەڕوان نەدەکرا کەگەلی کوردو سەرکردایەتییەکەی هیوایەکی ئەوتۆی لەسەر هەڵچنن.

١١-لــــەخاڵێکی تـــردا هـــاتووە کەحکومـــەت کـــار بـــۆ نیشتەجێکردنەوەی هەموو ئەوانە دەکات کە لەشوێنەکانی خۆیانـەوە گواستویانەتەوە یان دەرکراون، حکومەت بۆی هەیە هـەر ناوچـەیەك تــاپۆ بکــاتو خاوەنــەکانیان قەرەبوویــەکی دادپەروەرانــەو بەپەلــە

بکرێنەوە. ناوەرۆکی ئەم بڕگەیە گوزارشت لەڕاستیی پیادەکردنی حکومەتەکانی عیراق بۆ سیاسەتی راگواستنو بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان دەکات کەدرێژەی هەبووەو هاوکات رەوایییو پاساو بەحکومەت دەدات کە بەبیانووی (بەرژەوەندیی گشتیی)ەوە دەست بەسەر هەرناوچەیەکی کوردستاندا بگرێتو بیکات بەموڵکی دەوڵەت.

سەبارەت بەسێ بەندە نهێنییەکەش، هەرچەند بایەخو گرنگییەکی رێژەییان هەبوو، بەڵام هیچیان جێبەجێ نەکران، و سەرلەبەریان لەئامانجو خواستە بنچینەییەکانی گەلی کوردو بزووتنەوەکەی نەبوونو گوزارشتیان لەکرۆکی ئەو بزووتنەوەیە نەدەکرد. لەلایەکی ترەوە ئەوەی جێگەی سەرنجە قایل بوونی (بارزانی)یە بەوەی ئەو سێ بەندە بەنهێنی بمێنێتەوە لەکاتێکدا کەئاشکرانەکردنیان لەبەرژەوەندی حکومەت بوو نەك کورد، هەروەها هەردوو بەندی یەکەمو دووەم بەشێوەیەك لەشێوەکان لەبەندەکانی بەیاننامەکەدا هاتووە، بەتایبەتی لەبەندی هەشتەمو نۆیەمدا. لەراستیدا ئەمە سەرکەوتنێکی تری دیپلۆماسیەتی حکومەت بوو بەسەر کورددا، چونکە ئاشکراکردنی بەندەکان دەبووە مایەی وروژاندنی چەند لایەنێکی تری ناو عیراق کەنەیاری حکومەت بونو بەمەبەستی بەدەستهێنانی چەند دەستکەوتێك فشاریان لەسەر دروست دەکردو بەوەش کورد دەیتوانی باروپێگەی بێهێزی حکومەت بەقازانجی خۆی لەو ململانێیە رامیارییە-دیپلۆماسییەدا بقۆزێتەوە، بەڵام لەلایەکی ترەوە دوور نییە هۆی قایل بوونەکەی (بارزانی) لەبارەی بەنهێنی هێشتنەوەی سێ خاڵەکە کارێکی دەست قەست بووبێتو پتر پەیوەندی بەبڕگەی کۆتایی بەندی سێیەمەوە بێت وەکو پێشووتر ئاماژەمان پێدا کەتێیدا هاتووە، "پارتی دیموکراتی کوردستان باسکی جەلالی

لەکوردستاندا هەڵوەشێنرێتەوەو هەموو چەکدارەکانیشیان وەکو جاشەکانی تر چەك کرێن"![*].

دیارە سوربوونی (بارزانی) لەسەر جێبەجێکردنی حکومەت بۆ ئەو مەرجەی دوایی، لەڕوانگەی بەرژەوەندییەکانی باڵای نەتەوەیی گەلی کوردو لەتای تەرازووی ململانێی هێزەکاندا لەبەرامبەر حکومەتی عیراق، سەنگو بایەخی ئەوتۆی نەبوو تاوەکو (بارزانی) لەقۆناغو پرۆسەیەکی وەها هەستیارو چارەنووسسازدا پێی لەسەر دابگرێتو وەك خاڵێکی نهێنی دانوستانی لەسەر بکاتو پێی قایل بێت، هەر هیچ نەبێت بەبەراورد لەگەڵ پرسە چارەنووسسازەکانی تری عیراقو کوردستاندا.

دواتریش هەر لەدرێژەی ئەو هەڵوێستەیدا، لەو یاداشتەی کە لەکۆتایی مانگی (٩/١٩٦٦)دا پێشکەش بەسەرۆك کۆماری کردو هەروەها لەسەردانەکەی ناوبراودا بۆ کوردستانو دیداریان لەگەڵ یەکتریدا لە (٢٦/١٠/١٩٦٦)دا، دیسانەوە بابەتی چەکداماڵینی (نەیارەکانی)و بڕینی یارمەتییەکانی حکومەت لێیانو دوورخستنەوەیان لەپرۆسەی وتووێژەکاندا، داواکاریی سەرەکی (بارزانی) بوو لەحکومەت[40].

---

[*] ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢١٦.

[40] بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٢٦. بەپێی (محسن دزەیی)، لەو کۆبوونەوەیەدا هەردوو لایەنەکە ئارەزووی خۆیان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان بەرێوشوێنی ئاشتیانەو برایانەو جێبەجێکردنی بەندەکانی بەیاننامەکەی (بزاز) دەربڕی، هەروەها دوای گەڕانەوەی شاندەکەی حکومەت، (بارزانی) خۆشحاڵی خۆی بەو سەردانە دەربڕیو رایگەیاند کە هیچ گومانی لەنیازپاکیو پیاوچاکی سەرکۆمارو ئارەزووی ئاشتیخوازانەی نەبووە!. بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٤١.

هەر لەدرێژەی ئەو دوو بەرەکییەدا باڵی بیرۆی سیاسیی پێشووی پارتی لە (١٩٦٧/٣/٢٧)دا کۆنگرەیەکی بەناوی (کۆنگرەی شەشەمین) بەستو کۆمەڵێك بڕیاری لێکەوتەوە، کەجگە لەو خاڵەی کەتایبەت بوو بەسووربوونیان لەسەر فشار خستنە سەر حکومەتی عێراق بۆ جێبەجێکردنی بەیاننامەکەی (بزاز)، ئیتر زۆربەی خاڵەکانی تر دووپاتکردنەوەو قوڵترکردنەوەی سیاسەتو هەڵوێستەکانی پێشووتریان بوو لەبارەی سەرکردایەتیی پارتی باڵی (بارزانی)یەوە[41].

ئەم هەنگاوەو دژە هەنگاوەکانی نەیارەکەی ئەوەندەی تر کاریگەریان لەسەر بێهێزکردنی بەرەی نێوخۆیی گەلی کوردو بزووتنەوەکەی بەجێهێشتو سەرەنجام لەبەرژەوەندیی حکومەتی عێراقدا شکایەوە لەسەر هەموو ئاستەکانی سیاسیو دیپلۆماسیو ئابووریو سەربازیدا.

شایانی ئاماژە پێدانە کە (جەمال نەبەز) ڕۆژی سەردانەکەی (عارف) بە (١٩٦٦/١٠/٢٨) باس دەکات کە بەمەبەستی دڵنیایی کردنەوەی (بارزانی) بوو لەنیازی حکومەت بۆ جێبەجێکردنی بەرنامەکەی (بزاز)، و (بارزانی) ئەوەی دەربڕی کەئاشتیو هێمنی لەعێراقدا بەئاوات دەخوازێت. بڕوانە، جەمال نەبەز، س پ، ل ٢٧٦.

[41] بۆ زانیاری پتر لەبارەی گرنگترین بڕیارەکانی ئەو کۆنگرەیەوە، بۆ نمونە: بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ل ٢٢٧-٢٢٨.

باسی چوارەم
پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو باڵەکەی سەرکردایەتیی کوردو حکومەتی عیراق لە (١٩٦٧-١٩٦٨/٧/١٧)

تەوەری یەکەم:
سەردەمی هەردوو کابینەی حکومەتەکەی (ناجی طالب)و (عبدالرحمن عارف)

لەسایەی ئەو هێمنییە ڕێژەیییەی کە لەئاکامی درێژەکێشانی ماوەی وتووێژەکانی نێوان (بارزانی)و حکومەتدا هاتبووە کایەوە، ژمارەیەك لەبەرپرسانی پارتی باڵی (بارزانی) لەنێوان (١٦/١/١٩٦٧-٤/٤/١٩٦٧)داو لەسەر داوای سەرۆك کۆمار سەردانی بەغدادیان کردو چاویان بەژمارەیەك لەبەرپرسانی حکومەت کەوت[٤٢]. ئەوەی بەدیدەکەین لەوبارەیەوە ئەوەیە کەهیچ لایەنێکیان کارنامەیەکی فەرمییان بۆ سەردانەکە ڕێکنەخستبوو، بەڵکو پتر لەسەردانی مجامەلەی رامیاری دەچوو، هەر بۆیە هیچ ئاکامێکی یاسایی‌و رامیاری لێنەکەوتەوە.

لە (١٩/١/١٩٦٧)دا (فواد عارف) و (بابە علی شێخ محمود) بەواژۆی خۆیان یاداشتێکیان پێشکەش بەسەرۆك کۆمار کردو تێیدا داوایان لێکرد کەپێویستە حکومەت هەنگاوی راستەقینە بنێت بۆ جێبەجێکردنی بەیاننامەکەی (بزاز) کەتا ئەو کاتەش هیچ بەندێکی

---

[42] ئەوانەی بەشداربوون لەسەردانەکانی ئەو ماوەیەدا: ادریس بارزانی، مسعود بارزانی، حبیب محمد کریم، صالح یوسفی، نافذ جلال، محسن دزەیی. بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٨٩-١٩١. محسن دزەیی، س پ، ل ل ١٤٥-١٤٩.

بەتەواوی جێبەجێ نەکرابوو بەپێی ئەوەی کە لەناوەڕۆکی سیازدە خاڵەکەی ئەو یاداشتنامەیەدا ئاماژەی پێدراوە[٤٣].

لە (١٩٦٧/٥/٣)دا (ناجی طالب) داواکاری دەست لەکارکێشانەوەی خۆی پێشکەش کردو لە(١٩٦٧/٥/٨)دا پەسەند کرا، وە لە(١٩٦٧/٥/١١)دا کابینەی نوێی حکومەت بەسەرۆکایەتی (عارف)ی سەرۆك کۆمار پێکهاتو چوار جێگری سەرۆك وەزیرانی لەخۆگرتبو، کەئەوانیش بریتیبوون لە(طاهر یحیی)و (فواد عارف)[٤٤] وەکو نوێنەری کورد کە بەرێنماییی (بارزانی) ئەو پۆستەی وەرگرت[٤٥]و(عبدالغنی الراوی)و (اسماعیل مصطفی)[٤٦].

لەگەڵ گرژتربوونی پەیوەندییەکانو دواتر هەڵگیرسانی جەنگی نێوان وڵاتانی عەرەبیو ئیسرائیل لە (١٩٦٧/٦/٥)دا، حکومەتی عیراقی کاری دەکرد لەپێناو مسۆگەرکردنی بەرەی کوردستان لەوەی کە لەکاتی بەشداریکردنی سوپای عیراق لەو جەنگەدا، هیچ جموجۆڵێکی سەربازی لەلایەن کوردەوە لەدژی سوپای عیراق نەکرێت کەکار بکاتە سەر پلانو چالاکییە سەربازییەکانی لەو شەڕەداو ئەگەر بکرێت هێزی پێشمەرگە لەپاڵ سوپای عیراقدا بەشداری پێبکرێت لەشەڕدا لەدژی ئیسرائیل[٤٧].

---

43 بۆ دەقی یاداشتنامەکە بڕوانە، فواد عارف، س پ، ل ل ٢٩١-٢٩٨.

44 بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١٩٦.

45 بڕوانە، د. شێرکۆ فتح الله عمر، س پ، ل ١٣٤.

46 (محسن دزەیی) ناوی (اسماعیل مصطفی)ی شیعە ئاینزای وەك چوارەمین جێگری سەرۆك وەزیران دێنێت. بڕوانە، محسن دزەیی، س پ ل ١٥١.

47 بایەخی سەرەکی بێلایەنکردنو دابینکردنی بەرەی کوردستان لەوەدا دەردەکەوێت وەکو (عبدالکریم فرحان) گوزارشتی لێکرد بەوەی لەو هەلومەرجەدا زۆربەی

لەبەرامبەریشدا بەرپرسانی ئیسرائیلی وەکو (شماریە جوشمان) دەڵێت: بەو شێوەیە بیریان دەکردەوە "یارمەتیدانمان بۆ کوردەکان کەڵکی زۆری پێگەیاندین، بۆ ئەوە یارمەتیمان دەدان لەجەنگیاندا لەدژی عیراق، تاوەکو رێگە لەعیراق بگرین هێرش بکاتە سەرمان، یان بەشداری لەجەنگێکی وەهادا بکات"[48].

حکومەتیش لەلایەن خۆیەوە داوای لەهەردوو لایەنە کوردییەکە کرد کەهەڵوێستی خۆیان لەو بارەیەوە دەربڕن، سەرکردایەتی پارتی باڵی بیرۆی رامیاری پێشوو هەڵوێستی خۆی بە بەڵێنی پشتگیریکردن‌و ناردنی هێزێك بۆ بەرەی جەنگ دەربڕی[49]. هەروەها حکومەت لەرێگەی ناردنی چەند کەسایەتییەکەوەو دواتریش لە (٥/٦/١٩٦٧)دا بەناردنی شاندێکی فەرمی بۆ لای بارزانی لەگەڵاڵە[50]، دەیویست لەو بارەیەوە لەهەڵوێستی ئەوانیش دڵنیا بێت،

سوپای عیراقی لەوبەرەیەدا دابەش ببوون. بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ١٩٨. بەپێی هەندێك سەرچاوە سەرکردایەتیی کوردو بارزانی دەستپێشخەریان کرد بۆ ناردنی بروسکەو نامە بۆ حکومەتی عیراق‌و سەرۆکی میسر لەبارەی ئەنجام نەدانی کورد هیچ کارێك دژی سوپای عیراق کە کار بکاتە سەر بەشداریکردنی سوپاکە لەجەنگ دژ بەئیسرائیل، بڕوانە، د. شێرکۆ فتح الله عمر، س پ، ل ١٩٧.

48 شلومونکدیمون، س پ، ل ١٩١.

49 بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٣٥.

50 شاندەکە پێکهاتبوو لە (لیوا روکن حمودی مهدی)، (لیوا رکن ابراهیم الانصاری) سەرکردەی تیپی دووەم، (لیوا رکن کمال مصطفی عەلەمدار) سەرۆکی لیژنەی باڵای ئاشتی، (لیوا رکن حسن حلمی) سەرکردەی تیپی یەکەم، (لیوا رکن فاضل عباس حلمی)، و(عمید رکن عبدالمنعم المصرف) موتەصەریفی لیوای هەولێر، (شێخ ناظم العاصی). بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٥٢.

ناوبراو لەگەڵ ئەوەی بایەخێکی ئـەوتۆی بەداخوازیەکـەی حکومـەت نەدا، بەڵام هەرچۆنێك بێت بەڵێنی پێدانو لەوبارەیەوە دڵنیای کردنو بەڵێنەکەشی بەڕاستی بوو[٥١].

بـەڵام لەلایـەکی تـرەوە سـڵی لـەوە نـەدەکردەوە کـە لەلێـدوانو کۆڕەکانـدا لایـەنگری خـۆی بـۆ ئیسـرائیلو بایـەخی هاوپـەیمانێتی لەگەڵیدا دەبڕێتو هەروەها ئاشکرابوونی پەیوەندییـەکانیانی بـەلاوە گرنگ نەبوو، هەروەك چۆن بێ ئومێدی خۆی لەعەرەب دەردەبڕی[٥٢]، و کوردو ئیسرائیلی بەهاوچارەنووس لەبەرامبەر عەرەبدا ناوزەد دەکردو تەنانەت پاش تەواوبوونی جەنگەکـەش سـەردانی ئیسـرائیلی کـردو چـاوی بەگـەورە بەرپرسـانی حکومەتەکـەی کـەوتو برێـك چـەكو تەقەمەنی لێوەرگرتن[٥٣].

لەلێکدانەوەی هەڵوێستی هـەردوو لایەنـە کوردییەکـەدا لەمـەڕ جەنگی عەرەب-ئیسرائیل، گەیشتینە چەند ئەنجامێكو گرنگترینیـان دەخەینە ڕوو:

---

[51] بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ١٩٤. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٣٥. شـلومونکدیمون لـە ١٩٣. لـەو هەلومەرجـە رامیـاریو سـەربازییە ناسـکەدا کەحکومەتی عیراقی پێیدا تێپەڕدەبوو، (بارزانی) لەبری ئەوەی بـەپێی بنـەماکانی دانوسـتانی سـەرکەوتوو رەفتـاری بکردایـەو فشـاری بخسـتایە سـەر حکومـەت بەمەبەستی سەپاندنی مەرجی قورسو بەدەستهێنانی بەڵێنو مافی پـتر بـۆ گـەلی کورد، کەچی بەڵێنی بەشاندەکەی حکومەتداو گوتی "بروسکەیەك بەسـەر هـەموو یەکەکانی پێشمەرگەدا گشتاندن دەکەم بەراگرتنی هەموو کردەوەکـانی دژ بەسـوپا ئەگەر هەبێتو سوپاش بەتەواوی رێگەی لەبەردەمدا بۆ بەشداریکردن لەشـەڕەکاندا کە بەداخەوە تێیدا دۆڕاو دەبێت". محسن دزەیی، س پ، ل ١٥٣.

[52] بڕوانە، شلومو نکدیمون، س پ ، ل ل ١٢١، ١٤١، ١٦٠.

[53] بڕوانە، هـ س، ل ل ٢٠١-٢٠٣. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٣٥.

١-حکومەت لەداواکارییەکەیدا لەهەردوو لایەنە کوردییەکە بەوەی کەهەڵوێستیان لەو بارەیەوە نێگەتیڤ نەبێت، بەڵکو پێویستە پۆزەتیڤ بێت، تا ئەندازەیەکی باش ئامانجی خۆی پێکا.

٢-حکومەت توانی لەرێگەی دەرکردنی بەیاننامەو راگەیاندنی چەند خاڵێکەوە لەچوارچێوەی کارنامەی خۆیدا، وێڕای پێدانی بەڵێنی جۆراوجۆر، سەرکردایەتی کوردی بەدەمەوە بگرێت بەبێ ئەوەی هیچ پابەندێتیەکی یاسایی و رامیاری بخاتە ئەستۆی خۆی.

٣-لەئەنجامی درێژەکێشانی دووبەرەکی نێوانیاندا، سەرکردایەتی‌ی کورد نەیانتوانی ئەو هەلومەرجە نالەبارەی کەحکومەت لەسەر هەردوو ئاستی نێوخۆیی و دەرەکی پێیدا تێپەڕدەبوو لەبەرژەوەندیی کورددا بقۆزنەوەو فشار بخەنە سەر حکومەت و بەشێك لەداواکارییە بنچینەییەکانی گەلی کوردی پێ جێبەجێ بکەن، سەرەنجام هەلومەرجەکە گۆڕاو ئەوانیش هیچ ئامانجێکی ریشەیی کوردیان بەدەست نەهێنا.

٤-لەئاکامی بەراوردکردنی نێوان هەڵوێستی هەردوو لایەنە کوردییەکە لەوبارەیەوە وای بۆ دەچین کەهەڵوێستی (بارزانی) بەرامبەر بەڕوداوو پێشهاتەکان و حکومەتی عیراق جۆرێك لەمانۆڕی سیاسی و دیپلۆماسی پتری پێوە دیارە، چونکە هەڵوێستی خۆی بەتەواوی وابەستەی سیاسەتەکانی حکومەت نەکردو هاوکات هەموو سەرە داوەکانی وتووێژەکانی لەگەڵدا نەبڕی[٥٤]، بەڵکو هەوڵیدا جگە لەعیراق دەرگای تر بۆ پشتیوانی و هاوکاریکردن لەسەر خۆی بکاتەوە، وەك ئەو پەیوەندیانەی کە لەگەڵ ئێران و ئیسرائیلدا

[54] بڕوانە، شلومو نکدیمون،س پ، ل ١٥٥.

ئەنجامیدا[55]. هەرچەندە هەندێك جار پەیوەندییەكانی لەگەڵ ئێراندا لەسەر حسابی بزووتنەوەی نەتەوەیی گەلی كورد لەرۆژهەلاتی كوردستاندا دەبوو، پەیوەندییەكانی (بارزانی) لەگەڵ ئەو دوو وڵاتەدا بواری ئەنجامدانی مانۆڕی رامیاری دیپلۆماسی لەدژی حكومەتی عیراقی باشتر بۆ رەخساندو ئەندازەیەكی هەستكردن بەمەترسیو دڵەڕاوكێی بۆ حكومەتی عیراق دروست كرد[56].

تەوەری دووەم:

سەردەمی كابینەی حكومەتەكەی (طاهر یحیی)

(عبدالرحمن عارف) ی سەرۆك كۆمارو سەرۆك وەزیران، پاش ماوەیەكی كورت لەكاركردنیدا، لەپۆستی دووەمیاندا دەستی لەكار كێشایەوەو (ناجی طالب)ی بەپێكهێنانی كابینەی نوێ راسپارد بەڵام ناوبراو دوای ئەوەی كەنەیتوانی كابینەكە پێكبهێنێت، لە (١/٨/١٩٦٧)دا دەستی لەكار كێشایەوەو سەرۆك كۆماریش (طاهر یحیی)ی بۆ ئەو كارە راسپارد[57].

لەبارەی هەڵوێستی سەرۆك وەزیرانی نوێوە لەمافو داخوازییەكانی گەلی كورد، ناوبراو دوو لیژنەی پێكهێنا، یەكەمیان لیژنەی باڵای ئازووقە بەسەرۆكایەتی خۆیو دووەمیان لیژنەی ئاساییكردنەوەی بارودۆخی باكوور كە بەهاوبەشی لەنوێنەرانی حكومەتو نوێنەرانی (بارزانی) پێكهاتبوو[58].

---

[55] بڕوانە، هـ س، ل ١٣٥.

[56] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ل ٢٣٦-٢٣٧.

[57] بڕوانە، عبدالكریم فرحان، س پ، ل ٢٠٥. محسن دزەیی، س پ، ل ١٥٤.

[58] لیژنەكە پێكهاتبو لە: نوێنەرانی حكومەت، (طاهر یحیی) سەرۆك وەزیرانو سەرۆكی لیژنەكە، وهەریەكە لەوەزیرانی نێوخۆو داراییو ئابووریو پیشەسازیو

(طاهر يحيى) لەدوا كابينەيدا كەساڵێكو چەند ڕۆژێكـى خايانـد دوو جار سەردانی بـارزانیی لەكوردسـتاندا كـرد، و لەسـەردانەكەی كۆتایی مانگی ئابدا بـۆ گەلاڵـە، بـەڵێنی لـەبارەی جێبـەجێكردنی بەیاننامەكەوەدا[٥٩]. وە لـە (٢٧/١٠/١٩٦٧)دا شـاندێكی ڕەوانـەی لای (بـارزانی) كـردو هەڵوێسـتی حكومـەتی لـەبارەی هەنـدێك لەداخوازییەكانی كوردەوە ڕوونكردەوە[٦٠]. بەڵام سەرلەبەری ئەو هەوڵانە

كشتوكاڵو كاروباری باكوورو سەركردەی تیپی یەكەمو موتەسەریفی لیوای هـەولێر (عبدالمنعم المصـرف)و (لیـوا كمـال مصـطفی عەلەمـدار)، فەرمانـدەی كـۆلیجی ئەركان نوێنەرانی (بارزانی)، هەریەك لە (محسـن دزەیـی)و (نافـذ جـلال). بڕوانـە، عبـدالكریم فرحـان، س پ، ل ٢٠٩. مسـعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٩٥-١٩٦. هەر لەسەردەمی ئەم كابینەیەی ناوبراودا، بۆ یەكەمین جار وەزارەتی كاروباری باكوور دامەزرێندراو پۆستەكە بە (عمید عبدالفتاح سعید شاڵی) سپێردرا. بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ١٥٤.

[59] بڕوانـە، محسـن دزەیـی، س پ، ل ١٥٨. (عبـدالكریم فرحـان) دەڵێـت: لـەو كۆبوونەوەیەدا پێشنیازی پەیمانێكی نیشتمانیم كرد كـە لەچـوار خـاڵ پێكهـاتبوو، كەس هیچ ڕایەكی لەبارەوە دەرنەبڕی، واپێدەچـوو كەهـەموان بەناراسـتەوخۆ پێـی قایل بن، و دواتر سـەرۆك وەزیـران سـوربوونی حكومـەتی لەسـەر جێبـەجێكردنی بەیاننامەكەی (بزاز) بە (بارزانی) ڕاگەیاند. پوختەی خاڵەكان بریتیبوون لـە: ١- هەڵگیرسـانەوەی شـەڕ تـاوانو خیانەتـە بەرامبـەر نیشـتمانو هـاوولاتی. ٢-پـاش كشانەوەی چەكدارە كوردەكـان دامودەزگاكـانی كـارگێڕی خۆجێیـەتی دەگەڕێنـەوە شوێنی خۆیانو كارەكانیان ئـەنجام دەدەن. ٣-هـەموو كوردەكـان دەگەڕێنـەوە سـەر پیشەكانی خۆیانو.. هتد. ٤-شۆڕشگێڕە كوردەكان چەكە مام ناوەنجیو قورسەكانیان بەحكومەت دەدەن. بڕوانە، عبدالكریم فرحان، س پ، ل ل ٢٠٩-٢١٠.

[60] شاندەكە پێكهاتبوو لە: عقید عبدالهادی الراوی، عبدالفتاح شاڵی، عقید كمال مصطفی عەلەمدار، عبدالمنعم المصرف. بڕوانە، مسـعود البـارزانی، ب٣، س پ، ل ١٩٦.

هیچ هەنگاوێکی کردارەکیو راستەقینەی لێنەکەوتەوەو بەبێ ئاکام مایەوە. لەسەر ئاستی پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو لایەنە کوردییەکە، تا دەهات نێوانیان بەرەو ئالۆزیو پێکدادانی پتر دەچوو[٦١]، بەو شێوەیە بارودۆخەکە بەبەرژەوەندیی حکومەت شکایەوەو باری سەرکردایەتیی کوردی بەگشتی بێهێزترکرد*.

وێڕای گرژتربوونی پەیوەندییەکانی نێوان حکومەتو (بارزانی) لەئاکامی فشاری رەوتی توندڕەوی ناو سوپا بۆ سەر سەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیران، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نامەگۆڕینەوە لەوبارەیەوە لەنێوانیاندا هەر درێژەی هەبوو، کە بەشێوەیەکی گشتی جەختیان لەسەر تاوانبارکردنی یەکتری بەپێشێلکردنی رێککەوتنی ئاگربەستو داواکاریان بۆ سنووردانان بۆ دەستدرێژییەکانیان بۆ سەر یەکتری دەکردەوە[٦٢].

هەر لەدرێژەی ئەو هەلومەرجەدا (بارزانی) هەوڵێکی دیپلۆماسیی خستە گەڕ لەرێگەی ناردنی نامەوە بە (عزیز شریف)دا، بەمەبەستی روونکردنەوەی بارودۆخەکەو ئاگادارکردنەوەی بەرپرسانی ژمارەیەك لەولاتانی وەك سووریاو میسرو جەزائیرو یەکێتیی سۆڤێت لەسیاسەتە هەڵەکانی حکومەتی عیراقی لەبارەی

---

[61] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەو بۆ نمونە بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ل ٢٢٠-٢٢٢. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ل ٢٢٧-٢٢٨. مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٩٧-١٩٩.

* بۆ زانیاریی پتر لەبارەی هەڵسەنگاندنی سەرکردایەتیی کورد لەو قۆناغەدا بۆ نمونە بڕوانە، د. شێرکۆ فتح الله عمر، س پ، ل ١٢.

[62] بۆ زانیاری پتر لەو بارەیەوە، بڕوانە، مسعود البارزانی، ب٣، س پ، ل ل ١٩٩-٢٠١.

گەلی کوردەوەو داواکردنی لێیان کەجۆرێك لەفشار بخە نەسەر حکومەت بۆ ئەوەی بەو سیاسەتانەی خۆیدا بچێتەوە. بەلاّم کودەتاکەی رۆژانی (١٧-١٩٦٨/٧/٣٠)ی بەعسییەکان[٦٣]، کۆتایی بەو قۆناغە هێنا بەبێ ئەوەی نەشەڕەکانو نەهەوڵە دیپلۆماسییەکان ئاکامێکی ریشەیی بۆ گەلی کورد بەدەستەوە بدەن[٦٤]، بەوەش قۆناغێکی نوێی پەیوەندییەکانی نێوان حکومەتو سەرکردەکانی گەلی کورد دەستی پێکرد.

[63] لەبارەی وردەکاریەکانی ئەو کودەتایەوە، بۆ نمونە بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ل ٢٣٦-٢٣٧. شلومونکدیمون، س پ، ل ٢١١. شایانی ئاماژەپێدانە کە (طاهر یحی)ی سەرۆك وەزیران بەماوەیەکی زۆر کەم بەر لەڕوودانی ئەو کودەتایەدا دەست لەکارکێشانەوەی خۆی پێشکەش بە (عارف)ی سەرۆك کۆمار کرد. بەڕای ئێمە ئەوەش نیشانەیەکی تری پشێویی بارودۆخی رامیاری ولاّت بەگشتیو حکومەت بەتایبەتی بوو. لەوبارەیەوە بڕوانە، عبدالکریم فرحان، س پ، ل ٢٣٣.

-Iraq، History. www.infoplease.com.

-Borgna Brunner، Iraq Timeline، www.infoplease.com.

[64] لەو بارەیەوە بۆ نمونە بڕوانە، محسن دزەیی، س پ، ل ل ١٥٨-١٧٤. ئیبراهیم جەلال، س پ، ل ٢٤٢و لاپەڕەکانی دواتر. شۆڕش حسن عمر، س پ، ل ل ١٠٢-١١٤.

پوختەی ئەنجامەکان

لەئاکامی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە چەند ئەنجامێك، لێرەدا پوختەی گرنگترینیان دەخەینە روو:

١-گەلی کورد لەهەموو قۆناغە مێژووییەکانیدا کەخاوەن دەوڵەت، میرنشین، یان پارتو بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەییو نیشتمانی بووە بایەخی دانوستانی رێوشوێنە ئاشتیەکانی زانیوەو بەپێی تواناو رەخساوی هەلومەرجەکان پیادەی کردووە.

٢-مەرج نییە لەهەموو بارەکاندا ئامانجی لایەنە دانوستانکارەکان لەوتوێژەکانیاندا گەیشتن بوو بێت بەرێککەوتن، هەروەها مەرج نییە ئامانجە راگەیەندراوەکانیان ئامانجە راستەقینەکانیان بووبێت.

٣-چالاکی دیپلۆماسی لای گەلی کوردیش ریشەیەکی مێژویی قوڵی هەیەو قەوارە کوردییەکان هەر لەسەردەمی لۆلۆییو میتانیو میدییەکانەوە بۆ نمونە بایەخیان زانیوەو بەپێی هەلومەرجو رێورەسمی باوی سەردەمەکانیان لەگەڵ قەوارەکانی دەوروبەریاندا پەیڕەویان کردووەو هەوڵیانداوە وەکو ئامرازێکی ئاشتیانەیەی راپەڕاندنی سیاسەتی دەرەوەیان کەڵکی لێوەرگرن.

٤-پرۆسەکانی دانوستان لەو سەردەمانەی کەکورد خاوەنی قەوارەی سەربەخۆی وەك دەوڵەتو نیمچە سەربەخۆی وەك میرنشین بووە، لەدوو ئاستی تا ئەندازەیەك هاوتا لەگەڵ دەوڵەتانی تردا ئەنجامدراوە، وەکو ئەوەی لەسەردەمی دەوڵەتی میدیو دەوڵەتی دۆستەکی ومیرنشینەکانی ئەردەلانو بابانو سۆرانو بۆتاندا روویانداوە، بەلام دانوستانەکانی نێوان سەرکردایەتیی گەلی کورد لەباشورو دەسەلاتدارانی ئینگلیزو حکومەتەکانی عیراق هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە لەنێوان دوولایەندا بووە کە بەلایەنی

کەمەوە لەڕوی ئاستو سروشتی یاساییانەوە لەیەکتری جیاواز بوون، لایەنێکیان لەسەر ئاستی فەرمیو لەسروشتی دەوڵەتدا کەحکومەت نوێنەرایەتی دەکرد، ئەویتریان لەسەر ئاستی سیاسی-میلليو لەسروشتی بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی نەتەوەییدا کەسەرکردایەتییەکی میللی دەینواند.

٥-(شێخ عبدالسلامی دووەم) لەسنووری توانااو رەخسانی هەلومەرجەکەدا چەند رێوشوێنێکی رامیاریو دیپلۆماسی گرتەبەر لەچەشنی هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکانو یەکخستنی هەڵوێستی هۆزو تیرە کوردییەکانو پێوەندی کردن بەپارتو کۆمەڵەو کەسایەتییە کوردییەکانو ناردنی بروسکە بۆ دەسەڵاتدارانی عوسمانیو کارکردن بۆ پتەوکردنی پەیوەندی دۆستایەتی لەگەڵ کەمینەکانی نێوچەکەو وتووێژکردن لەگەڵ هەندێك لەبەرپرسانی تورکو دواتریش رووسدا. وێڕای بایەخی ئەو هەوڵانە، بەڵام ئەنجامێکی راستەوخۆی بەدەستەوە نەدا، بەپلەی یەکەم بەهۆی بەرپابونی یەکەمین جەنگی جیهانو شوێنەوارەکانییەوە لەسەر نێوچەکە بەگشتیو باشووری کوردستان بەتایبەتی.

٦-وتووێژەکانی نێوان سەرکردایەتیی گەلی کورد لەباشوور لەسەردەمی (شێخ محمودی حفید)و حکومەتی عیراقداو دەسەڵاتدارانی بەریتانیا لەم وڵاتەدا، وێڕای ئەوەی کەکورد سێ جار بوو بەخاوەن حکومەتی نێوخۆیی تایبەت بەخۆی لەناوچەکەدا، بەڵام بەهیچ شێوەیەك بوونو کاریگەری دامو دەزگاکانی ئەو حکومەتە کوردیانە لەمیانی پرۆسیسەکانی وتووێژدا لەگەڵ هەردوولایەنی عیراقو بەریتانیادا رەنگی نەداوەتەوە، بەم شێوەیە لەلێکدانەوەی وتووێژەکانی ئەو قۆناغەدا هیچ کاتێك هەست بەوە ناکرێت کە لەنێوان دوو لایەندا بووە کەهەردووکیان خاوەنی حکومەت بووبن،

چونکه وتوویژەکان سروشتی یاسایی‌و فەرمیان وەرنەدەگرت، وەك ئەوەی پێویست بوو وابێت، بەڵکو لەلایەنی کوردەوە لەپرۆسەکان پتر مۆرکی تاکەکەسی‌و سەرکردایەتی‌ی میللی-نیوچەیی بەخۆوە بینی، نەك مۆرکی فەرمی حکومەتی کوردستان.

٧-ئامانج‌و داخوازی (شێخ محمودی حفید)و هەڵوێستەکانی لەمەڕ بارودۆخی کوردستان‌و عیراق لەسەر بنەمایەکی جێگیرو بەرنامەدار نەبوو، بەڵکو پتر مۆرکی کاردانەوەی لەبەرامبەر سیاسەتەکانی حکومەتەکانی بەریتانیاو عیراقی لەمەڕ خواستەکانی گەلی کورد لەباشوور پێوە دیارە. لەم روانگەیەوە دەبینین داخوازییەکانی ناوبراو لەوتوویژەکاندا جۆرێك لەمۆرکی گشتگیریی‌و ناڕوونی‌و ناوردی‌و هەڵکشان‌و داکشانی پێوەدیارە، بەڵام هەڵوێستی هەردوو حکومەتی بەریتانی‌و عیراقی لەوتوویژەکاندا لەبارەی دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردەوە لەباشوور، لەسەر بنەمایەکی ستراتیجی تا ئەندازەیەکی زۆر روون داڕێژرابوو، بەجۆرێك کە لەباشترین باردا ئامادەیی سەلماندنی لانی هەرە کەمی خواستە کارگێڕی‌و زمانەوانیەکانی گەلی کوردبن.

٨-خەباتی رامیاری‌و دیپلۆماسی‌و چەکداری کورد لەسەردەمی (شێخ محمودی حفید)دا چەند رێوشوێن‌و شێوازێکی بەخۆوە بینی کەسەرجەم تەواوکەری یەکترین گرنگترینیان:

أ-کارکردن بۆ سازدانی بەرەی نێوخۆیی‌ی کورد.

ب-نامەگۆڕینەوە، ناردنی یاداشتنامە، ناردنی نوێنەری تایبەت بەشێوەی تاك‌و هەندێك جاریش بەشێوەی دەستە نێردراو.

ت-سەردانی کردنی بەرپرسانی عیراقی‌و بەریتانی‌و پێشوازیکردنیان‌و ئەنجامدانی کۆبوونەوە لەگەڵیاندا لەئاستی هەرە بالاوە تا نزمترینیان.

پ-پرسو راوێژکردن بەکەسانی دەوروبەری هەرچەندە بەئەندازەیەکی سنوورداریش بێت.

ج-ناردنی نامەو یاداشتنامە بۆ ناوەندە نێودەوڵەتییەکانی وەکو کۆنگرەی ئاشتی لەپاریسو رێکخراوی کۆمەڵەی گەلان.

ح-بەکارهێنانی خەباتی چەکداریو ئەنجامدانی رێککاری ناوبەوناو لەگەڵ ژمارەیەك لەبەرپرسانی تورکدا بەمەبەستی فشار خستنە سەر عیراقو بەریتانیا بۆ سەلماندنی بەشێك لەمافو داخوازییەکانی گەلی کورد.

٩-(شێخ محمود) لەچارەنوسسازترینو دژوارترین هەلومەرجی نێوخۆیی باشووری کوردستانو عیراقو نێودەوڵەتیدا کاری دەکرد، کەوێستگە سەرەکییەکانی بریتیبوون لەیەکەمین جەنگی جیهانیو کاریگەرییەکانی لەسەر جیهانو ناوچەکەو دامەزراندنی دەوڵەتی عیراقو بەزۆر لکاندنی باشوری کوردستان بەو وڵاتە تازە دامەزراوەوەو دانانی یەکەمین دەستوری عیراقو ماندێتی عیراقو دواتر سەربەخۆبوونی عیراقو بەئەندامبوونی لەرێکخراوی کۆمەڵەی گەلاندا. هەرچەندە (شێخ محمود) بۆی نەلوا کە لەرێگەی کارو چالاکییە سەربازیو دیپلۆماسییەکانییەوە ئامانجە بنچینەییەکانی گەلی کورد لەباشوردا بەدی بهێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناکرێت کاریگەری سەرلەبەری دۆزی نەتەوەیی کورد لەباشورو هەوڵەکانی سەردەمی ناوبراو لەپرسەکانی عیراق بەگشتیو ئەو ئەندازە کەمەی مافە سەلمێندراوەکانی ئەم گەلە لەقۆناغی پاشایەتی عیراقدا رەچاو نەکرێت لەچەشنی بەنیوەچڵی سەلماندنی رامیاریو یاسایی بەشێکی هەرە کەمی مافەکانی گەلی کورد لەباشوردا لەشێوەی مافەکانی هاوڵاتیبوونو مافە کارگێڕیو کلتووریو زمانەوانییەکانو بەشداریکردنی ژمارەیەك لەنوێنەرانی کورد لەدامودەزگاکانی

فەرمانڕەوایی عیراق‌و دەربڕینی چەندین بەیاننامەی فەرمی‌و بەڵێنی زارەکی‌و جێگیرکردنی چەندین مەرج لەبەڵگەنامە یاساییە نێوخۆیی‌و نێودەوڵەتییەکاندا لەبارەی مافەکانی گەلی کوردەوە، بەتایبەتی لەسەروبەندی تاج لەسەرنانی فەیسەڵ‌و دانانی دەستورو لکاندنی باشوری کوردستان بەعیراق‌و مەرجەکانی سەربەخۆییبوونی‌و بەئەندامبوونی لەرێکخراوی کۆمەڵەی گەلاندا دیارە سەلماندنی ئەو بڕە مافانە بەهەموو کەموکوڕییەکانیەوە، بایەخی خۆیان هەبووە. چ بۆ ئەو قۆناغە بێت یان سەلماندنی بەشێك لەمافەکانی گەلی کورد بێت لەسەردەمی کۆماریدا، بەلاّم لەگەڵ هەموو ئەو گرنگی‌و بایەخەشدا، هێشتا پێمان وایە کەرۆڵی کورد لە بەلاداخستنی ئەو پرسانەی ئاماژەمان پێدا یەکلاکەرەوە نەبوو.

١٠-چەند تێبینییەکی سەرەکی لەسەر سیاسەت‌و هەڵوێستەکانی (شێخ محمود) بەدی دەکرێن گرنگترینیان:

أ-دانەمەزراندنی دەزگایەکی دیپلۆماسی یان تەنانەت لیژنەیەك بۆ راپەڕاندنی کارو چالاکی دیپلۆماسی حکومەتەکەی، لەکاتێکدا کەسەردەمی ناوبراو پێکهێنانی سێ حکومەتی لەباشوری کوردستاندا بەخۆوە بینی، هەرچەندە ئەنجامدانی کارێکی بەو چەشنە لەو قۆناغەدا ئاسان نەبوو، چونکە حکومەتی عیراقیش لەسەرەتاوە ئەو جۆرە دامودەزگایەی نەبوو.

ب-داوانەکردنی بۆ ئامادەبون لەبەردەم لیژنەی رێکخراوی کۆمەڵەی گەلاندا کەبۆ وەرگرتنی راوبۆچونی دانیشتوانی ناوچەکە هاتبوون لەبارەی دیاریکردنی چارەنوسی باشوری کوردستانەوە، لەبەرئەوەی ئامادەبوون‌و خستنەڕووی بۆچون‌و داخوازییەکانی کورد لەو قۆناغە هەستیارەداو لەو ئاستە بەرزەدا کارێکی یەکجار پێویست بوو، چونکە دەرفەتێکی تری لەو چەشنە دواتر دووبارە نەبۆوە.

ت-پشت نەبەستنی وەکو پێویست بەتوێژی سیاسەتوان‌و رووناکبیرانی کورد لەراپەراندنی کاروچالاکییە رامیاری‌و دیپلۆماسییەکانیدا.

پ-ساردبونەوەی ناوبراو لەدوایین قۆناغەکانی ژیانی رامیاریدا لەپێشەوایەتی کردنی گەلی کوردو بزووتنەوە نەتەوەییەکەی لەباشوردا.

١١-ئەوەی تێبینی دەکرێت کەهیچ کام لەحکومەتەکانی عیراقی قۆناغی پاشایەتی بەرنامەیەکی روونیان بۆ چارەسەرکردنی دادپەروەرانەی دۆزی نەتەوەیی‌ی گەلی کورد نەخستەکارو هیچ کاتێك ئەو پرسە نەبووە بابەتێکی فەرمی سەرەکی کارنامەی ئەو حکومەتانە، جگە لەچەند سیاسەت‌و هەڵوێستێکی لاوەکی‌و ناراستەوخۆ لەو بارەیەوە، لەبەر ئەوە دۆزی نەتەوەیی‌ی کورد لەو قۆناغەدا بەچارەسەرنەکراوی مایەوە.

١٢-رابەرانی بزوتنەوەکانی بارزان (شێخ احمدو مصطفی بارزانی) لەپاڵ خەباتی چەکداریدا، بڕوایان بەرێگە چارەی ئاشتیانەی کێشەکان هەبووەو بایەخی رێوشوێنی رامیاری‌و دیپلۆماسیان زانیوەو کاریان پێکردووەو زۆربەی ئەو رێوشوێن‌و ئامرازانەیان بەکارهێناوە کەهەلومەرجی ئەو کاتەی کوردستان دەیڕەخساند، لەچەشنی کارکردن بۆ یەکخستنی ریزو هەڵوێستی کوردی‌و هەوڵی هەماهەنگی کردن لەگەڵ کەمینەکانی کوردستان‌و ناردنی نامەو یاداشت‌و نێردراوی تایبەتی بۆ وتووێژکردن لەگەڵ بەرپرسانی عیراقی‌و بەریتانی‌و تەنانەت هەندێك جار تورکی‌و روسیشدا، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا بارودۆخی نالەباری باشوری کوردستان لەهەموو رووەکانییەوەو کاریگەری نێگەتیڤی هەردوو جەنگی جیهانی‌و سیاسەتەکانی هەردوو حکومەتی عیراق‌و بەریتانیا بەرامبەر بەگەلی

کوردو مافەکانی، وێڕای هەڵوێستی ئەو وڵاتانەی تر کەکوردستانیان داگیر کردووە، سەرلەبەر ئاستەنگ بوون لەبەردەم بەدیهێنانی ئامانجە سەرەکییەکانی خۆی.

١٣-دیدو سیاسەتەکانی سەرکردایەتی‌ی کوردی بۆ دانوستان لەگەڵ حکومەتەکانی عیراقدا هەمیشە لەپێناو گەیشتن بووە بەرێوشوێن‌و ئامانجە هاوبەشەکانی نێوانیان کەبەرژەوەندی هەردوو لایەن بێنێتەدی، بەپێچەوانەی حکومەتەکانی عیراقەوە کەتاکە پاڵنەرو ئامانجیان بریتی بووە لەبەدەستهێنانی بەرژەوەندییە تاك لایەنەکانی خۆیان، ئەم هۆکارەش فاکتەرێکی هەرە بنچینەیی سەرنەگرتنی وتووێژەکانی سەرلەبەری پرۆسەکانی دانوستانی نێوانیان بووە.

١٤-لەئاکامی بەراوردکردنی نێوان ئامانجەکانی هەردوو لایەنی دانوستانکاردا، بۆمان دەرکەوت کەئامانجی سەرەکی لایەنی کوردی لەوتووێژەکاندا گەیشتن بووە بەرێککەوتنێك کەلانی کەمی خواستە نەتەوەیی‌و دیموکراسییەکانی گەلی کورد بهێنێتەدی، کەچی تاکە ئامانجی حکومەتەکانی عیراقی بریتی بوو لەچەواشەکردن‌و فریودانی بەرامبەرو ئەنجامدانی مانۆڕی رامیاری‌و بەدستهێنانی کات‌و خۆڕێکخستن‌و خۆسازانەوە بوو بۆ خولێکی تری جەنگ لەدژی کوردو داگیرکردنەوەی کوردستان، ئەمەش هۆکارێکی تری سەرەکی‌ی سەرنەگرتنی وتووێژەکانی نێوانیان بوو.

١٥-دانوستانەکانی نێوان هەردو لایەنی پەیوەندیدار پتر لەچوارچێوەی پەیوەندییە رامیارییەکاندا بووە، بە بەراورد لەگەڵ تەوەرەکانی تردا، بەبۆچونی ئێمە هۆکارەکە دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی رامیاری دۆزی نەتەوەیی کورد کەپرسێکی سیاسییە بەر لەهەموو بوارەکانی تری ژیان.

١٦-هەرەسهێنانی سستمی پاشایەتی‌و هاتنەکایەی سستمی کۆماری لەسەردەمی (قاسم)دا بووە مایەی بوژاندنەوەی هیوای کورد لەبارەی بەدەستهێنانی بەشێك لەمافەکانی لەبەر ئەوە دەستپێشخەری کرد لەچوونە پێشەوە لەدەسەلاتدارانی نوێی عیراق‌و لەدوو ساڵی یەکەمدا جۆرێك لەهاوپەیمانێتی کاتیی لەنێوان هەردوو لایەندا دروست بوو وە حکومەتیش چەند هەنگاوێکی رواڵەتی نا، بەلام بەهۆی جۆری بیرکردنەوەی دەسەلاتدارانی عیراق‌و جۆری پێکهاتەی سستمی دەستوری‌و رامیاری ولات‌و تێروانینیان بۆ دۆزی کورد زەمینەی درێژەدان بەو هاوپەیمانێتییە نەرەخساو سەرلەبەری هەوڵە رامیاری‌و دیپلۆماسییەکانی سەرکردایەتی‌ی کوردی لەو قۆناغەدا ئامانجە بنچینەییەکانی خۆیان نەپێکا، بەلام لەبەرامبەر ئەوەشدا چارەسەرنەکردنی دادوەرانەی حکومەت بۆ دۆزی کورد هۆکاری سەرەکی شکستهێنانی ئەو حکومەتە بوو لەبەدیهێنانی سەرجەم ئامانجەکانی خۆیدا، بەو شێوەیە ئەو قۆناغەش زەمینەو هەلومەرجەکانی دانوستانی سەرکەوتووی بەخۆوە نەبینی.

١٧-خەباتی رامیاری‌و چەکداری گەلی کورد لەباشووردا لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەیی‌و نیشتمانی‌و دیموکراتییەکانیدا، هەر لەسەردەمی پاشایەتییەوە درێژەی هەبوو، لەو قۆناغەدا چەند دەسکەوتێکی نیوەچڵی بەدەستهێناوە، بەرووخانی پاشایەتی‌و راگەیاندنی حکومەتی کۆماری لەساڵی (١٩٥٨)دا بزوتنەوەکەی چووە قۆناغێکی نوێوە لەرووی هەلومەرج‌و ئامانج‌و شێوازی کارکردنەوەو، سەرکردایەتی‌ی کورد هەوڵیدا کە لەئاستی بەرپرسیارێتی ئەو قۆناغەدا بێت.

١٨-ئەو گۆرانکارییەی لەساڵی (١٩٥٨) لەعیراقدا هاتەکایەوە، کودەتابوو، نەك شۆڕش، چونکە نەیتوانی گۆڕانکاریی ریشەیی

لەکۆمەڵگەدا ئەنجام بدات کەئامانجی پرۆژەی هەر شۆڕشێکە، ئەو ڕاستییەش ڕەنگدانەوەی نێگەتیڤی هەبوو لەسەر چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەییی گەلی کورد لەباشور لەسایەی ئەو ستەمەدا.

١٩-جۆرو ئاستی پەیوەندییەکانی نێوانیان لەماوەی دوو ساڵی یەکەمیدا، سەرباری هەموو کەم‌و کوڕی‌و ئاڵۆزییەکانی بەڵام بۆ هەردوو لایەن لەزۆر رووەوە بەکەڵك بوو.

٢٠-سەرکردایەتی‌ی کورد لەپرۆسیسکردنی سیاسی‌و دیپلۆماسی‌ی خۆیدا زۆربەی رێوشوێن‌و ئامرازە رەخساوەکانی ئەو بوارەی گرتەبەر بۆ دەربڕینی سیاسەت‌و هەڵوێستەکانی لەمەڕ پرسەکانی عیراق بەگشتی‌و دۆزی کورد بەتایبەتی، بۆ نمونە لەوانە:

أ-کارکردن لەپێناوی رێکخستن‌و سازدانی بەرەی نێوخۆیی گەلی کوردو پاراستنی یەکڕیزییان.

ب-دامەزراندنی پەیوەندی رێککاری‌و هاوکاری لەگەڵ هەندێك لەپارت‌و لایەنەکانی ئۆپۆزسیۆنی عیراقیدا، کە لەپێناو رووخاندنی حکومەتی پاشایەتیدا کاریان دەکرد.

ت-دەستپێشخەری کردن لەناردنی بروسکەی پیرۆزبایی‌و دەربڕینی پشتیوانی لەرابەرانی کودەتاکەو دەسەڵاتدارانی نوێی عیراق.

پ-دەرکردنی بەیاننامە بۆ گەلی کورد، تاوەکو پشتیوانی لەحکومەتی کۆماری‌و چەسپاندنی کۆڵەکەکانی بکەن.

ج-رەوانەکردنی دەستەی نێردراو بۆ پایتەخت، بۆ ئەنجام دانی دیدارو گفتوگۆکردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حکومەتی کۆماریدا، بەمەبەستی دەربڕینی هەڵوێستی گەلی کورد لەحکومەتی نوێ‌و خستنەڕووی ماف‌و خواستەکانی‌و پێویستی دانپێدانان‌و جێبەجێ کردنیان لەلایەن حکومەتەوە.

ح-ئـەنجام دانـی خـەباتی رامیـاریو دیپلۆماسـیو یاسـاییو سەندیکایی لەپێناو سەلماندنی مافـەکانی گـەلی کـورد لەدەسـتورو یاساکانی دەولەتداو بەدیهێنانیان بەکردەوە.

خ-کـارکردن لـەپێناو بەنێودەولـەتیکردنی دۆزی کـوردو دەستەبەرکردنی پشـتیوانیو هاوکـاری چـەند دەولـەتێکی جیهـان، کەهەندێك جار هەلوێستەکانیان پشتگیرییەکی مەعنەوی پێویست بوو لەدۆزی کورد، ئەم هەنگاوە هۆشداری سـەرکردایەتیی (پـارتی) لەبارەی گرنگی وەبەرهێنانی فاکتەری نێودەولـەتی لـەبواری دیـاری کردنی چارەنووسی کوردا دەسەلمێنێت.

٢١-گرتنەبەری رێگە چارەی رامیاریو دیپلۆماسیو راگەیانـدنی ئامانجو دروشمو سیاسەتی روونو ئاشکرا بۆ بەدەستهێنانی مافەکان بەلای گەلی کوردو سەرکردایەتییەکەیەوە، ستراتیج بو، نەك تەکتیك، ئەمەش بەپێچەوانەی حکومەتی عیراقەوە کەئەو رێگەچارانەی وەکـو تـەکتیك دەبینـیو پـەیڕەوی دەکـردو، گـرەوی بنچـینەیی لەسـەر رێوشوێنی سەربازیو توندو تیژیو سیاسەتی فریودانو چەواشەکردن دەکـرد بـۆ بـەدیهێنانی ئامانجـەکانیو سـەرکەوتن بەسـەر بەرامبەرەکەیدا، بەلام لەئاکامدا سەرکەوتنی بەدەسـت نـەهێنا ئـەو جۆرە سیاسەتەش یەکێك بوو لەفاکتەرە سـەرەکییەکانی بێهێزبـوونی دەسەلاتەکەیو دواجار هەرەسهێنانی.

٢٢-لەسـەردەمی فـەرمانڕەوایی (قاسـم)دا گـەلی کـوردو سەرکردایەتییەکەی تا ئەندازەیەك هێشـتا یـەکێتی ناوەنـدی بڕیـارو ریزەکانیـان پاراسـت بـوو، هەرچـەندە بەرایـیەکانی دووبـەرەکیو لێکترازان سەری هەلدابوو، ئەمەش بەپێچـەوانەی بـاری حکومـەتی عیراقەوە کە لەسەر هـەردوو ئاسـتی حکـومیو میللـی تـا دەهـات ناکۆکیو ململانێکانی نێوانیـان قـولتر دەبـوو، بەچەشـنێك کـەبووە

فاکتەرێکی بەهێزبوونی بەرەی کوردیو لەهاوکێشەی کێشمەکێشی نێوانیاندا بەکەڵك بوو.

٢٣-سیاسەتی سەرکردایەتیی کورد لەبواری پێکەوەگرێدانی ئامانجە نەتەوەییەکانی گەلی کوردو ئامانجە گشتییەکانی گەلانی عیراقدا جۆرێك لەدووربینیو واقیعبینیی رامیاریو دیپلۆماسی دەنواند، بەتایبەتی پاش ئەوەی لکاندنی زۆرە ملێی باشووری کوردستان بەعیراقەوە هەر لەسەردەمی پاشایەتییەوە بوو بەدیفاکتۆو سەرکردایەتیی کورد تا ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت ناچاربوو لەچوارچێوەی ئەو واقعە سەپاوەدا رەفتار بکات، بەم شێوەیە توانی تاڕادەیەك هاوسۆزیی بەشێك لەهێزە نیشتمانیو دیموکراتیخوازەکانی عیراق بۆ خۆی دەستەبەر بکات ئەگەر بەشێوەیەکی کاتییش بێت، بەجۆرێك کەکاری کردە سەر سنووردارکردنی تواناو مەودای مانۆڕی رامیاریو سەربازیی حکومەت لەدژی گەلی کوردو (پارتی).

٢٤-لەبواری ئەندازەی رەچاوکردنی رەوشت لەسیاسەتدا، سەرکردایەتیی گەلی کورد لەسیاسەتو هەڵوێستەکانیدا، پابەندبوونی خۆی بەبەها رەوشتیو یاساییەکانی مەیدانی سیاسەتەوە سەلماند، بەپێچەوانەی دەسەڵاتدارانی حکومەتی عیراقەوە، دیارە ئەمەش لەلایەکەوە لەو راستییەوە سەرچاوە دەگرێت کەسەرکردایەتیی کورد رێبەرایەتیو نوێنەرایەتی دۆزی نەتەوەییو نیشتمانی گەلێك دەکات کەخۆی قوربانی دەستی لەدەستدانو فەرامۆش کردنی بەها رەوشتیەکانە لەسیاسەتی نێوخۆیی عیراقو لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیشدا، لەلایەکی ترەوە جیاوازی نێوانیان لەشێوازی پرۆسەکردنی سیاسەتدا دەنوێنێت کەتێیدا سەرکردایەتیی کورد بەشێوەیەکی سەرەکی تێکەڵ کردنی سیاسەتو سۆزداری پێوە دیارە، بەپێچەوانەی حکومەتی عیراقەوە کە بەشێوەیەکی پراگماتیو

بەپشت بەستن بەپرنسیپی پەنابردنە بەر هەموو ڕێوشوێنێك بۆ گەیشتن بەئامانجەکانی، کاری کردووە.
٢٥-لەلێکدانەوەی هاوکێشەی پەیوەندییەکانی نێوانیاندا کەپێکهاتووە لە (هاوکاری، ململانێ، کێشمەکێش) دەردەکەوێت کەتەرازووی بنەماکانی هێزی ماددی بەشێوەیەکی گشتیو بەئەندازەیەکی گەورە بەقازانجی دەوڵەتی عیراقو حکومەت شکاوەتەوە، بەڵام بنەماکانی هێزی مەعنەوی بەقازانجی گەلی کورد بووە، بەهۆی ڕەوایی دۆزەکەیو سروشتی گشتگیرییو هەمەلایەنەیی لەئامانجو دروشمو سیاسەتەکانیدا لەسەر ئاستی گەلی کورد بەتایبەتیو گەلانی عیراقدا بەگشتی.
٢٦-ئەوەی تێبینی دەکرێت لەم قۆناغەدا، ئەوەیە کەهیچ بەڵگەیەك لەبەردەستدا نیە بیسەلمێنێت، کەدیدارو گفتوگۆو دانوستانەکانی نێوانیان لەسەر بەرنامەیەکی پێشتر نەخشە بۆکێشراوو ئامادەکراو ئەنجامدرابن، بەڵکو پتر مۆرکی سەرپێیی پێوەدیارە، لەچەشنی نەبوونی شاندی پسپۆر بۆ ئەنجام دانی دانوستان، نەبوونی کارنامەی دانیشتنەکان، نەبوونی کۆنووسی دانیشتنەکانو، ڕانەگەیاندنی ئاکامەکان بەوردی بۆ ڕای گشتی.
هیچ ڕێککەوتنێکی نووسراو لەنێوان هەردوو لایەندا بەدیناکرێت، بەم شێوەیە حکومەت جگە لەراگەیاندنی چەند لێدوانو بەیاننامەو دەقێکی دەستوریو یاسایی گشتی پابەندێتیەکی یاسایی نێوخۆیی یان نێودەوڵەتی روونی نەدەخستە ئەستۆی خۆی.
٢٧-هەندێك جار دیدارو گفتوگۆکان بەشێوەی ڕاستەوخۆ لەنێوان سەرکردایەتی هەردوولایەندا لەشێوەی (دیپلۆماسیەتی لوتکە) ئەنجام دراوە واتا لەدوو ئاستی نوێنەرایەتیکردنی هاوتادا، یان لەرێگەی نوێنەرێکی سەرۆکی حکومەتو خودی سەرۆکی پارتییەوە

ئەنجام دراوە، واتــا لــەدوو ئاســتی ناهاوســەنگداو حکومــەت پشــتی نەدەبەست بەشاندی پسپۆڕو سیڤیل، بەڵکو سەرۆکی حکومەت خۆی یــان بەکەســانی ســەربازی بــاوەڕپێکراوی خــۆی دەســپارد، ئەمــەش ڕەنگدانەوەی پێکهاتەو ئایدیای حکومەتی عیراق بوو لەوســەردەمەدا کەتێیدا دامــەزراوەی ســەربازی جڵــەوی دەســەڵاتی سیاســیی وڵاتــی بەدەستەوە بوو.. لەلایەنی کوردەوە، پرۆســەکان بەشــێوەیەکی گشــتی ڕێکخستن‌و بەرنامەڕێژی تەواوی لەخۆنەگرتبوو.

٢٨-شێوازی گەیشتن بەدەسەڵات لەعیراقداو جۆری ئــەو سســتمی فەرمانڕەوایی‌و دەســتورەی کەدەهاتــە کایــەوەو شــێوازی بیرکردنــەوەو سیاسەتی حکومەتەکان لەسەر هەردوو ئاستی نێوخۆیی‌و دەرەکیــدا، کاریگەری ســەرەکی هــەبوو لەســەر نەگەیشــتنی ئــەو حکومەتانــە بەچارەســەرێکی دیپلۆماســیانەو دادپەروەرانــەی کێشــەکانی عــیراق بەگشــتی‌و دۆزی نەتــەوەیی گــەلی کــورد لەباشــووری کوردســتاندا بەتایبەتی، چونکە مافی چارەی خۆنووسینی گەلێکی داگیرکراو یــان تەنانەت سەلماندنی مافە کەلتوری‌و دیموکراتییەکانیش لەچوارچێوەی سیاسەتێکی داڕێژراو لەسەر عەقڵیەتی کودەتاکردن جێــی نابێتــەوە، ئەم ڕاستییەش لایەنێکی سەرەکی هۆکارەکانی ســەرنەگرتنی هەوڵــە دیپلۆماسییەکانی سەرکردایەتی‌ی کورد لەگــەڵ ئــەو حکومەتانــەدا روون دەکاتەوە.

٢٩-درێژەکێشانی جەنگی حکومەتی عیراقی ســەردەمی (قاســم) لەدژی گەلی کورد هــەلی بــۆ بــەعس‌و ناسیۆنالیســتەکان ڕەخســاند کەپرۆسەی کودەتاکەیان بەســەر (قاســم)دا ســەرکەوتوو بێــت، لــەم ڕووەوە بەڵێنیان بەسەرکردایەتی‌ی کورددا کەمافــەکانیان دەســتەبەر بکەن لەکاتی گەیشتنیان بەدەسەڵات، هەڵوێستی ئەوان‌و کورد لــەو

بارەیەوە بۆ ئەو قۆناغــە بــەقازانجی هــەردوولایان لــەکۆتایی هێنــان بەدەسەلاّتی (قاسم) تەواوبوو.

٣٠-لەقۆناغی فەرمانڕەوایی‌ی حکومەتی بەعســدا، حکومــەتو سەرکردایەتی‌ی کورد بەهۆی کاریگــەری سیاســەتەکانی حکومــەتی پێشووەوە، پێویستیان بەئاشتی‌و وتووێژکردن هەبوو، لەبەرئــەوە هــەر لەسەرەتاوە هەردوو لایەنەکە ئارەزووی پێکهاتنیان بۆ یەکتری دەربڕی، بەلاّم حکومەتی بەعس هەمیشە هەلّوێستی بەرەو تونــدی دەڕۆیشــت لەگەلّ قــایمتربوونی پێگــەی دەســەلاّتەکەی لەســەر هــەردوو ئاســتی نێوخۆیی‌و نێودەولّەتی.

٣١-دروشمی سەرکردایەتی بزوتنەوەی کورد بۆ ئەو قۆناغە بریتــی بوو لەدیموکراسی بۆ عیراق‌و ئۆتۆنۆمی بــۆ کوردســتان، هــەر لەبــەر رۆشــنایی ئــەو دروشمــەدا ســەرکردایەتی‌ی کــورد پــڕۆژەی خــۆی بــۆ وتووێژەکان دادەڕشت، بەلاّم لەبەرامبەردا حکومەتی بــەعس بــەلّێنی زۆری داو کەمیشــی جێبــەجێ نــەکرد، چــونکە دواتــر دەرکــەوت کەسەلماندنی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد لەگەلّ ناوەرۆك‌و ئامانجی کۆتایی ئایدۆلۆجی بەعس‌و سیاسەتی حکومەتەکەیدا یەکناگرێتەوە، کە بــەکودەتا دەســەلاّتی گرتــە دەســت‌و دەستوریشــی بەرێگەیــەکی نادیموکراســی دانــا، هــەر لەبــەر ئــەوە ســادەترین فۆرمــەکانی ناناوەنــدێتی‌ی کــارگێڕی لەشــێوەی ئۆتۆنــۆمی بەگــەلی کــورد رەوا نەبینی، ئەوەش هۆکاری هەرە بنچینەیی‌ی سەرنەگرتنی وتووێــژەکانی نێوانیان بوو.

٣٢-هــەر لــەم قۆناغــەدا ســەرکردایەتی‌ی کــورد پارێزگــاری لەیەکڕیزی‌و یەك هەلّوێستی‌ی خــۆی کردبــوو، هاوکــات توانایــەکی دیپلۆماسی تا ئەندازەیــەك باشــی نوانــد لەوتووێژەکانیــداو پــڕۆژەی تێروتەسەلی دەخستەڕوو کە لەڕووی روالّەت‌و ناوەڕۆکــەوە گونجــاوبوو،

کەچی لەبەرامبەردا حکومەتی بەعس تاك لایەنە یاسای پارێزگاکانی راگەیاندو چارەسەرکردنی دۆزی نەتەوەیی کوردی لەجێبەجێکردنی ئەو یاسا کارگێڕییەدا خستەڕوو!.

٣٣-حکومەتی بەعس هەر لەسەرەتاوە گرەوی لەسەر سیاسەتی چەواشەکردنو بەدەمەوەگرتنی کورد دەکرد، بەمەبەستی بەدەست هێنانی کاتو خۆرێکخستنو خۆ بەهێزکردن، بۆ ئەوەی لەقۆناغەکانی دواتردا لەپێگەیەکی بەهێزترەوە مامەڵە لەگەڵ خواستەکانی کورددا بکاتو لەم کارەشیدا بۆ ماوەیەکی کاتیی سەرکەوتنی بەدەست هێنا، بەڵام سەرەنجام بەسەریدا شکایەوەو، لەبەرامبەریشدا سەرکردایەتیی کوردی هەمیشە گرەوی لەسەر رێبازی ئاشتیو خۆدوورگرتن لەڕووبەڕووبونەوەی چەکداری دەکرد، مەگەر تەنها لەو کاتانەدا نەبێت کەتاکە ئەلتەرناتیڤی بەردەست بووبێت بۆ بەرگری لەخۆکردن.

٣٤-سەرکردایەتیی کورد لەهەڵوێستەکانیدا گرەوی لەسەر نواندنی نیازپاکیی خۆیو پابەندبوونی بە بەها رەوشتییەکانی سیاسەتەوە دەکرد، بەپێچەوانەی حکومەتی بەعسەوە کە لەرێگای دەستگیرکردنی ئەندامانی شاندی کوردی دانوستانکارەوە لەبەغداد پێشینەیەکی لەبواری پێشێلکردنی بنەما رێساییو عورفیو نەریتییەکانی دیپلۆماسیەتو دانوستاندا تۆمار کرد.

٣٥-بوونی پارتی وەکو هێزێکی رامیاری-چەکداریو رۆڵی لەسەرکردایەتی کردنی بزووتنەوەی کورددا لەباشور رەنگدانەوەی لەسەر هاوکێشەی ململانێکە لەگەڵ بەعسدا هەبوو، چ لەبواری چەکداریدا یان رامیاریدا، بەتایبەتی لەرێگەی ئەو کادرانەی کەزەمینەسازییان بۆ چالاکییە رامیاریو دیپلۆماسیەکانی دەکرد وەکو ئامادەکردنی پرۆژەی وتووێژکردنو بەشداریکردن

لەوتووێژەکانداو درێژەدان بەخەباتی رووناکبیریی‌و رۆژنامەنوسی بزوتنەوەکە.

٣٦-لایەنی کورد لەم قۆناغەدا پتر لەجاران رەچاوی ئامادەکردنی پێداویستییەکانی خەباتی دیپلۆماسی کرد، لەچەشنی وتووێژکردن لەرێگەی شاندەوە، نەك تەنها ناردنی نوێنەری تاکە کەسی، هەروەها ئەنجامدانی کۆبونەوەی شاندە کوردییەکە بەتەنها بۆ تاووتوێکردنی هەنگاوەکانی داهاتوویان‌و هەڵسەنگاندنی ئەوانەی پێشووترو تۆمارکردنی کۆنوسی کۆبوونەوەکان‌و هەوڵدان بۆ بەشداریکردن لەو کۆڕو کۆبونەوانەی کە کاریگەریان لەسەر دۆزی کورد دەبێت لەچەشنی کۆبونەوەکانی قاهیرەی تایبەت بەپرۆسەی یەکگرتنی عەرەب‌و، کارکردن لەپێناوی گواستنەوەی دۆزی کورد بۆ ناوەندە نێودەوڵەتییەکان‌و دەستەبەرکردنی پشتیوانی هەمەچەشن بۆی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەنجامەکانی وەکو پێویست نەبوون، بەهۆی زاڵبونی بەرژەوەندییەکان‌و فەرامۆشکردنی بەها مرۆیی‌و رەوشتییەکان لەسیاسەتی نێودەوڵەتیداو یەکانگیربونی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ حکومەتی بەعسدا.

٣٧-زۆربەی کات وتووێژەکان لەسەر ئاستێکی فەرمی‌و باڵا ئەنجامدەدران‌و، هەندێك جاریش حکومەت بۆ مەبەستی تاکتیکی شاندی میللی بەکاردەهێنا.

٣٨-دەستوری (٤/٤/١٩٦٣) وێڕای ئەوەی کە بەرێوشوێنێکی دیموکراسی دانەنرا، ناوەڕۆکێکی نادیموکراسیشی بۆ رێکخستنی کاروباری دەسەڵات لەخۆگرتبوو، بەجۆرێك کەیارمەتیدەر بوو بۆ چڕکردنەوەی دەسەڵاتەکان‌و چەسپاندنی سستمێکی فەرمانڕەوای دکتاتۆری، هەروەها دەستورەکە کەم‌و کوڕی لەدارشتن‌و رێکخستنی

چەند بوارێکی دەستوری پێویست لەخۆگرتبوو. لەبارەی گەلی کوردو مافەکانیشیەوە هیچ ئاماژەیەکی تایبەتی پێنەدا.

٣٩-پرۆسەی وتووێژەکانی نێوانیان هیچ ڕێککەوتنێکی گشتگیریی‌و چارەسەرێکی ریشەیی لێنەکەوتەوە، بەهۆی جیاوازیی ئایدیۆلۆجیاو سیاسەتیان‌و نەڕەخسانی زەمینەو مەرجەکانی دانوستانی سەرکەوتوو، لەوانەش نەبوونی جۆرێك لەهاوسەنگی رێژەیی لەتەرازوی هێزەکانی نێوان لایەنە دانوستکارەکاندا.

٤٠-لەسەردەمی فەرمانڕەوایی‌ی بەعسدا حکومەت درێژەی بەسیاسەتەکانی سەرکوتکردن‌و راگواستن‌و بەعەرەبکردنی کوردستان دا، چ لەسەردەمی جەنگدا یاخود لەسەروبەندی وتووێژەکاندا.

٤١-نەسەلماندنی یاسایی‌و پراکتیکی مافەکانی گەلی کوردو درێژەدان بەسیاسەتی جەنگ‌و سەرکوتکردنی، هۆکارێکی سەرەکی بوو بۆ هەرەس هێنانی حکومەتی بەعس لەرێگەی کودەتایەکەوە.

٤٢-دەسەلاتدارانی نوێی عیراق لەسەردەمی (عبدالسلام عارف)دا بڕیاریاندا کەدرێژە بەجەنگی کوردستان بدەن‌و هیچ جۆرە نەرمییەك نەنوێنن، بەلام سەرنەکەوتنیان لەبواری سەربازیدا ناچاری کرد کە بەشێوەیەکی تاکتیکی رێگەی وتووێژکردن بگرنەبەر، لەبەرامبەریشدا بارودۆخی کوردستان بەگشتی‌و نێوریزەکانی سەرکردایەتی‌ی کوردی لەم قۆناغەدا هاندەربوون بۆ چوونە پێشەوە لەدەستپێشخەرییەکی حکومەت بۆ وتووێژکردن.

٤٣-لەوتووێژەکانی نێوان سەرکردایەتی‌ی کوردو حکومەتی عیراقی سەردەمی (عبدالسلام عارف)دا خالی ناکۆکی سەرەکی نێوانیان بریتی‌بوو لەجۆرو ئەندازەی مافەکانی گەلی کورد کەبڕیاربوو لەدەستوری کاتیی عیراقدا بچەسپێنرێت، سەرەنجام رێککەوتنی (١٠/٢/١٩٦٤)ی لێکەوتەوە، ئەو رێککەوتنەی کەکۆمەلێك

مەترسیو کێشەی گەورەی لەکۆڵ حکومەت کردەوەو لەبەرامبەریشدا دووبەرەکی ریزەکانی بزووتنەوەی کوردی قـوولٚتر کـردەوەو کاریگـەری خراپی لەسەر پێگەو توانـای کـورد بەگشـتیو توانـای دیپلۆماسـی بزوتنەوەکەی بەتایبەتی بەجێهێشتو لەقۆناغەکانی دواتردا بـەڕوونی رەنگیدایەوەو حکومەتی عیراقو ولاٚتانی ناوچەکە رۆڵـی نێگـەتیڤیان لەئاڵۆزترکردنی رەوشەکەدا بینیو ئـەو بـارەش حکومـەتی پـتر بـێ دەربەسـتر کـرد لەپێشـکەش کردنـی هەرچەشـنە چارەسـەرێکی راستەقینەی دۆزی کورد.

٤٤-یـەکێك لەئامانجـە سـەرەکییەکانی سـەرکردایەتیی کـورد سەلماندنو چەسپاندنی مافەکانی گـەلی کـورد بـوو لەدەسـتورەکانی عیراقـدا، حکومەتـەکانی عیراقـیش لەوبارەیـەوە بـەڵێنی پێـدەدانو جێبەجێیان نەدەکرد.

٤٥-دەستوری (٢٢/٤/١٩٦٤)ی سەردەمی (عبدالسلام عارف) وێڕای ئەوەی کە کەموکوڕیو هەڵەی بابەتیو رواڵەتی زۆری تێدابوو، هیچ رێکخستنێکی دەستوریی لـەبارەی گـەلی کـوردو مافەکانیـەوە لەخۆنەگرتبوو. هەروەها سەبارەت بەدەسـتوری (٢٩/٤/١٩٦٤)کـە جگـە لەچـەند بڕگەیـەکی گشـتیو تـەمو مـژاوی، هـیچ چەشـنە رێکخستنێکی دەستوریی شایسـتەی لـەو بارەیـەوە لەخۆنـەگرتبوو، وێڕای ئەوەی کەزۆرێك لەبەندەکانی ئەو دەستورە کاریگەریی یاساییو رامیاری نێگەتیڤی لەسـەر گـەلی کـوردو مافـەکانی بەراسـتەوخۆو ناراستەوخۆ بەجێهێشت.

٤٦-لەسـایەی ئاگربەسـتەکەدا، لایـەنی کـورد زۆر خاڵـەکانی پابەندێتییەکەی خۆی جێبەجێ کرد، بەلاٚم حکومەتی عارف نەك هەر پابەندییەکانی خۆی جێبەجێ نەکرد، بەڵکو لـەوەش پـتر درێـژەی دا

بەسیاسەتەکانی راگواستنی کوردو بەعەرەبکردنی کوردستانو پاوانکردنی دەسەڵاتو سنوردارترکردنی ئازادییەکان.

٤٧-پرۆسێسی دانوستان دیاردەو سستەمەو چەند توخمو مەرجی دیاریکراو لەخۆ دەگرێت، لەم روانگەیەوە دەردەکەوێت کەپرۆسەکانی دانوستانی نێوان سەرکردایەتی‌ی کوردی‌و حکومەتەکانی عیراق فۆرمی سستمی بەخۆوە نەبینیوەو وەکو پێویست توخمو مەرجە دیاریکراوەکانی لەخۆنەگرتبوو، ئەمەش شەقڵێکی سەرەکی وتووێژەکانی نێوانیان بووە.

٤٨-هەرچەندە کەکورد بەناوەندێتی قایل بوو، لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت هیچ هەنگاوێکی کردارەکی‌و راستەقینەی بەئاراستەی چارەسەری ئاشتیانە نەناو رێگەچارەی سەربازی گرتە بەر.

٤٩-سەرکردایەتی‌ی کورد پەنای بردە بەر چەند دەوڵەتێکی عەرەبی وەکو میسرو سوریا تاوەکو نێوانگیرییان لەگەڵ حکومەتدا بکەن، بەڵام بێ ئاکام بوو، بەهۆی گرێدانی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ عیراقدا.

٥٠-حکومەت لەجەنگی کوردستاندا ئەو سەرکەوتنە خێراو چاوەڕوانکراوەی کە بەتەمای بوو بەدەست نەهێنا، هاوکات بەلەناوچوونی (عبدالسلام عارف) کێشەکانی عیراق بەگشتی‌و نێو ریزەکانی حکومەت بەتایبەتی تەشەنەیان سەند، لەبەرامبەریشدا جۆرێك لەپێکهاتنەوەی کاتیی ریزەکانی سەرکردایەتی کوردی گرتەوە، ئەم هۆکارانە فاکتەری سەرەکی بوون لەبەردەم گرتنەبەری حکومەتدا بۆ رێوشوێنی ئاشتییانە بەمەبەستی هێورکردنەوەی بارودۆخەکە، بەتایبەتی پاش ئەوەی کەحکومەت ئەوپەڕی تین‌و توانی سەربازیی خۆی بۆ سەرکوتکردنی بزووتنەوەکەی کورد خستەکار.

٥١-حکومەتی عیراق لەسەردەمی (عبدالرحمن عارف)ی سەرۆك کۆمارو (عبدالرحمن بزاز)ی سەرۆك وەزیراندا بەئاراستەی هێورکردنەوەی بارودۆخی کوردستانو زاڵبون بەسەر بزوتنەوەکەیدا بەرێوشوێنی دیپلۆماسی لەرێگەی وتووێژەکانەوە کاریان دەکرد کە بەیاننامەکەی (٢٩/٦/١٩٦٦)ی لێکەوتەوە کەهەردوو باڵەکەی سەرکردایەتی پارتی پێی قایل بوون، نەك رێککەوتنی کوردو حکومەت کە دواتر خاڵەکانی جێبەجێ نەکرد. بەو شێوەیە حکومەت لەو رێگەیەوە توانی بزوتنەوەی چەکداری کورد بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ سڕ بکاتو ماوەی گونجاو بۆ خۆرێکخستنەوەو خۆبەهێزکردن بەدەست بهێنێتو، لەبەرامبەریشدا دووبەرەکیو جەنگی خۆکوژی کورد لەجاران قوڵتر بکاتەوە کەتا سەرەتای ساڵی (١٩٦٩) بەکردەوە درێژەی کێشاو حکومەت فشاری پتر خستەسەر هەردوو لایەنی کوردیو خۆی لەپابەندێتیەکانی پێشووی لەبارەی مافەکانی کوردەوە دزیەوەو سەرکردایەتیی کوردیش وەکو قەوارەیەکی بێهێز مایەوەو هیچ دەستکەوتێکی یاسایيو کردارەکی بۆ کورد لەم قۆناغەدا بەدەست نەهێنا. ئەوەش ئەو راستییەمان بۆ دەردەخات کەدوژمنانی کورد گرەو لەسەر سیاسەتی پەرتکەو زاڵبە دەکەنو دووبەرەکی گەلی کوردیش خاڵێکی لاوازی سەرەکیو دەردێکی کوشندەیەتی کە لەململانێی دیپلۆماسیو سەربازیدا هەمیشە بەروونی رەنگی داوەتەوە.

٥٢-پرۆژەکەی (بزاز) وێڕای ئەوەی کەپرۆگرامی حکومەت بوو، هیچ بەندێکی نە لەسەردەمی خۆیو نە لەسەردەمی کابینەکانی دواتردا جێبەجێ نەکرا، لەناوەرۆکیشدا هیچ دانپێدانانو چارەسەرێکی یاسایيو رامیاريو ریشەیی بۆ دۆزی نەتەوەیی کورد لەباشوردا لەخۆ نەگرتبوو جگە لەباسکردنی چەند مافێکی نیوەچڵیو کارگێڕيو

کەلتوری کە بەهیچ شێوەیەك گوزارشتی لەکرۆکی دۆزی کوردو ئامانجە بنچینەییەکانی بزوتنەوەکەی نەدەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا یەکگرتنی هۆکارە خۆییو بابەتیەکان کوردی ناچار کرد کەپێی قایل بن.

٥٣-هەوڵە دیپلۆماسیەکانی نێوان سەرکردایەتی کوردو حکومەتی عیراق تا کودەتاکەی بەعس لە (١٩٦٨/٧/١٧)دا درێژەی هەبوو، بەڵام سەرلەبەریان هیچ ئاکامێکی بەئاراستەی جێبەجێکردنی بەڵێنو پابەندێتییەکانی حکومەت بەرامبەر بەگەلی کوردو سەرکردایەتییەکەی لێنەکەوتەوە، چونکە رێککەوتنو چارەسەرکردنی دادپەروەرانەی دۆزی کورد لەئایدیاو سیاسەتی راستەقینەی حکومەتدا نەبوو، بەڵام بەلای حکومەتەوە پرسەکە خۆی لەبەدەمەوەگرتنی سەرکردایەتیی کوردو بەگژیەکتریدا کردنیانو بەدەستهێنانی کاتو خۆسازدانەوە بۆ خولێکی جەنگی کوردستاندا دەبینیەوەو لەو بوارەشدا تا ئەندازەیەکی گەورە ئامانجەکانی خۆی پێکا.

٥٤-جۆری سستمی فەرمانڕەوایيو دەستورەکەی سەردەمی (عبدالسلام- عبدالرحمن عارف) دیموکراسی نەبوون، ئەو راستییەش هۆکارێکی سەرەکی تری سەرنەگرتنی وتووێژەکانی ئەو قۆناغەیان بوو، چونکە لەسایەی سستمی دکتاتۆریدا ئەستەمە کێشەی نەتەوەیی هیچ گەلێك بەشێوەیەکی دەستوریو دادپەروەرانە چارەسەر بکرێت.

٥٥-توانای دیپلۆماسیی کورد بەند بوو بەتوانای گەلی کوردو سەرکردایەتییەکەیەوە لەهەموو رووەکانی توانای ماددیو مەعنەوییەوەو تەرازووی هێزەکانو فاکتەرەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتی (ئابووری، کۆمەڵایەتی، سەربازی، رامیاری، کەلتوری،

باری جیۆپۆلەتیکی کوردستان، فاکتەری نێوچەیی‌و نێودەوڵـەتی‌و .. هتد).

٥٦-دانوستان پرۆسەیەکی دوورودرێژەو چەندین قۆناغ‌و هـەنگاوی یەك بەدوای یەك‌و تەواوکەریی لەخۆدەگرێت، بەڵام زۆربـەی جارەکـان لەوتووێژەکانی نێوان هەردوو لایـەنی کـوردی‌و حکومـەتی عیراقـدا رەچاوکردن‌و پەیڕەوکردنی پلەبەندی ئەو قۆناغ‌و هەنگاوانەی بـەخۆوە نەبینیوە، بەتایبەتیش لەلایەن سـەرکردایەتی‌ی کوردییـەوە، ئـەوەش لەبەر هۆکار گەلێکی خۆیی‌و بابەتی کەژینگە نێوخۆییەکـەی گـەلی کــوردو بزوتنەوەکــەی‌و ســەرکردایەتییەکەی پێکهێنــاوە، وێــڕای کاریگەری ژینگەی نێودەوڵەتی لەوبارەیەوە.

٥٧-دانوستانی سـەرکەوتوو زەمینــەو مـەرج‌و شـەقڵی تایبـەت بــەخۆی هەیــە کەدانوســتانکاری ســەرکەوتوو یــەکێك لەتوخمــە سەرەکییەکانی پێـك دەهێنێـت، لـەم روەوە پرۆسێسـی وتووێـژەکانی هەردوو لایەنی کوردی‌و حکومەتەکانی عیراق مەرجی سـەرکەوتنیان تێــدا نــەبوو، لەبەرئــەوە ســەرلەبەریان رێککــەوتنێکی جــێگیری لێنەکەوتەوە کەببێتە مایەی چارەسەرکردنی ریشەیی دۆزی نەتـەوەی کورد لەلایەك‌و سەقامگیری‌و گەشەپێدانی عـیراق لەلایـەکی تـرەوە، هۆکاری هەرە سەرەکی سەرنەگرتنی وتووێـژەکانیش دەگەڕێتـەوە بـۆ ئایدیاو سیاسەتەکانی حکومـەتی عـیراق بەرامبـەر بەگـەلی کـوردو مـافەکانی.

٥٨-لەســەر لەبــەری قۆناغــەکانی وتووێــژەکانی نێوانیانــدا لەدامەزراندنی دەوڵەتی عیراقەوە، لایەنی کوردی دام‌و دەزگایەکی یان تەنانەت لیژنەیەکی تایبەتمەندو پسـپۆڕی بـەبواری دانوسـتان یـان تایبەت بەپێگەیاندنی کادر بۆ ئەو بوارە، یان هەوڵدان بـۆ ناردنیـان بۆ هەندەران بۆ فێربوونی زانست‌و بەدەستهێنانی شارەزایی لەو بوارەدا

نەبوو، بەتايبەتيش لەو سەردەمانەدا كەكورد خاوەنی حكومەتو قەوارەی نێوخۆیی‌ی نیمچە سەربەخۆ بووە وەكو سەردەمی (شێخ محمود)، ئەمەش كاریگەری خراپی لەسەر توانای ئەنجامدانی وتووێژكردنی شاندە كوردییەكان بەجێهێشت، لەبەرامبەریشدا حكومەتەكانی عیراق بایەخی گونجاویان دابوو بەدامەزراندنی دامو دەزگای تایبەت بەو بوارەو پێگەیاندنی كادری پسپۆرو بەئاشنایی كردنیان بەزانستو هونەرەكانی دانوستان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر خەڵكانی عەسكەری دانوستانیان دەكرد! كەچی ئەو كەسانەی كە لەلایەنی كوردییەوە لەوتووێژەكاندا بەشداریان پێدەكرا كەسانێك بوون كە لەئەنجامدانی كارەكانیاندا پشتیان بەتواناو سەلیقەی خۆیان دەبەست كەبەشێوەیەكی تا رادەیەكی زۆر نازانستیانە لەمیانی ژیانی كۆمەڵایەتی‌و كاری رامیاریاندا فێری دەبوون، ئەوەش دەبووە مایەی ئەوەی كەدانوستكارانی هەردوو لایەن لەزۆر رووەوە لەگەڵ یەكتریدا جیاواز بن، وەكو جیاوازی لەئایدیاو توانای شارەزایی لەزانستو هونەرەكانی دیپلۆماسیەتدا، لەبەر ئەوە بۆمان دەركەوت كەلایەنی كوردی هەمیشە لەوتووێژەكاندا گرەوی لەسەر بنەما رەوشتیەكان كردووە، كەچی لایەنی حكومەتی عیراقی هەمیشە لەرواڵەتدا باسی لەبنەما رەوشتییەكان كردووەو بەكردەوەش پێچەوانەكەی ئەنجامداوە.

پێڕست

دکتۆر واحد عومەر محێدین

* ساڵی 1965 لە کەرکوک لەدایک بوە.
* ساڵی 1988 بەکالۆریۆسی لە کۆلێجی زانستە سیاسییەکانی زانکۆی بەغدا بەدەست هێنا.
* ساڵی 1992 بڕوانامەی ماستەری لەبواری پەیوەندییە نێو دەوڵەتییەکاندا لە کۆلێجی زانستە سیاسییەکانی زانکۆی بەغدا بەدەست هێنا.
* ساڵی 2005 دکتۆرای لەبواری مێژوی سیاسیی هاوچەرخی کورد لە کۆلێجی زانستە سیاسییەکانی سلێمانی وەرگرت.
* ئێستا ڕاگری کۆلێجی یاسای زانکۆی سلێمانییە.
* ئەندامی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستانە.

نرخ (3000) دینار